

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
Історичний факультет
Кафедра історії України, археології
та спеціальних галузей історичних наук

Матеріали всеукраїнської наукової конференції
**«ІСТОРИЧНА НАУКА У ХХІ СТОЛІТТІ: ВИКЛИКИ ТА
ПЕРСПЕКТИВИ»**,
присвячена пам'яті Володимира Брославського

Тернопіль, 2025

Історична наука у XXI столітті: виклики та перспективи: Матеріали II всеукраїнської наукової конференції, присвячена пам'яті Володимира Брославського. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2025. 242 с.

Рекомендовано до друку на засіданні кафедри історії України, археології та спеціальних галузей сторичних наук (протокол № 12 від 24 лютого 2026 р.).

Рецензенти:

Андрій КРИСЬКОВ

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри українознавства і філософії Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя

Степан ВАСИЛИШИН

кандидат історичних наук, директор ліцею с. Гадинківці Копичинецької міської ради Чортківського району Тернопільської області

Олена СТЕФАНИШИН

кандидат історичних наук, доцент кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності Західноукраїнського національного університету

Зміст

IN MEMORIA. Пам'яті Володимира БРОСЛАВСЬКОГО	12
Тетяна Брославська (Тернопіль).....	12
СВІТЛА ПАМ'ЯТЬ ВОЛОДИМИРА ЛЮБОМИРОВИЧА БРОСЛАВСЬКОГО (ДО КОНФЕРЕНЦІЇ, ПРИСВЯЧЕНОЇ ВШАНУВАННЮ ЙОГО ПАМ'ЯТІ)	12
Богдан Буяк (Тернопіль).....	13
ВІН НІКОЛИ НЕ ПРАГНУВ ВИЗНАННЯ... ..	13
Микола Бармак (Тернопіль).....	15
ЛЮДИ-ТИТАНИ. ПАМ'ЯТІ ВОЛОДИМИРА БРОСЛАВСЬКОГО.....	15
Андрій Кліш (Тернопіль).....	17
ВОЛОДИМИР БРОСЛАВСЬКИЙ ЯК ОРГАНІЗАТОР НАУКИ.....	17
Степан Прийдун (Тернопіль).....	18
РОЛЬ ВОЛОДИМИРА БРОСЛАВСЬКОГО У РОЗРОБЦІ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ НОВІТНІХ ПІДХОДІВ ДО РОБОТИ З СТУДЕНТСЬКОЮ МОЛОДДЮ	18
Іван Куций (Тернопіль).....	20
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКА СПАДЩИНА ВОЛОДИМИРА БРОСЛАВСЬКОГО У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЧНОЇ СИТУАЦІЇ.....	20
Олександр Петровський (Тернопіль).....	23
ВІД НАУКИ ДО ФРОНТУ: ШЛЯХ ЖЕРТОВНОСТІ ВОЛОДИМИРА БРОСЛАВСЬКОГО (22.04.1979 – 21.09.2025 рр.)	23
АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ.....	30
Вікторія Гонга (Тернопіль).....	30
ЕЛЕМЕНТИ ОРНАМЕНТУ НА ПОСУДІ ЯМНОЇ КУЛЬТУРИ	30
Назарій Данильчук (Тернопіль).....	31
КЕРАМІКА ГАВА-ГОЛІГРАДСЬКОЇ КУЛЬТУРИ В ЕКСПОЗИЦІЇ БОРЩІВСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ	31
Володимир Кіцак, Богдан Баран	33
СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ В ПЕРВІСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ.....	33
Юлія Ліщенко (Тернопіль).....	35
АРХЕОЛОГІЧНІ ДАНІ ПРО РИТУАЛИ І ПРАКТИКИ В ГРЕЦЬКИХ ХРАМАХ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я.....	35
Давид Камінський (Тернопіль).....	37

НУМІЗМАТИЧНА СПАДЩИНА ОЛЬВІЇ	37
Любов Стромилюк (м. Київ)	40
СИМВОЛІЗМ В ОЗДОБЛЕННІ ВЕРХІВ СОФІЇ КИЇВСЬКОЇ.....	40
Володимир Кіцак, Богдан Баран (Тернопіль).....	42
РОЛЬ ПОЛЬОВОЇ АРХЕОЛОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ У ФОРМУВАННІ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ (НА ПРИКЛАДІ РОЗКОПОК МОГИЛЬНИКА У ПЕРЕСОПНИЦІ)	42
Богдан Гринюка (Тернопіль)	45
ОСОБЛИВОСТІ ХРИСТИЯНСЬКИХ ПОХОВАНЬ ПЛІСНЕСЬКОГО АРХЕОЛОГІЧНОГО КОМПЛЕКСУ (XII–XIII СТ.)	45
Володимир Сосульський (Тернопіль)	46
АРХЕОЛОГІЧНІ ОБ'ЄКТИ ЛИТОВСЬКОЇ ДОБИ НА КАРТІ ФРІДРІХА ФОН МІГА ТА СУПУТНИКОВИХ ЗНІМКІВ	46
Ярослав Шуль (Тернопіль)	49
ЗАМКОВА АРХІТЕКТУРА ТЕРНОПЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	49
Володимир Кіцак, Валерій Янусь (Тернопіль)	50
ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА ЦІННІСТЬ ТА СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ЗБЕРЕЖЕННЯ ФОРТИФІКАЦІЙНИХ СПОРУД ТЕРНОПЛЬЩИНИ ЗА ВИКОРИСТАННЯ НОВІТНІХ АРХЕОЛОГІЧНИХ МЕТОДИК.....	50
Микола Проців (Бережани).....	53
ВІЙСЬКОВІ ПОХОВАННЯ НА БЕРЕЖАНСЬКОМУ ЦВИНТАРІ	53
Станіслав Ядловський (Тернопіль).....	55
МІЖВОЄННА ПЕРІОДИКА ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ПАМ'ЯТКООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ГАЛИЧИНІ.....	55
Тарас Якимчук (Тернопіль)	58
ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО РЕКОНСТРУКЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ МИНУЛОГО: КЛЮЧОВІ КОНЦЕПЦІЇ В АРХЕОЕКОНОМІЦІ.....	58
Володимир Парацій (Бережани).....	59
ДО ПІЗНАННЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ АРТЕФАКТІВ З ФОНДІВ БЕРЕЖАНСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ: МЕТАЛЕВЕ ТЕСЛО.....	59
Андрій Вирста (Тернопіль).....	62
АРХЕОЛОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА РЕСТАВРАЦІЙНИХ РОБІТ	62
Богдан Строць (Тернопіль).....	63
СТУДЕНТСЬКА СПІЛЬНОТА «АРТЕ ПО ФАКТУ»: ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ АРХЕОЛОГІЇ ТА ЗГУРТУВАННЯ МОЛОДИХ ДОСЛІДНИКІВ.....	63
Наталія Демчак (Тернопіль)	65

НОВІ МОЖЛИВОСТІ ФОТОГРАФІЇ В ПОЛЬОВІЙ АРХЕОЛОГІЇ	65
Соломія Залівська, Микола Москалюк (Тернопіль)	67
ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ СПАДЩИНИ В УМОВАХ ВІЙНИ	67
Максим Гета (Тернопіль).....	68
ПРОБЛЕМИ ОХОРОНИ ПАМ'ЯТОК НА ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ	68
ІСТОРІЯ УКРАЇНИ: ДЕРЖАВОТВОРЧІ ПРОЦЕСИ, СУСПІЛЬСТВО ТА КУЛЬТУРА.....	71
Надія Ковалишин (Тернопіль).....	71
АДМІНІСТРАТИВНИЙ ДИКТАТ ПРОТИ ЕКОНОМІЧНОЇ ДИНАМІКИ: ФОРМУВАННЯ МІСЬКОГО ПРОСТОРУ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (КІНЕЦЬ XVIII – СЕРЕДИНА XIX СТ.)	71
Вікторія Дяків (Тернопіль).....	74
ПРЕСА НАДНІПРЯНЩИНИ ТА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.: ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТА ОСОБЛИВОСТІ.....	74
Марія Мигалевич (Тернопіль)	76
ТИТ РЕВАКОВИЧ ЯК ДОПИСУВАЧ «ЗАПИСОК НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА».....	76
Максим Зубрик (Тернопіль)	78
КОНТАКТИ ГАЛИЦЬКИХ УКРАЇНЦІВ НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.....	78
Андрій Кліш, Марія Мигалевич (Тернопіль).....	79
ЛИСТУВАННЯ ОЛЕКСАНДРА БАРВІНСЬКОГО ТА ТИТА РЕВАКОВИЧА... 79	
Андрій Цяпута (Тернопіль).....	81
ПЕРЕДУМОВИ ТА РУШІЙНІ СИЛИ РАННЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.....	81
Володимир Окаринський (Тернопіль).....	82
АЛЬТЕРНАТИВНІ СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТЕЧІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ІНТЕЛІГЕНТСЬКІЙ СУБКУЛЬТУРІ ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ (ЗА МЕМУАРНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ ТЕРНОПОЛЯ)	82
Андрій Романчук (Тернопіль)	86
КУЛЬТУРНИЦЬКА ПРАЦЯ ТИТА РЕВАКОВИЧА В ПРОСВІТНИЦЬКОМУ РУСІ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)	86
Святослав Гандзюк (Тернопіль).....	87
ІДЕЯ СОБОРНОСТІ В ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.	87
Дмитро Москальчин (Тернопіль).....	89

ОБРЯД ПРИКРАШЕННЯ ВЕСІЛЬНОГО «ГІЛЬЦЯ» НА ЗАХІДНОМУ ПОДІЛЛІ КІНЦЯ XIX – СЕРЕДИНА XX СТ.	89
Володимир Парацій (Бережани).....	91
ПРО ПЕДАГОГІКУ ТА КРАЄЗНАВСТВО: З ДИДАКТИЧНОГО ДОСВІДУ БЕРЕЖАНСЬКОЇ ГІМНАЗІЇ (КІН. XIX СТ. – 1930-Х РР.)	91
Микола Бармак, Ігор Козак (Тернопіль).....	94
ОЩАДНО-ПОЗИЧКОВІ ТА КРЕДИТНІ ТОВАРИСТВА ЯК МЕХАНІЗМ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА: ФОРМУВАННЯ ТА СТРУКТУРА КАПІТАЛІВ	94
Тарас Стоян (Тернопіль)	97
ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ ДОРОБОК ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ	97
Сергій Корновенко (Черкаси).....	98
СЕЛЯНСЬКІ РЕСПУБЛІКИ ПЕРІОДУ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РР.: ДОСВІД НАЦІОНАЛЬНОГО КОНСТИТУЦІОТВОРЕННЯ	98
Іван Куций, Тарас Стоян.....	101
ПУБЛІЦИСТИЧНА СПАДЩИНА ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА ЯК ДЖЕРЕЛЬНО-ІНФОРМАЦІЙНИЙ КОМПЛЕКС.....	101
Христина Крижевська (Тернопіль)	104
ОСНОВНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ ГЕТЬМАНА ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО	104
Ярослав Мохун (Тернопіль)	106
ПОЛІТИКА ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО В ГАЛУЗІ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ.....	106
Орест Цебенко (Львів)	109
УПРАВЛІНСЬКА СТРУКТУРА ТА ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ГОРОЖАНСЬКОГО КОМІТЕТУ	109
Тамара Галицька-Дідух (Івано-Франківськ).....	111
ГАЛИЦЬКА СОЦІАЛІСТИЧНА РАДЯНСЬКА РЕСПУБЛІКА ТА ЇЇ РОЛЬ ЯК МАРІОНЕТКОВОЇ РАДЯНСЬКОЇ КВАЗІДЕРЖАВИ.....	111
Степан Васишин (Тернопіль).....	114
РОЗВИТОК МЕРЕЖІ ТА СОЦІАЛЬНЕ СПРЯМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ В ТАРНОПІЛЬСЬКОМУ ВОЄВОДСТВІ (1919–1939 РР.)	114
Іван Куций, Святослав Русенко (Тернопіль).....	118
ТЕМАТИКА МИТНОЇ СПРАВИ ПОЛЬСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ 1919–1939 РР. У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ.....	118
Іван Зуляк, Анна Патра (Тернопіль).....	120

ГОСПОДАРСЬКО-АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПОВІТОВОГО ВІДДІЛУ САМОВРЯДУВАННЯ В ТЕРНОПІЛІ (КВІТЕНЬ 1929 Р.).....	120
Ростислав Щур (Тернопіль).....	122
ДОКУМЕНТИ ДЕРЖАВНИХ УСТАНОВ ТА ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В ФОНДАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ В ГАЛИЧИНІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД.....	122
Андрій Загорський (Тернопіль).....	125
ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОЛЕКСАНДРА ТИСОВСЬКОГО.....	125
Богдан Баран (Тернопіль).....	127
ГОСПОДАРСЬКО-ЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ГКЦ, ЯК ДЕРЖАВОТВОРЧИЙ ЧИННИК СЕРЕД УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ 1923–1946 РР.....	127
Ірина Бодрух (Тернопіль).....	128
ІЛЛЯ ГАВРИЛОВИЧ ШУЛЬГА – ДОСЛІДНИК ІСТОРІЇ ГОЛОДОМОР 1932–1933 РР. В УКРАЇНІ.....	128
Надія Білик (Тернопіль).....	130
КРАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ ЛЮБОМИРИ БОЙЦУН ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ МІСТА ТАРНОПОЛЯ У ПЕРІОД ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ.....	130
Павло Винник (Тернопіль).....	132
ДІЯЛЬНІСТЬ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО У СКЛАДНІ ПЕРІОДИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ.....	132
Тетяна Лучка (Тернопіль).....	133
КОНСОЛІДАЦІЯ НАЦІОНАЛІСТИЧНИХ СИЛ І ІДЕЙНО-ПОЛІТИЧНА ПЛАТФОРМА ОУН У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 20-Х РР. ХХ СТ.....	133
Іван Куций, Олександр Морзинський.....	135
ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ 1938-1939 РР. У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИЧНІЙ НАУЦІ: ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ.....	135
Олександр Морзинський (Тернопіль).....	138
ЕВОЛЮЦІЯ ІСТОРІОГРАФІЧНОГО ОБРАЗУ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ (1938–1939 РР.): ВІД ІДЕАЛІЗАЦІЇ ДІАСПОРИ ДО КРИТИЧНОГО ОСМИСЛЕННЯ СУЧАСНОСТІ.....	138
Діана Гуца (Київ).....	141
ЖІНОЧИЙ ВНЕСОК У ПІДПІЛЬНУ БОРОТЬБУ: РОЛІ ТА ФУНКЦІЇ В ОУН-УПА В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ.....	141
Мар'яна Гайдук (Тернопіль).....	143

ПРОПАГАНДИСТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЧОРТКІВСЬКО-БЕРЕЖАНСЬКОЇ ОКРУГИ ОУН (ЛИСТОПАД 1945 Р. – СЕРПЕНЬ-ВЕРЕСЕНЬ 1946 Р.)	143
Діана Демидяк (Тернопіль)	146
ДІЯЛЬНІСТЬ ІРИНИ ТИМОЧКО НА ЗАКЕРЗОННІ	146
Орест Лотоцький (Тернопіль)	148
МЕДИЦИНА ЯК ІНСТРУМЕНТ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ: ПОЛІТИКА В СИСТЕМІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ (1939–1953 РР.)	148
Людмила Марчак (Тернеопіль).....	150
ПОСТАТЬ СВЯЩЕНИКА МИКОЛИ ШАВАРИНА В КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ ЦЕРКВИ ТА СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ УКРАЇНИ ХХ СТ.	150
Володимир КІЩАК, Тарас КЛИШ	152
ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА РОЗСЕЛЕННЯ ДЕПОРТОВАНОГО УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ З ТЕРИТОРІЇ ПОЛЬЩІ В УКРАЇНСЬКІЙ РСР ТА ЇЇ ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ У 1944–1946 РР.	152
Назарій Тимків (Рівне).....	155
ЕМІГРАЦІЙНИЙ ПЕРІОД ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ НАТАЛІ ПОЛОНСЬКОЇ-ВАСИЛЕНКО	155
Олександр Волощук (Тернопіль)	157
СІЛЬСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ (КІНЕЦЬ 1980-Х – ПОЧАТОК 1990-Х РР.)	157
Назарій Савицький (Тернопіль)	159
ЗЕМЕЛЬНІ ВІДНОСИНИ В УКРАЇНІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ	159
Оксана Ятищук (Тернопіль)	160
ВЗАЄМОДІЯ НАРОДНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ У ВИХОВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ	160
Тетяна Лаврін (Тернопіль).....	163
ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ (ПУБЛІЧНА ІСТОРІЯ): ДОСВІД ПРЕДСТАВЛЕННЯ ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСІВ СВІТУ	163
Василь Вальчак (Тернопіль).....	164
ЗАСТІЛЬНИЙ ОБРЯД У ТРАДИЦІЙНІЙ КУЛЬТУРІ УКРАЇНЦІВ	164
Євген Нагребельний (Тернопіль).....	166
МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ У XXI СТОЛІТТІ: ПРИЧИНИ, ТЕНДЕНЦІЇ, НАСЛІДКИ	166
Вадим Шелест (Кременець).....	168

КВЕСТ-ТЕХНОЛОГІЇ ЯК СУЧАСНА ІННОВАЦІЙНА ФОРМА НА ЗАНЯТТЯХ З ПОЗАКЛАСНОЇ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ З УЧНЯМИ.....	168
ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ: ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК І ГЛОБАЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ	172
Ярослав Секо (Тернопіль).....	172
КОНЦЕПЦІЯ «КУЛЬТУРНОЇ СУЧАСНОСТІ» ЯК ІНСТРУМЕНТ ВИВЧЕННЯ АНТРОПОГЕНЕЗУ	172
Каріна Бура (Тернопіль).....	175
ВИВЕРЖЕННЯ ВЕЗУВІЮ 79 Р. Н.Е. ЯК СОЦІАЛЬНА КАТАСТРОФА.....	175
Галина Нич (Тернопіль)	178
ВІД МАГДЕБУРГА ДО ЛЬВОВА: ТРАНСФЕР ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПРАВОВИХ ТРАДИЦІЙ У МІСЬКЕ ЖИТТЯ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ.....	178
Ярослав Нестер (Тернопіль)	180
РОЗВИТОК ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ В ІСПАНІЇ У XIV–XVI СТ.	180
Анастасія Музика (Тернопіль)	182
КАРДИНАЛ РІШИЛЬЄ ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ ВІДНОСИН МІЖ ФРАНЦІЄЮ І ВАТИКАНОМ У КОНТЕКСТІ ГАЛЛІКАНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ	182
Андріана Кметик (Тернопіль)	184
ВЕСНА НАРОДІВ У ЦСЄ: СПІЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА НАЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ.....	184
Ярослав Фоменко (Суми)	187
СТВОРЕННЯ АВСТРАЛІЙСЬКОГО СОЮЗУ В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ БРИТАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.	187
Анастасія Шайда (Тернопіль)	190
КІНЕЦЬ ІМПЕРІЇ ГАБСБУРГІВ: ЯК ЗАНЕПАД ОДНІЄЇ ДЕРЖАВИ ЗМІНИВ КАРТУ ЄВРОПИ	190
Іван Зуляк (Тернопіль)	192
ЗАКОНДАВЧІ ІНІЦІАТИВИ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ ЩОДО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ (1919–1920 РР.).....	192
Галина Зуляк (Тернопіль)	194
СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ (1920-ТІ РР.).....	194
Тетяна Брославська (Тернопіль).....	195
ОПЕРАТИВНА РОБОТА МИТНИХ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ	195
Іван Ковалик (Тернопіль).....	197

ФОРМУВАННЯ ПРАВОВИХ ЗАСАД ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ У ПОЛЬЩІ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ	197
Володимир Ласяк (Тернопіль).....	199
ВІДНОВЛЕННЯ ПОЛЬЩІ ПІСЛЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	199
Олександр Петришин (Тернопіль)	200
ПРОБЛЕМА БІЖЕНСТВА В ЄВРОПІ ЯК НАСЛІДОК СТАНОВЛЕННЯ ФАШИСТСЬКИХ РЕЖИМІВ.....	200
Максим Мороз (Тернопіль).....	204
ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛІСТИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ ЮКІО МІШІМИ У КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ ЯПОНІЇ	204
Іван Бойко (Тернопіль).....	206
УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ У КОНТЕКСТІ РЕГІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ЦСЄ (1991–2025)	206
Тетяна Петрик, Юрій Петрик (Тернопіль)	209
ВІЗИТ ПРЕЗИДЕНТІВ ПОЛЬЩІ ТА ЛИТВИ ДО УКРАЇНИ У ГРУДНІ 2021 РОКУ ЯК СИМВОЛ ПОЛІТИЧНОЇ СОЛІДАРНОСТІ ПЕРЕД ЗАГРОЗОЮ ШИРОКОМАСШТАБНОГО РОСІЙСЬКОГО ВТОРГНЕННЯ.....	209
Ірина Федорів, Ігор Танавський (Тернопіль).....	210
НАУКОВО-ТЕХНОЛОГІЧНА СПІВПРАЦЯ УКРАЇНИ З ТУРЕЦЬКОЮ РЕСПУБЛІКОЮ У 2014–2024 РР.	210
Ірина Федорів (м. Тернопіль).....	213
ІНДІЯ НА ШЛЯХУ ДО МОДЕРНІЗАЦІЇ: ВІД ТРАДИЦІОНАЛІЗМУ ДО ГЛОБАЛІЗАЦІЇ.....	213
Назар Попович (Тернопіль)	215
СПІВПРАЦЯ УКРАЇНИ ТА КАНАДИ В ОСВІТНІЙ СФЕРІ.....	215
Артем Березюк (Тернопіль)	217
ПОЗИЦІЯ НЕЙТРАЛІТЕТУ СВЯТОГО ПРЕСТОЛУ В ПИТАННЯХ КОНФЛІКТІВ ТА ГУМАНІТАРНИХ КРИЗ І ЇЇ ПРАКТИЧНЕ ВІДОБРАЖЕННЯ В ПУБЛІКАЦІЯХ МІЖНАРОДНИХ ЗМІ.....	217
Роман Малишевський (Тернопіль).....	218
ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВЗАЄМОДІЯ У КОНТЕКСТІ 2022–2025 РР.....	218
Богдан Хомик (Тернопіль)	220
ЕВОЛЮЦІЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ	220
УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ: ІДЕЇ, ПОСТАТІ, ЕТАПИ БОРОТЬБИ	222
Ярослав Богдан (Тернопіль)	222

ТЕРНОПІЛЬЩИНА В УМОВАХ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	222
Андрій Сова (Львів)	223
«З ВІЙНИ НА ВІЙНУ»: ВІЙСЬКОВИЙ ШЛЯХ СТЕПАНА ГАЙДУЧКА (1914–1918).....	223
Ганна Гембаровська (Тернопіль)	226
УСТИМ ГОЛОДНЮК: ГЕРОЙ НЕБЕСНОЇ СОТНІ ЗІ ЗБАРАЖЧИНИ	226
Леся Алексієвець, Микола Алексієвець (Тернопіль).....	228
ДІЯЛЬНІСТЬ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ТА ВОЛОНТЕРСЬКОГО ОСЕРЕДКУ ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ ТНПУ УКРАЇНА_ПЕРЕМАГАЄ	228
Мар'яна Курило (Тернопіль).....	229
ВОЛОНТЕРСЬКИЙ РУХ ЯК ФЕНОМЕН ГРОМАДЯНСЬКОГО СПРОТИВУ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ	229
Мирослава Басанська (Тернопіль).....	232
МІЖ ДВОМА ЕПОХАМИ: ТРАНСФОРМАЦІЯ ОБРАЗУ УКРАЇНСЬКОГО ВОЇНА У РЕТРОСПЕКТИВІ УСС ТА «АЗОВ»	232
Ігор Гоч (Тернопіль).....	234
ЖИТТЄПИС ДИСИДЕНТА МИКОЛИ ГОРБАЛЯ ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО	234
Анастасія Шведик (Тернопіль)	235
МІЖНАРОДНІ ОРГАНІЗАЦІЇ У КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ІСТОРИЧНІ УРОКИ, ВИКЛИКИ ТА ПРОБЛЕМИ.....	235
Соломія Стецик (Тернопіль)	238
ІМПЕРСЬКА ПОЛІТИКА ЩОДО КРИМУ: ОКУПАЦІЯ 2014 РОКУ КРІЗЬ ПРИЗМУ ДЕПОРТАЦІЇ 1944 РОКУ	238
Руслан Галушка (Тернопіль).....	240
ГЕНЕАЛОГІЯ ЯК ЗАСІБ ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ В УМОВАХ ВІЙНИ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ (2014–2025).....	240

IN MEMORIA. Пам'яті Володимира БРОСЛАВСЬКОГО

Тетяна Брославська (Тернопіль) СВІТЛА ПАМ'ЯТЬ ВОЛОДИМИРА ЛЮБОМИРОВИЧА БРОСЛАВСЬКОГО (ДО КОНФЕРЕНЦІЇ, ПРИСВЯЧЕНОЇ ВІШАНУВАННЮ ЙОГО ПАМ'ЯТІ)

*Моє небо впало і розбилося.
Загинув мій коханий чоловік, батько
прекрасної донечки Софійки та чудового
синочка Святославчика. Син...Брат...
Ми були щасливі разом. Ми були...
Боже, це так боляче.
Тетяна Брославська*

Найперше хочу розпочати свої слова з подяки. Подяки за те, що саме зараз ми творимо історію – адже вперше відбувається конференція, присвячена пам'яті мого чоловіка, Володимира Любомировича Брославського.

Ви всі знали Володимира як історика, викладача, військовослужбовця, колегу, друга. А для мене він – коханий чоловік, турботливий батько, людина, яка вміла любити й яку я продовжую любити й тепер.

Усе, що він робив, було справжнім. У кожній справі Володимир віддавався до кінця – щиро, віддано, з вірою у власні сили та з вірою в Бога. Він ніколи не здавався, завжди йшов до мети впевнено, сміливо, з відкритим серцем.

Наше подружнє життя майже повністю припало на роки війни. Спершу я чекала його з Маріуполя, потім – із Харківщини, із Соледара... А зі Сумщини – вже не дочекалася.

У сімейному житті ми завжди були вірними одне одному – нас єднала глибока любов, взаємна підтримка та довіра. Ми проживали своє життя щиро, з радістю від кожного спільного дня, цінуючи навіть дрібниці. У нас народилося двоє дітей – дуже бажаних і омріяних, у яких ми вклали всю свою любов і надію. Володимир був турботливим і ніжним чоловіком, який умів любити по-справжньому. Він став для мене опорою, другом, людиною, з якою хотілося йти крізь будь-які випробування. Його любов була глибокою і світлою – такою, що не згасає навіть після втрати.

У серпні я побувала там, де він служив. Життя тут, у Тернополі, зовсім інше, ніж там, на передовій. Лише в ніч, коли я була в дорозі до Охтирки, по місту прилетіло двадцять «шахедів». І коли мене запитують, чи там спокійно, я відповідаю: поїдьте й побачте самі. Бо там немає спокою – лише боротьба, мужність і біль.

У Володимира було безліч ідей, захоплень, планів. Доньку він хотів навчити стріляти зі зброї – разом мріяли зробити лук власноруч. Сина мав навчити робототехніки: Володя захоплювався технікою, складав дрони, моделі літаків, умів ремонтувати майже все. У нього були «золоті руки». Він хотів передати цей хист синові – навчити п'яти, збирати, конструювати. У сина – його розум, його логіка, його точність.

Донька зараз має червоний пояс із карате. Володя надзвичайно пишався нею. Пам'ятаю, як одного разу, коли донька перемогла мене під час тренування, він із усмішкою розповідав хлопцям: «Моя донька – справжня боєць!»

Мій чоловік був вправним стрільцем і досвідченим військовим фахівцем. Його точність, спокій і виваженість у бою неодноразово рятували життя

побратимів. Він володів не лише знаннями, а й справжнім військовим хистом, який передавав молодим бійцям, навчаючи їх упевненості, дисципліни та відповідальності. Водночас Володимир мав видатні організаторські здібності – умів згуртувати людей, чітко розподілити обов'язки й досягти результату навіть без належних ресурсів. Йому було властиве вміння творити з нічого: організувати захід, налагодити роботу підрозділу, знайти рішення там, де, здавалось, виходу немає. Україна втратила не просто офіцера – вона втратила професійного воїна, талановитого керівника, людину, яку любили й поважали всі, хто його знав. Він залишив по собі пам'ять про справжнього лідера й людину честі, віддану своїй країні до останнього подиху.

«Хорват» був щирим українцем – у серці, у вчинках, у словах. Коли прийшли його особисті речі, я розпаковувала їх і скрізь знаходила синьо-жовті прапори. Володимир завжди носив із собою прапор – символ його любові до України.

Побратими говорили про нього лише добре. Для них він був як батько – той, кому довіряють життя. Він знав про кожного, піклувався про всіх, намагався допомогти у складних ситуаціях. Виконував найнебезпечніші завдання – розмінював території, знешкоджував «пелюстки», дрони, потрапляв під обстріли. Але ніколи не втрачав спокою й віри.

Володимир не був боягузом – і я пишаюся цим. Мій чоловік був справжнім. Я вдячна долі за десять років щасливого спільного життя, у якому були любов, повага, взаємна підтримка. Є люди, які проживають усе життя й не пізнають справжніх почуттів, а нам це було дано.

Я дякую йому за дітей – у них живе його частинка. Вони схожі на нього і зовні, і внутрішньо. Кожного разу, коли згадую Володю, я цілую їхні щічки, вдивляюся в очі сина й дякую Богові – бо в них його погляд. Говорю з донькою – і відчуваю, як у ній живе сила й характер її тата.

«Дякую тобі, Володю, за те, що був найкращим татом, чоловіком, другом, українцем. Я говоритиму про тебе всюди, де б не була.»

Володю, ти був найкращим.

Моя любов до тебе не зникла. Я продовжую любити тебе – у наших дітях, у наших спогадах, у кожній миті, що залишилася після тебе.

Людина живе доти, доки про неї пам'ятають. Я пам'ятаю тебе, Володю. І не дозволю, щоб тебе забули.»

Ми, історики, знаємо ціну пам'яті. Тож бережімо пам'ять про Володимира Любомировича Брославського – людину честі, науки, любові та служіння Україні.

Нехай це буде нашим спільним обов'язком перед його світлою пам'яттю.

Богдан Буяк (Тернопіль)

ВІН НІКОЛИ НЕ ПРАГНУВ ВИЗНАННЯ...

Є люди, які наче промінь світла: коли вони зникають, стає темно, незатишно і лячно... Ти згадуєш те світло і з приємністю відчуваєш його енергію. Таким Променем для всіх нас ще зовсім недавно був Володимир Любомирович Брославський — людина-синтез, чоловік-універсал, у якому гармонійно поєдналися найкращі риси вірного друга, терплячого наставника, конструктивного науковця, невтомного організатора, улюбленого викладача, турботливого батька, і, найголовніше, послідовного Воїна та беззаперечного Героя. Він просто зміг зробити те, про що інші говорять, мріють, планують. Він це зробив добровільно і професійно, як і все, до чого брався упродовж життя. Він віддав найцінніше своє заради того, щоб ми говорили, мріяли,

планували. Говорили про його славу, мріяли про те, як він би зреагував на певну ситуацію, планували як віддати сьогодні йому належну шану.

Його життєвий шлях був прикладом невтомної праці та служіння: родині, адже рано залишився без батька, і мав підтримувати маму та сестру, дружині та діткам, з якими не встиг налюбитися, університету, де ким він тільки не був, адже розпочав працю зі студентської лави і пройшовши всі кар'єрні щаблі від того, хто вчиться, до того, хто навчає, науці, через дисертацію та численні наукові публікації, суспільству, будучи активним громадським активістом, натхненником та організатором багатьох важливих ініціатив, а понад усе, Україні, державі, яку він шанував як громадянин, досліджував, як науковець і оберігав, як Воїн.

Як професійний історик та справжній патріот, він прагнув, щоб нація знала свою історію, аби не платити за незнання криваву ціну. Його наукова робота, викладацька діяльність, зокрема створення інноваційного освітнього порталу «Академія», були продиктовані неформальним, глибоким розумінням потреби виховання гідного українського покоління. Він був наставником, який умів говорити просто про складне, гуртувати прогресивну молодь та надихати її до розвитку.

Він ніколи не прагнув визнання, він просто відповідально виконував покладені на нього обов'язки, де б він не був і чим би він не займався: проводив конкурс талантів серед студентської молоді, організовував посвяту для першокурсників, заклав основи антикорупційної політики в університеті, налагоджував співпрацю з китайськими колегами у форматі Інституту Конфуція, ба навіть адміністрував курси китайської мови, пропагував східне мистецтво і бджолярство, а з 2015 року артилерійську справу, використання радіоелектронної детекції, дронів та будівництво захисних військових споруд. За що би він не брався, все у нього було доведено до професійної досконалості.

Він був приємний та м'який ззовні, але з неймовірним стрижнем Мужчини, Чоловіка всередині. Його шлях Воїна, який почався ще у 2015 році в 56-й Маріупольській бригаді, досяг свого піку під час повномасштабного вторгнення в лавах 105-ї бригади Територіальної оборони. На фронті, як і в аудиторії, він залишався Вчителем, наставником, справжнім і турботливим командиром, якому побратими довіряли життя. Спокійний, рішучий, завжди попереду – він виконував найнебезпечніші завдання, від розмінування складних територій до боїв на Донбасі, Харківщині та Сумщині. Його останній мужній вчинок – порятунок пораненого побратима 20 вересня 2025 року – став послідовною демонстрацією його характеру, честі, людяності, жертвності та відваги.

Прикро визнавати це все тоді, коли він вже не з нами... Він ніколи не прагнув визнання, а воно зараз лине йому у чисельних щирих подячних молитвах за його душу на небеса. Для найрідніших – дружини Тетяни, донечки Софійки та сина Святослава – ця втрата принесла невимовний біль. «Мое небо впало і розбилося...» – ці слова дружини стали гіркою констатацією того, що за кожним героїчним вчинком стоїть розбите небо для найрідніших. Але Володимир Брославський і далі буде тим Променем Сонця для його рідні, для усіх нас.

Володимир Любомирович віддав своє життя, захищаючи найвищі людські цінності: честь, братерство, обов'язок та свободу. Його життя і смерть стали потужним символом незламності духу. І наш святий обов'язок – продовжувати його справу, берегти його світлу пам'ять і боротися за ту

вільну, сильну, освічену, незалежну, прогресуючу Україну, яку він так любив і за яку віддав себе у жертву.

Вічна та світла пам'ять і слава Герою!

Микола Бармак (Тернопіль)

ЛЮДИ-ТИТАНИ. ПАМ'ЯТІ ВОЛОДИМИРА БРОСЛАВСЬКОГО

Є люди, які – як світло: коли вони зникають, стає темно. Коли йде важлива у твоєму житті людина, коли зникає хтось, з ким ти йшов своєю життєвою дорогою, – зникає цілий світ, частина тебе. Це нестерпно боляче, бо емоційний зв'язок залишається. Хочу віддати шану та схилити голову перед пам'яттю виняткової людини, чиє життя стало яскравим прикладом служіння – науці, суспільству та, найголовніше, Україні.

Можна стати героєм за збігом обставин, а можна жити щодня як Герой – без надмірного галасу та пафосу. Для мене Володимир Любомирович Брославський уже є ГЕРОЙ. Не знаю, якими ми будемо, коли закінчиться ця клята війна, але ми зобов'язані дякувати тим, хто пожертвував найдорожчим, і пам'ятати всіх, хто зробив ЧОЛОВІЧИЙ ВИБІР.

Володя був не просто науковцем, викладачем чи воїном. Він був цілісною, величною особистістю, у якій гармонійно поєдналися найкращі риси вчителя, що надихав, захисника, який не знав страху, друга, який завжди був поруч, і патріота, для якого Україна була понад усе. Як влучно сказав його бойовий побратим, речник 105-ї бригади Юрій Кульпа: «На жаль, світ покидають найкращі. Професіонал, патріот, людина з великої літери». Ці слова – не просто епітафія, а точна і гірка констатація масштабу нашої втрати.

З Володею я познайомився майже тридцять років тому, ще школярем. Як науковий керівник, допомагав готувати учнівську наукову роботу для обласного конкурсу Малої академії наук. Тему він обрав самостійно – «Січові стрільці на Бережанщині». Він блискуче підготував і захистив дослідження, ставши переможцем обласного етапу. А далі ми разом здійснювали одну з його головних мрій – стати істориком. Разом готувалися до вступу на історичний факультет, разом навчалися, писали курсові, обирали тему кандидатської дисертації, збирали матеріал, обговорювали, дискутували. Разом пройшли всі етапи підготовки та захисту дисертації.

У 2001 році він із відзнакою закінчив історичний факультет Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, а вже у 2007-му успішно захистив у вченій раді Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького кандидатську дисертацію «Аграрна політика російського царату на Правобережній Україні у 1793–1861 рр.: зміни у землеволодінні і землекористуванні». Це була не просто академічна робота – це був глибокий аналіз імперських механізмів окупації та гноблення, тих самих механізмів, яким він згодом протистояв зі зброєю в руках. Він не лише писав про те, як імперія забирала нашу землю, – він віддав життя, аби вона не змогла зробити це знову. У цьому був увесь Володя – людина, яка не бачила перешкод, а бачила справу, яку треба зробити. Він не просто знав історію – він її творив.

Володимир Любомирович пройшов шлях від студента до доцента кафедри історії України, від співробітника виховного відділу до начальника відділу у справах молоді. Його енергії вистачало на все: у 2012 році він створив освітній портал «Академія», з 2014-го очолював ГО «Інститут модернізації суспільства», був активним учасником проекту «Історія адвокатури України», а в 2018-му представляв університет на форумі в Китаї, ставши координатором Інституту Конфуція. Він був людиною дії – невтомним

організатором і лідером, який залишив по собі вагомий слід у житті університету та громадському секторі.

Його талант найповніше розкривався у студентській аудиторії. Студенти називали його «улюбленим викладачем» – і це не дивно, адже на його лекціях завжди було цікаво, а заняття ніхто не пропускав. Він умів говорити про складні речі просто і захопливо, запалюючи в молодих серцях іскру любові до знань та своєї землі. Володимир Любомирович умів гуртувати довкола себе прогресивну молодь і надихати її до розвитку, стаючи для багатьох не просто викладачем, а справжнім наставником.

Володя був м'яким зовні, але з неймовірним стрижнем бійця всередині. Він завжди був поруч, коли було найважче. Ми вчилися разом – він у мене, а я у нього.

Він постійно мріяв. Я дивувався його захопленням: комп'ютери, проєкти, бажання власноруч збудувати яхту для подорожей світом. Для нього не існувало «не можу» чи «не вмію». Він сам придумав і зробив пересувну пасіку на причепі. На жаль, «доброзичливці» вночі спалили цю унікальну конструкцію та все знищили...

Одна з останніх наших телефонних розмов була не про війну. Він ділився планами обробляти землю, працювати на щойно придбаному тракторі, побудувати дім, передати свої знання дітям Софійці та Святославчику, «набутися» з рідними та друзями. Ми довго говорили про плани на «після війни»...

Його шлях воїна почався не у 2022 році. Ще у 2015-му він добровільно мобілізувався, служив у 56-й Маріупольській бригаді, де за мужність був нагороджений почесним знаком «За вірність у військовій службі». З перших днів повномасштабного вторгнення він знову був у строю – у лавах 105-ї бригади ТрО. Його бойовий шлях пролягав через усю лінію фронту: він захищав небо над рідним Тернополем, виконував завдання у підрозділі контрдиверсійної боротьби, а згодом у мінометній батареї бився на Донбасі, Харківщині та Сумщині.

Признаюся, я не раз намагався відмовити його – спочатку у 2015-му, а потім у страшному лютому 2022-го... А він лише посміхався і казав, що МАЄ ЙТИ ЗАХИЩАТИ.

На війні, як і в університеті, він залишався Вчителем. Завдяки наполегливості пройшов шлях від рядового до офіцера – старшого лейтенанта мінометної батареї. Його побратим, історик Володимир Бірчак, сказав про нього слова, які пронизують до глибини душі: «Любомирович, ти був вчителем – і в університеті, і на війні. Ти був справжнім і турботливим командиром, але найголовніше – справжнім і щирим другом».

Він не просто був надійним і відважним – він доводив це щохвилини. Юрій Кульпа згадував одну з операцій: «Хорват» вів їх туди, де чекали свої, змінюючи маршрути під обстрілами. Раптом по рації: «Працює ОСА». Вони миттєво розвернулися, заїхали в ліс. Коли над ними завис ворожий дрон, Володимир, не вагаючись, відкрив вогонь, намагаючись збити його. Не давши ворогу скинути вантаж, вони рушили далі – іншим шляхом – і вже за кілометр були на місці. Ось таким був наш Володимир: спокійним, рішучим і завжди попереду».

Кажуть, героїзм – це не раптовий порив, а підсумок усього життя, найвища точка прояву цінностей, якими людина жила. Останній вчинок Володимира Брославського став доказом цієї істини. 20 вересня 2025 року його серце перестало битися. Він загинув, рятуючи пораненого побратима. У цьому вчинку – вся сутність Володі: бути поруч, коли потрібна допомога, підставити

плече, віддати все, навіть життя, заради іншого. Це квінтесенція його характеру, честі й людяності.

Він віддав життя, захищаючи не лише територію, а й найвищі людські цінності – братерство, честь і обов'язок. Його життя і його смерть стали для нас потужним, хоч і болісним, символом незламності духу.

За всіма його регаліями, посадами й бойовими заслугами стояла надзвичайно світла, добра й тепла людина. Володя був головною опорою для всієї родини – для мами, сестри Ірини та дружини Тетяни. Найглибший, невимовний біль ця втрата принесла саме їм. Неможливо знайти слова, щоб втамувати горе, яке впало на плечі його найрідніших. Ми можемо лише розділити цей біль, пропустивши через себе слова його дружини Тетяни: «Моє небо впало і розбилося. Загинув мій коханий чоловік, батько прекрасної донечки Софійки та чудового синочка Святославчика». Ці слова залишають нас безмовними.

Вони нагадують, що за кожним героїчним чином стоїть розбите небо найрідніших людей. І наш обов'язок – нести світло його пам'яті заради них: заради дружини, дітей, матері та сестри, які назавжди втратили найдорожче. Наш обов'язок – не дати цьому небу впасти остаточно. Ми маємо шанувати пам'ять Володі не лише сльозами, а діями: продовжувати його справу в аудиторіях, підтримувати його родину, боротися за ту вільну, сильну, освічену Україну, яку він так любив і за яку віддав життя.

Життя Володимира Брославського було цілісним і величним. Це – приклад служіння Україні на всіх фронтах, де він міг бути корисним: освітньому, науковому, громадському й військовому. Він був воїном світла, який боровся з темрявою – у знанні та на полі бою.

Наш святий обов'язок – берегти пам'ять про нього. Не просто пам'ятати, а продовжувати його справу. Наслідувати приклад мужності, честі й самопожертви.

Вічна слава Герою!

Андрій Кліш (Тернопіль)

ВОЛОДИМИР БРОСЛАВСЬКИЙ ЯК ОРГАНІЗАТОР НАУКИ

Володимир Брославський посідає помітне місце серед сучасних українських науковців та організаторів освітнього процесу, чия діяльність поєднує високий рівень наукової культури, видавничої ініціативи та вміння створювати інтелектуальні спільноти. Як керівник редакційно-видавничого центру «Літопис», він здійснив значний внесок у розвиток наукового книговидання в Україні. Під його керівництвом видавалися наукові збірники, монографії, навчальні посібники, матеріали конференцій, які сприяли популяризації вітчизняних наукових досягнень і забезпеченню доступу до якісної академічної літератури. Його редакційна діяльність відзначалася системністю, високими вимогами до наукового рівня текстів та ретельною увагою до академічної етики.

Володимир Брославський виступив також організатором ідейно-наукових платформ, серед яких особливо вагоме місце посідає цикл міжнародних конференцій «Проблеми та перспективи наук в умовах глобалізації». Цей науковий форум став місцем міждисциплінарного діалогу, де зустрічалися представники різних галузей знань – історії, філософії, педагогіки, економіки, культурології. Завдяки його зусиллям конференції набули статусу стабільного майданчика для обговорення актуальних тенденцій розвитку науки в глобальному контексті, сприяючи формуванню нової генерації дослідників, відкритих до інноваційних підходів і міжнародного співробітництва.

Важливою складовою діяльності Володимира Брославського є створення та підтримка освітнього порталу «Академія», який став сучасною онлайн-платформою для поширення наукових знань, комунікації між дослідниками та популяризації результатів наукових досліджень. Цей проєкт поєднує функції освітнього ресурсу, бібліотеки наукових публікацій і середовища для професійного спілкування, що суттєво розширило можливості для інтеграції української науки у світовий інформаційний простір.

Особливої уваги заслуговує організаторський і наставницький талант Володимира Брославського. Йому вдалося згуртувати навколо себе коло молодих дослідників, які згодом стали знаними науковцями, викладачами, керівниками кафедр і наукових підрозділів. Серед них – Юрій Древницький, Богдан Луговий, Андрій Кліш, Степан Прийдун, Руслан Куцик, Микола Галай. Його педагогічна та науково-організаційна діяльність базувалася на принципах відкритості, партнерства та довіри, що стимулювало творче зростання молодих учених і формувало середовище академічного взаємопідтримання.

Таким чином, Володимир Брославський постає як яскравий приклад науковця нового типу – дослідника, видавця, організатора й наставника, чия діяльність сприяє не лише розвитку окремих галузей науки, але й утвердженню високих стандартів академічної культури в українському освітньому просторі.

Степан Прийдун (Тернопіль)

РОЛЬ ВОЛОДИМИРА БРОСЛАВСЬКОГО У РОЗРОБЦІ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ НОВІТНІХ ПІДХОДІВ ДО РОБОТИ З СТУДЕНТСЬКОЮ МОЛОДЦЮ

Брославський Володимир Любомирович був занадто багатогранною особистістю для того, щоб аналізувати окремі аспекти його професійної діяльності в розрізі. Ми всі знаємо, ті основні етапи його життя, становлення як фахівця і професіонала. Після завершення школи вступив на історичний факультет, навчаючись на якому з четвертого курсу починає працювати в рідному університеті у відділі виховної роботи. Саме цьому напрямку його професійної діяльності буде присвячена моя скромна спроба окреслити роль Володимира Любомировича у розробці та реалізації новітніх підходів до роботи з студентською молоддю, адже я мав за велику честь також розпочати свою трудову діяльність у відділі у справах молоді.

2 жовтня 2006 р. Володимир Брославський був призначений керівником відділу виховної роботи, який він очолював із перервами, зумовленими перебуваннями на службі у Збройних Силах України до своєї загибелі.

Призначення 28-річного Володимира Любомировича на цю посаду обумовлювалось тим, що незважаючи на досить молоді роки за час своєї роботи в університеті він зарекомендував себе як авторитетний працівник, який умів знаходити нестандартні вирішення складних завдань, а його інтелект, харизматичність, чесність і вірність принципам доповнювались потужно розвиненою цифровою компетентністю, свідченням цього є те, що Володимир Любомирович поєднував роботу у відділі виховної роботи, науковому відділі, викладацькою діяльністю із редакційно-видавничою роботою в «Літописі».

Як молодий керівник, який розумів запити і інтереси студентської молоді Володимир Брославський зосередився на пошуку нових форм і підходів до співпраці з молоддю.

Окрім традиційних культурно-масових заходів, КВК, організувались конкурси талантів «Феєрія краси», «Феєрія талантів», «ТНПУ запалює зірки» – головна ідея цих заходів полягала у тому, щоб студенти мали можливість продемонструвати свої таланти і спробувати себе на великій сцені.

Особлива увага приділялась правовому вихованню студентської молоді, оскільки Володимир Любомирович викладав не лише історію, але право, то з його ініціативи було організовано сотні зустрічей із представниками правових органів, організувались поїздки у заклади пенітенціарної системи і т.п. Не менш важлива роль приділялась правовим вікторинам, конкурсам, правовим диктантам.

Що ж стосується інноваційних підходів, то в цьому контексті, з ініціативи Володимира Любомировича було зміщено акценти з традиційної пострадянської роботи до роботи з студентською молоддю, в основі якої лежить принцип студентоцентризму, 27 вересня 2013 р. відділ виховної роботи було перейменовано у відділ у справах молоді.

Однак, оскільки Володимир Любомирович був також великим новатором, то значна його увага була приділена консолідуванню талановитої молодді довкола реалізації інноваційних ідей, так з'явилась ідея Освітнього порталу «Академія» – онлайн-платформи з підготовки до ЗНО. Портал стартував з груп у соціальній мережі вконтакті та курсів на мудлі. Але головний задум полягав у тому, що підготовкою методичних і навчальних матеріалів займались талановиті студенти, а доступ до курсів був абсолютно безкоштовним. Це дозволяло залучити талановитих дітей до профорієнтаційної роботи. Цей напрям діяльності з студентською молоддю доповнювався і громадською активністю, зокрема у 2014 р. Володимиром Любомировичем, було зареєстровано ГО «Освітній Центр», яка спільно з Освітнім порталом «Академія» реалізувала соціальний проєкт «Онлайн-репетитор». Згодом для педагогічних працівників стала доступною опція публікації власних методичних розробок на Порталі, і це задовго до появи сьогодні відомих усім онлайн-платформ – Прометеус, Едера і т.п.

Очевидно, що російська збройна агресія проти України зумовила необхідність винайдення нових підходів до національно-патріотичного виховання, зокрема доповнення його мілітарною складовою. Саме тому з ініціативи Володимира Любомировича систематично організувались страйкбольні ігри, навчання з основ поведіння зі зброєю та інші елементи мілітарної підготовки.

Ще одним важливим напрямком роботи зі студентською молоддю було її долучення до профорієнтаційної роботи, оскільки найкращим способом популяризації переваг навчання в ТНПУ є відгуки студентів, з ініціативи Володимира Любомировича було проведено десятки різноманітних профорієнтаційних конкурсів, олімпіад.

Звісно, що робота з студентською молоддю вимагала також її знайомства із представниками інших культур, з ініціативи Володимира Брославського для студентів ТНПУ було організовано зустрічі не лише з національними меншинами України, але й географічно далекими культурами – Японії і Китаю. Він дуже цікавився Сходом, у липні 2018 р. представляв університет на Міжнародному форумі для ректорів університетів у м. Шеньян провінції Ляонін КНР. З 2019 р. він став відповідальний за співпрацю між ТНПУ та Шеньянським педагогічним університетом (Китай), координатор Інституту Конфуція ТНПУ ім. В. Гнатюка. З його ініціативи та за підтримки ректорату в ТНПУ було організовано безкоштовні курси вивчення китайської мови у 2021 р. Очевидно, що початок повномасштабного вторгнення та проросійська

позиція КНР не дозволили завершити реалізацію цього проєкту, а мобілізація Володимира Любомировича в ЗСУ у перші дні не дозволила йому реалізувати ще дуже багато заходів і проєктів. Хоча, мабуть не було такої його відпустки зі служби, під час якої він би не зустрівся зі студентами, й не розповідав їм про реалії війни.

На завершення, варто зазначити що йому як керівнику відділу у справах молоді ніколи не були притаманні формалізм, проведення роботи заради звітності чи постів у соцмережах, лише в інтересах студентів і лише для реального результату. Він був людяним, студенти його поважали, адже до нього можна було звернутись із будь-яким питанням.

Саме тому, я щиро пишаюсь, що починав свою трудову діяльність під його керівництвом Володимира Любомировича у відділі у справах молоді....

Іван Куций (Тернопіль)

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКА СПАДЩИНА ВОЛОДИМИРА БРОСЛАВСЬКОГО У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЧНОЇ СИТУАЦІЇ

Трагічна загибель Володимира Любомировича Брославського (1979–2025 рр.) у процесі оборони України від ворожої агресії спонукає історичну науково-освітнянську спільноту ТНПУ ім. В. Гнатюка оцінити не лише його життєві, освітні та громадські прояви активності, але й науково-дослідницьку спадщину. У процесі оцінки постаті Володимира Любомировича як історика-дослідника необхідно враховувати той факт, що його науково-дослідницька діяльність не стала першочерговим пріоритетом з-поміж його численних кар'єрно-професійних та життєвих занять та зацікавлень. Як знаємо, він зреалізовував свої таланти насамперед в таких сферах як освітній менеджмент, виховна робота з молоддю, військова та громадська діяльність тощо. Проте його дослідницька спадщина зі сфери історії є достатньо вагомою й тому потребує окремої уваги. Тут насамперед хочемо зацентувати на такому факті, що основні напрями науково-дослідницької діяльності Володимира Брославського не становили самодостатнього чи ізольованого процесу, а були тісно переплетені із іншими аспектами його багатогранної діяльності. Наприклад, аналіз його публікацій показує, що його дослідницька робота наскрізно насичена елементами історико-правового аналізу; у його науковому доробку ми спостерігаємо виразно помітне правознавче спрямування. А якщо ми звернемося до професійної кар'єри Володимира Брославського, то у ній ми побачимо вагому роль правознавчого циклу у викладацькій діяльності. Зрозуміло, що провідним напрямом наукової спеціалізації Володимира Брославського є аграрна історія. Саме у цьому дисциплінарному напрямі виконана кандидатська дисертація Володимира Любомировича та більшість його статей. Тут ми не можемо не згадати ту обставину, що в особистому житті Володимир Любомирович був тісно пов'язаний із різними аспектами саме сільськогосподарської діяльності. Звідси його наукова спеціалізація не була відірваною від особистих життєвих практик – ці дві грані Володимира Любомировича тісно перепліталися й взаємодоповнювали одна одну. Також в науковому доробку історика ми спостерігаємо вагоме наукове зацікавлення військовою історією. Підкреслимо, що свою наукову кар'єру Володимир Любомирович розпочинав саме із військово-історичний досліджень. Ці професійні зацікавлення молодого історика у процесі його кар'єри трансформувалася у формат активної участі у процесах військово-патріотичної підготовки себе та молоді.

А в період російської агресії (спочатку у 2015 р., згодом – у 2022 р.) вони переросли у його військову діяльність у рядах ЗСУ. На жаль, саме на цій грані зацікавлень та суспільної активності життєвий шлях історика трагічно обірвався. Таким чином, ми спостерігаємо тісне переплетення напрямів наукових зацікавлень Володимира Любомировича із саме тими аспектами його діяльності, у яких він себе найбільшою мірою проявив.

Оцінюючи постать Володимира Брославського в історіографічному контексті ми насамперед спробуємо вписати його науковий доробок у структуру науково-дисциплінарних напрямів сучасної української історіографії. Зауважимо, що вся спадщина Володимира Брославського цілком вписується у такий напрям української історичної регіоналістики як історія Правобережної України імперської епохи (кін. XVIII – поч. XX ст.). Слід відзначити, що своє науково-дисертаційне дослідження («Аграрна політика російського царату на Правобережній Україні у 1793–1861 рр.: зміни у землеволодінні і землекористуванні», 2007 р.) Володимир Любомирович здійснював під науковим керівництвом професора ТНПУ ім. В. Гнатюка Миколи Бармака. Як знаємо, його науковий керівник сформував власну науково-дослідницьку школу молодих істориків на базі дослідження історичного минулого саме цього регіону в імперську епоху. Зауважимо, що і обидві дисертації самого Миколи Бармака, так і всі захищені дисертації його аспірантів присвячені саме історії Правобережжя зазначеної епохи. У цьому науково-дослідницькому колі варто згадати Богдана Лугового (дослідник військових поселень на Правобережжі); Наталію Мацко (вивчала військову політику Російської імперії на Правобережжі); Наталію Шкільник (студіювала соціальну, економічну та адміністративну історію міст Волинської губернії). У цій науковій школі саме Володимир Брославський став першим аспірантом проф. Миколи Бармака.

Слід зауважити, що історія Правобережжя займає особливе місце в українському історичному процесі. В сучасні й українській історичній думці ще донедавна панував стереотипний погляд на цей регіон як один із типових фрагментів українського історичного процесу імперської епохи. Проте дослідження Володимира Брославського (як і його наукового керівника та колег-аспірантів) нам переконливо засвідчують, що Правобережна Україна (якщо термінологією імперських чиновників – так званий Південно-Західний край) посідав особливе місце у структурі українських земель у складі Російської імперії. Як читаємо у його працях, російські чиновники та поміщики далеко не завжди були раді земельним пожалуванням від російського уряду у цьому регіоні, оскільки вони тут відчували психологічний дискомфорт через панування польсько-шляхетської еліти. У ході приватних наукових бесід із Володимиром Брославським ми дізналися, зокрема, про такий цікавий факт, що російські чиновники на Правобережжі, будучи тут панівною політичною елітою, все-таки відчували певний психологічний комплекс культурної меншовартості у спілкуванні із польською шляхтою. Хоча подібні факти із соціально-психологічної царини і не стали головним об'єктом його наукового вивчення, проте вони були зафіксовані Володимиром Любомировичем як супутні результати його наукових студій. Варто підкреслити, що в інших відкритих джерелах таких даних донедавна нам не вдавалося віднайти. Тобто цей факт засвідчує, що Володимир Брославський у процесі своїх наукових пошуків з'ясував чимало нових аспектів не тільки зі сфери соціальної історії, але і з царини історії ментальностей, хоча це і не становило головного предмету його дослідження. Зрозуміло, що за останнє десятиліття історія Правобережжя вже стала привертати посилену увагу з

боку вчених-істориків. Проте в період, коли Володимир Брославський виконував своє дисертаційне дослідження, цей напрям регіональних студій ще не користувався такою популярністю. Стосовно нього панували шаблонно-стереотипні уявлення, які базувались на історичних реаліях інших регіонів України. Звідси можемо резюмувати, що Володимир Брославський як самою постановкою дисертаційної теми, та і здобутими результатами своїх студій у свій час випередив «наукову моду» на дослідження історичного минулого Правобережжя.

Більшу частину наукового доробку Володимиром Брославського ми можемо віднести до такого «класичного» напрямку українських науково-історичних студій, як аграрна історія. Хочемо наголосити, що з аграрною історією в сучасній українській історіографії відбулися дещо дивні трансформації. Так, в радянську історіографічну епоху аграрна історія була одним із найбільш популярних напрямків науково-історичних досліджень. Проте в епоху незалежності України популярність цього напрямку різко впала. Упродовж 1990-х – початку 2000-х рр. тільки незначна кількість молодих дослідників-істориків стали звертатись до аграрних студій. Проте наявні дослідження ілюструють нам ситуацію, що дуже багато питань аграрної історії на сьогодні потребують глибокого концептуального переосмислення. Отже, парадокс окресленої історіографічної ситуації полягає у тому, що будучи одним із найбільш популярних напрямків радянський час, аграрна історія стала одним із малодосліджуваних напрямків у сучасній українській історіографії. Окреслений історіографічний парадокс увиразнює наукову актуальність та значимість дослідницького доробку Володимира Брославського.

Оскільки дослідницька увага Володимира Любомировича великою мірою була зосереджена на поміщицькій та шляхетській верствах, то його науковий доробок також вписується і в соціальну історію, зокрема такий її напрям, який інколи окреслюють як історія еліт. Інтелектуальну «моду» на цей напрям у свій час задала Наталія Яковенко своїми студіями стосовно української шляхти. Проте ця мода у дослідницьких колах реалізовувалась переважно щодо ранньомодерної епохи. Історичних студій стосовно початку модерної епохи ця мода торкнулася дуже слабо. Проте поодинокі дослідження у цьому напрямі показують, що мало чи не кожне нове дослідження тут приносить нам науково-історичну сенсацію. Так, дніпровська дослідниця Тетяна Литвинова на історичному матеріалі Лівобережжя спростувала стереотипні уявлення про те, що стосунки між поміщиками та селянами існували лише у форматі класового егоїзму чи соціальної боротьби. Іншим яскравим прикладом може стати доробок івано-франківської дослідниці Любові Сливки, яка довела існування в галицькому суспільстві «довгого ХІХ століття» повноцінної верстви дрібної русько-української шляхти. Не стали винятком у цьому дослідницькому сегменті і напрацювання Володимира Брославського, які відкрили нам чимало нових аспектів із життя поміщицької верстви Правобережної України.

Не можемо обійти увагою і такого очевидного факту, що вагома частка науково-дослідницької уваги Володимира Любомировича була зосереджена на історії саме польсько-шляхетської еліти Правобережжя. В цьому сенсі його дослідницьку спадщину ми маємо підстави віднести до такого достатньо популярного на сьогодні напрямку української історичної думки як полоністика. Незважаючи на достатньо значну популярність цього напрямку, хронологічні регіональні параметри й тематична специфіка праць Володимира Любомировича ставить його на окреме місце в українській історичній

полоністиці. Тут дослідження Володимира Брославського досить близько стоять до тематики наукових зацікавлень львівського дослідника Богдана Гудя. Компаративне співставлення науково-історичного доробку цих двох вчених (обидвоє – родом із Бережанщини) приводить нас до висновків, що їхні дослідження в деяких моментах пересікаються, проте не дублюють один одного. Так, львівський вчений вивчав етносоціальні взаємини на Правобережжі крізь призму етнокультурного чинника. Іншими словами, в центрі його уваги стояла проблема взаємин між репрезентантами польського та українського етносів. А у науковому доробку Володимира Брославського у центрі уваги стояли соціальні взаємини, насамперед питання землеволодіння та землекористування. Тобто Володимир Любомирович досліджував ті ж самі взаємини не під етнічним, а під соціальним кутом зору: у фокусі його уваги перебували взаємини між поміщиком (шляхтичем), державним чиновником та селянином. Звідси науковий доробок обидвох істориків не дублює, а взаємодоповнює один одного.

Таким чином, навіть поверхневий аналітичний зріз наукової спадщини Володимира Брославського ілюструє нам той очевидний факт, що ця спадщина вартує окремої уваги й поглибленого аналізу у майбутньому. У контексті цілком слушної постановки питання про меморіалізацію постаті Володимира Брославського варто відзначити, що його постать заслуговує крім класичних форм вшанування ще й науково-інтелектуальної меморіалізації. Йдеться про видання чи перевидання його дослідницької спадщини, фіксацію спогадів та мемуарів про нього, популяризацію його наукових праць, введення його доробку до планування науково-дослідницької діяльності студентів та молодих істориків. Такі аспекти ми розглядаємо як моральний та організаційний імператив у майбутній діяльності історичного факультету ТНПУ ім. В. Гнатюка.

Олександр Петровський (Тернопіль)

ВІД НАУКИ ДО ФРОНТУ: ШЛЯХ ЖЕРТОВНОСТІ

ВОЛОДИМИРА БРОСЛАВСЬКОГО (22.04.1979 – 21.09.2025 рр.)

«Якщо нація не знає своєї історії, то змушена за науку платити криваву ціну та важко виборювати право на мирне і спокійне життя. Тож: або добре вчить історію, щоб знати, хто ваш ворог, а хто друг, або будьте готові брати в руки зброю...» В. Брославський 24 лютого 2023 р.

Сьогодні особливо важко говорити в минулому часі про Володимира Любомировича Брославського – кандидата історичних наук, доцента й водночас Воїна, який віддав своє життя за незалежність і свободу України. Його загибель стала непоправною втратою не лише для рідних, колег і науково-освітньої спільноти Тернопільщини, а й для побратимів – воїнів російсько-української війни, з якими його єднали спільна мета, бойове братерство та чітке усвідомлення обов'язку перед Батьківщиною.

Герої не вмирають, допоки живе пам'ять про них у вчинках, ідеях і серцях тих, хто продовжує їхню справу та береже приклад честі й служіння. Тому звернення до постаті Володимира Брославського – це не лише спроба вшанувати його пам'ять у межах наукової конференції, а й прагнення осмислити його життєвий шлях, як приклад жертовності, цілеспрямованості та синтезу, на перший погляд, далеких сфер – академічної науки та військової служби. Його життєвий приклад актуалізує дану проблематику й спонукає нас до роздумів: якою була траєкторія людини, що зуміла поєднати лекційну

аудиторію з окопами фронту, наукову працю – із боротьбою за свободу нації, незалежність своєї держави?

Справді, «важко сприймати деякі події...важко приймати смерть людини, яку тривалий час знав, з якою співпрацював...Емоції, спогади про тих патріотів, хто за покликом сумління пішли на війну, сповнені рішучості, без лукавства, без прагнення «піару» для здобуття якихось «преференцій», окрилені ідеєю захистити свою сім'ю, родину, націю, свободу та зберегти для всіх українців їхню державність. Володимир Брославський – щирий і чесний, добровольцем пішов воювати за нас... Він розумів, що може загинути і що потрібен своїй сім'ї... Але виконував свій громадянський обов'язок до загибелі. Без таких людей нація не зможе бути сильною».

Схожу думку висловив ректор ТНПУ ім. В. Гнатюка Богдан Буяк: «Це той випадок, коли відмовляешся вірити, коли шукаєш зворотну інформацію, коли перебираєш безліч прикладів, коли було інакше, коли просиш Бога про порятунк людини, але війна невмолима... Наша академічна спільнота втратила рідну душу справжнього Лідера, Патріота, Професіонала...».

Надзвичайно промовистими є спогади Миколи Бармака – наукового керівника та багаторічного друга Володимира Брославського: «Є люди, які як світло: коли вони зникають, стає темно... З Володею ми були дуже близькі... точніше – рідні. Познайомився з ним ще школярем, коли готувалися до вступу на історичний факультет. А потім ми завжди були разом: вчилися, радилися, будували плани. Володя був головною опорою для всієї родини – для мами, для сестри Ірини та дружини Тетяни. Він був м'який ззовні, але з неймовірним стрижнем бійця й порядної людини всередині. Завжди поруч, коли було найважче. Я не раз намагався відмовити його йти – спершу добровольцем у 2015-му, а потім у страшному лютому 2022-го... А він лише посміхався і казав, що має піти захищати». Бо, як пригадує декан історичного факультету Володимир Кіцак, йому належить фраза: «хлопці, якщо не будете воювати в українській армії, то будете воювати в польській, французькій, німецькій; від війни не втечете...».

Як свідчать спогади колег, Володимир Брославському були притаманні високі моральні якості, виняткове почуття обов'язку та чітка громадянська позиція. Його життєвий шлях є взірцем того, як справжня сила народжується з гармонії мудрості й мужності, професійної компетентності й людяності, наукової відданості й воїнської жертвності. У цьому зв'язку саме така цілісність особистості робить Володимира Брославського символом сучасного українського інтелігента – мислителя, громадянина й воїна, який залишив по собі не лише наукову спадщину, а й приклад духовної стійкості та любові до рідної землі.

Народився Володимир Брославський 22 квітня 1979 року у м. Бережани Тернопільської області. Рано залишився без батька та зовсім юним став опорою для родини – матері і сестри. У 1996 р. закінчив із відзнакою місцеву загальноосвітню школу №1. Вищу освіту здобув на історичному факультеті ТДПУ ім. Володимира Гнатюка. Будучи студентом першого курсу, був обраний керівником науково-видавничого відділу історичного факультету «Літопис».

З 2001 року, після закінчення навчання з відзнакою, Володимир продовжував працювати в рідному університеті: спочатку на історичному факультеті, а потім у науковому відділі. Одночасно займався викладацькою діяльністю. У 2004 році був обраний головою ради молодих вчених і спеціалістів ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2 жовтня 2006 р., наказом ректора

призначений начальником відділу виховної роботи, а з 2013 р. – начальником відділу у справах молоді.

У грудні 2007 року Володимир Брославський успішно захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата наук за спеціальністю – історія України. Вибір теми кандидатської дисертації В. Брославського «Аграрна політика російського царату на Правобережній Україні у 1793–1861 рр.: зміни у землеволодінні і землекористуванні» не був випадковим. Дослідника цікавило, яким чином імперська влада встановлювала контроль над підпорядкованими територіями через систему землеволодіння, як одного із ключових економічних та політичних ресурсів тієї доби.

Володимир Брославський – автор численних статей у фахових виданнях. Він послідовно досліджував соціально-економічну історію Правобережної України XVIII–XIX ст., зокрема боротьбу за власність, механізми формування земельної власності, політику російського уряду та трансформацію аграрних відносин у контексті імперської інтеграції. Учений аналізував шляхи поповнення земельної власності російських дворян і державної казни, норми польського земельного права на Правобережній Україні в 1793–1830 рр., примусове відчуження нерухомої власності та конфіскації маєтків, землеволодіння та землекористування на Правобережній Україні в кінці XVIII ст., а також земельне питання в церковній політиці. Значну увагу приділяв історіографії аграрної політики Російської імперії (1793–1861 рр.) та заходам царського уряду, спрямованим на утвердження проросійського землеволодіння. Крім того, висвітлював передумови політичного компромісу польської шляхти з російським урядом за правління Катерини II, норми польського земельного права (1793–1830 рр.) і феномен колабораціонізму польської еліти як чинника окупації Правобережної України наприкінці XVIII ст. Окремий напрям становили дослідження впливу державного регулювання на життєдіяльність польської й німецької національних меншин у XIX – на початку XX ст. Очевидно, що через ретроспективний аналіз він виявляв корені соціальної нерівності, механізми контролю та опору, проводив історичні паралелі й окреслював уроки, актуальні для сучасного розуміння історичного контексту національної державності.

Окрім науково-педагогічної діяльності Володимир Любомирович особливу увагу приділяв національно-патріотичному і громадянському вихованню, наголошував на важливості військової підготовки молоді, працював свідомо і неформально, ініціював чисельні цікаві і корисні проекти, користувався беззаперечним авторитетом серед колег та здобувачів освіти. Він умів гуртувати довкола себе прогресивну молодь й надихати її до дієвого розвитку. З його ініціативи реалізовано десятки різноманітних проектів, спрямованих на підтримку та мотивацію талановитої учнівської й студентської молоді.

У 2012 р. В. Брославський розпочав створення Освітнього порталу «Академія». Про цей період на своїй сторінці в фейсбук зазначила Ольга Дудар: «Володимир Любомирович був Людиною з великої літери. Мала приємність працювати в його проекті онлайн підготовки до ЗНО «Академія». Вже тоді він бачив майбутнє за інтернет платформами для навчання. Пам'ятаю як завжди повторював: «Ти або будеш працювати на свою мрію, або на чужу». Чіткі слова, які породили в мені непереборне бажання знайти себе у світі історичної науки. Дякую Вам, тепер я рухаюсь в напрямку своєї мрії».

У 2014 році В. Брославський активно долучався до вишкілів молоді. Про це розповів його студент, голова наукового товариства студентів, магістрантів, аспірантів та молодих вчених, асистент кафедри історії України,

археології та спеціальних галузей історичних наук Богдан Баран: «Він почав у нас викладати на третьому курсі. Це якраз був 2013 рік, почалась Революція гідності. Володимир Любомирович був одним з тих викладачів, який казав до моїх одногрупників, які не були під ОДА: «Чого ви тут сидите? Староста пішов, а що ви не пішли?». З часом він організував страйкбольний клуб з осередком на історичному факультеті. Ми почали їздити, спершу, в ліс Росинка, проходили «бойове хрещення»: вісім страйкбольних куль в спину, щоб знали, як воно болить. По можливості, кожних вихідних Володимир Любомирович збирав нас і тренував. Володимир Любомирович завжди казав дві фрази: «Треба добре вчити історію, щоб знати, хто твій ворог, а хто твій друг» і «Завжди працюй на свою мрію, а не на чужу».

У грудні 2014 року В. Брославський очолив Громадську Організацію «Інститут модернізації суспільства», яка займалася вивченням та дослідженням проблем сучасної освіти, пошуком ефективних способів отримання знань та інформації, сприяючи розвитку якісного освітнього процесу в Україні.

Викладач історичного факультету Степан Прийдун знайомий із Володимиром Брославським ще зі своїх студентських часів зазначав: «Володимир ніколи не стояв осторонь подій, був справжнім істориком, а справжній історик не тільки знає та розуміє історію, але й долучається до її творення. Він був учасником Помаранчевої революції, Революції Гідності».

У 2015 році Володимир добровільно мобілізувався до Збройних Сил України.

Упродовж 2015–2016 рр. служив командиром відділення 3 батареї гаубичного дивізіону 56 Маріупольської бригади, де як учасник бойових дій проявив мужність, рішучість і самовідданість, нагороджений Почесним нагрудним знаком начальника Генерального штабу – Головнокомандувача Збройних Сил України «За взірцевість у військовій службі» III ступеня.

Таким чином, окреслюється багатогранний образ Володимира Брославського – історика-науковця, зануреного у глибини минулого; педагога, який активно впроваджував освітні інновації; та аналітика, який жив проблемами свого часу, прагнув не лише пізнати історію, а й через знання, працю та приклад формувати і виховувати гідне майбутнє покоління українського суспільства.

У липні 2018 року Володимир Брославський представляв університет на Міжнародному форумі для ректорів університетів у м. Шеньян провінції Ляонін КНР. Відтак із 2019 року – координував питання співпраці між ТНПУ та Шеньянським педагогічним університетом (Китай), був координатор [Інституту Конфуція ТНПУ ім. В. Гнатюка](#).

Крім того В. Брославський брав активну участь в організації найперших заходів проєкту «Історія адвокатури України», зокрема проведення всеукраїнського конкурсу письмових робіт серед студентів та аспірантів істориків і юристів, готував конкурсанти, був активним учасником Всеукраїнського круглого столу «Адвокатура України: минуле і сучасність» та видавцем однойменного збірника праць. Також він підготував для Центру досліджень адвокатури і права НААУ двох науковців, які є авторами книг і статей з адвокатської біографістики. «Перший збірник круглого столу «Адвокатура України: минуле і сучасність», уся технічна підготовка і верстка – справа рук Володимира. Для нас це був великий сюрприз, коли він прислав в Київ самостійно зверстані, роздруковані і зшиті примірники. «Я вирішив трохи підсобити, бо то потрібно для справи, а ти там зашиваєшся в тому Києві», – згадує дієву участь і теплі слова колеги, друга зі студентської лави

керівник Центру досліджень адвокатури і права НААУ Ірина Василик, додаючи про те, що завжди можна було розраховувати на його допомогу, підтримку, чесний погляд зі сторони і щирі поради.

У день повномасштабного вторгнення на територію України, 24 лютого 2022 року, Володимир Брославський звернувся до своїх друзів і колег на особистій сторінці у фейсбук із закликом: «Вірте в свою армію!». Ці слова стали відображенням його внутрішньої стійкості, довіри до Збройних Сил України та віри в перемогу. Уже наступного дня, 25 лютого, він опублікував світлину з підписом: «Тернопільський военкомат: вчора, сьогодні...», додавши промовистий коментар: «Ніщо так не об'єднує українців, як віроломний напад! Слава Україні!».

Усвідомлюючи неминучість війни з московією, Володимир Брославський ще у 2019 році підписав контракт резервіста зі 105-ою бригадою територіальної оборони. Його колега, історик Володимир Окаринський, згадує: «Ми з Володеєм працювали на одній кафедрі, хоча зналися ще раніше. Він був надзвичайно людяною людиною, позбавлений будь-якої потреби штучно підносити власний авторитет. Доброзичливий, ширий – спілкування з ним завжди приносило радість. Нас глибоко вразило, що він добровільно пішов на фронт ще під час АТО, а згодом знову зголосився захищати Україну під час повномасштабного вторгнення».

Тож 25 лютого 2022 року Володимир мобілізований до 105 бригади територіальної оборони, в якій виконував бойові завдання на різних ділянках фронту від Донеччини до Сумщини. «Хорват»

Володимир Брославський охороняв небо Тернополя в складі розрахунку зенітної установки ЗУ-23. Потім був у підрозділі контрдиверсійної боротьби, виконував бойові завдання на Донбасі, Харківщині. Згодом, будучи в мінометній батареї, брав участь в операціях під Куп'янськом та у Великій Писарівці на Сумщині. Про ці часи з сумом розповів його побратим Володимир Бірчак: «Любомирович, Ти був вчителем, як в університеті, так і на війні, Ти був справжнім і турботливим командиром, але найголовніше Ти був справжнім і ширим Другом. Я ніколи не забуду наших нічних розмов в аеропорту, шлях котрий ми йшли пліч-о-пліч під Куп'янськом і на Сумщині, наші «звіряння годинників» за чаєм і кавою у Великій Писарівці. Спочивай з Богом, Друже. Честь. Ми помстимося. Єдине, що можемо пообіцяти». До речі, В. Брославський 21 березня 2022 року розмістив світлину в фейсбуці з підписом: «Українська кáva. Рецепт від Володимира Бірчака».

«Був моїм командиром батареї, я жив з ним в одній хаті, де ми разом ділили побут. «Хорват» завжди був людиною, яка йшла з тобою, він ніколи не був командиром, який сидить десь позаду. Ти чув від нього впевненість і тобі було легше...», – пригадує побратим «Честер». «Хорват» – це приклад того, як знання, честь і сила духу стають зброєю. І як справжні чоловіки бережуть не лише історію, а й майбутнє. Тому що його вибір – бути там, де потрібен найбільше. Приєднуйтеся до найкращих. Захищайте Україну разом зі своїми», – зазначили у бригаді».

У свою чергу, речник 105 бригади тероборони ЗСУ Юрій Кульпа: «На жаль, світ покидають найкращі. Професіонал, патріот, людина з великої літери. Його знали всі – надійний, відважний, завжди поруч із побратимами». У своєму дописі офіцер розповів про одну з операцій, у якій разом брали участь: «Хорват пообіцяв нас завезти туди, де працювали його хлопці. Він знав усі маршрути, змінював їх під обстрілами. Та цього разу ми рушили найважчим, бо там чекали найкращі. На півдорозі по рації: «Працює ОСА». Розвертаємось, заїжджаємо в ліс, займаємо позиції. Завис ворожий дрон.

Володимир Брославський відкрив вогонь, намагаючись збити його. Не вдалося, але й скиду не було. Ми рушили далі. Змінили маршрут, пішли лісом. І вже за кілометр – ми там, де треба. Наші хлопці зраділи, привіталися, ми разом відпрацювали по ворогу. Назад ми йшли швидко, під прикриттям РЕБу. Головне було – аби нас не засікли з неба». Він наголосив, що всі побратими згадують «Хорвата» – командира, який завжди перебував попереду, який ніколи не залишав своїх. Згадують Героя, який віддав життя за Україну. «Він назавжди залишився з нами – у строю, пам'яті та серцях тих, хто мав честь його знати», – підсумував речник 105 бригади територіальної оборони ЗСУ.

Загинув Володимир Брославський – старший лейтенант, командир мінометної батареї батальйону територіальної оборони військової частини А7033, 21 вересня 2025 року, поблизу н.п. Лугівка Охтирського району Сумської області, рятуючи побратима під час виконання бойового завдання, захищаючи територіальну цілісність і суверенітет України від збройної агресії російської федерації. Поховали захисника на Пантеоні Героїв на Микулинецькому кладовищі у Тернополі.

У Героя залишилися дружина, двоє малолітніх дітей, мати та сестра. «Він був людиною слова, безмежно любив свою сім'ю, безмежно любив мене і дітей. Він був прекрасним батьком. І я дуже дякую Богу, що у наших дітей був Батько з великої літери. Розумний, кмітливий, я іноді дивувалась його ідеям, як вони з'являються в його голові. Завжди був надзвичайним оптимістом... Я дуже його люблю», – із болем зазначила дружина полеглої воїна Тетяна Брославська.

Професор Леся Алексієвець згадує: «Він був знаючим, сумлінним, виваженим... Складно вимовляти слово «був». Його присутність створювала особливу атмосферу – з ним було спокійно, надійно. Його любили студенти. Разом із тим він був прекрасним науковцем, кандидатом наук...».

Володимир Брославський мав далекоглядні життєві та професійні плани: «Вірю в нашу перемогу та надіюся, що зустрінемося зі студентами вже 2023–2024 н.р.!» Слава Україні! #Україна_Перемагає#історичний_ТНПУ». Перша проректорка ТНПУ Надія Дробик: «Володимир Брославський – це приклад викладача й ученого, людини, яка завжди робить свою справу «на відмінно». Це приклад патріота, який любив Україну понад усе». За її словами, навіть під час відпустки влітку 2025 року Володимир Брославський навідувався до університету та планував повернутися до викладацької діяльності після перемоги: «Пригадую, як ми з ним довго розмовляли. Я запитала: коли, на його думку, закінчиться війна, що він планує робити далі, що думає про угоду, яку нам пропонують? І він відповів: «Нам треба очистити нашу землю – ніхто за нас цього не зробить». Ці слова назавжди закарбувалися в пам'яті».

На фронті Володимира Брославського знали як мінометника і феноменальну людину. Побратими згадують, що він ніколи не просив допомоги для себе, натомість завжди шукав способи допомогти іншим чи покращити технічне забезпечення підрозділу. «Як правило, з фронту просять багато речей. А Володя казав: «Я знайшов два поламаних ретранслятори, мені треба кілька деталей – я спаяю...». Він був одним із тих, хто не уникав небезпеки – не ховався від дронів, а діяв упевнено і професійно. «Володимир мав дробовик, чудово стріляв. Були випадки, коли він збивав дрон із двохсот метрів. На таких людях тримаються цілі підрозділи», – згадує Володимир Кіцак.

Особисті висловлювання В. Брославського, зафіксовані у його публічних дописах, відображають критичне мислення й педагогічну позицію: «Давайте

дітям необхідні знання та навички з дитинства» (14 травня 2025 р.); «Війна швидко мінється. Зараз час дронів і маскування» (7 серпня 2025 р.).

Основні світоглядні орієнтири формування особистості Володимира Брославського розкриваються крізь призму поєднання громадянської свідомості, професійної доброчесності та високого рівня відповідальності перед суспільством. Його життєвий і професійний шлях дає змогу осмислити феномен науковця, який, залишаючись у сфері академічного пошуку, водночас чітко усвідомлював свій обов'язок захисту Батьківщини в умовах війни. Його приклад свідчить про те, що академічна доброчесність – це не лише науковий стандарт, а й етичні принципи, які виявилися важливими у військовому контексті – у підготовці, згуртуванні особового складу, підтримці морального духу побратимів. Володимир Брославський бачив екзистенційну загрозу, яку несе війна, і усвідомлював, що захист Батьківщини – це не лише оборона території, а й боротьба за право українського народу на існування, ідентичність і майбутнє. Як історик, він не лише вивчав минуле, а й творив новітню історію України – власним прикладом, учинком, ціною життя.

Таким чином, життєвий шлях Володимира Любомировича Брославського є переконливим свідченням того, що в умовах війни межа між «наукою» і «фронтом» є умовною: академічна діяльність невіддільна від громадянської відповідальності, а наукове служіння народу органічно переростає у служіння державі та її обороні.

Пам'ять про таких людей має стати предметом системних наукових досліджень та елементом освітніх програм, як у контексті збереження інтелектуального потенціалу нації, так і задля формування української національної та громадянської ідентичності українського суспільства.

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Вікторія Гонта (Тернопіль)

ЕЛЕМЕНТИ ОРНАМЕНТУ НА ПОСУДІ ЯМНОЇ КУЛЬТУРИ

Проблематика вивчення орнаментативної кераміки ямної культури посідає важливе місце у дослідженні художніх традицій і культурної ідентичності давніх спільнот. Аналіз технічних прийомів оздоблення посуду дає змогу не лише простежити еволюцію декоративних форм, а й виявити локальні особливості розвитку цієї культури на різних етапах її становлення.

Для прикрашання кераміки ямної культури використовували велику кількість різноманітних засобів, предметів та способів, що формували складну систему оздоблення посуду. Такі прийоми мали не лише декоративне, але й певне символічне значення, оскільки орнамент часто виконував роль маркера культурної приналежності та відображав локальні художні традиції. Одним із характерних прикладів є нанесення хвилястих ліній та рядів дрібних насічок, які нерідко покривали усю зовнішню поверхню посудини від вінця до донця. Такий тип орнаментативної вишивки виявлено у ранніх захороненнях на Нижній Волзі, зокрема у могильнику Бережнівка, де дослідники зафіксували подібні орнаментальні мотиви на значній частині керамічного матеріалу. Це дозволяє припустити, що даний прийом прикрашання мав поширення ще на ранніх етапах формування традицій ямної культури.

Окрім хвилястих ліній, активно використовували горизонтальні та різноспрямовані розчоси, виконані за допомогою зубчатої гребінки. Завдяки цьому утворювалися складні орнаментальні композиції у вигляді косої або прямої сітки. Подібний орнамент у вертикальному виконанні застосовувався для прикрашання плоско зрізаних вінець. Для оздоблення саме вінець посуду надзвичайно часто використовували пальцеві вдавлення-защипи, поперечні насічки чи відбитки перевитого шнура, що створювало ефект обрамлення верхньої частини посудини. Основною ж зоною для нанесення орнаментативної залишалася верхня частина плічок, де застосовували ті ж відбитки шнура, прокреслені широкі лінії, сліди зубчатого штампу, насічки та пальцеві вм'ятини. Іноді майстри використовували плоскі наліпи або ж формували наліпні валики, які надавали посудинам об'ємності та пластичної виразності.

Для більш детального аналізу способів оздоблення та характеру орнаменту надзвичайно показовою є кераміка, знайдена на території Михайлівського поселення. Ця пам'ятка досліджувалася Інститутом Археології АН УРСР під керівництвом Лагодовської О.Ф. за активної участі Шапошнікової О.Г. і Макаревича М.Л. у 1952–1955 рр. Результати досліджень виявили три культурні шари, у кожному з яких знайдено посуд, оздоблений різними технічними прийомами. Це дало можливість простежити як еволюцію самої орнаментативної ямної культури, так і певні паралелі з іншими регіональними центрами.

У нижньому культурному шарі кераміка характеризувалася наявністю кількох виразних рис: поверхня посуду оброблялася зубчатим штампом, прикрашалася численними ямковими вдавленнями, нарізками та пальцевими защипами. Дещо рідше траплявся шнуровий орнамент, хоча й він мав місце у вигляді окремих елементів. Особливу цікавість становить група фрагментів вінець, які прикрашали відбитками гребінчастого штампу або ж шнуровим орнаментом у вигляді зигзагу. Інші зразки мали короткі та глибокі нарізки, що створювали ритмічний візерунок. Серед горщиків зустрічалися екземпляри,

прикрашені вертикальними або горизонтальними розчосами на вінцях. Для посудин із кулястим корпусом і низьким плоским денцем характерним було застосування одинадцяти горизонтальних рядів, утворених відтисками нитки. У цьому ж шарі знайдено й невелику кількість мисок, які зазвичай майже не мали орнаментатії; лише на одній зафіксовано навскісні відбитки зубчатого штампю. Чаші, навпаки, вирізнялися більшою різноманітністю форм та орнаментатії: на них робили широку хрестовину, яка поділяла поверхню на чотири окремі поля, а внизу розміщувався невеликий круглий піддон.

Кераміка середнього культурного шару демонструє дещо інші тенденції. Для її оздоблення застосовували гребінчастий штамп, а також використовували техніку приєднання вінців за допомогою пальцевих защипів, що саме по собі розглядалося як декоративний елемент. Для з'єднання деталей горщика додавали об'ємні наліпи у вигляді невеликих кульок, які отримали назву «перлини». Вони розташовувалися в основі вінець як із зовнішнього, так і з внутрішнього боку. Орнаментальний комплекс цього шару вирізнявся активним використанням шнурового декору, гребінчастого штампю, мотиву зигзагу та декоративних перлин. Це вказує на зростаючу декоративну розвиненість і прагнення до багатшого оздоблення.

У верхньому шарі простежується ще ширший спектр прийомів. Використовували гребінчастий і шнуровий орнаменти, пальцеві защипи, різноманітні вдавлення та нарізки. Натомість орнаментатія круглих наліпів майже зникає. Невелика кількість горщиків прикрашалася вертикальними розчосами. Поряд із цим застосовували горизонтальні лінії, ямки, нігтьові вдавлення, подвійний зигзаг та відбитки шнура. Для чаш характерним було розташування горизонтальних відбитків біля краю, від яких вниз спускалися трикутники. Таким чином, верхній шар фіксує розвиток та урізноманітнення орнаментатії у напрямі більш складних і комбінованих композицій.

Отже, аналіз кераміки з Михайлівського поселення показує, що для орнаментатії посуду ямної культури найбільш поширеним було використання гребінчастого та зубчатого штампів, застосування декоративних перлин, мотиву зигзагу та відбитків перевитого шнура. Значно рідше зустрічаються різні защипи, глибокі нарізки, нігтьові вдавлення та поодинокі ямки. Усе це свідчить про багатство технічних прийомів та художніх рішень, що відображали як загально-культурні традиції, так і локальні варіанти розвитку орнаментатії.

Назарій Данильчук (Тернопіль)

КЕРАМІКА ГАВА-ГОЛІГРАДСЬКОЇ КУЛЬТУРИ В ЕКСПОЗИЦІЇ БОРЩІВСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Борщівський обласний краєзнавчий музей є провідною науковою та просвітницькою установою півдня Тернопільщини, що займається всебічним вивченням давнього минулого краю. Окрім іншого, ще з 1991 року при музеї діє археологічна експедиція, що до сьогодні займається вивченням археологічних пам'яток краю. Особливе місце серед них займають старожитності Трипільської культури.

Музей був заснований ще у 1976 році, однак тоді був радше ідеологічною установою та висвітлював переважно здобутки окупаційного комуністичного режиму. Із проголошенням незалежності України, він зазнав істотних змін та перебудови, що торкнулася у тому числі й історико-краєзнавчого відділу. У 1990-х роках експозиція останнього була оформлена за хронологічним принципом та почала розповідати про всі періоди історії краю, від найдавніших слідів проживання людей на наших теренах до сучасності.

Епоха бронзи та раннього залізного віку представлена різними археологічними артефактами, а саме: виробами із бронзи, кременю, кістки та глини. Гава-Голіградська культура представлена копією золотого Михалківського скарбу та керамікою, яка і є предметом нашого дослідження.

Керамічний посуд представлений двома цілими виробами (мискою та горщиком) та чотирнадцятьма фрагментами. Усі згадані артефакти можна розділити на дві групи: 1) артефакти, що були віднесені до основного фонду; 2) артефакти, що зараховані до науково-допоміжного фонду. Їхнє походження пропонуємо розглянути саме за таким поділом, що логічно розмежує два джерела надходження.

До першої групи зараховано шість фрагментів, що були передані Юрієм Малєєвим до музею у 1979 році. Вони походять із городища Гава-Голіградської культури у с. Кривче (сучасна археологічна назва Кривче-І), дослідження на якому археолог проводив у цьому ж році. Вони були описані та віднесені відповідно до основного фонду музею.

Вироби із другої групи, або були випадково знайдені та передані до музею жителями краю, або виявленні співробітниками музею, під час планових археологічних обстежень території.

За технологією виготовлення можемо розділити посуд на кухонні та столові, відзначимо, що останній групі належить більшість виробів у тому числі і два збережених. Колір поверхні переважно сірий, чорний та коричневий. Більшість фрагментів мають чорне або коричневе лощення.

Дві цілих посудини представлені невеликим горщиком та мискою. Горщик невеликих розмірів із випуклими злегка бочками, що переходять у невеликі, злегка відігнуті назвні вінця. Денце плоске та широке, а плечики оснащені кількома виступами-ручками. Невеличка частина вінчика та стінки втрачена. Миска має конічну форму, що переходить у чітко виділену придонну поверхню та плоске денце, вінця майже не відділяються від стінки та злегка нахилені до середини. Миска збережена повністю, але реставрована із трьох великих фрагментів.

За фрагментами ми можемо відтворити тонкостінну миску імовірно округлої форми, із злегка загнутим до середини вінчиком. Миска має гарне лощення та чорна із середини, а зовні має чорно-сіре забарвлення. Інші фрагменти імовірно належать горщикам, однак через фрагментарність встановити форму складно. Один фрагмент стінки, що має значну випуклість можна зарахувати до амфори типу Вілланова. На це вказує форма та чорне лощення поверхні, що також доповнене косими, вертикальними канелюрами.

Орнамент переважно наліпний, серед якого ручки-упори, наліпний валик, невеликі округлі виступи та масивний зрізаний виступ. Два фрагменти оснащені вертикальними косими та горизонтальними канелюрами, що доповнюють гарне чорне лощення. Один вінчик, що має вже згаданий зрізаний виступ, має також заглиблені невеликі вдавлення, по всій збереженій частині виробу.

Отже, у експозиції Борщівського обласного краєзнавчого музею експонуються дві цілі керамічні посудини та чотирнадцять фрагментів кераміки. Більшість виробів можна зарахувати до столового посуду, а окремі імовірно до кухонного. Серед типів маємо повністю збережену конічну миску із чітко виділеною придонною частиною, цілий невеликий горщик із ручками-упорами на висоті плечиків, фрагмент іншої тонкостінної миски, фрагменти горщиків та, імовірно, фрагмент стінки амфори типу Вілланова. Серед орнаментів переважають наліпні: ручки-упори, валики, невеликі округлі виступи та масивний зрізаний виступ. Окрім того є горизонтальні та

вертикальні канелюри, на невеликі, округлі вдавнення, що доповнюють композицію масивного зрізаного виступу.

Знахідки ілюструють значну присутність населення Гава-Голіградської культури на теренах нашого краю та значні перспективи подальшого вивчення пам'яток та керамічного комплексу згаданої культури.

Володимир Кіцак, Богдан Баран (Тернопіль) **СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ В ПЕРВІСНОМУ** **СУСПІЛЬСТВІ**

Одним із основних питань під час вивчення навчальних дисциплін «Історія первісного суспільства» та «Преісторія та археологія України», «Методика археологічних досліджень» є питання становлення політичної влади в первісному суспільстві.

Разом із вдосконаленням знарядь праці, підвищенням рівня технологій обробітку землі та ускладненням суспільного виробництва відбувалось зміцнення організаційно-управлінської функції, тобто функції влади. До того ж суспільне і майнове розшарування породжувало протиріччя і конфлікти. Привілеї і багатства родоплемінної верхівки потребували охорони від посягань з боку інших общинників, а також від нападів сусідніх ворожих племен. Традиційні органи влади, просякнуті первісною демократією, виявилися для цієї роботи непридатними. Тому неминуче повинні були поступитися своїм місцем новим формам спочатку ще потестарної, а потім – вже політичної організації.

Однією із найважливіших таких форм ускладнення влади були чоловічі або таємні союзи. Ймовірно, таємні союзи виростили з чоловічих, але функції їх є надзвичайно близькими. Чоловічі будинки, які існували ще на стадії пізньопервісної общини, в епоху політогенезу стали організаційними центрами особливих союзів, які включали як родичів, так і неродичів, членів різних але споріднених общин. У багатьох суспільствах такі союзи у своєму розвитку перетворилися в об'єднання здебільшого багатих людей, тому що для вступу вимагалися великі натуральні або грошові внески, влаштування дорогих бенкетів і т.д. Чоловічі союзи ніби висмикували своїх членів з-під влади традиційної родоплемінної організації, захищали їх впливове положення і приватну власність, тероризували всіх незадоволених. У ряді суспільств Західної Африки чоловічі союзи взагалі відтіснили на другий план родоплемінні органи влади і перетворилися на могутні міжплемінні організації, які заволоділи функціями охорони громадського порядку, винесення та впровадження судових рішень, вирішення питань міжплемінних воєн та миру.

Керівників племені для мирного часу в науковій літературі за звичай позначають як родоплемінну знать або родоплемінну аристократію. Дійсно, з монополізацією керівництва суспільним виробництвом і перерозподілом суспільного продукту самі носії родоплемінної влади, і сама їх влада відділялася від своїх співплемінників. Власноручне розпорядження суспільним продуктом дозволяло таким керівникам оточувати себе ораторами, вісниками, радниками особистими охоронцями, катами тощо. Влада їх була особливо великою тоді, коли вони одночасно були військовими і релігійними лідерами.

Військові лідери могли бути вихідцями як із середовища родоплемінної знаті, так і уславленими воїнами-простолюдинами, які вирізнялись особистою силою чи вмінням володіти зброєю. З розвитком військової діяльності в епоху політогенезу військові лідери швидко відтіснили інших лідерів. Спираючись

на бойову дружину, їм було простіше ламати старі традиції і нав'язувати співплемінникам свою волю. Рідше на передній план висувалися релігійні лідери, але зате дуже часто саме військові лідери самовільно присвоювали собі релігійні функції, тим самим сакралізуючи, тобто освячуючи свою особисту владу. У багатьох суспільствах вважалося, що такі носії влади володіють надприродною благодаттю, посланою людині з небес – харизмою. Вони перетворюються на з'єднуючу ланку між вищими силами потойбіччя і простими людьми.

Дуже важливо було для родоплеменних лідерів домогтися успадкування своєї влади. Спадкове лідерство було відоме уже в ранньопервісних аборигенів Австралії та бушменів, але швидше за все як виняток. У епоху політогенезу винятком стає вже неспадкове лідерство бігменів, правилом – успадкування влади. У сучасній літературі спадкового лідера епохи політогенезу, на відміну від усякого іншого, все частіше позначають терміном «вождь».

Саме у вождівствах завершувалося перетворення потестарної організації влади у політичну. Її першою найважливішою ознакою була поява особливої публічної влади, яка не співпадала безпосередньо з народом, була відокремлена від нього, володіла апаратом управління і примусу. Тепер вождь перетворювався на правителя – князя, короля, ярла, хана тощо. Його найближчі родичі та інші помічники ставали радниками в центрі і намісниками на периферії зі своїм штатом помічників для здійснення організаторської функції держави. Дружина перетворювалася на військо, з допомогою якого держава вела як оборонні, так і загарбницькі війни, хоча й населення ще залишалося озброєним. Особливим органом державної публічної влади ставав суд з тюрмами. Судочинство спочатку здійснював сам правитель зі своїми помічниками і намісниками, пізніше – спеціальні судді. Ще один важіль державної влади складала органи релігійного культу. Зародки всіх цих органів влади виникали саме у вождівствах, але тільки з їх інституціалізацією вождівства перетворювалися у ранні держави.

Другою важливою ознакою політичної організації був перехід від добровільних форм перерозподілу додаткового продукту і підношень вождям до впорядкованих податків. Можливість до цього давало якраз відокремлення публічної влади з її апаратом примусу та ідеологічного впливу.

Третьою державною ознакою державного ладу був поділ населення не за родоплеменним, а за територіальним принципом. Виникали округи, повіти, райони, що не співпадали з попередніми родоплеменними одиницями, хоча й досить часто зберігали їх назви. Згадаймо, як у часи Володимира Великого зникли Древлянська, Сіверська, Волинська землі, натомість з'явилися Овруцька, Чернігівська, Володимирська.

У процесі становлення держави формувалося і невіддільне від неї право. Воно складалося шляхом розщеплення первісних мононорм на сукупність норм, які виражають волю пануючої верхівки і забезпечені силою державного примусу, тобто окремо право та окремо сукупність норм, забезпечених тільки силою громадської думки, тобто мораль і етику. Право, в тому числі раннє право, за своїм змістом у кожному суспільстві єдине, хоча й може розрізнятися за формою в різних племенах багатоплеменного суспільства; мораль навіть за змістом різна в різних суспільних шарах, станах, класах. У процесі соціального розшарування суспільства пануюча верхівка відбирала найбільш вигідні для неї норми і, видозмінюючи їх відповідно до своїх потреб і духу часу, забезпечувала їх дотримання і виконання військовим та поліційним апаратом держави. Це були норми, що регулювали господарське

життя суспільства, забезпечували його цілісність, захищали власність та привілеї соціальної верхівки. При крадіжці, порушенні станових шлюбних заборон, завданні побоїв, вбивстві, образі словом та ін. основного значення набувало питання не про родоплемінну, а про соціальну приналежність сторін. Таким чином право поступово витісняло на периферію первісні мононорми.

Висновки. Становлення політичної влади в первісному суспільстві було закономірним наслідком ускладнення суспільного виробництва, соціально-майнового розшарування та зростання внутрішніх конфліктів. Первісні демократичні інститути виявилися неспроможними забезпечити захист привілеїв родоплемінної верхівки та підтримання суспільного порядку в нових умовах.

Перехід від родоплемінної організації до потестарних, а згодом і політичних форм влади відбувався через виникнення спеціалізованих інституцій управління і примусу. Важливу роль у цьому процесі відігравали чоловічі таємні союзи, які стали надродовими структурами, що об'єднували економічно й соціально привілейовані верстви та перебирали на себе функції охорони порядку, суду й міжплемінного регулювання.

Формування родоплемінної знаті та аристократії супроводжувалося відокремленням влади від широких мас суспільства і монополізацією управління суспільним продуктом. Поєднання в руках лідерів економічних, військових і релігійних функцій значно посилювало їхній авторитет та створювало передумови для сакралізації влади.

Зростання ролі військових лідерів у період політогенезу сприяло руйнуванню традиційних норм первісного суспільства та утвердженню примусових механізмів управління. Водночас сакралізація влади й уявлення про харизматичну природу правителя слугували ідеологічним засобом легітимізації соціальної нерівності, яка поступово проникала в усі сфери тогочасного суспільства.

Утвердження спадкового лідерства стало ключовим етапом переходу від потестарної організації до політичної. Інститут вождівства виступив проміжною формою, у межах якої відбулося оформлення публічної влади, відокремленої від суспільства та забезпеченої потужним апаратом управління і примусу.

Саме у вождівствах сформувалися основні ознаки ранньої держави: поява спеціалізованих органів управління, війська, суду, релігійного культу, системи оподаткування та територіального поділу населення. Інституціоналізація цих елементів завершила процес перетворення вождівств у ранні державні утворення.

Становлення державності супроводжувалося формуванням права як самостійної нормативної системи. Відбулося розчеплення первісних мононорм на право та мораль, причому право закріплювало інтереси панівної верхівки й забезпечувалося силою державного примусу.

Загалом процес політогенезу засвідчує тісний взаємозв'язок між соціально-економічним розвитком, трансформацією форм влади та становленням держави і права, що дозволяє розглядати ранні політичні інститути як результат еволюційних змін у структурі первісного суспільства.

Юлія Ліщенко (Тернопіль)

**АРХЕОЛОГІЧНІ ДАНІ ПРО РИТУАЛИ І ПРАКТИКИ В ГРЕЦЬКИХ
ХРАМАХ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я**

Археологічні дослідження Північного Причорномор'я розкривають важливі аспекти релігійного життя античних грецьких полісів регіону. На основі вивчення вівтарів, культових предметів, теракот, написів і ритуальних комплексів можна реконструювати особливості сакральних практик, які функціонували у храмах колоній від VI до I ст. до н. е. Матеріальна культура дозволяє простежити адаптацію грецьких релігійних традицій до нових умов і вплив місцевого середовища на формування колоніальної обрядовості.

Центральним елементом ритуального простору залишалися відкриті вівтарі, розташовані перед храмами, де здійснювалися жертвоприношення та громадські свята. У Пантікапеї, Ольвії та Тірі археологи виявили кам'яні вівтарі зі слідами попелу та обвуглених кісток дрібної худоби, що свідчить про збереження традиції *thysia* – ритуального спалення жертв. Деякі з вівтарів мали спеціальні дренажні канали для відведення крові або ритуальних рідин, що зближує їх з аналогами в материкових центрах Еллади – Делосі та Додоні. Такі споруди засвідчують сталість грецьких ритуальних моделей у колоніях, водночас демонструючи їхню адаптацію до місцевого ландшафту та культової топографії.

Вотивна практика в колоніях підтверджується великою кількістю теракотових фігурок, знайдених у Херсонесі, Ольвії й на Березані. Найчастіше трапляються статуетки жіночих божеств – Деметри, Персефони, Афродіти – у сидячих позах із символами родючості, колосками, вінками чи факелами. Ці зображення вказують на аграрний характер культів і можливе проведення сезонних ритуалів, пов'язаних із циклом землеробських робіт і відродженням природи. Особливий інтерес становить локальна стилістика окремих теракот, у яких простежується поєднання еллінських і варварських рис. Це свідчить про релігійний синкретизм і залучення автохтонного населення до культових дій, що формувало багатокультурний релігійний простір колоній.

Археологічні матеріали з Березані та Тіри засвідчують поширення обрядів спалення або навминого руйнування предметів після ритуалу. У ритуальних комплексах знайдено лампи, миски, глечики зі слідами вогню, які могли використовуватися під час жертвних трапез. В окремих випадках предмети концентрувалися в спеціальних нішах або ямах, що, ймовірно, вказує на обряди очищення або завершення святкового циклу. Подібні практики були характерними для еллінського світу, проте у північнопричорноморських колоніях вони набули власних форм, поєднуючи сакральні й побутові елементи.

Одним із найяскравіших прикладів релігійної адаптації є культ Афродіти. У Пантікапеї та на території Боспорського царства богиня постає не лише у традиційному еллінському образі покровительки кохання та краси, а й у хтонічній і материнській іпостасі. Археологічні знахідки – теракотові фігурки Афродіти в пишному вбранні, зі складними прикрасами, гранатами, левами чи вінками з колосків – демонструють поєднання грецьких і місцевих релігійних символів. Такі зображення переукуються з іконографією анатолійських і скіфських богинь родючості, зокрема Кібели та Табіті. У колоніях богиня набуває рис захисниці життя, землі й материнства, що свідчить про формування синкретичного образу – результату взаємодії еллінських і варварських культів.

У релігійній практиці грецьких поселень спостерігається постійна взаємодія сакрального простору з навколишнім середовищем. Храми часто розташовувалися на підвищеннях або поблизу природних джерел, що посилювало їхній культовий статус. Археологічні дані з Херсонеса та Ольвії підтверджують наявність теменосів із чітко окресленими межами, де

поєднувалися культові споруди, вівтарі, жертovníки та місця для ритуальних бенкетів. Така організація простору свідчить про системність сакральних уявлень колоністів і про формування стійких релігійних центрів, що зберігалися впродовж кількох століть.

Гнучкість і адаптивність грецьких культів у новому етнокультурному середовищі забезпечили їхню тривалу життєздатність. Колоністи, контактувавши зі скіфами, фракійцями та іншими племенами, не лише зберігали традиційні уявлення про богів, але й переосмислювали їх, надаючи нових значень і функцій. Унаслідок цього виник своєрідний релігійний синкретизм, у якому еллінські образи богів поєднувалися з місцевими культовими символами. Археологічні пам'ятки Північного Причорномор'я свідчать, що релігія в колоніях виконувала не лише сакральну, а й соціальну роль – вона ставала інструментом інтеграції спільнот, формування колективної ідентичності й підтримання культурного діалогу між греками та місцевим населенням.

Таким чином, археологічні дані підтверджують, що релігійні практики в грецьких храмах Північного Причорномор'я не були простим відтворенням материкових традицій. Вони трансформувалися відповідно до місцевих умов, утворюючи оригінальний сакральний ландшафт, де поєднувалися еллінські та варварські елементи. Саме завдяки цій адаптації грецька релігія змогла зберегти свою життєздатність у колоніях і стати важливим чинником культурного розвитку регіону.

Давид Камінський (Тернопіль) **НУМІЗМАТИЧНА СПАДЩИНА ОЛЬВІЇ**

Монети грецьких міст-колоній Північного Причорномор'я вважаються найпершими грошовими одиницями на території України. Серед відомих нам спадщин монет того періоду є нумізматична спадщина античної Ольвії – одна з найцінніших частин археологічного та культурного надбання. Вона не лише відображає економічне життя полісу, але й відкриває глибокі сторони його політичної історії, духовного світу, культових уявлень і контактів із навколишнім світом. Монета для міста-колонії була не просто засобом обігу – вона втілювала символіку полісу, його самостійність і зв'язок з еллінською цивілізацією.

Ольвія, як одне з найдавніших і найрозвиненіших грецьких міст на теренах сучасної України, залишила після себе унікальний комплекс нумізматичних матеріалів що дозволило нам вивчити і простежити етапи становлення та занепаду міста, а також визначити його місце в античній торгово-грошовій системі.

Але спершу треба пригадати історію даного міста коротенько для загальної картини. Ольвія Понтійська була заснована у VII–VI ст. до н. е. вихідцями з іонійського міста Мілета під час Великої грецької колонізації. Розташувшись на правому березі Бузького лиману, вона швидко стала потужним політичним і економічним центром Північного Причорномор'я. Упродовж свого існування Ольвія пройшла кілька важливих етапів – від архаїчного періоду через класичний і елліністичний до римського часу. На різних етапах історії місто переживало як розквіт, так і періоди кризи. У VI–V ст. до н. е. Ольвія активно торгувала із Скіфією, Афінами, Родосом, Хіосом, Самосом, виступаючи посередником між грецьким світом і місцевими племенами. У II–I ст. до н. е. воно опинилося у сфері впливу Понтійського царства Мітрідата VI Евпатора, що засвідчено численними монетними знахідками. Після поразки Мітрідата та загального занепаду Понтійської

держави місто зруйноване гетами приблизно у середині I ст. до н. е., а згодом відродилося у греко-римський період. І ця данна політична історія Ольвії безпосередньо відбилася у її монетному виробництві – від автономних литих дельфінів до монет із римськими впливами, що відображають складну динаміку політичних і культурних процесів.

Типологічне розмаїття ольвійських монет охоплює майже тисячоліття історії міста. Найдавнішими зразками були литі бронзові дельфіни, що з'явилися у V ст. до н. е. Вони мали характерну фігурну форму, що нагадувала морську тварину, символізуючи зв'язок Ольвії з морем та богом Аполлоном Дельфінієм. На окремих зразках виявлені епіграфічні написи – імена посадових осіб або майстрів, як-от «ΑΡΙΧΟ» чи «ΟΥ». Згодом, у IV ст. до н. е., у місті розпочали карбування округлих бронзових монет, що відповідали грецьким стандартам обігу. Вони мали різні номінали -від дрібних халків до обоців і тетрахалків. На пізнішому етапі, у період еллінізму, поширилися бронзові монети з аттичними ваговими нормами, які демонструють поступовий перехід від місцевої литої традиції до карбованої системи.

Архаїчний період (середина VI – V ст. до н. е.)- Період становлення поліса і початку монетного обігу. Нумізматична спадщина того періоду це фігурні бронзові литі монети у вигляді і стрілоподібні монети (“монети-стріли”) – символи культу Аполлона Іетроса. На монетах-дельфінах іноді зустрічаються імена посадових осіб (ΑΡΙΧΟ, ΟΥ). На монетах-стрілах написи відсутні. Виготовлялися литтям (а не карбуванням), архаїчний спосіб. Відчутний вплив мілетської монетної школи (метрополії). Вплив кочовиків відсутній.

Класичний період (V – IV ст. до н. е.) представляє нам вже значний розвиток монетної справи. З'являються карбовані бронзові та срібні монети, переважно дрібні номінали – оболи, геміоболи, дихалки, халки 400–350 pp. до н. е. На них зображували властивих їм богів на аверсі (голова Аполлона або Деметри) і сакральні символи на реверсі (дельфін, орел, треножник, кіфара). На монетах того періоду написи (ΟΛΒΙΟ (OLBIO)) супроводжувалися частіше. Вже можна сказати про перехід від культових типів до монет загального обігу, покращення художньої якості, пропорції та симетрії. В саму карбуванні простежується вплив афінських та іонійських традиції карбування. Монети стали головним засобом внутрішньої торгівлі.

Щодо контактів з кочовиками можна побачити початкові контакти зі скіфами. На деяких емісіях відображаються мотиви тваринного стилю на деяких емісіях (зображення грифонів, биків, орлів).

Елліністичний (ранній) період (кінець IV – III ст. до н. е.) зустрічає наш найвищим Розквітом а також уніфікацією грошової системи. Закріплюється повна бронзова система: тетрахалк (≈8 г), трихалк, дихалк, халк, драхма. Хоча іноді можна зістріти срібні дидрахми та оболи як ознаку міжнародної торгівлі. Аверси (голова Аполлона, Зевса, Гермеса, Деметри, Афін) і реверси (дельфін, треножник, кадуцей, вінок, колос) набувають більшого різноманіття. Класичні написи на монетах- “ΟΛΒΙΟ” або “ΟΛΒΙΟΠΟΛΙΣ”. В карбуванні простежується вплив македонської школи, якість покращується у напрямку реалістичного відтворення людських облич, властиве елліністичному мистецтву. Розширюється обіг за межі міста – на хори (околицю).

Контакти зі скіфами все-ще простежується: скіфські символи сили (кінь, сокіл, лук), що вказує на проникнення культури.

Пізньоелліністичний період (II – I ст. до н. е.) для монетної справи Ольвії стає періодом політичної залежності та кризи: ольвійські емісії зменшуються, хоча бронзові монети середнього та дрібного номіналу (тетрахалки, трихалки, дихалки, халки, дідрахма) ще зберігаються. Оболи зустрічаються рідше. Аверс

(Афіна в шоломі, Аполлон, Діоскури, Зевс) і реверс (щит, спис, дельфін, вінок, колісниця, кадуцей) залишаються типовими. Вже часто зустрічаються понтійські символи (голова Мітрідата, монограми Понту) що вказує на сильний вплив Понтійського царства і Мітрідата VI Євпатора. Вплив простежується також у міді з Понту. Тому можна сміливо сказати що монети стають елементом грошової системи вже Понтійського царства. Що до мистецтва то втрачається художня якість, відчутне спрощення форм, грубі штемпелі, нерівна вага монет, поява “варварських” елементів у зображеннях (можливо це зв’язано племенами сарматів і гетів)

Згодом, після руйнування Ольвії гетами (близько 55 р. до н. е.) карбування припинилося майже на століття.

У грецько-римський період (I ст. до н. е. – II ст. н. е). Замість впливу понтійського приходять римський. Цьому періоду притаманні бронзові ассарії, рідше – дихалки випуску від 50 до 161 рр. н. е. Зі зображень: портрети римських імператорів, імовірно Клавдій, Доміціан (аверс); Аполлон, Деметра, дельфін, колос, храмові фронтони (реверс), однак варварські елементи також простежуються. Простежується таке явище як надкарбування старих монет з метою повторного використання. Тепер монети карбуються в Ольвії, однак під контролем римської адміністрації. Використовувалися виключно у внутрішніх розрахунках і в поховальних обрядах. Зовнішній вигляд був спрощени і недосконалим: груба різьба, рельєф неглибокий, літери спрощені.

Кінець II ст. н. е. – останній цвях в труну Ольвійського 800-річного карбування монет. Місто втратило політичну автономію та інтегрувалося в систему Римської імперії. Останні монетами були грубі бронзові екземпляри з розмитими зображеннями які використовувалися вже лише символічно.

Використання. Монети в Ольвії виконували економічні, культові і символічні функції. У господарському житті вони були засобом обігу, мірою вартості й нагородження, але в релігійній сфері мали ще й сакральне значення. Особливо це помітно у використанні монет у поховальних обрядах. Археологічні дослідження показали, що в некрополі «Орієнт» монети нерідко клали в могили як «обол Харона» – плату перевізникові душ через ріку смерті. У таких випадках знайдено як дельфіни, так і пізніші бронзові монети. Це підтверджує віру ольвіополітів у потойбічне життя та роль монети як сакрального предмета. Крім того, монета виступала символом політичної єдності громади. Право на карбування власних монет засвідчувало автономію полісу. У періоди підлеглості іншим державам – наприклад, Понтійському царству або Риму – на монетах з’являлися елементи, що вказували на ці зв’язки, однак ольвійська традиція все одно зберігала грецьку ідентичність.

Археологічні розкопки Ольвії XVIII–XX ст., особливо роботи останніх десятиліть, дали змогу накопичити значну кількість нумізматичних матеріалів. На розкопі «Орієнт» некрополя Ольвії за 2010–2021 рр. знайдено понад 100 монет, з яких 97 вдалося точно визначити за датою та місцем карбування. Серед них – як дельфіни V ст. до н. е., так і карбовані монети IV–I ст. до н. е. Найраніші з них – це литі дельфіни середини V ст. до н. е., а найпізніші – римські монети I ст. н. е. Цікаво, що більшість знахідок походить із чітких поховальних контекстів, а не зі звичайних шарів житлової забудови, що свідчить про особливу ритуальну роль монет у житті ольвіополітів. Унікальними є також знахідки іноземних монет, карбованих у Істрії (сучасна Румунія) та Македонії. Вони підтверджують активні торгові контакти Ольвії з іншими центрами античного світу. Археологічні дослідження, розпочаті ще в 19 ст., дали змогу сформувати хронологічну шкалу розвитку монетної справи міста, починаючи від литих форм до тонкого мистецтва карбування. Сучасні

нумізматичні каталоги та археологічні звіти дозволили простежити навіть мікротипологію – зміну штемпелів, ваги та металевого складу монет.

Нумізматична спадщина Ольвії має неоціненне значення для історичної науки. Перше – безпосереднім свідченням автономії та державності полісу. Право карбувати власну монету – це показник політичної незалежності, і саме Ольвія зберігала його найдовше серед грецьких колоній Північного Причорномор'я. Друге – нумізматичні дані допомагають реконструювати економічні зв'язки міста. Поширення понтійських і македонських монет показує залучення Ольвії до великої системи міжрегіонального обміну. Третє – монети є культурними маркерами – вони передають художні стилі, іконографічні мотиви, зміни смаків і світогляду. Через них можна простежити, як місцева спільнота поєднувала грецьку традицію з впливами сусідніх культур. Для історії та археології нумізматична спадщина – цінний інструмент датування археологічних шарів і поховань, що дає можливість точно визначити хронологію розвитку Ольвії від архаїчного до римського періоду.

Монетна справа Ольвії – це унікальний феномен усього античного світу. Від литих бронзових дельфінів до витончених карбованих зразків елліністичної доби – розвиток нумізматики міста відображає шлях від колонії до самостійного центру еллінської культури. Монети виступають свідченням економічної сили, політичної автономії, художнього смаку та духовного світу ольвіополітів. Вони пережили саме місто, ставши джерелом знань про життя, вірування та торгівлю в античному Причорномор'ї. Сьогодні нумізматична спадщина Ольвії є не лише об'єктом досліджень, а й символом культурної тягlosti українських земель, які ще у давнину були частиною великої європейської цивілізації. Її вивчення дозволяє не лише відтворити минуле, а й глибше усвідомити значення античної спадщини у формуванні національної історичної пам'яті.

Любов Стрмилюк (м. Київ)

СИМВОЛІЗМ В ОЗДОБЛЕННІ ВЕРХІВ СОФІЇ КИЇВСЬКОЇ

Над куполами Софійського собору в Києві нині здіймаються у небо 7 хрестів. Церква наділяє символізмом певні числа, які мають місце при побудові храму, його внутрішньому убранстві тощо. Наприклад, куполи вважаються символом неба. Тож їх кількість з хрестами не є випадковістю. Тут число сім символізує сім дарів Святого Духа, сім Таїнств, сім Вселенських соборів.

Центральний купол, найбільший та найвищий, вважається символом Ісуса Христа. Завдяки архітектурним дослідженням відомо, що і в XI ст. на параболічному куполі також розміщено хрест.

Чотири декоративні елементи у формі 6-кутної зірки вінчають чотири давні куполи, що розташовані найближче до центрального купола Софійського собору. Це південно-східний, північно-східний, південно-західний, північно-західні малі куполи.

Ці декоративні елементи так само як і куполи, несуть певне символічне навантаження. Якщо центральний купол вважається символом Ісуса Христа, то чотири найближчі – це символи чотирьох євангелістів. Металеві зірки, котрі увінчують куполи, мають вісім променів. За християнським уявленням, віфлеємська зірка була 8-мипроменевою. Така зірка є неодмінним атрибутом різдвяних свят. Цей символ використовується у декорі іконостасів, зображується у композиціях «Різдво Христове» та «Поклоніння волхвів».

Восьмипроменева зірка – зіздіця є декоративним елементом, який ставлять на дискові під час літургії саме у пам'ять про віфлеємську зірку.

Другий поверх над північною та південною зовнішніми галереями з'явився в результаті перебудов у часи гетьмана Івана Мазепи, на межі XVII – XVIII ст. Над цими другими поверхами звели по три куполи, які увінчуються хрестами. Тож тепер з південного боку собору є південно-східний, південний та південно-західний куполи. З північного – північно-східний, північний та північно-західний куполи.

Число шість у Біблії сповнене символізму. «Це число (шість днів Творіння) означало випробування і творче зусилля, духовне вдосконалення. Адже саме на шостий день Бог створив людину і дав їй найвищий дар – дух. Йдучи від заходу на схід своїм хресним шляхом, людина віддаляється від темряви, що з'являється на заході, й наближується до світла, яке приходить зі сходу: «взьміть хрест свій і слідує за Мною» (Мф. 16:24)».

Прикметно, що з середохрестя хрестів над бароковими куполами виходить по три промені. Разом їх дванадцять, як і учнів Христа.

З кінця XIX ст. та найвірогідніше до 1941 р. барокові куполи вкривали накладні золоті зірки. З'явилися вони з ініціативи тодішнього очільника київської митрополичої кафедри. У травні 1886 року, за домовленістю з митрополитом Іоаникієм, золотар Михаїл Алексеечев заново покрити позолотою шість бічних куполів Києво-Софійського собору. Майстер зобов'язувався «... на самих же куполах позолотити сусальним золотом зірки – по 9-ть на кожній грані куполу, тобто по 72 зірки на кожному куполі». Вважаємо, що загальна кількість зірок не є випадковою. У Святому Письмі число 72 має в собі певний символізм: відповідає кількості колін Ізраїлевих помножених на число 6; саме стільки, на переконання святителя Димитрія Ростовського (Туптала), покликано Ісусом Христом учнів-апостолів на продовження місії Дванадцятьох, бо «жниво велике, а женців мало» (Лк. 10:2).

Куполи та інші архітектурні елементи даху Софії Київської увінчують не лише хрести та зірки, але й рипіди («сонця»). Вони оздоблюють фронти та декоративні тумби на кутах даху пам'ятки XI ст.

Східний та західний фасади Софії Київської (з південно-східного, південно-західного та північно-східного, північно-західного кутів) прикрашають чотири декоративні барокові хвилеподібні фронти та чотири декоративні тумби.

Фронти прикрашають чотири рипіди – «сонця». Вони мають вигляд суцільних круглих металевих дисків з 15-ма променями. Ці декоративні елементи теж несуть певне смислове навантаження.

Рипіди – це своєрідне літургійне віяло у вигляді металевого або дерев'яного круга, ромба або зірки на довгій руків'ї. На рипідах також зображують херувимів. Це богослужбове начиння використовувалося з найдавніших часів при здійсненні таїнства Євхаристії. На мозаїчній композиції «Євхаристія» у центральній апсиді Софійського собору Ісусові Христу прислужують два ангели із рипідами.

Під час богослужіння рипідами осіняють дискос та потир на Великому Вході за літургією, їх виносять в уставних місцях архієрейської служби, в Хресних ходах за участю єпископа, і в інших важливих випадках.

¹ Фронтон (фр. fronton, від лат. frons – «лоб, чоло») – передня сторона, чоло – зазвичай трикутне завершення фасаду будівлі, портика, колони, що з боків обмежене двома схилами даху й карнизом при основі.

Вважається, що віяння рипідами має символічне значення, воно зображує присутність Небесних Сил при здійсненні таїнства святого Причастя.

Наприкінці 1940-х – на початку 1950-х рр. науковими співробітниками заповідника ретельно обміряно та відкреслено декоративні оздоби Софійського собору. У матеріалах, що нині зберігаються в архіві установи, дослідники можуть почерпнути детальну інформацію про розміри декоративного оздоблення.

Чотири декоративні тумби на південно-східному, південно-західному, північно-східному та північно-західному кутах Софійського собору прикрашають 4 рипіди-зірки (рис. 2). У центрі кожного перфорованого диска вміщено літери під титлами – ІС ХС. Це монограма Ісуса Христа.

Ще одна рипіда розташована в центрі над західним декоративним фронтоном. Він з'явився наприкінці XIX ст. за митрополита Платона (Гордецького). Однак рипіду над фронтоном встановлюють значно пізніше. Вона має вигляд перфорованого диску та стилізовані під церковнослов'янський шрифт літери. Можливо, це абревіатура. Враховуючи інформацію про ремонт цієї рипіди у 1970-х рр., не виключено, що літери зазнали певних змін. Тож наразі розшифрувати значення «напису» не вдалося.

Рипіди на київських соборах могли мати найрізноманітніші додаткові декоративні елементи. Наприклад, фронтони Михайлівського Золотоверхого собору прикрашали рипіди з хрестами.

Всього на верхах Софійського собору знаходиться 13 декоративних елементів (9 рипід та 4 зірки), а ще – сім куполів собору увінчують 7 хрестів.

Володимир Кіцак, Богдан Баран (Тернопіль)

РОЛЬ ПОЛЬОВОЇ АРХЕОЛОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ У ФОРМУВАННІ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ (НА ПРИКЛАДІ РОЗКОПОК МОГИЛЬНИКА У ПЕРЕСОПНИЦІ)

Польова практика виступає ключовим методом закріплення теоретичних знань, набутих студентами під час вивчення навчальних дисциплін «Історія первісного суспільства» та «Преісторія та археологія України», «Методика археологічних досліджень». Вона забезпечує безпосереднє знайомство з об'єктами матеріальної культури, археологічними пам'ятками та методами їх дослідження, що дозволяє не лише перевірити, а й поглибити засвоєний теоретичний матеріал. Практична діяльність у польових умовах сприяє формуванню професійних компетенцій студентів, розвитку навичок систематичного збору, аналізу та інтерпретації археологічних даних, а також критичного осмислення історико-культурних процесів первісної, енеолітичної, бронзової, ранньої залізної та ранньослов'янської, давньоруської, литовсько-польської та козацької епох. У результаті польова практика виступає невід'ємним компонентом підготовки фахівців, здатних самостійно проводити археологічні дослідження та інтегрувати теоретичні знання в практичну діяльність від роботи в школі чи ліцеї – аж до ведення самостійних наукових досліджень.

Археологічна практика для студентів першого курсу історичного факультету проводиться в червні кожного року, відповідно до навчального плану для освітньої програми В9 Історія та археологія та навчального плану для освітньої програми А4.03 Середня освіта (Історія та громадянська освіта), відповідно до нормативних документів ТНПУ ім. В. Гнатюка, кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук та кафедри

всесвітньої історії та релігієзнавства. Практика є завершенням першого року навчання студентів історичного факультету. Водночас кожного року в археологічній практиці беруть участь здобувачі бакалаврського та магістерського рівнів вищої освіти. Набутий на першому курсі досвід дає можливість керувати певними видами робіт, допомагати першокурсникам здійснювати перші кроки археологів-дослідників. Дружня атмосфера сприяє налагодженню співпраці та вдосконаленню професійних компетенцій як першокурсників, так і здобувачів старших курсів бакалаврського та магістерського рівнів.

Польова навчальна практика здійснюється під безпосереднім керівництвом та наглядом уповноважених осіб, до числа яких входять викладачі, що виконують функції керівників студентських груп, а також відповідальні працівники археологічних експедицій, на базі яких організовано проведення практики. Така організаційна структура забезпечує систематичне дотримання навчальних і наукових стандартів, контроль за безпекою студентів, а також ефективно поєднання навчальної діяльності з реальними дослідженнями того чи іншого археологічного об'єкта на території переважно Тернопільської, Львівської, Рівненської областей України. Керівники виконують функції координаторів польових робіт, надають методичні рекомендації та здійснюють безпосередній контроль за правильністю виконання практичних завдань, що сприяє формуванню у студентів професійних навичок і компетенцій у сфері археологічних досліджень.

Археологічна практика виконує комплексну науково-освітню та навчально-виховну функцію, сприяючи реалізації навчальних цілей і формуванню професійних компетенцій студентів. Вона дозволяє не лише поглибити теоретичні знання, отримані під час вивчення дисциплін, а й удосконалити практичні навички, необхідні для археологічних досліджень. Зокрема це робота з матеріальними джерелами, польова документація. Здобувачі освоюють методи ведення розкопок, аналіз знахідок та інтерпретацію археологічної інформації. Крім того, практика стимулює розвиток критичного мислення, організаційних здібностей та вміння працювати у команді, що є важливим аспектом підготовки висококваліфікованих фахівців у галузі археології.

Науково-освітня мета археологічної практики полягає:

– у закріпленні та поглибленні теоретичних знань, отриманих у курсах «Прєсторія та археологія України», «Методика археологічних досліджень», а також «Історія первісного суспільства», через безпосередню участь у польових дослідженнях;

– засвоєнні основних теоретико-методологічних засад проведення польових археологічних досліджень різних археологічних культур та епох історії України;

– оволодінні методикою проведення археологічних розвідок на місцевості;

– виробленні практичних навичок організації та проведення археологічних розкопок, зокрема робіт із древніми могильниками (с. Кордишів Кременецького району – багаточаровий могильник епохи бронзи, раннього залізного віку та давньоруського часу; с. Пересопниця Рівненського району – давньоруський могильник; м. Терєбовля Тернопільського району – військові поховання XVII ст. на Замковій горі; с. Старий Збараж Тернопільського району – могильник XV ст.);

– виробленні практичних навичок при роботі із давніми поселеннями (с. Кордишів Кременецького району – поселення давньоруського періоду; с.

Пересопниця Рівненського району – поселення давньоруського періоду; с. Старий Збараж Тернопільського району – монастир XV ст.);

– виробленні практичних навичок при роботі із неолітичними пам'ятками (печера Вертеба Чортківського району);

– у процесі археологічних розвідок студенти набувають практичних умінь із виявлення та локалізації давніх стоянок, поселень і городищ, застосовуючи знання про методи та принципи дослідження матеріальної культури первісних суспільств, здобуті на лекційних та семінарських заняттях. Такий підхід сприяє інтеграції теоретичного матеріалу з реальними польовими практиками, формуючи професійні компетентності майбутніх дослідників-археологів;

– ознайомленні з різноманітними археологічними пам'ятками у природному та географічному контексті, опановують навички їх класифікації за типом і видом (поселення, городище, фортифікаційна споруда, міста тощо), а також вчаться визначати приналежність їх до тієї чи іншої археологічної культури. Такий підхід дозволяє поєднувати теоретичні знання з польовими спостереженнями та дослідженнями, формуючи здатність аналізувати археологічні об'єкти у взаємозв'язку з їхнім середовищем та історичним контекстом;

– здобутті студентами-практикантами знань про особливості залягання культурного шару та опануванні методів його дослідження. Вони вивчають структуру різних археологічних об'єктів (поховання, укріплення, житло та ін.) і набувають навичок їх правильного розкопування та системного дослідження, що забезпечує комплексне розуміння археологічних матеріалів у польових умовах;

– вивченні основних методів і прийомів польової фіксації археологічних матеріалів. Зокрема здобувачі вчаться правильно проводити заміри об'єктів та переносити їх на креслення;

– освоєнні опису та шифрування археологічних знахідок, замальовування артефактів і їх первинної консервації, роботі із керамікою різних періодів;

– навчанні основ ведення польової документації археологічної експедиції, зокрема щоденників;

– вмінні використовувати набуті знання й уміння у навчальній та виховній роботі у середній школі.

Польова археологічна практика є невід'ємною складовою професійної підготовки майбутніх істориків та археологів, оскільки забезпечує безпосереднє поєднання теоретичних знань з практичними навичками дослідницької діяльності.

Науково-освітнє значення практики полягає у поглибленні знань з предметів «Історія первісного суспільства», «Преісторія та археологія України», «Методика археологічних досліджень», а також у формуванні цілісного уявлення про історико-культурні процеси різних епох – від палеоліту до XVIII ст.

Організаційна структура проведення практики, зокрема участь викладачів-керівників і наукових працівників експедицій, забезпечує методичне керівництво, дотримання академічних стандартів та ефективний контроль за виконанням польових робіт.

Практика сприяє розвитку фахових компетенцій, серед яких: проведення археологічних розвідок і розкопок, ведення польової документації, креслення та опис артефактів, визначення культурної належності пам'яток, аналіз і систематизація археологічних даних.

Робота студентів на конкретних археологічних об'єктах забезпечує практичне освоєння методики дослідження пам'яток різних історичних періодів, що сприяє становленню навичок професійного польового археолога.

Польові дослідження виконують важливу виховну функцію, формуючи в студентів командну взаємодію, відповідальність, аналітичне мислення та стійкий інтерес до наукової діяльності.

У результаті проходження археологічної практики студенти не лише здобувають професійні уміння, але й формують здатність інтерпретувати археологічні матеріали у ширшому історико-культурному контексті, що є основою для їх подальшої наукової та педагогічної діяльності.

Богдан Гринюка (Тернопіль)

ОСОБЛИВОСТІ ХРИСТИЯНСЬКИХ ПОХОВАНЬ ПЛІСНЕСЬКОГО АРХЕОЛОГІЧНОГО КОМПЛЕКСУ (XII–XIII СТ.)

Пліснеський археологічний комплекс – це комплекс пам'яток, до якого входить слов'янське городище (IX–X ст.) й культовий центр в урочищі Оленин Парк (кінець VII–X ст.), варязький курганний могильник в ур. Поруби (XI – перша половина XII ст.), давньоруське городище (XII–XIII ст.) та споруди Підгорецького монастиря Чину Святого Василя Великого (з кінця XVII ст.). Переважно за більш ніж 200 років археологічного дослідження пам'ятки археологи мали за мету дослідити житлову й господарську забудову чи фортифікації окремих ділянок Пліснеського городища, а вивчення планування цвинтарів й особливості поховального обряду не входили в їх плани.

Загалом на території Пліснеського археологічного комплексу виявлено 192 поховання в т.ч. 11 підплитових поховань, 1 поховання в кам'яному саркофазі та 5 з кам'яними «подушками». Більшість виявлених давньоруських кладовищ відкрито випадково. Тому дані про планування цвинтарів та особливості поховального обряду є малоінформативними. Зрештою, виявлені захоронення XII–XIII ст. майже не ставали об'єктом досліджень професійних антропологів. Загалом, можна виокремити чотири типи християнських поховань Пліснеська: звичайні поховання в ямах, підплитові поховання, ямні поховання з кам'яними «подушками» та в кам'яному саркофазі. Переважає більшість досліджених могил без супровідного інвентарю, що пояснюється впливом християнства. Хоча в поховальному інвентарю дослідники виявляли цвяхи, ножі, долота, пряжки, сережки, перстені, гудзики, металевий шлак, горщики, керамічні долівкові плитки тощо.

Варто взяти до уваги й те, що християнська традиція передбачала поховання головою на захід. Таке положення небіжчика пов'язане з вірою у те, що після Страшного Суду людина мала постати обличчям на Схід, звідки прийшов Ісус Христос. Однак, на могильниках Пліснеська окрім переважаючої західної орієнтації, зафіксовано й інші напрямки поховання померлих, що залежало від пори року. Як правило, поховання були закладені в неглибоких ямах. Встановлено, що загальноприйнятим був уклад тіла померлого горілиць, на спині, у випростаному положенні і з випростаними ногами. Тіло небіжчика клали головою на захід, а рідше на південно-західну чи північно-західну орієнтацію. Це зумовлено рухом сонця вздовж горизонту.

Ще одна цікава особливість – відсутність у переважній більшості могил супровідного інвентарю. Це, можливо, свідчить про соціальний статус похованих, але найвірогідніше пояснюється впливом християнства, адже згідно з християнськими канонами людина має піти з цього світу такою, якою прийшла в нього, тобто позбавленою будь-яких предметів.

Заслугує уваги й питання зафіксованих християнських поховань з кам'яними і керамічними долівковими плитками під тілом небіжчика, які виявили Іван Старчук, Роман Багрій, Михайло Филипчук та Андрій Филипчук під час досліджень в ур. Замчисько та ур. Високе Городиско. Хоча зрідка у могилі також знаходили фрагменти кам'яних жорен. Такі «кам'яні подушки» вчені фіксували, переважно, під головою і ногами небіжчика в давньоруських захороненнях. Загалом у Пліснеську вони наявні як у чоловічих, так і в жіночих могилах. Стосовно подібних поховань (могильники в Києві, Жванці та ін.) у науковому середовищі часто звучали різні тези. Так, на думку українського вченого Всеволода Івакіна, поховання з «кам'яними подушками» зумовлені впливом чернечих звичаїв та «мало імітувати аскетичне ложе-могилу ченця-відлюдника». На жаль, підтвердити те, що наведені вище захоронення Пліснеська мають відношення до чернецтва дуже складно. Загальновідомо, що в давньоруській час найбільш поширеними і дослідженими є поховання чернців у ніші чи камері-крипті. Можливо, зафіксовані «кам'яні подушки» відбивали соціальний статус небіжчика. В інших випадках відбувався поступовий перехід і поєднання місцевих язичницьких вірувань із традиціями християнського світогляду, що проявилось і в особливостях захоронення померлих.

Відзначимо, що в 1993 р. Михайло Филипчук проводив упорядкувальні та рекультивацийні роботи на місці незавершених розкопів Романа Багрія (південно-західна частина ур. Замчисько) виявив рештки кам'яного саркофагу (поховання № 8), який складався з двох частин. Нижня частина захоронення була репрезентована рештками дерев'яно-земляної поховальної камери (параметри 2,70×1,50 м) та поховальної ями (параметри 2,2×0,80 м). Кістяк небіжчика мав довжину 1,95 м та був поруйнований у верхній частині скелету, а поховання виявилось безінвентарним. Друга частина – верхня, представлена рештками кам'яного саркофагу, які змістилися і знаходилися ближче над похованням № 13. Самі плити залягали на глибині 0,50 м від рівня сучасної поверхні. Дослідник зауважив, що кам'яна надгробна частина «...виглядала із землі і виявилася вказівником для грабіжників. В такому склепі міг бути похований хтось зі знатного роду літописного Пліснеська в середині XII ст.». Очевидно, вчений мав рацію й у саркофазі мали захоронити особу, яка належала до верхівки давньоруського суспільства Пліснеська. На грабунок виявленого поховання також вказує порушення анатомічного порядку скелету та відсутність при ньому прикрас. Таким чином, на території Пліснеського археологічного комплексу виявлено 192 поховання в т.ч. 11 підплитових поховань, 1 поховання в кам'яному саркофазі та 5 з кам'яними «подушками».

Володимир Сосульський (Тернопіль)

АРХЕОЛОГІЧНІ ОБ'ЄКТИ ЛИТОВСЬКОЇ ДОБИ НА КАРТІ ФРІДРІХА ФОН МІГА ТА СУПУТНИКОВИХ ЗНІМКІВ

Вивчення археологічної спадщини України набуває дедалі більшої значущості в умовах сучасних викликів, пов'язаних із збереженням культурного надбання. Тож дослідження карти фон Міга, а особливо маловивченої литовської доби, використовуючи сучасні картографічні

*Виявлені останніми роками християнські поховання перезахоронили о. Орест Вільчинський (1974–2020 рр.) та о. Віталій Барабаш (духовний наставник Історико-культурного заповідника «Давній Пліснеськ»).

системи (Google maps, LIDAR), дозволяє здійснити багатовекторний аналіз карти фон Міга порівнюючи її з сучасними ГІС. Відтак, актуалізується потреба не лише у дослідженні нових об'єктів, але й у переосмисленні вже досліджених, систематизуючи їх.

Карта фон Міга – унікальна картографічна система XVIII сторіччя, створена в 1779–1783 рр. Необхідність її створення, була вимогою часу, коли геополітична кон'юнктура склалась не на користь Речі Посполитої і вона зазнала трьох поділів, за двома з яких – 1772 та 1793 рр., перейшла під владу Габсбурзької монархії. Нові землі потребували детального вивчення ландшафту, населених пунктів, водних ресурсів та інших об'єктів, які в перспективу могли б знадобитись в мілітарних та господарчих цілях Австрійської імперії. Відтак, в рамках Йосипівських реформ, проведено новий картографічний опис із ціллію вивчення новоприєднаних територій, що отримало назву – Йосипівське картографування.

Роботи розпочались під керівництвом фельдмаршала-генерала Зеєгера, продовжив інженер, обер-лейтенант квартирмейстерства австрійського Генерального штабу – Фрідріх фон Міг, за яким і закріпилась назва карти через найбільший обсяг роботи, а вже у 1783–1787 рр., його місце зайняв майор Вальдау, який доформував карту й запровадив певні корективи. Опис місцевостей складали австрійські офіцери – топографи. Їхня робота навіть у порівнянні із сучасними картами, виконана доволі детально, маючи погрішність у деяких випадках до 150 м. Один лист мапи охоплює територію 1,6×2,44 милі, або близько 4-х квадратних миль. У межах коронних країв, яких поділяють на секції, мірило мапи складає 1:28 800 (28 800 дунайських цолерів – пальців, або ж 400 кляфтерів – сажнів), загалом, карта фон Міга налічує 413 аркушів, дрібні фрагменти яких поєднували в загальну картографічну сітку, а самі аркуші мали розмір 42×63 см.

Власне умовні позначення карти детально не виділятиму, окреслю лише певні аспекти. Легенда карти виражається різнокольоровим тонуванням великих поверхонь, на які опісля накладали позначення чорною, коричневою або червоною тушшю. Самі ж написи на карті робились латинським шрифтом. Щодо особливостей самих написів на карті, то назви великих поселень – міст, подаються польською мовою. Більшість топонімів гідрології, гір, урочищ, а також сіл – прописувались місцевими назвами, у нашому випадку – українськими, проте на латинський манір.

Відтак, зробивши короткий вступ та мінімальний огляд характеристик карти, зріємо, що важливість карти фон Міга важко переоцінити в контексті розвитку археології. Карта 1783 р. пережила свій первинний функціонал й тепер виступає як вагома дослідницька площа, де повсякчас можна робити відкриття нових та огляд старих об'єктів, вдаючись до аналізу та роблячи паралелі із сучасними картографічними системами. Отож, варто заглибитись в суть винесеного питання та навести відповідні приклади.

В контексті тематики доповіді, сконцентруємось на чітко визначеному відрізку, а саме – литовській добі, за яку ми вважатимемо період правління Ягелонів (1387 – 1572 рр.). Не зважаючи на те, що наші терени входили до складу Польського королівства, монарша домінантність Великого королівства Литовського, Руського та Жемайтського, а саме династії Ягелонів, дає привід означити цей період литовським.

Що ж до самих об'єктів, то цей період є переломним між великою кількістю руських городищ та масовим зведенням різнорідних фортифікацій для захисту від східних цивілізацій, як кочових татар, так й від осяяної Порту. На цей період випадає масове зведення та реконструкція замкових споруд.

Щодо нетипових об'єктів, які можна було помітити на карті фон Міга, проте неможливо було зіставити з сучасною картою, є практичний приклад, який детально виразить функціонал карти.

В березні 2025 року відбулась спільна розвідка історичного факультету ТНПУ з польськими колегами із громадської організації “Fundacija Relicta” півднем Тернопільської області. Польські дослідники, спільно із Строценем Б. С., опрацьовуючи австрійську карту 1783 р. й супутникові знімки, виявили невідомий об'єкт, котрий нагадував обриси городища, що розташовувався по лівому березі р. Серет, поблизу с. Росохач, Чортківського району.

На сучасних фото з космосу визначити городище було неможливо, не проглядалось жодних ознак, які б вказували на його наявність на цих теренах. Ландшафтна карта, теж не давала якоїсь однозначної відповіді, перепад висот був несуттєвим і доволі плавним, через що, можна зробити висновки про природний ландшафт схилу. Тож археологічна розвідка, з допоміжного методу, набула ключової ролі в контексті визначення пам'ятки. На самій місцевості, ознак городища практично не видно, за виключенням деяких невеличких підвищень, які поступово проступали не більш як на 0,5 метра, скоріш за все, були оборонними насипами. Відтак, постала необхідність знайти прямі факти приналежності об'єкту до типу городищ, такими ознаками виступили артефакти (а точніше – кераміка). Під час огляду, ми натрапили на фрагменти кераміки різних періодів, серед яких домінувала литовська. І хоча, нам вдалось ідентифікувати об'єкт, це лише початковий етап у повноцінному визначенні об'єкту, для повного дослідження необхідно пройти чималий шлях від пошуку об'єкту в архівних даних та джерелах до численних розкопок.

Що ж до теоретичного застосування властивостей карти, то варто навести більш базові приклади, якими виступають чисельні фортифікації зведені в XV–XVI ст. За допомогою карти й порівнянь, можна провести аналіз об'єкту на його автентичність й дізнатись його первісну стратегічну роль.

Першим до огляду візьмемо Підгаєцький замок, котрий був повністю розібраний в 70-х рр. XX ст. На цьому прикладі можна виразно показати порівняння між картою XVIII ст. та сучасними супутниковими знімками. Замок втратив своє оборонне значення опісля турецької навали Ібрагіма Паші в 1675 р. (як і більшість фортифікацій нашого регіону в цей період), після чого був переформатований на комерційний напрям – пивоварню, а на його території біля р. Коропець – зведено кілька водяних млинів. Тож саме карта фон Міга може допомогти відтворити його контури, незважаючи на те, що в кінці XVIII ст. він уже перебував у напівзруйнованому стані. Оглядаючи карту, можна чітко простежити оборонні вали з ровами та центральну забудову замку, прокреслену у формі квадрата червоним відтінком. Також, варто звернути увагу й на ландшафтну видозміну та її значущий вплив у зведенні цієї фортифікації, в той час він перебував у заплаві річки, зараз же, форма ставу змінилась, а ріка обміліла.

Продовжуючи огляд фортифікаційних укріплень, варто звернути увагу на схожий до вищенаведеного приклад, проте з певною ландшафтною відмінністю та станом збереженості. Старозбаразький замок існував у XIII–XVI ст. (активно розбудовувався в час литовської доби) й був первинним замком м. Збараж. На даний момент від нього залишились лиш руїни на Замковій горі поблизу села Старий Збараж. В цьому випадку, карта не може допомогти у відтворенні автентики фортифікації, позаяк утворилась вже в період, коли замок зазнав непоправних руйнувань. Цей процес продовжила австрійська влада, а довела до кульмінації епопея XX сторіччя – друга світова війна та радянська влада, котра розібрала його залишки на будівництво

дороги та колгоспу. Нині на поверхні видніються лиш частини фундаменту та сліди оборонних валів. Карта фон Міга по своїй інформативності не надто доповнить цей список й тим не менш, в 1783 р. на цьому місці проглядаються стіни веж та вали, що були прокреслені чорним кольором, в центрі ж знаходилась забудова шестигранної форми.

Останнім прикладом слугуватиме Бучацький замок, який розташовується на правому березі р. Стрипи в центральній частині міста. Місце для замку було вибране ідеальне для оборони – скеляста височина, схили якої з трьох сторін круто обриваються біля вод невеликого потоку. Сучасні руїни – наслідок походу Ібрагіма Паші, це залишки збудованого в середині 16 ст. замку. Даний приклад слугуватиме нам як виняток, позаяк не внесе жодних коректив у сприйнятті цієї фортифікації. Бучацький замок сьогодення – ідентичний із його позначенням у XVIII ст.

Отож, ознайомившись із загальним описом та функціоналом карти фон Міга та розглянувши різноманітні теоретичні й практичні приклади її застосування, підтверджено надзвичайну цінність першої військово-топографічної карти Галичини як джерела інформації про стан об'єктів. Карта фон Міга, як цілісне джерело, відіграє важливу роль у формуванні уявлення про Тернопільщину литовської доби, а її подальше дослідження здатне суттєво розширити наші знання про цей період.

Ярослав Шуль (Тернопіль)

ЗАМКОВА АРХІТЕКТУРА ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Замкова архітектура Тернопільської області становить одну з найцінніших складових культурно-історичної спадщини України. Регіон вирізняється високою концентрацією замкових комплексів, які не лише виконували оборонні функції, але й були адміністративними, економічними та культурними центрами. Вони відображають багатозарову історію краю та соціально-політичні трансформації, що відбувалися на теренах Поділля від пізнього середньовіччя до нового часу.

Перші замки на території сучасної Тернопільщини почали зводитися наприкінці XIV ст., коли ці землі увійшли до складу Королівства Польського. Саме в цей період закладаються основи оборонного будівництва, що згодом було розвинене під впливом державних формацій, які послідовно змінювали контроль над регіоном – Речі Посполитої, Османської імперії, Австрійської монархії.

Еволюція замкової архітектури засвідчує поступовий перехід від домінування готичного стилю з його масивними мурами й вежами до ренесансних і барокових форм, у яких поєднувалися оборонні й резиденційні функції. Відтак, архітектурна спадщина краю є своєрідним відображенням взаємопроникнення культурних традицій Центральної та Східної Європи.

Замкові комплекси Тернопільщини вирізняються розмаїттям планувальних рішень та архітектурних стилів. На їхню специфіку впливали кілька чинників: військово-стратегічні потреби, природно-географічні умови та культурні впливи епохи. Збаразький замок – один із найрепрезентативніших прикладів ренесансної архітектури, збудований як оборонно-палацовий комплекс із виразними резиденційними рисами. Бучацький замок поєднує готичні традиції з ренесансними новаціями, демонструючи поступову зміну архітектурних стилів. Тербовлянський замок репрезентує готику та оборонний стиль із чітким підпорядкуванням військовим завданням.

Важливою рисою є використання природного ландшафту для підсилення оборонної здатності: замки будували на підвищеннях, поблизу річкових долин, що утруднювало доступ нападникам.

Більшість замків області нині перебуває в аварійному стані. Зanedбаність, руйнівний вплив часу та людського чинника створюють загрозу безповоротної втрати унікальної спадщини. Попри окремі зусилля зі збереження та реставрації, загалом відсутня цілісна програма охорони пам'яток. Особливо гостро постає проблема залучення інноваційних методів дослідження та консервації – археологічних розкопок, 3D-моделювання, картографічного аналізу.

Дослідження замкової архітектури Тернопільщини мають різний характер. Їх умовно можна поділити на чотири групи. Це репринтні видання – насамперед праці Ю. Сіцинського, які залишаються важливим джерелом описів замків Поділля; науково-популярна література – видання О. Лесика, О. Мацюка, К. Липи, Г. Муніна, Г. Гуркіна, О. Середюка, а також туристичні путівники О. Гаськевич, А. Івченка, О. Пархоменко; матеріали конференцій – зокрема збірники Міжнародної конференції «Замки України: дослідження, збереження, використання» та науково-практичних зустрічей у Збаражі (2023); періодичні видання – статті С. Мичко, В. Бойка, В. Чайки, Х. Равлюк тощо. Сучасна історіографія, хоч і робить вагомий внесок у популяризацію теми, все ж потребує системного академічного підходу із залученням міждисциплінарних методів.

Замки Тернопільщини мають значний потенціал для розвитку туристичної інфраструктури та культурного брендингу регіону. Вони здатні виступати не лише як пам'ятки минулого, але й як чинники сучасної локальної ідентичності. Для цього необхідна інтеграція наукових досліджень, реставраційних робіт і культурно-туристичних програм.

Таким чином, замкова архітектура Тернопільської області є надзвичайно важливим пластом національної культурної спадщини. Вона відображає складні історичні процеси, впливи різних держав і культур, а також локальну своєрідність. Стан дослідження й збереження цих об'єктів свідчить про значні досягнення у сфері популяризації, проте водночас актуалізує потребу у поглибленому міждисциплінарному вивченні та реалізації комплексної програми охорони. Збереження замкової архітектури є не лише науковим, а й суспільним завданням, адже воно визначає майбутнє культурної пам'яті та туристичного розвитку регіону.

Володимир Кіцак, Валерій Янусь (Тернопіль)

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА ЦІННІСТЬ ТА СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ЗБЕРЕЖЕННЯ ФОРТИФІКАЦІЙНИХ СПОРУД ТЕРНОПІЛЬЩИНИ ЗА ВИКОРИСТАННЯ НОВІТНІХ АРХЕОЛОГІЧНИХ МЕТОДИК

Фортифікаційні споруди посідають центральне місце у формуванні історичної та просторової пам'яті українських земель. На Тернопільщині, як і на сусідніх територіях Галичини та Поділля, військово-оборонні комплекси стали тим стрижнем, навколо якого вибудовувалися поселення, організовувалося соціальне життя і формувалася політичний простір. Замки, укріплені монастирі, бастіонні системи та оборонні укріплення не тільки забезпечували захист від воєнних загроз, але й визначали спосіб самоорганізації громади, впливали на економічні стосунки та культурну взаємодію. Вони були видимими знаками сили, легітимності влади і здатності громади до самозбереження.

Сьогодні ці споруди перебувають у різних станах – від повністю збережених і частково реставрованих до руїн, які поступово зникають під впливом часу та людської недбалості. Проблема полягає не лише у фізичній втраті матеріальної спадщини, але й у поступовому забутті значень, символів та соціальної ролі цих споруд. Розуміння історико-культурної цінності фортифікацій є необхідною умовою для створення ефективної системи їхнього збереження та ревіталізації.

Формування більшості міст Тернопільщини напряму пов'язане із заснуванням фортифікаційного центру, навколо якого поступово розвивалося житлове й торговельне середовище. Це найвиразніше проявляється у Тернополі та Теребовлі, але аналогічні процеси простежуються і в Збаражі, Микулинцях, Скалаті та Кременці.

Тернопільський замок, зведений у XVI ст. Яном Амором Гарновським, спочатку був виразною оборонною спорудою, центр якої становив масивний донжон, над річковим урвищем. Нижні рівні замку – каземати, складські та оборонні приміщення – збереглися як матеріальне ядро первісної споруди. У XVII ст. розвиток артилерії зумовив реконструкцію замку у бастионний тип: земляні насипи та зовнішні укріплення створювали оборонний пояс. Разом із цим замок перетворився на центр просторової організації міста. Навколо замкового комплексу формувалася ринкова площа, ремісничі квартали, розгорталася торгівля, духовні та громадські об'єкти. Замок визначав систему шляхів, які розходилися від нього, і задавав структуру міського середовища.

Аналогічно Збараський замок став не лише фортецею, а і політичним осередком князівської влади. Його будівництво за бастионною схемою із внутрішнім палацом демонструвало поєднання оборонної та репрезентативної функцій. Теребовлянський замок, завдяки своєму розташуванню на високій скелі, виконував роль неприступної військової твердині, що контролювала долину Серету. Кременецький замок, розташований на горі Бона, був природно захищений рельєфом. Микулинецький замок контролював торговельні шляхи і був тісно пов'язаний із розвитком ремісничої діяльності.

Усі ці об'єкти є свідченням того, що фортеця була центром міста, а місто – продовженням фортеці.

Окремого значення набувають монастирські комплекси, що мають виразні ознаки фортець. У Тернопільському регіоні вони формувалися як відповідь на постійні загрози з боку татарських та османських загонів, а також під час внутрішніх воєн і соціальних потрясінь.

Почаївська лавра поєднувала сакральну та оборонну функції: її мури та бастиони утворювали захисне кільце навколо духовного центру. Монастир у Бучачі вирізнявся системою захисних мурів, що формували замкнений оборонний периметр. Язловецький монастир поєднував житлові, культові і оборонні приміщення, і його архітектура формувалася з огляду на можливість тривалої оборони.

У таких комплексах оборона і віра виступали єдиною системою, де захист громади набував духовного змісту. Це стало характерною формою культурної самоорганізації регіону.

Більшість замків Тернопільщини у XVIII–XIX століттях зазнали трансформацій, пов'язаних із втратою оборонної функції. Тернопільський замок був перебудований у палацовий комплекс, що означало ліквідацію значної частини оборонних форм. Збараський замок опинився у стані поступового руйнування після занепаду князівської лінії. Теребовлянський замок поступово перетворився на руїну внаслідок відсутності утримання та

систематичних військових дій. Кременецький замок втратив оборонну роль і залишився у вигляді мальовничих руїн.

У радянський період багато історичних споруд було перепрофільовано. Тернопільський замок використовувався як спортивна школа, що спричинило втрату інтер'єрних структур і подальше спрощення архітектурних елементів. В інших комплексах здійснювалися пристосування під склади, казарми чи адміністративні приміщення. Це спричинило системну втрату автентичних елементів і руйнування історичної пам'яті матеріального середовища.

Сучасні підходи до збереження фортифікацій передбачають не лише реставрацію, а й повернення споруди у суспільний обіг. Найефективнішим є підхід, коли пам'ятка не консервується як мертва структура, а набуває нової функції. Досвід Львівщини – Олеського, Золочівського та Підгорецького замків – показує, що відновлена фортифікаційна споруда може стати музеєм, центром культурних подій, простором для вистав і фестивалів, місцем туристичної комунікації.

На Тернопільщині подібні процеси лише розпочинаються. Проте потенціал регіону є значним. Повернення Тернопільського, Теребовлянського та Кременецького замків у культурний обіг – це не лише питання реставрації, а й формування нової ідентичності міського простору.

3D-моделі, інтерактивні маршрути та музейні інтерпретації можуть стати тим фундаментом, на якому відбудеться відновлення історичної присутності фортеці у свідомості громади.

Використання 3D-моделювання, лазерного сканування, фотограмметрії та віртуальної реальності дозволяє відтворювати первісний вигляд споруд, навіть якщо вони частково або значною мірою зруйновані. Створення цифрових моделей Тернопільського, Теребовлянського чи Кременецького замків дає можливість побачити їх у тому вигляді, у якому вони існували у XVI–XVIII століттях, що суттєво змінює сприйняття пам'ятки: від «руїни» до «повноцінної історичної структури». Такі моделі можуть бути інтегровані у музейні експозиції, мобільні додатки, туристичні маршрути та освітні програми.

Цифрова реконструкція також виконує функцію збереження пам'ятки «у майбутньому», адже навіть у випадку подальших фізичних втрат залишаються її точні зафіксовані параметри. Важливо, що 3D-візуалізації не є лише інструментом демонстрації — вони допомагають архітекторам і реставраторам приймати професійні рішення, аналізувати конструкції, шари перебудов і визначати межі автентичних елементів. Додатково цифрові моделі роблять пам'ятку доступною широким групам користувачів: молоді, туристам, дослідникам, людям з обмеженою мобільністю. Таким чином, цифровізація виступає не лише способом документування, але й засобом повернення фортеці у культурний простір як активних учасників сучасної історичної комунікації.

Фортифікаційні споруди Тернопільщини не є залишками минулого, відірваними від сучасності. Вони становлять частину живої історичної тканини, яка продовжує впливати на культурне та соціальне життя регіону. Замки та оборонні монастирські комплекси зберігають у собі не лише матеріальну форму, але й досвід спільного опору, самоорганізації, віри й відповідальності перед землею та історією. Їхня присутність у ландшафті та культурній пам'яті є доказом історичної тяглості українського народу, здатності громади зберігати себе в умовах загроз та самостійно формувати простір власного існування.

Замкові комплекси Тернопільщини є також важливим свідченням впливу європейської оборонної архітектури на локальні традиції. Вони демонструють, як українські землі були включені у широкий культурний та політичний контекст Центрально-Східної Європи, як військові технології, інженерні рішення та архітектурні форми адаптувалися до місцевого рельєфу, історичних умов і соціальних потреб. Завдяки цьому фортифікації регіону виступають видимими маркерами того, що українська історія не була ізольованою, а розвивалася у взаємодії з європейськими культурними процесами, зберігаючи водночас власну традицію та ідентичність.

Таким чином, їхнє збереження і повернення у культурний обіг є не лише питанням реставрації матеріальної спадщини, але й актом відновлення історичної суб'єктності. Відновлена фортеця — це не тільки відновлена будівля; це повернення голосу громади, що проживає на цій землі, і відновлення пам'яті про себе через простір. Саме тому ревіталізація та осмислене включення замків у сучасне культурне середовище є необхідною умовою збереження історичної ідентичності регіону і всього українського народу.

Микола Проців (Бережани)

ВІЙСЬКОВІ ПОХОВАННЯ НА БЕРЕЖАНСЬКОМУ ЦВИНТАРІ

Я досить часто буваю на цвинтарі, відвідуючи могили рідних, друзів і знайомих, згадуючи їх в молитві.

З кожним роком їх на цвинтарі все більше і більше...

Віднедавна я почав проводити тут екскурсії.

Так! Як би це незвично звучить, але цвинтар теж можна, варто і треба (!) показувати.

Про цвинтар треба розповідати.

Про людей, які лежать на ньому. Про тих, хто їх туди «положив».

Про сакральні скульптури різних часів і про варварів, які їх нищать...

Про пам'ять: живі квіти, запалені свічки, доглянуті могили...

Про безпам'ятство: похилені хрести, зарослі могили, вицвілі пластмасові квіти і вінки...

Про нездійсненні мрії та нереалізовані плани мертвих і про байдужість і черствість живих...

Про вину НАРОДУ і ВЛАДИ...

«Бурхливим є Море Байдужості», писав Станіслав Єжи Лец – поет, філософ, письменник-сатирик.

Бережанський християнський цвинтар цікавий як місце поховання знаних і по-справжньому історичних особистостей, чия діяльність мала вплив на різноманітні обставини політичних відносин XIX – поч. XX ст. Заснований в 1784 р. Тут поховані учасники різних війн: Австро-пруської війни (1866), Першої світової війни, українсько-польської (1918–1920), II Світової війни, війни в Афганістані, сучасної російсько-української війни.

Серед пам'ятників військовикам – пам'ятник героям-солдатам австрійської армії, що походили з Бережан, які загинули під Садовою у битві Австро-пруської війни, яка відбулася 3 липня 1866 р. Автор – відомий львівський скульптор Генрик Пер'є.

Урочистості відкриття пам'ятника на честь офіцерів і солдатів 55-го піхотного полку відбулися в Бережанах на площі перед костелом 3 липня 1895 р. Окрім офіцерів 55-го полку, участь взяли, зокрема, бережанське духовенство, представники влади, делегації офіцерів полків драгунів № 9 і 10, міська рада на чолі з бурмістром майором Йозефом Гартлером, чисельно

зібрана громадськість. Для вшанування полеглих колег також прибуло близько 300 ветеранів полку, груди яких були увінчані військовими нагородами.

Пам'ятник роботи львівського майстра Генріка Пер'є представляв собою конструкцію заввишки майже 6 метрів, яка складалася із шестикутної кам'яної піраміди, що вивершувалася двоголовим цісарським орлом. На фронтівій стороні зображено вирізьблений лавровий вінець з датою 1866 посередині. Під ним – хрест, обвитий лавровим віттям і напис латиною: «*Dulce et decorum est pro patria mori!*», що в перекладі – «Солодко і почесно помирати за Батьківщину!». На трьох сторонах цокольної частини виписано польською, українською і німецькою мовами слова:

ПОТОМКИ!

ЧТІТЬ ПАМ'ЯТЬ ХОРОБРИХ МУЖІВ

КОТРИХ НАГАДУЄ ВАМ ОТСЕЙ КАМІНЬ!

ВОНИ ПОЛЯГЛИ ЗА ЦІСАРЯ І ВІТЧИНУ!

3 липня 1895 Корпус офіцерський ц і к 55 пулку піхоти.

На інших сторонах постаменту вирізьблені прізвища полеглих офіцерів і солдатів. Внизу є фірмовий знак автора «*H. PERIER IN LEMBERG.*».

Пам'ятник був частково знищений в 1940-х рр. за часів радянської окупації – двоголовий цісарський орел був скинутий з піраміди та розбитий. Зараз цей пам'ятник без орла знаходиться на міському цвинтарі.

Меморіал австрійських військ вшановує пам'ять загиблих під час різноманітних воєнних кампаній упродовж 1914–1916 рр. На кам'яному хресті висічено напис: «*Dulce et decorum est pro patria mori.*» Саме тут, на Австрійському цвинтарі, у 2006 р. споруджено меморіал Українським січовим стрільцям, які полягли за волю України на горі Лисоні в 1915–1916 рр. Поруч могила зі скромним дерев'яним хрестом, в якій у 2018 р. з належними військовими почеснями перепоховали останки 70 учасників боїв на Лисоні, які були виявлені у 2017 р. при розробці кам'яного кар'єру.

Меморіальне поховання польських солдатів 1918–1920 рр. відзначено великим пам'ятником, встановленим у 1932 р. На стелі – напис: «*Bohaterem walki o Polsku 1918–1920.*» Цьогоріч польські реставратори провели поновлювальні роботи.

Українські герої увіковічені Меморіалом борцям за волю України (ОУН-УПА) з високим хрестом і обсадженим кущами калини. Саме тут відбуваються різні патріотичні поминальні заходи.

Стрелець з Бережан Гриць Пришляк, військовий командант Бережанського повіту, полковник УГА, лікар Осип Ковшевич – представники Січового стрілецтва. Пам'ятник на могилі Ковшевича встановлено майже 100 років тому. Почесний громадянин міста Бережани Осип Ковшевич на початку ХХ ст. придбав для громади будинок, пам'ятна таблиця на якому свідчить про те, що:

«У 1908–1939 рр. у цьому будинку знаходився Бережанський повітовий осередок Українського педагогічного товариства «Рідна Школа».

У 1922–1939 рр. тут функціонувала Українська приватна 7-річна школа імені Митрополита Андрея Шептицького».

До австрійських і польських могил належать поодинокі поховання солдатів і офіцерів 55-го цісарсько-королівського полку, 51 полку піхоти Польського війська, інших військових формувань. Серед них: могила відставного майора Костянтина Матчинського, підполковника Судового корпусу Війська Польського Романа Блашкевича.

Є на цвинтарі і німецькі поховання військовиків Першої та Другої Світових воєн, окремі могили, зокрема, старшого лейтенанта 55-го полку Отто Крінера.

Радянський період історії представлений двома «братськими могилами». Одна з них в 1970-х рр. перенесена з площі Ринок. Три роки тому фігуру «невідомого солдата» на ній замінено на хрест. Поруч з польським меморіалом «Bohaterem walki o Polsku 1918–1920» є поховання бійців Червоної армії, які загинули за визволення Бережан у часі II Світової війни. Є окремі могили інших учасників Другої світової війни: льотчика Олександра Браїлка, підполковника Петра Тонкіна, лейтенанта Петра Сосенка. Поруч могила оперуповноваженого НКВС Віктора Стороженка, вбитого українськими повстанцями у 1959 р.

На цвинтарі поховані учасники війни в Афганістані: старший лейтенант Ігор Захарків та підполковник Гусарець.

Герої новітньої російсько-української війни мають окреме місце поховання. Першим тут отримав свій вічний спочинок Олександр Філь, який загинув у 1914 р. Зараз на могилах героїв встановлюються нові пам'ятники.

Роман Федорів у передмові до книжки Осипа Турянського «Поza межами болю» (1989) писав : «Я заздрю братам полякам. Майже щодня на Личаківському кладовищі можна побачити групи польських туристів, які, заглядаючи в старі довідники путівники, розшукують могили своїх письменників, громадських і політичних діячів, учених, митців, учасників повстань за незалежність Польщі і навіть монастирські склепи гробниць, де спочивають, як написано на одному з хрестів, «носії польського духу», і кожному кладуть або свічку, або квітку, або жменю польської землі.

Це вияв пошанування своєї історії. Це вияв людської пам'яті, пам'ять мертвим не потрібна, вона потрібна живим, потрібна нації: народ без історичної пам'яті сліпий у своєму прямуванні до майбутнього.

А, хіба ми цього не знаємо? А проте, наприклад, буваючи у славному Бресті, шукаємо могилу Олекси Стороженка? А хто, коли у Празі розшукував могилу Олександра Олесея, а в Софії – Михайла Драгоманова? А хіба не заростає народна стежка до могили сибірського страдальця Павла Грабовського?

Чуєте! Забуті могили – це карби на нашій совісті. Забуті могили – це збіднілі душі...».

Військові поховання на Бережанському цвинтарі потребують локалізації, вивчення, каталогізації. Результатом такого дослідження міг би стати каталог військових поховань в паперовому чи електронному вигляді, карта-схема цвинтаря з місцями їх розташування. Особливої уваги потребують поховання український героїв. Місця пам'яті українців мають виглядати належним чином. Цього вимагає не тільки Закон України «Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу», але й наші національні традиції пошанування своїх героїв.

Станіслав Ядловський (Тернопіль)

МІЖВОЄННА ПЕРІОДИКА ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ПАМ'ЯТКООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ГАЛИЧИНІ

Міжвоєнний період став важливим етапом у розвитку пам'яткоохоронної справи на українських землях, що опинилися у складі Другої Речі Посполитої. Після Першої світової війни Галичина переживала глибокі політичні та соціальні зміни, які безпосередньо впливали на долю культурної спадщини.

Руйнування воєнного часу, зміна адміністративного устрою, поява нових інституцій охорони пам'яток створили передумови для формування нової моделі збереження історико-культурних об'єктів. У цьому контексті особливе значення має періодика – газети, журнали та альманахи, що не лише інформували про стан пам'яток, але й формували громадську думку, ставлення до культурної спадщини, розвивали уявлення про її цінність. Метою цієї доповіді є окреслити потенціал міжвоєнної періодики Галичини як історичного джерела для дослідження пам'яткоохоронної діяльності, визначити основні типи видань і характер публікацій, а також показати, як у пресі відображалися процеси збереження спадщини в багатонаціональному середовищі регіону.

Періодичні видання міжвоєнного періоду є унікальним джерелом не лише через обсяг зафіксованих фактів, а й через багатство контекстів. Вони дозволяють простежити, як пам'яткоохоронна тематика впліталася в ширшу суспільну дискусію про національну ідентичність, розвиток міст, туризм і музейну справу. На сторінках газет і журналів повідомлялося про реставраційні роботи, консерваційні проекти, створення музеїв і товариств охорони пам'яток. Публікації часто мали звітний характер, але водночас відображали суспільну динаміку – зростання інтересу до історії, мистецтва, архітектури. Саме тому для дослідника вони становлять цінність як індикатор громадських настроїв, джерело інформації про інституції та матеріал для аналізу культурної політики держави.

Найбільш систематизованим виданням у цій сфері був журнал «Охорона пам'яток мистецтва», що виходив у 1930–1931 рр. під егідою Міністерства віросповідань та народної освіти Польщі. Це видання виконувало роль офіційного бюлетеня державних консерваторів. Його сторінки містили списки об'єктів, на яких проводилися реставраційні та консерваційні роботи, зокрема на території Львівського, Тернопільського та Станіславівського воєводств. Автори журналу – Ярослав Войцеховський, Юзеф Піотровський, Володимир Антоневич, Станіслав Лоренц, Єжи Ремер – представляли професійне середовище реставраторів і музейників. Їхні публікації давали можливість оцінити масштаби діяльності державних установ, технічні підходи до збереження пам'яток, а також головні виклики того часу. Особливістю цих статей є їх інформаційно-звітний характер. Вони рідко містили глибокий аналіз чи мистецтвознавчі оцінки, проте дають змогу реконструювати географію робіт і розподіл державної уваги між воєводствами, що важливо для порівняльних студій у межах усієї міжвоєнної Польщі.

Ще одним важливим спеціалізованим виданням був журнал «Земля», офіційний орган Польського краєзнавчого товариства. На його сторінках поєднувалися науково-популярні матеріали, хроніка подій і музейні огляди. У постійних рубриках – «Хроніка», «Музейний огляд», «Новинки літератури» – публікувалися звіти про діяльність краєзнавчих товариств, відкриття виставок, реставраційні роботи та конференції. Особливу цінність становили додатки під назвою «Консерваторські новини», де містилися короткі замітки про стан конкретних пам'яток, ініціативи головного консерватора, а також державні проекти, як-от створення Центрального інвентаризаційного бюро. «Земля» не лише інформувала, а й виконувала освітню функцію, популяризуючи ідею охорони пам'яток серед широкого кола читачів. Таким чином, видання стало важливим містком між професійним і громадським середовищем, сприяючи поширенню знань про необхідність збереження історико-культурної спадщини.

Українська періодика міжвоєнного Львова відіграла особливу роль у збереженні культурної спадщини, виступаючи не лише як джерело інформації, а й як інструмент громадського впливу. Провідна газета «Діло» регулярно публікувала матеріали про діяльність Національного музею у Львові, його регіональних філій, музейних товариств і наукових з'їздів. Звіти директора музею Іларіона Свенціцького містили детальні описи нових надходжень, виставок і проблем реставрації експонатів. Крім того, у газеті обговорювалися питання охорони сакральних пам'яток, збереження старовинних храмів і народного мистецтва. Через такі публікації «Діло» формувало серед українського населення Галичини свідомість необхідності захисту власної культурної спадщини.

Подібні теми висвітлювали й інші українські видання – «Народна справа», «Голос Підкарпаття», «Наш прапор», «Життя і знання». У них публікувалися замітки про діяльність краєзнавчих і туристичних товариств, відкриття місцевих музеїв, відновлення архітектурних пам'яток. Такі матеріали, попри їх короткий характер, дають змогу простежити мережу українських культурних ініціатив і зрозуміти, як громадські організації долучалися до збереження пам'яток у ситуації обмежених політичних прав. Українська преса виконувала також морально-захисну функцію: у ній фіксувалися факти нищення сакральних споруд, заклики до солідарності в збереженні культурних об'єктів, повідомлення про реставраційні ініціативи. Таким чином, преса ставала одним із інструментів культурного самозахисту в умовах міжвоєнної державної політики, яка не сприяла розвитку українських культурних інституцій.

Досвід Галичини узгоджується із загальною тенденцією в міжвоєнній Польщі, коли преса ставала ареною зіткнення різних національних наративів. Польські видання, як-от *Przeгляд Lubelsko-Kresowy* чи *Ilustrowany Kurier Codzienny*, здебільшого репрезентували українські пам'ятки як частину польського культурного простору. Натомість українська преса – передусім «Діло» – намагалася вибудувати власний національний наратив охорони спадщини, підкреслюючи її самобутність і значення для розвитку української культури. Варто відзначити й певну багатоголосність польського інформаційного простору. Так, опозиційна газета *Slowo* у Вільно засуджувала знищення православних храмів на Холмщині в 1938 році, що свідчить про наявність у польському суспільстві альтернативних позицій щодо культурної політики. Таким чином, міжвоєнна періодика Галичини відображала не лише стан пам'яткоохоронної роботи, а й складні міжнаціональні стосунки, боротьбу за символічне право на історичну спадщину.

Підсумовуючи, періодика міжвоєнної доби є одним із найважливіших джерел для дослідження пам'яткоохоронної діяльності в Галичині. Її матеріали дозволяють реконструювати як конкретні події – реставрації, відкриття музеїв, діяльність товариств – так і ширші процеси формування культурної політики. Газети й журнали фіксували не лише дії державних установ, а й ініціативи місцевих громад, що робить їх незамінним джерелом для вивчення громадського виміру охорони спадщини. Видання «Охорона пам'яток мистецтва» і «Земля» репрезентують професійний рівень пам'яткоохоронної діяльності, тоді як українська преса Галичини демонструє роль національної спільноти у збереженні своєї культури. Загалом, аналіз міжвоєнної періодики дозволяє зрозуміти, що охорона пам'яток у цей період виходила далеко за межі лише технічних чи адміністративних питань – вона ставала частиною культурної ідентичності, засобом громадського виховання і політичного самоствердження.

Тарас Якимчук (Тернопіль)
ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО РЕКОНСТРУКЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ
СИСТЕМ МИНУЛОГО: КЛЮЧОВІ КОНЦЕПЦІЇ В
АРХЕОЕКОНОМІЦІ

Економічні відносини є одним із фундаментальних ключів до розуміння функціонування та переходів минулих суспільств та разом з тим, ключем до розуміння як і чому ці суспільства змінювалися. Протягом останніх 50 років, завдяки новому корпусу методів та способів концептуалізації археологічних даних, вчені створили більш динамічну економічну археологію, яка прагнула визначити не лише те, що люди їли та як вони фінансували свої центральні установи, але й те, як і чому зміни в цих основних відносинах вплинули на хід місцевої та регіональної історії. Завдяки порівняльному дослідженню виробництва, розподілу, споживання та стратифікації в різних регіонах світу, ця дисципліна досягла значного прогресу у визначенні багатьох різноманітних способів, якими працювали минулі суспільства, а також іноді причин, чому вони цього не робили.

Економіку минулого вивчали за допомогою кількох різних теоретичних підходів не лише відповідно до соціально-політичного фону спостерігача, але й залежно від духу часу, що робило ці дослідження вразливими до маніпуляцій. Лише в останнє півстоліття економічна археологія посправжньому виникла з важливими концептуальними та методологічними проривами. У широкому сенсі, економічна археологія – це вивчення взаємозв'язків між давніми популяціями та їхніми природними та культурними ресурсами, тим самим охоплюючи виробництво, розподіл, споживання та стратифікацію.

Однією із впливових теоретичних концепцій була запропонована Карлом Поланьї, вона отримала назву «субстантивізм». Вчений стверджував, що ринкова поведінка є переважно феноменом сучасної держави, і що ми навряд чи можемо говорити про «економіку» як раціонально керовану та організовану інституцію в минулих суспільствах. Знаменита економіка Поланьї була вбудована в соціальні інститути і керувалася ними, чий вибір не завжди був раціональним. Матеріальне забезпечення людей здійснювалося через три основні механізми: взаємний обмін, централізований перерозподіл та ринковий обмін, причому два перші переважали. Ринки й гроші, якщо й існували, виконували переважно соціальні функції (статус, штрафи, податки).

Не залишається на маргінесі і до сьогодні інструментарій для пояснення давніх економічних зв'язків запропонований Карлом Марксом. Ключовим інструментом у марксистському інструментарії є метод класового аналізу. Маркс розробив класовий аналіз для вивчення капіталізму, а не для пояснення всієї людської історії. Також, одним із центральних питань марксистського дискурсу було визначення товару. Марксистський підхід до подвійного характеру товару, характеризувався споживчою та міноюю вартістю, передбачав наявність панівного класу, який привласнює надлишковий продукт, створений іншими.

Низка вчених проводила дослідження регіональних моделей розселення в багатьох регіонах, і їхні реконструкції регіональної демографії та сільськогосподарських практик залишаються фундаментальним внеском в економічне вивчення стародавніх держав. Цей підхід був названий «адаптаційним», та зосереджується на вивченні пристосування людських груп до навколишнього середовища.

Неокласичний підхід або формалістична концепція розглядає людей в усі епохи як «homo economicus» — тих що, раціонально максимізували свою користь за обмежених ресурсів. Тому до давнини застосовуються сучасні економічні моделі: попит і пропозиція, аналіз витрат і вигод, транспортні моделі.

І. Валлерстайн, Е. Сміт, К. Чейз-Данн стояли на позиціях, що економічний розвиток одних регіонів залежав від експлуатації інших через нерівний обмін. Вони припускали про те, що в глибокій давнині існували міжрегіональні економічні системи з ядром, напівпериферією та периферією.

Як первинна соціальна одиниця виробництва, споживання та відтворення в більшості аграрних суспільств, домогосподарства посідають важливе місце у вивченні економіки давніх держав. Такий підхід отримав назву «агент-центрований підхід». Археологи зазвичай визнають домогосподарства та пов'язані з ними артефакти й особливості одними з найкращих археологічних джерел економічних і соціальних даних. Деякі нещодавні знахідки про давню економіку домогосподарств стосуються варіативності на різних рівнях. У деяких випадках археологи виявили високий рівень варіативності між домогосподарствами, навіть у межах однієї громади, у таких факторах, як багатство, доступ до імпорту та економічна діяльність. Дані на рівні домогосподарств мають вирішальне значення для археологічного аналізу стародавніх економік, і ця сфера дозріла для значних досягнень у майбутньому.

Однак, жодна «чиста» теорія не є достатньою. Сучасні дослідження зазвичай комбінують субстантивістські та формалістські елементи, додають політичну економію й екологічні фактори, активно використовують комп'ютерне моделювання (агент-базовані моделі, GIS, мережевий аналіз), ізотопні та ДНК-дослідження. Це дозволяє одночасно враховувати і соціальну «вбудованість», і раціональні розрахунки, і владні відносини.

Археологи зробили великий внесок в наукове розуміння економіки давніх держав, як ті, що задокументовані в текстових джерелах, так і ті, що не мають документальних даних. Водночас, реконструкція палеоекономік вимагає якомога повної дослідженості пам'яток на рівні окремого мікро чи макро регіону, це в свою чергу було б відправною точкою для здійснення таких досліджень.

Володимир Парацій (Бережани)

ДО ПІЗНАННЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ АРТЕФАКТІВ З ФОНДІВ БЕРЕЖАНСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ: МЕТАЛЕВЕ ТЕСЛО

«Так, речі говорять. Всі без винятку. Та відкриваються вони не кожному та не відразу. Секрет успіху археолога полягає в тому, щоб знати якнайбільше матеріалів, зібраних на великих площах материка, володіти методикою й умінням наукового узагальнення, уміти належним чином і в потрібному руслі фантазувати». Так стверджував відомий український археолог Дмитро Телегін.

І такі речі «говоритимуть» в музеї, розкриваючи себе перед зацікавленими. Але інформативно «говоритимуть» лише в після досконалої атрибуції предметів, визначення їх походження; загалом – якісно проведеної науково-дослідної роботи в музеї. Що трактується (в сучасній науковій термінології музейництва) як «вид музейної діяльності, спрямований на отримання нових знань на основі вивчення музейних предметів і колекцій та польових досліджень». Адже науково-дослідна функція музею полягає «у виконанні наукових досліджень, що ґрунтуються на вивченні музейних фондів», тобто

«сукупності об'єктів, музейне значення яких потрібно довести». А це можливо тільки тоді, коли вивчено кожен предмет, кожен індивідуально виражений артефакт – носій історичності, функціональності та неповторності.

І в цьому контексті пошуку достовірності та автентичності музейного предмету об'єктивно звучатиме думка відомого австрійського музеолога Фрідріха Вайдаха: «Первинний предмет – оригінальний. Такий предмет має бути автентичним стосовно чогось, мати якийсь походження, метонімічно промовляти за певну реалію». Отже, на вірному ототожненні (атрибуції, дослідженні) предмета музейного значення формується достовірне інформаційне підґрунтя музейної експозиції (чи – загалом – музейного фонду).

Апріорі об'єктивними є археологічні артефакти. Так, один з «метрів» польської археології 1920–1930-х рр. (а також один із прем'єр-міністрів довоєнної Польщі) Леон Козловський зазначив: «Усі археологічні знахідки є документами, в яких записано історію нашої землі в добу передісторичній. Потрібно лише пізнати мову цих документів, навчитися на їх підставі відцифрувати історію завмерлого минулого, і часи ті перестануть бути періодом байок, а стануть предметом запитів наукових». Ця думка є, безумовно універсальною та всеохоплюючою для розуміння значимості археології в системі історичних (і, загалом, гуманітарних) наук, спрямованих на пізнання людини в оточуючому просторі матеріального та духовного минулого. Тому, археологічний музейний експонат (фондовий артефакт) є першочерговим об'єктом вивчення та аналізу як носій первинної та автентичної (об'єктивної) історичної інформації.

Згідно висновків знаного українського археолога Віктора Войнаровського: «...деревообробний інструментарій Київської Русі X – XIV ст. за якістю сталевих лез та різноманітністю спеціалізованих форм не поступався кращим західноєвропейським зразкам того часу». Тому, описуючи та атрибутуючи артефакти подібного технологічного (а також господарського й виробничого) спрямування, ми апріорі говоримо про справжню історичну цінність, про визначальний предмет музейного значення.

І одним з таких високоякісних господарських (теслярських, столярських) інструментів епохи є металеве (залізне) тесло, яке зберігається у фондах Бережанського краєзнавчого музею. Його довжина – 21 см., максимальна ширина – 6 см., а діаметр втулки (отвору) – у межах 4,5x5 см. (рис. 1).

Тесло, тесла (від прасл. *tesati*) – вид теслярського ручного інструменту, схожий на сокиру (або й вид сокири) з лезом, розташованим перпендикулярно до топорища (як у мотиці, кирці). Площина леза тесла зберігає прямий кут з руків'ям. Полотно може бути прямої, овальної або круглої форми. Іноді тесло має опукле лезо і жолобчасту форму. Загалом – тесло визначається як плоский важкий рублячий інструмент, виготовлений з каменю або металу.

Описуваний музейний експонат має пряму видовжену металеву основу, яка потоншується (загострюється) й розширюється до низу. У верхній частині інструменту (товстостінної та вузької) формується отвір (втулка), куди закладається топорище. Стінки отвору, що виходять із верхньої частини леза, розширюються по краях, отримуючи дещо ромбоподібний вигляд; далі – заокруглюються до верху, формуючи рівну площину верхньої частини отвору тесла.

По цій верхній площині тесло профілюється двома виступами вперед і назад (переднє втрачене) для кращої фіксації топорища. Ці виступи, а також форма тесла загалом, дозволяє хронологічно ототожнити наявний археологічний артефакт періодом Київської Русі (у межах XI – XIII ст.). Його

вищевказані розміри також відповідають приблизно-узагальненим стандартам киево-руського часу: довжина – від 7 до 18 см, ширина – від двох до 7 см.

У теслах, на відміну від сокири, втулка розташована впоперек леза. Такий господарський інструмент виготовлено з цільного куска заліза шляхом формування та ковки. Також, на відміну від сокири, втулка тесла розташована впоперек леза. І використовувалися вони, зокрема на киево-руських землях, для виготовлення великих виробів, видовбаних з цілої колоди, для інших масштабних деревообробних занять

Тесло як інструмент (знаряддя праці) можна було використовувати для рубання лісу, однак одним з основних його призначень, до появи пилки, було очищення стовбурів. Також це теслярське знаряддя використовували (і нині використовують) для вирубки виїмок, виготовлення різних форм з дерева (човнів-довбанок, корит, бочок та іншого начиння), вирубки пазів, зняття кори та обробки дерев'яних поверхонь. У часи Київської Русі тесло функціонально застосовувалося й для витісування вуликів, виготовлення ложок, а також і в кушнірській справі.

Руків'я теслярського знаряддя роблять найчастіше з деревини твердих порід і вони бувають різної довжини. Короткі, наприклад, часто використовуються для створення речей малих форм.

Тесло належить до чи не найдавніших інструментів обробки дерева. Його почали використовувати ще з часів неоліту та бронзи. Тесло, яке насаджувалося на дерев'яне руків'я, зустрічається на слов'янських поселеннях Прикарпаття VIII – X ст. Права, відомі вони лише в киево-руських горизонтах багат шарових пам'яток. Зокрема, зустрічаються тесла на Райковецькому городищі (VII – XIII ст., Житомирщина), а також на синхронних до райковецьких пам'яток середнього Подніпров'я принаймні з середини – кінця X ст.

Подібні інструменти походять з городища VII – X та XII ст. Воїнь, що на Полтавщині (зона затоплення Кременчуцького водосховища; розкопки В. Довженка, В. Богусевича, В. Гончарова, Р. Юри 1956–1959 рр.). Зустрічаються вони і серед ремісничих знарядь роменської культури Лісостепу та південних районів Полісся Дніпровського Лівобережжя (др. пол. VIII – X ст.).

У 1934 р., під час дослідження напівземлянки на городищі II літописного Іскоростеня (м. Коростень, Житомирщина) знайдено залізні сокири та тесла (серед іншого комплексу артефактів).

Як уже згадувалося інструмент був особливо ефективний при видовбуванні човнів. Для прикладу: з 2010 по 2017 рр. в Інституті археології НАН України проводилися експериментальні роботи по виготовленню та випробуванню реконструйованого киево-руського деревообробного інструментарію, техніки та технології обробки деревини, яка могла застосовуватися під час виготовлення човнів-однодеревок – найбільш простих типів річкових плавзасобів. Було виготовлено кілька натурних реплік човнів та додаткового пристосування до них. Серед зразків реконструйованого киево-руського інструменту були й тесла, повністю ідентичні нашому (рис. 2).

Тесло киево-руських часів як музейний експонат – це також уже давня традиція. Так, теслярський інструмент зафіксовано у великокнязівській збірці музейної колекції Василя Тарновського у його маєтку в Качанівці (Чернігівщина).

Власне, на таких експонатах, скромних з першого погляду, й базується ті важливі складові, що визначають музей як «місце, де конструюється й отримується знання», а музейну експозицію як «матеріальне втілення

колективної пам'яті, заснованої на більшості індивідуальних пам'ятей...» (що добре описав коста-ріканський музеолог Оскар Наваро).

Безумовно, краєзнавчі музеї в своєму регіоні (тобто, у межах охоплення таким музейним простором) відіграють таку ж роль та мають таке ж місце і значення, яке закладене в окремій дефініції рекомендації ЮНЕСКО щодо найефективніших заходів забезпечення загальнодоступності музеїв (Париж, 1960 р.): «У місцевостях, де вони розташовані, музеї мають бути центрами розуму і культури, а відтак, вносити свій вклад у духовне й культурне життя населення... Це особливо стосується музеїв, що знаходяться в невеликих містах і селах, які часто мають важливе значення попри невеликі розміри».

І для цього потрібен, перш за все, цікавий, автентичний часу та простору, експонат. Адже, власне їх сукупність у професійному представленні – це те, що виводить музей на рівень краєвого дослідницького та просвітницького центру.

А також – підсумовуючи – це важлива інформаційна база для пізнання та розуміння регіонального історичного минулого, як органічного складника минулого національного чи світового.

Андрій Вирста (Тернопіль)

АРХЕОЛОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА РЕСТАВРАЦІЙНИХ РОБІТ

Археологічна діяльність є невід'ємною складовою реставраційних робіт, особливо коли йдеться про об'єкти історико-культурної спадщини. Адже мова йде не лише про процес відновлення зовнішнього вигляду чи конструкцій споруд, а передусім – детальне дослідження минулого, яке дозволяє зберегти автентичність і історичну цінність об'єкта.

Саме археологія забезпечує наукову основу для подальших втручань в структуру об'єкта, відкриваючи нові факти про будівельні техніки, етапи розвитку споруд, культурні контексти, а також допомагає уникнути помилок, які можуть призвести до втрати унікальних історичних елементів.

Щоб безпосередньо ознайомитися з тим, що є реконструкція, нормами відповідних робіт та з'ясувати більш точно роль в них археології, нам необхідно розглянути наступні тези:

Головною метою реставрації пам'ятки є збереження історичної достовірності та культурної цінності (автентичності пам'ятки) шляхом підтримання об'єкта культурної спадщини в задовільному стані.

Реставрація повинна ґрунтуватись на бережливому ставленні до історичної субстанції та автентичних елементів і характерних рис пам'ятки, а також передбачати розкриття і збереження її культурної та історичної цінності.

При проведенні реставраційних, ремонтних і відновлювальних робіт потрібно зберігати ті різночасові і різностильові елементи (нашарування), які відображають значимі внески всіх епоху створення пам'ятки. Осягнення єдності стилю не є метою реставрації.

Археологічна діяльність у межах реставраційних робіт регулюється Законом України «Про охорону культурної спадщини» та відповідними державними будівельними нормами (ДБН). Будь-яке втручання у пам'ятку без археологічного супроводу може розглядатися як порушення охоронного законодавства.

Взаємодія двох фахових груп: археологів та реставраторів відбувається на етапах: Підготовчого дослідження – аналіз архівних джерел, планів, фото. Польового етапу – розкопки, фіксація знахідок. Наукової інтерпретації – датування, реконструкція. Практичної реалізації – внесення результатів у проект реставрації.

У випадку, якщо в нас немає достовірних чи фотографій як таких первісного вигляду будівлі тоді ми не можемо знати напевне як вона виглядала (беззаперечно усі елементи, які були присутні). Єдиним шляхом це визначити, якщо ми говоримо про фундаментальні частини допоможе археологія.

Суть археологічних досліджень у рамках реставраційних робіт може бути досить широкою. Це може бути виявлення на сьогодні відсутніх прибудов, сходів, каналізаційних систем, вимосток та іншого. Окрім цього ці дослідження можуть датувати пам'ятку за способом виявлення архітектурних особливостей та кладки фундаменту. Або за археологічними артефактами, які виявленні під час робіт. Тобто її завдання полягає у пошуку певних елементів (умовно добудов), які сьогодні відсутні.

Приклад: Бучацька ратуша. У 2021 році Строць Б. С. та практиканти 032 Історія та археологія прийняли участь у подібних роботах. Нам не відомо як достовірно виглядала будівля в момент зведення. Ми маємо пізніші фотографії будівлі, а якщо врахувати що вона кілька разів згорала то її вигляд міг змінитися. Каменем спотикання стали сходи.

В самій будівлі є сходи, однак вони досить вузькі та не зручні для постійного використання. Можливо, були зовнішні сходи, якими і користувалися жителі у поході до міського бургомістра.

Це і була ціль розкопок. Розкопано профільну частину з боку вхідних дверей та знайшли щось подібне до того що шукали. Тобто, були виявленні фундаменти добудов до споруди, які сьогодні вже не існують і ймовірно основи від сходів.

Окрім вищезгаданого прикладу можна відмітити розкопки які відбувалися на території Собору св. Миколая у місті Кременець. Восени 2024 р. безпосереднім учасником яких був автор.

В рамках проекту реставрації було необхідно з'ясувати наскільки глибоко в землю сягає фундамент будівлі. Окрім цього увагу приділялося знайденим фрагментам колишнього оздоблення стін, оскільки була інформація, що раніше вони були розписані біблійними сценами. В разі знаходження залишок автентичних зображень можна було би їх відновити.

Таким чином, археологічна діяльність і реставрація перебувають у тісному взаємозв'язку, утворюючи комплексний підхід до збереження культурної спадщини. У цьому контексті важливо розглядати археологічні дослідження не як додаткову опцію, а як обов'язковий етап підготовки та реалізації реставраційних проектів. Адже, без залучення археологічних досліджень неможливо досягти повноцінного розуміння історичної структури об'єкта, що є основою якісної реставрації.

Богдан Строць (Тернопіль)

СТУДЕНТСЬКА СПІЛЬНОТА «АРТЕ ПО ФАКТУ»: ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ АРХЕОЛОГІЇ ТА ЗГУРТУВАННЯ МОЛОДИХ ДОСЛІДНИКІВ

Неформальна спільнота студентів-археологів історичного факультету ТНПУ виникла стихійно у 2019–2020 навчальному році. На початку другого семестру у зв'язку із поширенням епідемії COVID-19 запроваджено карантин і довелося перейти на дистанційне навчання. Викладачі і студенти освоювали Zoom, Google Meet, контактували через Viber, електронну пошту, але все це не могло замінити спілкування наживо.

В таких умовах виникла ідея долучитися до заповнення прогалини, яка була і залишається до сьогодні в Україні – це популяризація археології і вирішено створити науково-популярний археологічний журнал «Арте по

факту». Визначилися із тематикою, написали статті, Світлана Цвид (староста групи) їх відредагувала, а Артем Кошман і Валентин Денисюк зробили макет майбутнього журналу «Арте по факту». Але постала нова проблема – як помістити журнал в інтернеті? На допомогу прийшов тодішній завідувач кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук, професор Микола Бармак, запропонувавши створити інтернет-сайт. В результаті спільної 4-х годинної роботи студентів і 2-х викладачів з'явився не лише журнал, а неформальна спільнота студентів-археологів. Студенти групи ІА-13 представили сайт на Дні відкритих дверей університету, який проходив онлайн. Як зазначив ректор проф. Богдан Буяк, це була одна з кращих презентацій заходу.

Такий успіх окрилив студентів. Невдовзі вийшло друге число онлайн-журналу, яке також розмістили на сайті. Старшокурсники долучали до спільноти студентів 1-го курсу, їздили разом в експедиції, де першокурсники були студентами-практикантами, а старші виступали у ролі інструкторів.

Був ще один етап нашої праці – створення сторінки у Фейсбук.

Фактично, це було коло людей, які мали спільне – зацікавленість археологією. В результаті пошуків нових форм роботи почали проводити онлайн-зустрічі із археологами та істориками вже дистанційно. Перша така зустріч відбулася 4 лютого, де виступила із повідомленням про давньоруські пам'ятки Марина Ягодинська, директор Тернопільського обласного центру пам'ятко-охоронних досліджень. Друга зустріч – із науковою співробітницею відділу археології давніх слов'ян Інституту археології НАН України Мар'яною Авраменко відбулася ввечері 23 лютого 2022 року. Мар'яна Авраменко цікаво подала інформацію про результати розкопок біля села Комарів Чернівецької області. І коли студенти нашого історичного факультету улітку отримали можливість поїхати на практику до Комарова, то практично поїхали всі, навіть ті, хто не дуже цікавився археологією.

А 24 лютого 2022 року, як відомо, почалося широкомасштабне вторгнення військ РФ в Україну. І в такій ситуації ми вирішили активізувати роботу саме через інтернет. Зустрічі із відомими археологами стали регулярними. Виступали не тільки археологи, а й історики. Серед них і професор нашої кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Володимир Старка. Долучалися і відомі дослідники з європейським ім'ям, наприклад, Леонід Залізник. Завдяки тому, що ми розміщували рекламу у Фейсбуці, до зустрічей приєднувалися з різних куточків України, і навіть із-за кордону.

Діяльність «Арте по факту» сприяла згуртуванню студентів зацікавлених археологією. Учасники спільноти організовували регулярні поїздки до музеїв, заповідників, де знайомилися з археологами, які там працюють, з археологічними колекціями тощо. Спільно шукали можливості поїхати в археологічні експедиції. Географія експедицій – майже вся правобережна Україна.

Велике значення мала участь семи членів спільноти в літній міжнародній польсько-українській літній археологічній школі, яка проходила в Комарові у 2023 р. Тут наші студенти познайомилися з колегами з інших вищих навчальних закладів КНУ ім. Т. Шевченка, ЧНУ ім. Ю. Федьковича, Державного університету ім. М. Драгоманова. І тепер вони разом беруть участь в наукових конференціях, їздять в експедиції. Зокрема регулярними стали експедиції до печери Вертеби, які організовує Борщівський обласний краєзнавчий музей, і допомагає спільнота «Арте по факту», зокрема Назарій Данильчук.

Учасники спільноти щорічно організовують щорічні конференції за результатами польового сезону, де розповідають про експедиції в який побували, розповідають про їх результати.

Учасники спільноти також беруть участь у міжнародному проєкті Тернопільського національного педуніверситету і Фундації «RELICTA» (Польща). Крім того польські археологи Марчін Кшепковський, Гжегож К'яршиц та Гжегож Щурек неодноразово були спікерами під час онлан-зустрічей, де розповідали про нові можливості в археології, інформували про результати своїх досліджень.

Восени 2024 року за ініціативою студентів, зокрема Назарія Данильчука, на базі Спільноти на кафедрі історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук» створено гурток «Спільнота Арте по факту», який уже готує до випуску паперовий варіант журналу «Арте по факту».

Отже, спільнота «Арте по факту» показала, що студентська ініціатива може ефективно поєднувати популяризацію археології та практичну підготовку майбутніх фахівців. Використання онлайн-платформ та соціальних мереж забезпечило активне спілкування та навчання навіть за складних умов. Діяльність спільноти сприяла згуртуванню студентів, залученню їх до експедицій і музейних практик, а міжнародна співпраця розширила наукові горизонти учасників. Створення гуртка на базі кафедри закріпило досягнення спільноти та забезпечило її подальший розвиток.

Наталія Демчак (Тернопіль)

НОВІ МОЖЛИВОСТІ ФОТОГРАФІЙ В ПОЛЬОВІЙ АРХЕОЛОГІЇ

У польовій археології фотографія традиційно слугувала засобом фіксації розкопок і знахідок, проте сьогодні її роль суттєво змінилася. Застосування геоінформаційних технологій і цифрових інструментів зробило фотографію не лише документальним, а й аналітичним засобом. Цифрова фотограмметрія, аерофотозйомка з дронів і мікрофотографія розширили інформативну базу польових досліджень, перетворивши зображення на форму наукового мислення.

Метою доповіді є показати, як сучасні фототехнології трансформують польову археологію – від допоміжного засобу фіксації до аналітичного інструмента реконструкції та інтерпретації минулого.

Цифрова фотограмметрія – це міждисциплінарна науково-технічна дисципліна, що визначає розміри, форми та положення об'єктів за цифровими знімками. Завдяки розвитку камер і безпілотників фотографія перестала бути ілюстративною – тепер вона дозволяє будувати 3D-моделі, ортофотоплани та метричні карти археологічних об'єктів. Це створює «тривимірну революцію» в археології, де зображення стає повноцінним цифровим об'єктом для вимірювань і просторового аналізу.

Фотограмметрія здійснюється через масштабну зйомку з перекриттям кадрів, які спеціальне програмне забезпечення (Agisoft, Pix4D та ін.) об'єднує у 3D-хмару точок або поверхневу модель. Результатом є геоприв'язана модель місцевості з ортофотопланом – зображенням без перспективних спотворень, що містить повну просторову інформацію про деталі пам'ятки. Отримана топооснова інтегрується в ГІС, поєднуючись з історичними картами, геофізичними даними та результатами розкопок.

На її основі можна проводити метрологічні виміри – відстані, площі, кути, об'єми споруд і насипів, аналізувати планувальну структуру розкопів і розподіл знахідок. Для археології, що працює зі «зникаючим джерелом» – розкопом, це надзвичайно важливо: створюється цифровий архів пам'ятки,

який дозволяє продовжувати дослідження після завершення польових робіт. Таким чином фотограмметрія перетворює фотографію на інструмент кількісної реконструкції, просторового аналізу та інтерпретації археологічних даних.

Аерофотозйомка з дронів змінила бачення археологічного простору: тепер пам'ятку можна аналізувати не ізольовано, а в межах її ландшафту. Безпілотники дозволяють отримати серії знімків із висоти 37–120 метрів, що обробляються у програмах Agisoft чи Pix4D для побудови ортофотопланів, цифрових моделей рельєфу та тривимірних реконструкцій.

Польоти планують за сітковим маршрутом із перекриттям кадрів; застосовують як надірні знімки (камерою вниз), так і косокутні (20°–60°). Поєднання цих методів усуває «мертві зони» й забезпечує повне охоплення об'єкта. Знімки у форматах RAW чи JPEG із ширококутними об'єктивами після калібрування формують точну геоприв'язану модель, сумісну з ГІС.

Такі матеріали не лише документують пам'ятку, а й дають змогу аналізувати її просторові зв'язки з природним середовищем – рельєфом, водними артеріями, терасами. Завдяки цьому дрони допомагають виявити закономірності розміщення, планування та функціональні особливості археологічних об'єктів. Цифрові карти й моделі, отримані з аерофотозйомки, стають базою для метричних вимірів, візуалізацій і реконструкцій, перетворюючи фотографію на засіб просторового мислення.

На протигагу масштабному баченню ландшафту, макро- й мікрофотографія відкривають мікросвіт археологічних матеріалів. Використання оптичних систем високої роздільної здатності дає змогу фіксувати структуру поверхні, мікротріщини, сліди зношування, залишки пігментів і відкладень. Фотографія стає продовженням археометрії – точним, неруйнівним методом спостереження, який забезпечує великий обсяг візуальних даних для аналізу.

Макрозйомка особливо цінна на етапі первинної документації: вона фіксує артефакт у стані, який неможливо відновити після очищення чи реставрації. Це дозволяє дослідити технологію виготовлення, способи використання й взаємодію об'єкта з середовищем. Мікрофотографія за допомогою цифрових мікроскопів відкриває невидимі технологічні сліди на кераміці, метали, кістці чи склі, які потім порівнюють із результатами хімічного чи спектрального аналізу.

Такі зображення мають також консерваційне значення: вони фіксують стан поверхні артефакта до будь-якого втручання, створюючи візуальний архів. У разі руйнування об'єкта ці дані дозволяють відновити текстуру, колір і структуру. Отже, мікрофотографія виступає «страховим архівом» матеріальної культури, що поєднує наукову точність і культурну пам'ять.

Новітні фотографічні технології змінили не лише техніку фіксації, а й саму логіку археологічного пізнання. Фотографія стала аналітичним інструментом, що дозволяє бачити, вимірювати й моделювати минуле.

Цифрова фотограмметрія відтворює тривимірну структуру пам'яток, дрони розкривають їх у масштабі ландшафту, а макро- й мікрофотографія – у масштабі речі. Разом ці методи формують багаторівневу систему спостереження, яка поєднує точність вимірів із гуманітарним баченням сенсів у зображенні.

Таким чином, фотографія в польовій археології стає не просто інструментом фіксації, а способом наукового мислення, який розширює межі пізнання минулого.

Соломія Залівська, Микола Москалюк (Тернопіль)
ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ СПАДЩИНИ В УМОВАХ
ВІЙНИ

Збереження історичної спадщини в умовах війни є актуальним питанням для України, адже вона становить основу національної ідентичності та культурної пам'яті. Російсько-українська війна, що триває з 2014 року і посилилася повномасштабним вторгненням у 2022 році, спричинила значні втрати культурних об'єктів через руйнування, викрадення та мародерство. За даними Міністерства культури та інформаційної політики України, станом на 2025 рік, пошкоджено, або знищено понад 1500 пам'яток, що підкреслює масштаби загрози. У таких умовах традиційні методи захисту стають недостатніми, що актуалізує використання цифрових технологій, міжнародної співпраці та стратегій для збереження спадщини.

Російська агресія, що триває з 2014 року і посилилася повномасштабним вторгненням у 2022 році, систематично спрямована на знищення української історичної спадщини, яка охоплює архітектурні пам'ятки, музейні колекції, археологічні об'єкти та архіви. Ці дії є частиною стратегії стирання української національної ідентичності, адже історична спадщина є не лише матеріальним надбанням, а й символом культурної та духовної тягlosti народу. З 2014 року зафіксовано численні випадки руйнувань і крадіжок, особливо, на окупованих територіях Криму, Донецької, Луганської, Херсонської та Запорізької областей. За даними Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК), станом на 2024 рік, викрадено понад 300 культурних цінностей, що класифікується як воєнний злочин відповідно до міжнародного права. Наприклад, з кримських музеїв вивозилися унікальні артефакти, такі як сережки з дюрбе з плінфовим склепінням, а з Херсонського краєзнавчого музею – предмети скіфської доби, включаючи ювелірні вироби та зброю. У Харківській області, яка зазнала найбільших втрат, пошкоджено близько 200 об'єктів, серед яких музей Григорія Сковороди, Ізюмський краєзнавчий музей, а також пам'ятки природи, як гора Крем'янець, чи Дробицький яр.

Основними загрозами для історичної спадщини є фізичне знищення внаслідок обстрілів, мародерство, а також цілеспрямоване вивезення артефактів до Росії з метою стирання української ідентичності. Обстріли руйнують архітектурні пам'ятки, такі як церкви, монастирі та історичні будівлі, які часто не підлягають відновленню через масштабність пошкоджень. Наприклад, у Маріуполі знищено Драматичний театр, а в Чернігові – історичні будівлі центральної частини міста. Мародерство та крадіжки на окупованих територіях мають системний характер: російські війська вивозять музейні експонати, архівні документи та археологічні знахідки, які потім з'являються на чорному ринку, або в російських музеях. Такі дії порушують Гаазьку конвенцію 1954 року про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту, однак міжнародне законодавство виявилось недостатньо ефективним через відсутність механізмів примусового виконання в умовах війни. Це зумовило необхідність пошуку альтернативних підходів до збереження спадщини, зокрема через цифрові технології.

Цифровізація стала ключовим інструментом для збереження історичної спадщини в умовах війни. Технології, такі як 3D-моделювання, фотограмметрія, доповнена реальність (AR) та віртуальна реальність (VR), дозволяють створювати віртуальні копії пам'яток, які можуть бути використані для реставрації, популяризації та збереження культурної пам'яті. Наприклад, проєкт Skeyron розробив 3D-моделі пам'яток, які дозволяють

відтворити їхню архітектуру в цифровому форматі з високою точністю. VR-музей пам'яті війни в Чернігові та віртуальна реконструкція фортеці Тустань дають змогу користувачам зануритися в історичний контекст, навіть якщо фізичні об'єкти знищені. Додатки з QR-кодами, як у Львові чи Опішні, дозволяють відвідувачам отримувати інформацію про пам'ятки в інтерактивному форматі, а проекти на кшталт «Track Holodomor History» використовують гейміфікацію для залучення молоді до вивчення історії. Цифрові платформи, такі як «Віртуальний ЛітМузей» чи VR-фестивалі в Тустані, не лише зберігають спадщину, але й сприяють культурній дипломатії, залучаючи міжнародну аудиторію. Цифрові технології дозволяють документувати втрати, створюючи бази даних для майбутньої реставрації та судових позовів проти агресора.

Історична спадщина відіграє ключову роль у формуванні національної ідентичності, особливо в умовах війни, коли вона стає інструментом протидії російським наративам про «меншовартість» українців. Спадщина є не лише матеріальним надбанням, але й духовним джерелом, що об'єднує суспільство та зміцнює його стійкість. Наприклад, повернення «скіфського золота» з Нідерландів у 2023 році стало символом успішної міжнародної боротьби за збереження української спадщини. Цей кейс продемонстрував важливість співпраці з міжнародними організаціями, такими як ЮНЕСКО та судовими інституціями для повернення викрадених артефактів. Платформи моніторингу, як heritage.in.ua, дозволяють документувати втрати та координувати зусилля з їхнього захисту, тоді як промоційні проекти, такі як *Ukrainer* та *Authentic Ukraine*, популяризують українську культуру на міжнародній арені. Нематеріальна спадщина, зокрема традиції, фольклор, обряди та ремесла, відіграє не менш важливу роль, адже вона зберігає унікальні аспекти української культури, які неможливо знищити фізично. Наприклад, регіональні ініціативи, такі як збереження традицій вишивання чи кобзарства, підтримуються ЮНЕСКО та місцевими громадами, що сприяє єдності суспільства.

Державна політика щодо збереження історичної спадщини має бути комплексною та включати кілька ключових напрямів. По-перше, це евакуація музейних колекцій із зон бойових дій, що потребує координації між державними органами, волонтерами та міжнародними партнерами. По-друге, цифровізація має стати пріоритетом, адже вона дозволяє не лише зберегти пам'ятки, але й зробити їх доступними для широкої аудиторії. По-третє, необхідно посилити міжнародні санкції проти торгівлі викраденими артефактами.

Збереження історичної спадщини в умовах війни є стратегічно важливим завданням для України, адже вона є основою національної ідентичності та культурної пам'яті. Спричинені втрати вимагають комплексного підходу: від фізичної евакуації до цифрових технологій, таких як 3D-моделювання та VR. Цифровізація не лише зберігає спадщину, але й сприяє її популяризації, залучаючи молодь і підтримуючи туризм. Міжнародна співпраця, зокрема, через санкції та повернення викраденого, є ключовою для захисту культурних цінностей. У післявоєнний період необхідно зосередитися на реставрації, цифровому документуванні та інтеграції спадщини в європейський культурний простір, щоб забезпечити її збереження для майбутніх поколінь.

Максим Гета (Тернопіль)

**ПРОБЛЕМИ ОХОРОНИ ПАМ'ЯТОК НА ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ
УКРАЇНИ**

Російсько-українська війна є, вочевидь, найбільшим викликом, з яким стикалася наша держава з 1991 року. Вона торкнулася всіх сфер нашого життя, зокрема й науки, і особливо історичної. Можна багато розповідати про ті біди, які несе за собою агресія Росії, проте я хотів би виокремити таку, з першого погляду досить очевидну, проте все ще недостатньо обговорену в наукових і не тільки колах проблему, як захист культурної спадщини (або охорона пам'яток). Всі ми чуємо про пошкоджені або знищені пам'ятки внаслідок обстрілів, але про стан пам'яток на окупованих територіях часто забувають.

Ускладнює обговорення цього питання недопущення окупаційною владою українських та міжнародних моніторингових місій на території різних пам'яток для оцінки їхнього стану. Загалом, можна констатувати, що захист культурної спадщини на окупованих територіях є вкрай незадовільним. Мало того, що часто проводяться несанкціоновані розкопки, що суперечить міжнародним договорам, які Росія також підписувала, так вони ще й мають нахабство цим вихвалитися.

Всім відомий приклад Херсонеса Таврійського, де Росія просто нищить його, збудувавши прямо на південних околицях «історико-археологічний парк», попри те, що музей у Херсонесі існував і до того. Цим окупаційна влада прагне показати, що наша спадщина на підконтрольних їм територіях є їхньою, і вони хочуть це довести будь-якими методами, навіть руйнуючи пам'ятки заради пропагандистської картинки. Ці приклади ще раз засвідчують, що ця тема є надзвичайно актуальною.

Кінцевою метою цього дослідження є проаналізувати різні статті у ЗМІ, а також звіти організацій, завданням яких є спостереження, зокрема, за станом пам'яток. Найважливішим джерелом є ЮНЕСКО, працівники якої роблять велику роботу, аналізуючи ті крихти інформації, що виходять за межі окупованих територій. Проте є й інші, зокрема суто археологічні організації. Після цього доречно буде зробити висновки щодо загального стану захисту культурної спадщини, виокремити основні проблеми, котрі є взаємопов'язаними, що помітно вже на початкових етапах цього дослідження.

Методологія цього дослідження досить проста – це критичний аналіз джерел, оскільки через обмежену інформацію навіть міжнародні організації опишуть не все. Наявна інформація здебільшого стосується популярних туристичних об'єктів, які є об'єктами світової спадщини ЮНЕСКО. Очевидно, ЮНЕСКО буде робити звіти переважно про ці об'єкти, тому ми маємо дуже мало або взагалі ніякої інформації про менш відомі археологічні пам'ятки. Про проблеми із їх захистом можна лише здогадуватися. Але можна проаналізувати проблеми, виявлені на звільнених територіях, і шляхом порівняння, зробити точніші висновки про стан пам'яток на ще окупованих територіях. Однією зі складових охорони пам'яток є музеєфікація, артефакти з різних пам'яток можуть зберігатися в фондосховищах таких музеїв. Після звільнення Херсона виявилось, що така собі стела Леокса (V ст. до н.е.) з Ольвії була викрадена і місцеперебування її наразі невідоме. Не важко здогадатися, що саме за таким принципом буде діяти або вже діє Росія на ще не деокупованих територіях. Ще можна згадати приклад половецьких баб, котрі є важливими намогильними скульптурами. Найбільші з них знаходилися на горі Крем'янець під Ізюмом на Харківщині. Коли на початку 2022 року на Ізюмщині точилися бої то після чергового ракетного обстрілу ці баби були пошкоджені. Звісно, що окупаційна влада нічого не робила з цим, навіть не робилося спроб їх підлагодити. Коли у вересні того ж року місто звільнене, то

виявилось, що одна з дев'яти баб була повністю зруйнована, а неушкодженими залишилися тільки дві. Після того їх законсервовано.

Отже, варто ще раз наголосити: тема є дуже актуальною. На жаль, на цю проблему досі не дуже звертають увагу, принаймні, не так сильно, як хотілося б, особливо це стосується людей поза археологічною наукою, зокрема в Міністерстві культури та інформаційної політики. Намагання вирішити ці проблеми повинно стати частиною національної стратегії задля виживання нашої держави.

Не дивно, що, наприклад, Росія намагається переробити той же Херсонес Таврійський під свій лад. Це місто колись стало місцем, де хрестився Володимир Великий, і тому Херсонес, як і весь Крим, є беззаперечною ціллю в ідеології «руського міра». Тобто ми бачимо, що проблеми захисту культурної спадщини є важливими навіть поза суто археологічною наукою. Росіяни намагаються стерти нашу спадщину, крадуть археологічні знахідки і виставляють у власних музеях нібито як власну спадщину.

Якщо ж повернутися до науки, то коли українська влада повернеться на окуповані території, науковцям буде дуже багато роботи із встановленням місцезнаходження вкрадених артефактів, оцінки руйнувань тощо. Тому вже зараз варто виокремити проблеми у сфері захисту культурної спадщини, щоб науковці вже знали, до чого їм готуватися.

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ: ДЕРЖАВОТВОРЧІ ПРОЦЕСИ, СУСПІЛЬСТВО ТА КУЛЬТУРА

Надія Ковалишин (Тернопіль)

АДМІНІСТРАТИВНИЙ ДИКТАТ ПРОТИ ЕКОНОМІЧНОЇ ДИНАМІКИ: ФОРМУВАННЯ МІСЬКОГО ПРОСТОРУ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (КІНЕЦЬ XVIII – СЕРЕДИНА XIX СТ.)

Населені пункти Волині виникали в конкретні історичні епохи, їх назви змінювалися в часі за формою, а часто і за змістом, поширювалися залежно від конкретних історичних подій, явищ – міграції населення, війн, культурного, економічного і мовного спілкування волинян тощо; часто поява та функціонування назв залежало також від географічного середовища.

5 липня 1795 р. Катерина II підписала указ Сенату “Про заснування Волинської та Подільської губерній”, яким передбачалося створення Волинського і Подільського намісництв. Згідно з указом Сенату від 12 грудня 1796 р. “Про новий поділ держави на губернії” було скасовано низку губерній, у т. ч. Брацлавська в Правобережній Україні.

Волинська губернія складалася з 12 повітів, центрами яких призначалися міста Новоград-Волинський, Заслав, Острог, Рівне, Овруч, Житомир, Луцьк, Володимир, Ковель, Дубно, Кременець і Старокостянтинів. Позаштатними містами приписаними до повітів, стали Чуднів, Лабунь, Домбровиця, Базалія та Ямпіль. Так російська адміністрація називала поселення, які раніше були офіційними містами, а потім втратили свій статус, але зберегли міські привілеї за своїми міськими жителями.

Губернським містом, за поданням волинського губернатора М. Міклашевського було залишено м. Житомир, яке за розмірами було більшим, ніж Новоград-Волинський, розташовувалося ближче до Києва і в якому вже були облаштовані приміщення губернських владних структур і сформований в органах управління штат чиновників та канцелярських службовців.

Характеризуючи міський простір Волинської губернії, насамперед, слід звернути увагу на містоутворюючі чинники, характерні для регіону. Під ними прийнято вважати економічні і соціальні умови, які визначають виникнення і розвиток населених пунктів та від яких залежить структура населення і його чисельність, тобто розміри поселення і його тип. Крім того, важливим містоутворюючим чинником в першій половині – середині XIX ст. був адміністративний.

З давніх часів містами називали різні типи поселень, які переважно відігравали роль адміністративно-військових центрів. До часу утворення Волинської губернії чіткого розмежування між населеними пунктами Волині, які називалися містами чи селами, за територіальними, адміністративними, господарськими та іншими чинниками не було. Не відрізнялися вони також професійною структурою і фаховою працею населення, оскільки городяни мали право займатися сільським господарством, а селяни – торгівлею і ремеслом. Не існувало юридичних норм, відповідно до яких можна було визначати тип міського та сільського поселення і різницю між ними. Часто надання населеному пункту статусу міста залежало від бажання його власника, чи наполягань адміністративних структур. При цьому господарська складова інколи не була вирішальною, адже містом міг вважатися населений пункт хіба що згідно з минулою традицією, тоді як реально його економічне, торговельне значення було незначним, навіть меншим, як деяких сіл.

Містечка були специфічними поселеннями за часів Речі Посполитої. Більшість їх виникла при монастирях, маєтках феодалів, торгових шляхах. Міщани в основному були ремісниками і гондлярями, але деякі з них займалися і сільським господарством. Містечка характеризувались багатонаціональним складом населення. Тут жили у великій кількості євреї, поляки, татари. Прикметою більшості містечок була наявність великої площі у центрі поселення, де організовувався торг різними товарами і виробами, що постачалися туди міщанами і селянами з навколишніх сіл. Переважна більшість нових містечок закладалась на місці вже існуючих поселень. Однак, не завжди наявність локаційного привілею, виданого феодалу, була ознакою появи міста. Дійсно, наявність привілею давала можливість заснувати місто, але траплялося так, що вона з різних причин не була реалізована.

На становлення та розвиток міст на Волині впливала низка позитивних чи негативних чинників. Стимулювало ці процеси загальне економічне поживання, що мало місце у Польщі у XVI – на початку XVIII ст., наданням містам магдебурзького права тощо. Виникнення такої значної кількості міських поселень пояснюється і зацікавленістю феодалів, які поряд зі своїми амбіційними планами переслідували і фіскальні, розуміючи, що з містечок, навіть невеликих, можна отримати прибутків у кілька разів більше ніж із сіл.

Переважна більшість містечок належала приватним власникам, дії яких не завжди відповідали потребам їх розвитку. Крім того, значна кількість різних повинностей відіграла негативну роль. І все ж таки процес урбанізації Волинського воєводства проходив досить інтенсивно. З'являлись нові міста і містечка, які часто були центрами адміністративно-господарських комплексів, резиденціями магнатів і шляхти, частково осередками культури, про що свідчать і нові назви або перейменування.

У самодержавній імперії міста були для влади засобом закріплення інкорпорованих територій у складі імперії, їх економічного освоєння і політичного підпорядкування. Місто вважалось центром управління, політичного, військового і фінансового контролю. Отож, згідно з імперською практикою, статус міста надавався офіційно передусім з урахуванням інтересів державного правління, тоді як історичні традиції, розвиток виробництва і культурних сил, становище корінного населення, національне життя в цьому процесі, на відміну від країн Західної Європи, відігравали другорядну роль.

З'ясувати, які поселення вважались містами у XIX ст. можна завдяки довіднику “Огляд Волинської губернії”, виданому за окремі роки, зокрема за 1897, 1902, 1903, 1912, 1913 та 1914 роки. У довіднику вказувався офіційний статус поселення. І власне поняттям “місто” означено два типи поселень: штатні – діючі адміністративні центри та “позаштатні” – поселення, що на цей час не мали офіційного статусу міст, але жителі яких зберегли в попередні періоди набути привілеї “міських обивателів”. Офіційні міста мали різні ранги: губернське, повітове, неповітове (або заштатне).

У середині XIX ст. офіційними містами були 12 населених пунктів Волинської губернії: Житомир – губернський і повітовий центр, Володимир-Волинський, Дубно, Заслав, Ковель, Кременець, Луцьк, Овруч, Острог, Новоград-Волинський, Рівне, Старокостянтинів – повітові центри.

Поява позаштатних міст переважно пов'язана із російськими адміністративними реформами. Вони відрізнялися більш складною, ніж сільські поселення соціальною структурою своїх мешканців і поряд з містами відігравали важливу роль у господарському житті краю, будучи важливою ланкою в міжлокальних господарських відносинах.

До 1860-х рр. у Волинській губернії міськими поселеннями вважали й інші види неземлеробських поселень: містечка (торгово-промислові центри), “приватні міста”. І станом, і по-господарськи вони були близькими до міст. Сучасники теж називали їх містами, хоча офіційно російська адміністративна влада так їх не іменувала. Така форма міських поселень, як містечко була нетиповою для Російської імперії до входження до її складу Правобережної України, власне чужою історичною, соціальною і урбаністичною традицією.

Неодноразово одне і те ж поселення в урядових документах іменувалося і містечком, і селом. Імперське законодавство в одних випадках відносило містечка до міських поселень, а в інших – до сільських.

Поряд із містами, що перебували у приватній власності магнатів і шляхти, були й вільні міста – колишні “королівські міста”, які, після приєднання Правобережжя до Російської імперії, перейшли у державну власність і називалися “казенними”. Поступово російська влада різними методами, переважно шляхом викупу у власників, змінювала статус приватних міст, які були адміністративними центрами губернії та повітів.

Відзначимо, що формальний офіційний підрахунок міст не може точно відобразити урбаністичну ситуацію, оскільки у другій половині XIX ст. разом з адміністративними містоутворюючими чинниками починають діяти й інші. Містоутворюючу силу все більше проявляв економічний чинник. Фабрично-заводська промисловість концентрувала діяльність у зручних для неї місцях, найчастіше поза межами існуючих населених пунктів, які мали офіційний статус міст. Окремі заштатні міста і містечка, в яких динамічно розвивалась економіка, значно випереджали за багатьма показниками більшість повітових центрів.

Таким чином, міста стали для влади засобом закріплення інкорпорованих територій у складі держави, їх економічного освоєння і політичного підпорядкування. Місто вважалось центром управління, політичного, військового і фінансового контролю. Офіційний статус міста надавався з урахуванням інтересів державного управління, тоді як історичні традиції, розвиток виробництва, культурні традиції і національне життя в цьому процесі, на відміну від країн Західної Європи, відігравали другорядну роль.

З приходом російської влади, містечка, які в попередній період були центрами адміністративно-господарських комплексів, резиденціями магнатів і шляхти, втратили свій міський статус. Така форма міських поселень, як містечко була нетиповою для Російської імперії, чужою історичною, соціальною і урбаністичною традицією. Характеризуючи міський простір Волинської губернії, слід звернути увагу на економічні і соціальні умови, які визначали розвиток населених пунктів, від яких залежала структура населення, його чисельність, тобто розміри поселення і його тип.

Визначальним містоутворюючим чинником в XIX ст. був адміністративний. Зосередження російської адміністрації в губернському місті та повітових містах позитивно впливало на розбудову міст. Динамічний розвиток урбанізаційних процесів на Волині стримувало повільне провадження реформ місцевого самоврядування, реальну дію якого волинські міста відчували лише з 80-х рр. XIX ст.

Вікторія Дяків (Тернопіль)
ПРЕСА НАДДНІПРЯНЩИНИ ТА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ
КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.: ТЕНДЕНЦІ РОЗВИТКУ ТА
ОСОБЛИВОСТІ

Преса Наддніпрянщини та західноукраїнських земель кінця ХІХ – початку ХХ ст. відіграла важливу роль у формуванні суспільної думки, національної свідомості та культурного життя українців. Наддніпрянська Україна перебувала під владою Російської імперії, де діяли жорсткі цензурні обмеження. Тим часом західноукраїнські землі входили до складу Австро-Угорщини, яка, попри певні обмеження, дозволяла більш вільний розвиток періодики. Відмінності у політичному режимі, мовній політиці та національних рухах визначали особливості функціонування преси в обох частинах України. Друковане слово ставало не лише засобом інформування, а й інструментом самоусвідомлення, збереження ідентичності, мобілізації громадськості до участі у суспільно-політичному житті. Саме тому аналіз періодичних видань того часу дозволяє краще зрозуміти, як українська преса сприяла пробудженню національної свідомості та боротьбі за автономію і культурну самобутність.

Метою цього дослідження є аналіз розвитку української преси в Наддніпрянщині та на західноукраїнських землях наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., виявлення спільних і відмінних рис у функціонуванні преси в умовах Російської та Австро-Угорської імперій, а також з'ясування її ролі у формуванні української національної ідентичності. У рамках дослідження особливу увагу приділено таким аспектам: умовам цензури і політики в різних регіонах, колу авторів, тематиці видань, їхній орієнтації на певні соціальні верстви, а також впливу на громадську думку й участі у національному русі.

Наддніпрянщині наприкінці ХІХ ст. преса розвивалася в умовах русифікації та суворої цензури. Російський уряд обмежував україномовну періодику та переслідував її видавців. Попри це, зусиллями української інтелігенції виходили такі видання, як «Киевская старина» (1882–1906), що стала провідним науково-історичним журналом. Хоча він і друкувався російською мовою, у ньому публікувалися численні матеріали, присвячені історії, культурі та традиціям українського народу, що сприяло формуванню національної свідомості. У період революції 1905–1907 років у Російській імперії відбулося певне послаблення цензури, і це сприяло зростанню української преси. З'явилися видання, що відкрито використовували українську мову, як-от «Громадська думка» та «Рада» – перші щоденні українськомовні газети у Наддніпрянській Україні, що мали чітке національне спрямування. Вони популяризували ідеї української автономії, культурного відродження та єдності з західноукраїнськими землями.

На східних українських землях перше пресове видання з'явилося в 1812 році в Харкові – «Харьковский еженедельник». У 1816 році почали виходити журнали «Украинский вестник» (редактор – Г.Квітка Основ'яненко) та «Харьковский Демокрит» (видавець – В.Маслович). В Одесі з 1822 року друкувався «Journal d'Odessa», а з 1827 – «Одесский вестник», перша на українських землях щоденна газета. У Києві в 1835–1838 рр. та 1850–1858 рр. виходили листки «Киевские объявления». З 1838 року в губернських містах Російської імперії почали видаватися «Губернские ведомости», що включали офіційні розпорядження та неофіційну інформацію про місцеву історію та статистику.

У Харкові виходили альманахи «Украинский альманах» (1831) та «Утренняя звезда», а в Санкт-Петербурзі 1841 року Є.Гребінка почав видавати

альманах «Ластівка», що містив твори українських письменників. 1843–1844 рр. у Харкові виходив альманах «Молодик».

Після розгрому Кирило-Мефодіївського товариства в Російській імперії над українською пресою нависла цензура. Лише після смерті Миколи I і поразки Росії в Кримській війні стало можливим поживлення українського культурного життя. П.Куліш та М.Костомаров започаткували науково-літературні праці, а Т.Шевченко виступав за створення українського журналу. Проте, через протидію влади, замість цього в 1860 році з'явився альманах «Хата», а у 1861 році – журнал «Основа», що став взірцем для української преси. У 1861 році також вийшов «Черниговский листок» Л.Глібова.

Після Валуєвського циркуляра 1863 року україномовні видання ліквідовано. 1874 року київська Громада почала видавати газету «Киевский телеграф», але після тиску влади видання припинено. 1876 року прийнято Емський акт, що забороняв українську пресу в Російській імперії. В результаті, центром української національної журналістики стала Галичина.

На західноукраїнських землях розвиток української преси відбувався за порівняно сприятливіших умов. Австро-Угорщина дозволяла існування багатьох національних організацій, товариств і партій, які активно видавали власні періодичні видання. Особливо активно розвивалася преса у Східній Галичині та Буковині. Газета «Діло» (виходила з 1880 року у Львові) стала центральним органом українського національного руху в Галичині, відображаючи політичні, економічні, культурні потреби українського суспільства. Вона пропагувала ідеї просвіти, самоврядування та єдності українських земель. Велику роль відігравала і преса, пов'язана з кооперативним рухом, наприклад «Народна справа», «Громадський голос». Вони поширювали ідеї економічного самозабезпечення українців і активно підтримували розвиток освіти. На Буковині важливим осередком українського друкованого слова було місто Чернівці, де виходили видання «Буковина», «Руська рада» та інші, що мали помірковане або радикально національне спрямування.

У Західній Україні в першій половині XIX ст. розвиток української преси стримувався імператорською цензурою. У 1834 «Руська трійця» не змогла видати альманах «Зоря», а альманах «Русалка Дністровая» побачив світ лише в 1837 у Будапешті. У 1846–47 брати Головацькі видали 2 випуски альманаху «Вінок русинам на обжинки», але більш значного успіху не досягли. Лише після проголошення австрійської конституції 1848 року українці змогли заснувати Головну руську раду, що започаткувала перший україномовний тижневик «Зоря Галицька» (1848).

Конкуренцією для «Зорі Галицької» став «Дневник руський», орган політичного товариства «Собор руський», який виходив латиницею і кирилицею, але через проукраїнські статті був припинений. Після революції 1848–49 газету перейняли москвофіли, і згодом, незважаючи на спроби відновлення україномовного випуску, «Зоря» припинила існування в 1857 р.

Просвітні товариства також мали свої видання: Галицько-руська матиця видавала «Науковий збірник» (1864–68) і «Літературний збірник» (1869–74), а «Руський інститут Народний дім у Львові» – «Наука» і «Русская рада». Однак унаслідок політичного тиску та фінансування з Росії ці видання мали обмежений вплив.

З часом виникли нові впливові українські журнали, зокрема «Правда» (до 1898), що стала трибуною для видатних українських діячів. «Зоря» (1880–97), хоч і почала з москвофільських позицій, поступово стала важливим літературним журналом, що підтримував контакти з загальноукраїнськими

літературними силами, зокрема Літературним товариством імені Шевченка. Це сприяло появі нових видань, таких як «Літературно-науковий вістник», і створенню значущих наукових журналів, як «Записки Наукового товариства імені Шевченка» (з 1892).

Під впливом М. Драгоманова виникла радикальна преса, зокрема «Громадський друг» і «Молот», що сприяли формуванню нових політичних течій в українському національному русі.

Порівняльний аналіз преси Наддніпрянщини та західноукраїнських земель свідчить про те, що, попри різні умови існування, вона виконувала схожі функції – сприяла розвитку національної самосвідомості, інформувала суспільство, об'єднувала українців довкола спільних цінностей. У Наддніпрянщині основна боротьба точилася за саме право на україномовну пресу, тоді як на заході України акцент робився на змістовному розширенні, ідеологічному впливі та організаційній силі періодики. Західноукраїнська преса була значно розгалуженішою, і її діяльність охоплювала ширший спектр політичних, соціальних і культурних питань, водночас Наддніпрянська преса мала більше обмежень, але змогла стати потужним виразником національних ідей у кризові для імперії моменти.

Таким чином, українська преса кінця XIX – початку XX ст. стала важливим чинником у формуванні української національної ідентичності, мобілізації суспільства до участі в національному русі та збереженні культурної спадщини. В умовах різних імперських політик вона змогла не лише вижити, а й стати основою для подальшого розвитку українського видавничого руху та самосвідомості народу. Вивчення діяльності преси того періоду дозволяє глибше зрозуміти механізми національного пробудження українців, а також виявити її значення як інструменту культурного опору, самоорганізації та становлення модерної української нації.

Марія Мигалевич (Тернопіль)

ТИТ РЕВАКОВИЧ ЯК ДОПISУВАЧ «ЗАПISОК НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА»

На зламі XIX–XX ст. одним із ключових осередків розвитку українського наукового життя стало Наукове товариство імені Шевченка (НТШ), що функціонувало з 1892 р. «Записки НТШ» стали трибуною для наукової комунікації, об'єднуючи українських вчених, розділених двома імперіями.

Одним із постійних авторів «Записок НТШ» був Тит Ревакович – український юрист та культурний діяч. Народившись у 1845 р. в селі Кропивнику на Дрогобиччині, Ревакович здобув освіту в Дрогобицькій гімназії та Львівському університеті, працював юристом у Садагурі (тепер приєднано до Чернівців), у Підбужі (тепер належить до Львівської обл.), а згодом суддею у Львові. Водночас він активно діяв у товаристві «Просвіта» (з 1914 р. – голова львівської філії), з 1907 р. очолював Товариство опіки над емігрантами ім. Св. Рафаїла, яке дбало про українців, котрі вирушали до Бразилії.

Як член-засновник НТШ, Тит Ревакович із самого початку долучився до праці товариства. Публікаційний спадок Реваковича можна поділити на кілька тематичних груп, кожна з яких демонструє різні аспекти його мислення й джерельної роботи.

Окрема група праць присвячена Волосянці – селу на Сколівщині, де пройшло дитинство автора. Статті «Татарський дзвінок», «Панщинні повинності у Верховині», «Лукіяні Кобилиця» – це суміш етнографії, спогадів, історичних заміток. Ревакович описує місцеві легенди, зокрема про

татарський напад, фіксує форму панщинних робіт, що збереглися у пам'яті старших селян, передає народні спогади про постать народного ватажка Лукіяна Кобилиці. Автор подає оповідь про Кобилицю на тлі місцевих переказів, що передавалися в усному середовищі Волосянки та Сколівщини.

Ці праці важливі не лише як джерело до соціальної історії, а й як фрагменти культурної пам'яті, переданої зсередини локальної громади. Стиль подачі балансує між публіцистикою і науковою етнографією.

Ще один пласт становлять спогади, пов'язані з молодістю Реваковича. У статті «З переписки письменників 1860-тих років в Галичині» він публікує листи Анатолія Вахнянина до Ксенофонта Климковича та Данила Танячкевича, які Танячкевич передав йому на зберігання в 1864 р. через загрозу арешту. Це джерело містить унікальні свідчення про атмосферу інтелектуального життя середини XIX ст.

У 1864 р. в Галичині введено стан облоги (тобто надзвичайний стан) у відповідь на революційні настрої, що поширилися після Січневого повстання 1863 р. в Царстві Польському. Чимало українських та польських діячів симпатизували ідеям повстання. Це викликало підозру з боку австрійських властей. У галицькому інтелігентському середовищі панувала атмосфера страху, навіть інтелектуальна дискусія могла бути витлумачена як злочин. Ревакович тоді жив у заможного дядька, якого поліція не стала б підозрювати і протягом всього стану облоги ховав листи у куфрі.

Стаття «З початків ширення поезій Шевченка в Галичині» розкриває знайомство галицької молоді з творами Шевченка. Тит Ревакович пригадує, як перші рукописні копії віршів потрапляли до гімназистів та студентів і читалися у вузькому колі. Вперше Ревакович почув поезію Шевченка «Гамалія» на Різдво 1863 р. з уст Михайла Лопатинського, до того він навіть не знав про такого поета. Твори Кобзаря викликали відчуття приналежності до єдиного українського народу в молодих людей, які часто походили зі спольщених чи онімечених родин (сім'я Реваковича говорила польською і в юнацькому віці він свідомо вирішив перейти на українську). Саме в ці роки формується своєрідний культ Шевченка як духовного провідника українства. І хоча його поезії офіційно не друкувалися в Галичині аж до 1867 року, він надихнув появу першої літературної генерації «народовців», яка вийшла на арену в 1860–70-х рр.

Серед мемуарних публікацій Тита Реваковича у «Віснику НТШ» особливу увагу привертає його стаття, присвячена Антіну Кобилянському (1837–1910)–громадському діячеві, літератору, винахіднику, перекладачу Святого Письма. У тексті автор змальовує постать Кобилянського як блискучого інтелектуала, патріота, котрий у 1860-ті роки говорив українською мовою в повсякденному житті, через що стикався із нерозумінням у середовищі інтелігентів, сміливо висміював язичіє, доклався до розкриття таланту Юрія Федьковича, переконавши того припинити писати німецькою.

Водночас Ревакович розповідає про складну вдачу Кобилянського, яка не дала йому збудувати кар'єру в медицині, літературі чи театрі, захоплення химерними проектами винаходів, непостійність та ексцентричність. Кобилянський помер від запалення легень в крайній бідності, поховали його коштом лікарського товариства.

У текстах Реваковича простежується поєднання правничої точності з емоційністю. Він працював з документами, листами, усними спогадами, фольклорними переказами. Не будучи істориком, не намагався будувати широкі концепції, натомість надавав перевагу точковому фіксуванню фактів, збереженню деталей, які могли зникнути з історичної пам'яті.

Його праця у «Віснику НТШ» – це радше доповнення до громадської діяльності, де наукова стаття була не лише засобом академічного фіксування, а й способом плекати національну самосвідомість.

Як юрист Тит Ревакович відстоював право вести судову практику українською мовою, як публіцист – сприяв збереженню історичної пам'яті; як організатор – очолював важливі інституції, зокрема Товариство опіки для емігрантів ім. Св. Рафаїла. Все доросле життя Ревакович виборював право українців на ідентичність в умовах протистояння з поляками та нерозуміння сучасників, які вважали його занадто радикальним.

Максим Зубрик (Тернопіль)

КОНТАКТИ ГАЛИЦЬКИХ УКРАЇНЦІВ НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

Часопис «Руслан» не лише висвітлював міжнародні події, але й активно сприяв формуванню міжнаціональних зв'язків, зокрема зі слов'янськими народами. Значну увагу видання приділяло співпраці з іншими народами, підкреслюючи важливість ідеї слов'янської солідарності.

Особливо слід відмітити участь галицьких представників у святкуваннях на честь визначних діячів слов'янського світу, таких як Ф.Палацький, що сприяло зміцненню культурних зв'язків між українськими і чеським народами.

За допомогою матеріалів «Руслана» вдалося зробити хронологію ключових подій, які пов'язані із міжнародною діяльністю галицьких українців.

Олександр Барвінський у своїй промові акцентував велику увагу на історичному, культурному зв'язку між слов'янськими народами, що за його словами мали стати основою для їхньої діяльності. Він назвав цю зустріч «пальцем Божого провидіння», вбачаючи у ній символічний початок нової епохи.

Важливим аспектом слід відмітити його доповіді стало підкреслення ролі спільної культурної спадщини, зокрема традицій Кирила і Мефодія, яка на думку Барвінського, заклала основи духовної і культурної єдності слов'ян. Його промова базується на спільних духовних та культурних цінностях слов'янських народів. Вона на нашу думку спрямована на формування міжнаціонального співробітництва прав слов'ян в умовах багатонаціональної імперії.

Часопис «Руслан» особливо увагу приділяє виступам делегатів і обговоренню резолюцій, які були спрямовані на зміцнення взаємодопомоги між слов'янськими народами.

Виступ Олександра Барвінського на даному з'їзді в Празі стало визначною подією, що висвітлювала ключові аспекти національного самовизначення та взаємодії слов'янських народів. У своєму виступі О.Барвінський наголосив на значенні історичної пам'яті як основи для відродження національної самобутності. Ним була проведена паралель між відродженням чеського народу завдяки діяльності Палацького та боротьбою за національне відродження українців.

Обговорення резолюцій на нараді виявило значні ідеологічні суперечності між делегатами. Ці розбіжності відображали певні політичні розбіжності. Що ускладнювали формуванню даної платформи.

Виступ Олександра Барвінського в Празі став визначною подією, що висвітлювала ключові аспекти національного самовизначення та взаємодії слов'янських народів. Важливою його тезою принцип національної індивідуальності, сформульованим Палацьким. Він відзначив, що кожен

народ має зберігати свою ідентичність і автономію. Він закликав до рівноправного розвитку усіх слов'янських націй, застерігаючи від домінування одних над іншими.

Палацький у текстах часопису представлений як символ наукової та культурної єдності певних народів. Його постать стала втіленням ідеї через культурну та інтелектуальну співпрацю.

Підводячи підсумки слід відмітити, що висвітлення «Русланом» цього епізоду демонструє складнощі суспільно-політичного життя Галичини. Протест став відображенням проблеми консолідації еліт, які не завжди були готові до певної взаємодії.

Наприкінці XIX- на початку XX ст. галицькі українці та словенці стикалися зі схожими проблемами. Обидві групи перебували в ситуації мовної та культурної поневолення, адже система освіти була значною мірою орієнтована на домінуючі народи. Українці й словенці мали невеликий доступ до навчання рідною мовою, що ставило їх у нерівні умови з іншими народами.

Заклик до єдності відображав певні спільні зусилля слов'янських народів у боротьбі за національні права.

Отже, досліджуючи часопис «Руслан» дозволяє висвітлювати певні аспекти міжнародних контактів українців, які відігравали важливу роль у процесах національного відродження, адже саме «Руслан» виступав потужним інструментом даної дипломатії, висвітлюючи участь українців у міжнародних заходах.

Андрій Кліш, Марія Мигалевич (Тернопіль) **ЛИСТУВАННЯ ОЛЕКСАНДРА БАРВІНСЬКОГО ТА ТИТА** **РЕВАКОВИЧА**

Листування між Олександром Барвінським та Титом Реваковичем є цінним історичним джерелом, що охоплює період кінця XIX — початку XX ст. і висвітлює складні політичні, професійні та особисті аспекти життя української інтелігенції в Австро-Угорській імперії. О. Барвінський виступав як відомий громадський діяч та посол Державної Ради, тоді як Т. Ревакович був активним учасником національного руху, часто стикаючись із бюрократичними та дисциплінарними труднощами. Кореспонденція відображає спільну мету обох діячів — консолідацію українського національного руху (народовців) перед обличчям внутрішніх суперечок та зовнішнього тиску з боку польських і москвофільських сил.

Обидва кореспонденти були глибоко залучені до політичного та культурно-просвітницького життя. На початку листування Т. Ревакович надсилав О. Барвінському свої твори (зокрема, від Ієроніма Аноніма (Хиляка) та жартівливі пісні) для публікації в осінніх альманахах. Він висловлював надію, що ці публікації допоможуть "пробудити ліниву Подільську Русь до сну".

О. Барвінський, зі свого боку, активно працював над консолідацією "наших народівців" і створенням міцної основи для молоді, щоби вони могли свідомо обирати свою національну позицію. Він зазначав, що вони "пережива[ю]ть тепер важкі хвили нашого національного життя", а Т. Ревакович підкреслював важливість об'єднання задля "вибрати в політичній боротьбі для нашого народа як найбільше прав".

У листуванні постійно обговорюються політичні опоненти. Т. Ревакович рішуче критикував тих, хто стоїть на чолі видавництва альманаху, називаючи їх "кацапами". Він також висловлював стурбованість тим, що москвофільство та польсько-руський рух можуть завдати шкоди національній справі, якщо

"наші люде оборвуть ся і помирять ся з моск[овським] або з польск[им] рухом".

Відносини з поляками часто описуються як ворожі. Т. Ревакович зазначав, що "Ляхи не допустили мене до мандату, але працюючи тепер над одержанем мандату, придивлюєм ся близше робота що має Народи руський і польський зміцнити, і прийшо до заключеня: 1) що Русинам безмежно дурні, навіть не зачинають пра[ці]...". Він також вказував на небезпеку, коли "Поляки рішучо спротивляют ся відбирати Н[ародний] Дім від кацапів в Галичині".

Значна увага приділялася видавничій справі, зокрема газетам. О. Барвінський просив Т. Реваковича надсилати матеріали для Правди та згадував про роботу над виданням Руслана.

Питання виборів та мандатів Державної Ради займає центральне місце в листуванні. О. Барвінський, будучи послом Державної Ради, надавав Т. Реваковичу поради та підтримку щодо його політичних амбіцій та передвиборчих кампаній.

Активно обговорювалися вибори у Самборі та Чернівцях. Т. Ревакович повідомляв про необхідність консолідації зусиль для підтримки кандидатів. Наприклад, він згадує, що попри те, що "поляки-ш[овіністи] справу в зовсім фалшивім світлі, ма[й]же брешу, бай пастир [арк. 21 звор.]" інформував міністра Гартлера, він все одно вважав, що треба продовжувати боротьбу.

Кандидатура Т. Реваковича на виборах часто обговорювалася у зв'язку з необхідністю створення єдиної "Народної Ради" та "Народного комітету". Т. Ревакович зазначав, що вибори відбуваються в умовах протидії польських і москвофільських елементів, але він "був би радий" виступити на виборах за умови підтримки "Руської Громади".

Особливе місце посідає справа "Руської Громади". У 1895 році О. Барвінський писав, що він та інші "не дозволяли собі ні одного досоду, ані єдиної невістиної і невідрадного натяку" на адресу Виділу Руської Громади, підкреслюючи, що політична боротьба проти опозиції і потреб Русінщини йде через "політику, як витягати, лягати ся, дати ся копати".

Значна частина листування присвячена боротьбі Т. Реваковича за отримання гідної посади, переведення та вирішення дисциплінарних справ, що відображає тяжку бюрократичну долю інтелігенції в імперській адміністрації.

Т. Ревакович часто просить О. Барвінського використати свій вплив як посла Державної Ради для сприяння його кар'єрі, зокрема у справі переведення. Він мав надію на переведення з Підбужа до Львова або в інше місто. У 1893 році Т. Ревакович детально описував свою справу міністру: він був іменованій радником у Підбужі, але потім отримав декрет про переведення до Львова. Згодом він просив, щоби його іменовали референтом Завадського. Він подав прохання про переведення до Львова або до Відня, але наприкінці 1893 року зазначав, що це "справа політична, і я [Т. Р.] не знаю, який лайдак так его фалшував".

Особливо складною була його дисциплінарна справа. У 1893 році він був засуджений до "дисциплінарної нагани" президентом Баєвським, попри його переконання у власній невинності. Пізніше він просив О. Барвінського надати йому інформацію про суд над ним. Він вважав себе жертвою інтриг та опозиційної політики, що його переслідувала. У 1902 році Т. Ревакович повідомляв, що його справа про переведення до Львова "перескочила" повз нього.

Кореспонденція містить численні прохання щодо допомоги у фінансових та пенсійних справах, особливо для родичів Т. Реваковича. Т. Ревакович

просив про пенсію для своєї сестри Павлини Ревакович, яку мали іменувати "актуальною учителькою в Сьвіонтниках коло Кракова". Т. Ревакович підрахував, що у 1892 році йому вдалося "заощадити собі потрібних ступки товарискі" в розмірі 200–300 ринських, що свідчить про його непросте матеріальне становище.

Листування Олександра Барвінського та Тита Реваковича є яскравим свідченням життя двох національних діячів Галичини кінця XIX — початку XX століття. Воно демонструє їхню спільну відданість ідеям народництва та прагнення консолідувати український рух в умовах постійної політичної боротьби проти "ляхів" та "москалів". Окрім політичних тем, епістолярій глибоко розкриває бюрократичний тягар та особисті жертви, на які доводилося йти заради участі в національній справі, про що свідчать численні прохання про сприяння у службових та пенсійних справах.

Листування слугує містком, що з'єднує ідеологічні декларації з повсякденною реальністю, показуючи, що національна політика часто вимагала особистої присутності у судах та "праці і труду" задля захисту елементарних прав в адміністративному апараті.

Андрій Цяпута (Тернопіль)

ПЕРЕДУМОВИ ТА РУШІЙНІ СИЛИ РАНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

Історично перші значні еміграційні рухи з українських територій фіксуються на початку XVIII ст. Після Полтавської битви, впродовж 1709 – 1750-х рр., мала місце «мазепинська» політична еміграція. На середину XVIII ст. припадає «заробітчанська» еміграція з Пряшівщини, Бачки і Банату до Югославії, а також переселення українців до Боснії наприкінці XIX ст.. Існує єдине побіжне згадування про українців у Великобританії. Встановлено історичний факт заснування ними першої кооперативи у 1844 р. у Ленкешірі. Проте жодних інших відомостей про присутність чи діяльність українських емігрантів на теренах Сполученого Королівства не виявлено.

Початок масової трудової еміграції українського населення припадає на останню чверть XIX ст. Еміграційні процеси були зумовлені комплексом глибинних соціально-економічних чинників, що склалися на українських землях у складі Австро-Угорської імперії. Ключовою детермінантою виступало так зване «аграрне перенаселення», особливо характерне для Східної Галичини та Лемківщини. Недостатній рівень промислового розвитку як на регіональному, так і на загальнодержавному рівні, був неспроможний абсорбувати надлишок робочої сили, що утворювався в аграрному секторі. У 1900-х рр. у Східній Галичині щільність сільськогосподарського населення сягала 67 осіб на 1 кв. км, а середній селянський наділ скоротився від 3 га у 1880 р. до 2,5 га у 1900 р. Згідно з підрахунками професора Францишека Буяка на початку XX ст. у Східній та Західній Галичині налічувалося близько 1,2 мільйони осіб «зайвої» робочої сили. Практика сезонних заробітків лише частково пом'якшувала проблему, не вирішуючи її системно. В таких умовах зовнішня трудова еміграція розглядалася значною частиною українського населення чи не єдиним ефективним способом покращення матеріального становища.

аким чином, ця хвиля української еміграції мала переважно економічний характер, зумовлений аграрним перенаселенням та обмеженими можливостями для працевлаштування на батьківщині. Велика Британія, хоча й слугувала переважно транзитним пунктом на шляху до Америки, стала

місцем формування перших українських осередків, зокрема в Манчестері. Їхнє становлення відбувалося в тісній взаємодії з єврейськими громадами вихідців зі Східної Європи.

Методологічною особливістю дослідження українства в даний хронологічний зріз є виклик, пов'язаний з ідентифікацією етнічної групи в офіційній документації епохи, що детерміновано відсутністю української державності. Ця обставина зумовлювала варіативність та неповноту фіксації української національної належності в джерелах, що вимагає від дослідника особливої уваги до інтерпретації та верифікації даних. Однак, попри зазначені труднощі, системний аналіз диверсифікованого корпусу архівних джерел уможливує здійснення обґрунтованої реконструкції фундаментальних аспектів життєдіяльності української спільноти, розкриваючи її соціальні, економічні та культурні виміри.

Володимир Окаринський (Тернопіль)

АЛЬТЕРНАТИВНІ СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТЕЧІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ІНТЕЛІГЕНТСЬКІЙ СУБКУЛЬТУРІ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ (ЗА МЕМУАРНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ ТЕРНОПОЛЯ)

Український соціокультурний простір зламних періодів при більш пильному дослідженні дозволяє адекватніше розуміти й різні актуальні для нас явища. Доба межі XIX і XX століть, або ж Прекрасна епоха, чи *fin de siècle*, що передувала Великій війні і Українській революції, залишає багатий матеріал для досліджень. Від 1860-х років українське життя в конституційній Австро-Угорщині і в автономній полікультурній Галичині суттєво модернізується. На початок XX ст. одна з рис модерності — альтернативні соціокультурні течії виразно помітна між українською інтелігенцією, що сама була субкультурою. Вони добре зафіксовані в спогадах про навчальні закладів Тернополя.

Жак Ле Гофф у своїй праці «Інтелектуали у Середньовіччі» показав, що як нова суспільна група інтелектуали Середніх віків формувалися в XII–XIII ст., але також вони витворили субкультуру зі своїм способом життя, цінностями, нормами та навіть мовою.

Інтелектуальні субкультури початку XX століття формувалися на ґрунті своїх попередників — романтиків і народовців. Осередком останніх ще від 1860-х рр. була державна гімназія в Тернополі з таємною учнівською Громадою. Таємна Тернопільська громада належала до мережі громад і Галичини, і України, і пережила низку трансформацій: від народовства до драгоманівства і націоналізму.

Громада в Тернополі заснована, згідно з мемуарами, навесні 1864 р., і, незважаючи на суто культурницьку і самоосвітню працю, вимушено діяла нелегально [1, с. 80–82]. Новоприйняті «громадяни» склали присягу, що нікого не зрадять і все життя працюватимуть для добра народу. Громади не мали ні писаних статутів, ані списків членів, ані протоколів зібрань-сходин.

Вирізнялися й власним зовнішнім стилем, зокрема у костюмі з романтичними козаколюбними рисами. У конкуренції з польським визвольним рухом русини-народовці почали носити шапки «на завісах» або козацькі, а влітку — капелюхи з широкими крисами і китицями, чамари, сині жупани, широкі сині або червоні пояси, широкі сині шаровари й чоботи з високими халявами. Елементи такого стилю уживали залишалися і пізніше.

Подальші трансформації громадівської молоді пов'язані з поширенням ідей поступу (прогресу) та соціалізму. Вперше такі тенденції проявилися ще в

середині 1870-х років, коли Громаду провадили І. Горбачевський, В. Федорович та Є. Олесницький, а опікуном був учитель Кость Горбаль.

До Громади належала більшість учнів-українців із старших класів — переважно з п'ятої «кляси». Однак загальнодоступною була бібліотека, в якій учні щосуботи могли позичати українські книжки та періодичні видання. «Громадяни» спершу передплачували народовські видання, але вже у 1876 р. видали кільканадцять чисел рукописної газети «Сніп». Та вже наступного навчального року товариство, запідозрене у поширенні соціалістичної пропаганди, надовго припинило свою таємну діяльність.

Громада відновила і активніше проявила себе у 1880–1910-х рр., коли перебувала послідовно під впливом ідей М. Драгоманова, І. Франка і «Молодої України». Відновилися рукописні напівтаємні часописи. Лише в 1905–1907 роках виходили «Перший промінь», «Праця» та «Ідея». До одного з них малював карикатури Лесь Курбас: «Лесь ілюстрував цей листок і ілюстрував добре, як справжній карикатурист, хоч рисувати ніде не вчився».

Найколоритніше середовище таємної громади початку ХХ століття висвітлив Й. Сліпий (матура 1911 р.): «У шостій клясі в нас, в гімназії, існував “тайний кружок”, який займався самоосвітою, і там відбувались відчити. <...> Панував там дух ліберальний. Там приймали свідоміших, поважніших і спосібніших товаришів, які поза гімназійними предметами виказували якесь зацікавлення. Там властиво рішались завжди важніші справи, і давано “тайні напрямні для молоді в гімназії”. Хоч я був відомий як віруючий, то мене прийняли до тайного кружка. <...> ...мене запровадили до мешкання, де мешкали два брати Зуляки, що мали окрему кімнату, а господиня лише варила їм харч. Там зібралось тоді з 10 товаришів, з різних кляс. Було там дві шафи, повні книжок. <...> Стеткевич був, здається, головою і звернувся до мене, при загальній тиші, такими словами: “Ми становимо тайний самоосвітний кружок, про який не може знати жадна влада. Чи ви згодні приступити до нього, зберегти тайну, і чи даєте на це слово честі?” Присяги на хрест не було, і я мав вражіння, що вони майже всі ліберального наставлення. Одначе хвилина була дуже поважна, навіть святочна, яка робила на мене і на присутніх серйозне враження. Коли я, по коротенькій застанові, дав згоду, то мені переповіли зміст статуту. <...> Пізніше були [реферати] з літератури, з соціологічних наук, з філософії, з природничих наук і з історії. Захоплювались тоді перше Франком, Грушевським, Масариком, польським професором університету Нусбаум-Гіляровичем; читали “Літературно-Науковий Вістник” і інші. В шафах було багато польських, німецьких і українських книжок».

Громада влаштувала поранок у честь Драгоманова в Гаях, у столілі якогось міщанина, де Сліпому доручили вступне слово. Драгомановим тоді одушевлялись не як протицерковником, але як свідомим українцем, що був переслідуваний царською владою.

Вільнодумство і навіть «безбожництво» як рису радикалів відзначав той-таки Й. Сліпий. Тим не менш юнак брав участь у праці таємної драгоманівської громади і наукового гуртка, зберігши при тому свою релігійність. Коли він був у третій клясі (1905–1906 рр.), між учнями почали ширитися «безбожницька» ліберальна література: «Коли так кинути оком на життя української гімназії в Тернополі, то треба сказати, що від'ємним чинником, який впливав на молодь, була, в першу чергу, антирелігійна пропаганда: соціалізм і дарвінізм, які були тоді в моді, як вершок поступу і культури. <...> На жаль, здібніші і рухливіші одиниці давались пірватися тій течії. Хоч усю молодь захоплював український патріотизм, то дивне диво, що польські ліберальні круги і польська атеїстична дарвіністична література

находила до них легкий доступ. <...> Атеїзм ширився передусім у вищих клясах, а дещо в третій і четвертій, коли зачинає у юнака розвиватися розум».

Важливим альтернативним соціокультурним типажем була богема, насамперед театральна. Передумовою самостійного артистичного життя у місті була любов міщан до театру. На тернопільській сцені тріумфально виступали трупи Миколи Садовського і Марка Кропивницького, перший у Галичині український професійний театр «Руської Бесіди». Під час гастролей цього театру в Тернополі у 1904 р. його очолив Микола Садовський. Корифей застав невідрадний стан колективу і описав свій перший візит до театру інкогніто. Перша вистава вразила його неприємно: нерозуміння типів, погані уявлення про одяг і грим, «а щодо мови, то це просто було щось жахливе». Після вистави режисер запросив акторів до ресторації, висловив свій погляд на стан театру, і всі висловили готовність працювати в новому напрямку. Праця Садовського та йому подібних дала свої результати, бо на початок 1910-х у місті були значно кращі зразки театралів.

Колоритний образ Леся Курбаса, естета і денді, з тих часів залишив славетний згодом актор театру «Березиль» Йосип Гірняк: «На Панській вулиці, біля великої реклямної афіші місцевого кінотеатру, з помітним зацікавленням зупинилась людина, яка прикувала мою увагу. Висока, струнка постать у чорному капелюсі із широкими крисами, як у батька січовиків Кирила Трильовського, в чорній пелерині, досить протоптаних черевиках, з гуцульським топірцем у руках і червоною дзюбинкою через плече, що виглядала з--під широкої накидки. Молоде бліде обличчя з чорними широкими бровами, з--під яких блистіли великі карі очі. Він не відривав очей від афіші, а я від нього...».

Негативні і неодмінні атрибути театральної богемі провінційних (головно пересувних) театрів (інтриги, пияцтво, романи), що випливали з їх злиденного існування, не були властиві театрам Леся Курба, ще від «Тернопільських театральних вечорів» 1915 р. у окупованому москалями і прифронтовому Тернополі. Курбас повів театр шляхом професіоналізації, а сам Леся був нонконформістом іншого типу. Його образ із приблизно 1917 року, невдовзі після виїзду з Тернополя, зафіксував Ю. Смолич: «Був то портрет (фото) джентльмена <...> на вроду — гарного, ще й файно зодягнутого: елегантний піджак під викотом модної сорочки “апаш”, широкий “англійський” пояс із кишеньками-гаманцями і фетровий капелюх, молодецьки збитий на потилицю. Справжнісінький “європеець”!».

Й. Сліпий залишив короткі портрети професорів гімназії з різними типажами: «Уже незалежним директором гімназії став д-р Омелян Савицький, відомий математик, але також старорусин. <...> Гімназистів з вишиваною сорочкою і гарасівкою він сварив, кажучи: “Ти, українська жабо”. Натомість отець-доктор М. Конрад, римський доктор з учительської жіночої школи. Він був українцем, любив диспутувати. Це <учні любили>, і він мав великий вплив на них. <...> У сьомій класі прийшов Степан Балея, дуже спосібна людина. Вчив математику і філософію. Не забуду першого його викладу з логіки, який перевів по-мистецьки під оглядом методичним. <...> мабуть найінтелігентніший професор. Був культурний, чемний, але здеклярований атеїст. <...> Вчив математику і логіку, і хоч він нігде не виступав проти релігії, то все-таки відчувалося його атеїстичне наставлення. Мав вплив на молодь».

Серед професорів трапився і типаж «декадента» і естета-літератора. Це один з перших галицьких модерністів Євген Мандичевський (1873–1937): «...неприступний. Він писав якісь оповідання, але не зробив кар'єри». Мабуть

творчість і діяльність його не знайшла відгук у побожного учня. А тим часом Мандичевський видавав у Тернополі журнал «Молодіж» і кілька своїх збірок короткої прози, що було рідкістю для провінційного міста.

Тип модерніста — естета, символіста і декадента — в провінційному місті є нашим наступним стилем. У Тернопільській гімназії, уже після розпаду «Молодої Музи», вчителював Петро Карманський (1878–1956) — чільний український галицький модерніст й естет, декадент й інтелектуал. Тут викладав трохи раніше й інший молодомузець, не менш відомий Василь Пачовський (1878–1942), учитель майбутнього письменника Володимира Гжицького. Очевидно він був співучасником зустрічі в Тернополі з Іваном Франком 17 грудня 1911 року, коли той читав у залі Міщанського братства свою поему «Мойсей» на запитання місцевої філії «Учительської Громади».

Типажі нонконформістів-викладачів, від простих «оригіналів» до ексцентриків, упливали на учнів силою своєї харизми, не дбаючи про миттєву популярність. Сома Моргенштерн ділив учителів гімназії на дві групи: «До першої належали професори, які мали титул, бо, ґрунтовно опанувавши певну дисципліну, склали вчительський іспит й отримали право бути професорами. Другу групу складали здебільшого молоді вчителі, яких ми теж називали словом «професор», але це були випускники філософського факультету, так звані супленти, фах яких складався з двох предметів, проте вони ще не склали суворого іспиту з педагогіки й викладали в молодших класах. Серед них були й такі, що вчилися в університеті лише для того, щоб забезпечити собі «хлібну» професію, але мали більші амбіції. Один хотів бути художником і думав, що є ним, бо, отримавши річну стипендію, провів рік у Мюнхені, місті художників. Інший вважав себе поетом, носив довге волосся й виголошував мрійливі промови про мистецтво. Часто в нудзі провінційного міста ці амбіції розбивалися об алкоголь і картярські ігри».

Серед «оригіналів» був учитель фізики українець Садовський — «невисокий чоловік з довгим носом, що виглядав, мов персонаж з українського оповідання Гоголя». Він був дуже енергійний, обізнаний з останніми відкриттями модерної фізики, проорокував появу «лампи, що розмовляє». Крім того, він був музикальний і цікавився народними піснями, мав колекцію єврейських пісень в транскрипції латинкою.

У 1928–1936 роках в 1-й (польській) гімназії класичного типу в Тернополі навчався видатний згодом український історик Омелян Пріцак (1919–2006). Він залишив спогади про викладачів, котрі вплинули на його інтелектуальний розвиток. Німецьку мову і літературу викладав професор Моріц Мозлер, котрий студіював у Відні і мав можливість увійти до кола австрійських інтелектуалів. Завдяки йому Пріцак у 1943 р., потрапивши до Берліна, почувався зразу там як вдома. «Це був свого роду парадокс, що, коли гітлерівці зайняли Галичину, одним з перших, якого вони зліквідували, був носій німецької культури професор М. Мозлер, тільки за те, що він був євреєм».

Натомість молодий учитель історії Фердінанд Лерхер «уже не студіював в університеті, а після того, як демобілізувався із польської армії, пройшов спеціальні курси для вчителів середніх шкіл. Він був дуже приємною людиною і радо допомагав студентам без різниці їх походження. Але він мав ахіллесову п'яту: не дістав належної фахової підготовки».

Особливо Пріцак відзначив двох професорів польської мови. Доктор Францішек Махальський студіював іраністику і, дізнавшись про зацікавлення учня перською мовою, запропонував позичити йому німецькі підручники. Натомість професор Рибінський ходив у зношеному одязі, «так що його було

тяжко відрізнити від будь-якого візника», але володів прекрасно не тільки польською мовою і літературою, а й мав добрі знання з української літератури, що в польській гімназії було виймовним. Саме Рибінський передав Прицакові книжечку з польським перекладом «Слова о полку Ігоревім» пера Юліана Тувіма — перша зустріч майбутнього дослідника з пам'яткою.

Інтелектуальна субкультура Тернополя, особливо професорсько-студентська, вирізнялася в міському соціумі як свого роду перепустка до соціокультурного нонконформізму. Серед інтелігентів було значно більше виявів альтернативи, аніж поміж іншими міськими типами. Тут траплялися як типи «оригіналів», так і свідомих представників українолюбної течії, радикальна молодь із таємних самоосвітніх громад. Також до альтернативних течій слід віднести театральну, музичну і модерністську літературну богему. Так, на ґрунті народовства, через радикалізм, богемність і декаданс, виявлялася соціокультурна альтернатива в житті провінційного адміністративного центру південно-західної Галичини початку ХХ століття.

Андрій Романчук (Тернопіль)
КУЛЬТУРНИЦЬКА ПРАЦЯ ТИТА РЕВАКОВИЧА В
ПРОСВІТНИЦЬКОМУ РУСІ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ (ДРУГА
ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Аналіз культурно-просвітницької діяльності Тита Реваковича є важливим напрямком сучасних гуманітарних студій, оскільки дозволяє ґрунтовніше осмислити його внесок у формування національної свідомості, збереження та популяризацію української культури в Східній Галичині. Життєвий шлях цієї постаті відображає складні соціокультурні процеси другої половини ХІХ – початку ХХ ст., які були тісно пов'язані з функціонуванням народовецького руху, діяльністю «Просвіти» та НТШ. Водночас у сучасному науковому дискурсі наголошується на потребі популяризації імені Т. Реваковича як символу культурного поступу та виразника української ідентичності.

Т. Ревакович народився 1846 р. у селі Кропивник на Дрогобиччині. Середню освіту здобув у Дрогобицькій гімназії. Впродовж 1887–1898 рр. працював юристом у Підбужі, а пізніше обіймав посаду судді. Водночас його ім'я стало відомим і як адвоката, що поєднував професійну діяльність із громадською та культурною активністю. Включення Т. Реваковича у політичне та культурне життя Східної Галичини простежується від 1860-х рр. і тривало аж до початку Першої світової війни.

Він належав до кола провідних культурних діячів свого часу: був одним із засновників НТШ, почесним членом і правничим дорадником «Просвіти» у Львові, а з 1914 р. очолив її місцеву філію. Активно долучався до діяльності українських товариств – «Руської Бесіди», «Руської громади», «Товариства опіки для емігрантів імені св. Рафаїла», яке опікувалося переселенцями зі Східної Галичини до Бразилії. У 1888 р. став співредактором часопису «Зоря», що дало йому змогу впливати на громадську думку та розвивати публіцистичний дискурс.

Особливу увагу слід звернути на контакти Т. Реваковича з провідними діячами української культури. Саме завдяки його ініціативі на Дрогобиччину приїздив О. Кониський, автор духовного гімну «Молитва за Україну». У своїх спогадах Т. Ревакович залишив відомості про М. Устияновича та Ф. Заревича, активно листувався з О. Кониським. Відомі й його зв'язки з І. Франком, які насамперед були пов'язані з редакційною роботою у «Зорі».

Культурно-просвітницька діяльність Т. Реваковича відбувалася в умовах гострої ідейної полеміки між народовцями та москвофілами. Він послідовно підтримував український національний рух, виступаючи проти спроб денаціоналізації. Його критика «язичія», поширеного у москвофільському середовищі, була спрямована на утвердження живої української мови як основи національної ідентичності.

Вагомим напрямком його роботи була участь у формуванні правничої науки та термінології. Т. Ревакович співпрацював із К. Левицьким під час укладання «Німецько-українського правничого словника» (1893), що став важливим кроком у розвитку української юридичної термінології та правничої культури загалом.

Його діяльність відбувалася в контексті численних викликів, зумовлених польсько-українськими протистояннями, тиском австрійської адміністрації та внутрішніми суперечностями в народовецькому середовищі. Спогади О. Барвінського, М. Рагоманова й інших сучасників засвідчують, що суспільне життя кінця XIX ст. характеризувалося браком політичної єдності та складнощами в церковному середовищі, що значно ускладнювало розвиток українського руху.

Разом зі своїм найближчим оточенням Т. Ревакович відіграв важливу роль у консолідації національно свідомої інтелігенції, сприяв розбудові мережі «Просвіти», організації освітніх і культурних осередків на місцях. Його авторитет і зв'язки сприяли активізації громадського життя у Волосянці та Кропивнику, де діяли читальні, школи й формувалися національно зорієнтовані громади.

Таким чином, Т. Ревакович є однією з ключових постатей українського культурно-просвітницького руху другої половини XIX – початку XX ст. Його багатогранна діяльність поєднувала правничу практику, громадську роботу та участь у культурних ініціативах. Він виступав посередником між інтелігенцією, духовенством та еміграційними організаціями, сприяючи формуванню української національної ідеї. Завдяки його зусиллям розвивалася правнича термінологія, збагачувалося культурне життя Східної Галичини, закладалися підвалини для національної консолідації. Постать Т. Реваковича потребує подальшого ґрунтовного вивчення, адже вона яскраво демонструє взаємозв'язок професійної діяльності, громадського служіння та культурної місії в добу національного відродження.

Святослав Гандзюк (Тернопіль)

ІДЕЯ СОБОРНОСТІ В ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.

Сьогодні, в умовах російсько-української війни, Україна знову веде збройну боротьбу за свою соборність і територіальну цілісність. Те, що понад століття тому сформульовано галицькими та наддніпрянськими мислителями як національний ідеал, у сьогоднішніх реаліях відстоюється ціною життів. Політичні процеси, які відбувались у Східній Галичині на зламі XIX–XX століть, відіграли важливу роль для української історії, оскільки цей регіон став надійним плацдармом, де ідея національної єдності та Соборності пройшла складний шлях: від культурно-етнографічного романтизму до чіткої політичної доктрини, що лягла в основу змагань за незалежність України. Дослідження історичних витоків цієї ідеї, її поступового і складного формування, дає нам ключ до розуміння глибинних джерел сучасної української стійкості.

Історичні корені української Соборності беруть свій початок ще з княжих часів. Спільна пам'ять про велич Київської держави, єдина віра та культура слугували тим підґрунтям, яке не дало українцям розчинитися в чужих імперіях після втрати державності. Проте, саме XIX ст., доба «весни народів» та національних відроджень, перетворила цю історико-культурну пам'ять на дієву політичну ідею. Першим новітнім проявом усвідомлення єдності стала діяльність «Руської Трійці». Вони заклали культурний фундамент майбутньої політичної програми Головної Руської Ради, яка під час революції 1848 року у Львові проголошує маніфест, де вперше на політичному рівні заявила: «Ми, галицькі русини, належимо до великого руського народу, що одною говорить мовою і 15 мільйонів виносить». Це була перша чітка політична декларація соборності, яка пов'язувала всіх українців як єдиний великий народ зі спільною мовою та тривалою традицією державності. Хоча це не призвело до негайного створення держави, але стало тим ідеологічним фундаментом, на якому розбудовувалася подальша політична думка.

Важливим фактором, що дозволив ідеї української Соборності не лише зберегтись, але й розвинутись в цілісну доктрину, стали специфічні умови Австрійської, згодом – Австро-Угорської імперії. На відміну від Наддніпрянщини, в якій Росія жорстоко придушувала будь-яку легальну українську культурну та політичну діяльність, в Галичині, незважаючи на всі обмеження та домінування польської адміністрації, створювались легальні умови для українського національного відродження, що дозволяло українцям мати свої представницькі органи, легальні товариства та пресу. Таким чином, Галичина стала «українським П'ємонтом», де визрівала і формувалась національна українська ідея, основа майбутньої соборної держави.

Ідея «П'ємонту» значною мірою походила від київської «Старої Громади», яка шукала оперативну базу для своєї діяльності. Наддніпрянські діячі, такі як В. Антонович, М. Драгоманов, О. Кониський, надавали Галичині потужну інтелектуальну та фінансову підтримку. Львів перетворився на всеукраїнський видавничий центр, де друкувалися праці, заборонені в Росії. Кульмінацією цієї практичної соборності став переїзд Михайла Грушевського до Львова у 1894 році на запрошення очолити новостворену кафедру історії України у Львівському університеті. Саме в цих умовах у Галичині стало можливим інституційне оформлення національного руху, що було немислимо в Російській імперії. Створення таких товариств, як «Просвіта» та «Наукове товариство імені Шевченка», яке фактично стало першою українською академією наук, заклало міцний організаційний та науковий фундамент. Цей легальний ґрунт дозволив галицькій політичній думці перейти до наступного, вирішального етапу – політизації ідеї соборності. Якщо раніше єдність була переважно в культурній та етнографічній площині, то кінець XIX ст. став часом формування чітких політичних доктрин, що обґрунтовували необхідність об'єднання всіх українських земель в одній незалежній державі.

Поворотним моментом стала публікація праці Юліана Бачинського «Ukraina Irredenta». Вихованець радикального руху, Бачинський першим в українській політичній думці, спираючись на економічний аналіз, науково обґрунтував неминучість і економічну необхідність політичної самостійності України. Він перевів дискусію з площини етнографії у площину політичної економії, доводячи, що розвиток українських земель неможливий, доки вони розірвані між імперіями. Бачинський проголосив політичну незалежність України «справою не тільки української буржуазії, але й справою усього українського народу». Майже одночасно, у 1895 році, Русько-українська радикальна партія, співзасновниками якої були Іван Франко та Михайло

Павлик, на своєму з'їзді приймає «програму-максимум». У ній вперше в історії української політичної думки партія офіційно проголосила своєю кінцевою метою «політичну самостійність» та «об'єднання всіх частин української нації в одну незалежну державу». Ідеологічним гаслом, що об'єднало обидві частини України, стала брошура Миколи Міхновського «Самостійна Україна», яка була вперше видана у Львові. Її безкомпромісне гасло: «Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпат аж по Кавказ!» – стало квінтесенцією соборницьких прагнень.

До початку ХХ ст. ідея соборності в Галичині остаточно перетворилася на центральний елемент політичних програм. Її включили до своїх програм новостворені Українська національно-демократична партія та Українська соціал-демократична партія. Неминучість соборницької ідеї констатував Іван Франко: «український народ мусить вибороти собі повну політичну самостійність», та закликав: «навчитися чути себе Українцями... не галицькими, не буковинськими... а Українцями без офіційних кордонів».

Отож, унікальні умови конституційної Австро-Угорщини, на тлі жорстоких репресій в Російській імперії, перетворили Галичину на «український П'ємонт». Цей статус, однак, був не одностороннім, а являв собою плідний симбіоз галицьких організаційних можливостей та надніпрянського інтелектуального і фінансового капіталу. Галичина стала тією «кузницею», де викристалізувався ідеал соборної, незалежної держави, який ліг в основу Акту Злуки 1919 року.

Сьогоднішня боротьба України проти російської агресії є трагічним, але потужним відлунням цих історичних процесів. Досвід Галичини доводить, що соборність – це не статичний факт, а динамічний, щоденний процес культурної та політичної консолідації. Саме сучасна війна, всупереч очікуванню ворога, стала найпотужнішим чинником «єднання» України з часів Акту Злуки, долаючи регіональні відмінності перед лицем спільної екзистенційної загрози. Ця загроза, чітко ідентифікована галицькою думкою ще понад століття тому як російський імперіалізм, сьогодні проявляється у силовому нав'язуванні імперського бачення з метою поглинання народів. Цьому Україна протиставляє ідею національної, суверенної соборності. Найважливіше те, що ця війна блискуче підтвердила сформульовану ще Юліаном Бачинським ідею соборності як політичної нації: українці, незалежно від регіону та попри всі труднощі, об'єднані спільним інтересом – свободою, гідністю та незалежністю. Таким чином, боротьба, яку теоретично обґрунтували галицькі мислителі на зламі ХІХ–ХХ ст., сьогодні ведеться на полі бою. Це боротьба за те, щоб ідеал, народжений у Галичині та проголошений у Києві, став остаточною, непорушною геополітичною реальністю ХХІ ст.

Дмитро Москальчин (Тернопіль)

ОБРЯД ПРИКРАШЕННЯ ВЕСІЛЬНОГО «ГІЛЬЦЯ» НА ЗАХІДНОМУ ПОДІЛЛІ КІНЦЯ ХІХ – СЕРЕДИНА ХХ СТ.

Одним із центральних атрибутів традиційної передвесільної обрядовості Західного Поділля була традиція прикрашення «гільця» – ритуальний символ, що поєднував у собі функції оберега, знака родинного продовження та уособлення життєвої сили молодої пари. Саме весільне «гільце» виконувало складну символічну функцію, поєднуючи в собі чистоту, красу, молодість та вільний дівочий стан. Як стверджують етнологи, ритуали пов'язані з його виготовленням, репрезентували перехід нареченої від статусу дівчини до заміжньої жінки та метафорично відображали її прощання з батьківською

оселею й дівочою спільнотою. Сам акт відокремлення гілки від дерева інтерпретується дослідниками як образ виривання з рідного кореня і входження у нову життєву спільноту.

В науковій літературі зустрічаємо різні інтепритації семантики цього атрибуту. Так, В. Войтович пов'язує «гільце» з культом Бога Рода, наголошуючи на його функції як знака родючості та божественного покровительства. М. Сумцов, своєю чергою, трактує весільне дерево як прояв архаїчного образу Дерева Життя, у якому поєднано ідеї оновлення, весняного пробудження та символічного злиття молодят у нову сімейну єдність.

У традиції Західного Поділля побутує низка локальних назв весільного «гільця»: гільце (гильце, ильце, ільце), вильце (вільце), ельце (йольце, йолка, ялинка), а також деревце, тройчатка, галузка, різка, ріжки, квітка, хвойка. Різноманіття термінології зумовлене насамперед тим, що в обряді використовували переважно зрізане молоде деревце, яке ставало центральним ритуальним атрибутом. Саме ці номінації надали підстави дослідникам розглядати весільне «гільце» передусім у символічній площині, пов'язуючи його з архаїчними уявленнями про райське дерево та хресне дерево, відомі також під назвами «райське деревце» чи «різка хрещаста».

Зауважимо, що обряд прикрашання весільного «гільця» був найбільш поширений у Західному та Галицькому Поділлі. Дослідники зазначають, що його виконання могло відбуватися як у домі нареченого, так і в оселі нареченої та нерідко співпадало за часом із плетінням вінка. На Борщівщині (с. Більче-Золоте) «гільце» готували в домі нареченого у п'ятницю, оскільки в суботу його приносили до нареченої. Уранці п'ятниці дружби (у цій місцевості їх називали сватками) разом зі старостівними вирушали до лісу збирати барвінок і квіти. Тоді ж зрізали верхівку молодої сосни з непарною кількістю гілок, що символізувало дівочу вросту та цнотливість.

У с. Новосілка (Чортківський район, Тернопільська область) спостерігалось протилежне до інших подільських локальних традицій виконання обряду: дружби в суботу вирушали до лісу по деревце як для нареченого, так і для нареченої. Його виготовляли з верхівки сосни: для молодої обирали гілку з шістьма відгалуженнями, для молодого – з п'ятьма. Увечері це деревце приносили до оселі нареченої, яка частувала гостей могоричем. Деревце, принесене дружбами, устанавлювали у коровай, а на кінці кожної гілки прив'язували пучок васильку, гілку калини та яблуко. Водночас наречена вручала друзкам червону стрічку або міцну червону нитку, а дружки при цьому виконували обрядову пісню:

Вийся, деревце гладко,

Як червоне ябко,

То в гору, то в долину,

То ружов, то калинов.

Після цього старша дружка, яка вплітала середню гілку, виймала деревце з нижнього калача й починала танцювати, промовляючи при цьому обрядові приспівки:

На горі кришталь виливається,

Ненечка зятенька сподівається,

Солому січе, пироги пече,

Сальцем ся мастить, пироги мастить.

Після завершення танцю старша дружка легенько торкалася голови нареченої та виголошувала формулу: «Благословіть, люди!», на що присутні відповідали: «Най Бог благословить!». Далі дівчата розкидали барвінок, що залишився після прикрашання, на наречену та дружок. Після завершення

обрядових дій, пов'язаних із переходом дівчини до нового соціального стану, молода роздавала всім присутнім медівник як символ вдячності та частування. Аналогічний ритуальний сценарій відтворювався й у домі нареченого.

Дещо по іншому цей обряд проходив у с. Романове Село (Тернопільський район, Тернопільська область). Так, ставили різку (брали будь яке дерево) на три галузки, котру прикрашали квітами, яблуками, коралями з тіста та обмотували попером. Не було прийнято запихати її у коровай.

Після закінчення весілля «гільце» виносили на горище. Або на дах чи високу яблуню, щ символізувало кінець дівування й парубкування молодих.

Отже, традиція виготовлення весільного «гільця» на території Західного Поділля репрезентує багатшарову систему обрядових практик, насичених охоронними та сакрально-магічними змістами. Комплекс дій, пов'язаних із підготовкою цього весільного атрибуту, відображав уявлення місцевої спільноти про заснування міцної сім'ї, забезпечення добробуту молодят та гармонійного перебігу їхнього майбутнього життя. Окрім того, обряд виготовлення «гільця» символізував остаточний перехід нареченої з дівочого стану до ролі заміжньої жінки та її відхід від батьківського дому. В окремих локальних традиціях із цим обрядом пов'язувалися вірування щодо майбутньої долі подружжя та навіть статі їхнього первістка. Таким чином, «гільце» постає важливим маркером переходу до нового соціального статусу та одним із центральних елементів весільної обрядовості Західного Поділля.

Володимир Парацій (Бережани)

ПРО ПЕДАГОГІКУ ТА КРАЄЗНАВСТВО: З ДИДАКТИЧНОГО ДОСВІДУ БЕРЕЖАНСЬКОЇ ГІМНАЗІЇ (КІН. ХІХ СТ. – 1930-Х РР.)

Безумовно, у краєзнавстві закладено виховне та пізнавальне підґрунтя. Мандрівки по рідному краї підсвідомо виховують почуття любові до «малої батьківщини», далекі поїздки з пізнавальною метою розширюють кругозір й світогляд мандрівника. Тому їх можна апіорно включати у педагогічний процес на рівні допоміжних навчальних дисциплін й прийомів виховного процесу. Це твердження – не відкриття, воно уже століттями позитивно сприймається на європейському культурно-освітньому просторі. Краєзнавчий (краєзнавчо-туристичний) спектр запроваджувався і в практику навчального процесу та виховання старої Бережанської гімназії як до Першої світової війни, так і в 1920–1930-і рр.

Так, згідно Звіту директора Матеуша Куровського за 1874–1875 навчальний рік, серед надобов'язкових предметів у третьому-четвертому та шостому-сьомому класах Бережанської гімназії згадувалася, зокрема, й «історія батьківського краю». Серед викладачів курсу – д-р Маурицій Мацішевський – відомий у майбутньому краєзнавець. Предмет викладався «у чотирьох класах по годині щотижнево». У вказаному навчальному році його відвідувало 83 учні.

«Краєзнавчими» за змістом були й пропоновані у гімназії самостійні роботи. Приклад: серед тематичних завдань з польської мови (п'ятий клас, перше півріччя) були зокрема:

Опис Бережан;

Мандрівка до Раю.

На друге півріччя додавалися теми:

Опис Ринку в Бережанах;

Опис родинного дому.

А серед тематичних завдань з руської (української) мови (також у п'ятому класі) подавалися й наступні:

Опис ярмарку в Бережанах;

Описи народних свят.

У цей ж час з'являються короткі згадки про музейні гімназійні збірки: природничі, нумізматичні.

Тенденція до пропонування творчих завдань краєзнавчого характеру продовжується і в наступні навчальні роки. У Звіті директора гімназії (згаданого вже М. Куровського) за 1875–1876 навчальний рік серед завдань для письмових робіт з польської мови за п'ятий клас були й такі:

Опис замкової каплиці;

Опис Бережан з Бернардинської гори;

Опис Парафіяльного костюлу.

А серед завдань з руської (української) мови значилися теми:

Опис родинного місця;

Які приємності подає мешканцям Бережан розашований поблизу став?

Зберігається серед надобов'язкових предметів й краєзнавство (у чотирьох класах по годині щотижнево). Уже згадуються, як наявні, музейно-експозиційні, збірки кабінету натуральної історії.

Подібні повідомлення дублюються і в подальших звітах – за 1881 й 1884 рр. (при тому ж Матеушу Куровському); також – у наступному десятилітті.

Так, у звіті директора гімназії Францішека Гржегорчика за 1892 р. зазначається, що учитель історії та географії читає ще й надобов'язковий предмет – історія краю (у третьому, четвертому та сьомому класах по одній годині тижнево). А серед письмових тем з польської мови у п'ятому класі пропонувалися й такі:

Замок Бережанський під поглядом топографічним та історичним;

Опис спільної мандрівки до «Монастирка», яка відбулася 24 жовтня 1891 р.

З руської (української) мови у п'ятому класі також пропонували теми «краєзнавчих» письмових робіт, а саме:

Різдв'яні свята у нашому краї;

Опис родинного місця;

Йорданські свята у Бережанах.

У шостому класі серед пропонованих тем була й така: «Порівняти людське життя з мандрівкою». Близькими за змістом були навчальні пропозиції на 1895 р. (за директорства того ж Францішека Гржегорчика).

Упродовж 1903–1906 навчальних років «надобов'язковий» предмет «Історія родинного краю» («краєзнавство»), а це три-чотири години додаткового тижневого навантаження, читає у Бережанській гімназії відомий пізніше історик Степан Томашівський.

Особливого значення (пізнавального та виховного) надавалося краєзнавству після Першої світової війни. Слід зазначити, що від часу становлення «другої Речі Посполитої» проблемі краєзнавчого туризму (й, загалом – туризму та краєзнавству), особливо серед молоді, почали надавати великого (державного) значення.

Уже в 1921 р., при сприянні Міністерства релігійних визнань та народної освіти, видано розробку д-ки Станіслави Немцовой «Методика праці в краєзнавчих товариствах молоді» (накладом редакції часопису «Orli lot» («Орлиний політ» – туристично-краєзнавче періодичне видання для молоді), як перший випуск його бібліотечки). У редакційній замітці методичка трактувалася як видання, що формує «підвалини організованої краєзнавчої діяльності». Тут осмислюються проблеми молодіжного краєзнавства, аналізується наявний картографічний матеріал (зокрема, й по країнах

Європи). Акцентуючи увагу на видах краєзнавства, автор відносить до прихильників його об'ємного тематичного трактування (природознавче, людинознавче, мистецтвознавче, інше). Окремий розділ має назву «Нарис організації мандрівок краєзнавчих по південних землях Польщі», де подано й чисельну та різноманітну за змістом бібліографію по проблемі.

А, власне, у Бережанській гімназії (згідно звіту директора Романа Кестліха за 1920–1921 навчальний рік) походить, як обов'язковий елемент навчально-виховного процесу, організуються учителями географії та природознавства; і, перш за все, з пізнавальною метою. Ця ідея трактується і в директорському звіті за наступний – 1921–1922 – навчальний рік.

Підтвердженням краєзнавчих зацікавлень бережанської гімназійної молоді слугують матеріали одного з гімназійних неперіодичних видань «одноднівков» (*Jednodniowka mlodzieży gimnazjum państwowego w Brzeżanach. Brzeżany, 1929*). Тут вміщено публікації гімназистів про Бережанський замок, інші архітектурні пам'ятки міста, Раївський палац на бережанській околиці; описано екскурсійні маршрути по краю та за межі Бережанщини (навіть дуже далекі – як, наприклад, до Балтійського моря). Загалом осмислювалося минуле та сьогодення краю, життя гімназії.

Описувалися учнями враження від місцевих мандрівок – зокрема від «Чортового каменя» в урочищі «Монастирок» до Райського палацу (учня 8 класу Євстахія Ковбасюка). Ділилися гімназисти враженнями про закордонні поїздки – до Балканських країн, Туречини й Угорщини (учня 5 класу Оттона Рубінека). Аналізувалася й геологічна структура Бережанщини (Маріан Якобець – учень 7 класу). Молодими авторами аналізувалося географічне положення Бережан, геологічна будова краю, опис ставу та «Чортового каменя» в урочищі «Монастирок».

А в одному з випусків Бережанської повітової газети «*Głos Brzezanski*» за 1936 р. була опублікована інформаційна замітка такого змісту: «Від січня цього року в Чорткові виходить ілюстрований часопис «Секції молодіжних краєзнавчих об'єднань Подільського туристично-краєзнавчого товариства» за редакцією Владислава Ціхоцького та Йозефа Опацького. Владислав Ціхоцький являється директором державної гімназії в Чорткові й походить з Бережан (є сином власниці друкарні у Бережанах). Цей друкований часопис реєструє пам'ятки минулого Подільської землі та будить рух краєзнавчий на Поділлі». Він отримав назву «*Znicz Podola*» (приблизно мажна перекласти як «Смолоскип Поділля»).

У названому часописі подавалася різноманітна інформація туристичного й краєзнавчого характеру, вирішувалися організаційні питання, звітувалися про результати діяльності. На перспективу – планувалося стати офіційним органом Подільського туристично-краєзнавчого товариства, а особливо репрезентувати діяльність новоствореної секції краєзнавчих молодіжних організацій.

І при такому переліку, об'єктивним і справедливим (якщо не звертати увагу на панівну пропольську ідеологічну складову) видається нижчецитоване (державницько-офіційне) твердження: «Капіталом польським є молодь». Вона є «...капітаном і багатством великої Польщі, становить предмет сердечної опіки і турботи» (цитовано за: Radziminski J. *Budujemy Polski*. – Warszawa, 1939).

Названі та проінтерпретовані факти – це не лише історичний екскурс. Це ще й приклади тих позитивних традицій, які потрібні педагогам сучасним. Адже «історія завжди сучасна» (що є істиною для нас беззаперечною). А

сучасному вчителю (історичному, як і географу, філологу, біологу) не бути красномовцем – це якось, вважаємо, ненормально.

Микола Бармак, Ігор Козак (Тернопіль)
ОЩАДНО-ПОЗИЧКОВІ ТА КРЕДИТНІ ТОВАРИСТВА ЯК МЕХАНІЗМ
ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА:
ФОРМУВАННЯ ТА СТРУКТУРА КАПІТАЛІВ

Провідне місце у функціонуванні ощадно-позичкових та кредитних товариств на початку XX століття беззастережно належало кредитуванню їхніх членів. Цей напрямок був настільки домінуючим, що згідно зі зведеними балансами, кредитні операції становили 90–95% загальної діяльності кооперативів. Лише у кризовий період Першої світової війни, коли загальна активність кооперативного руху знизилася, позичкова діяльність все ще займала значну частку – близько 60%. Ця першочергова орієнтація на кредитування вимагала від засновників ретельного формування фінансової основи, що складалася з трьох ключових елементів: основного, резервного та спеціального капіталів.

Основний капітал відіграв особливу важливу роль на початковому етапі функціонування кооперативів. Він надходив до обігу товариства, виконуючи подвійну функцію: по-перше, він складав значну частину позичкового фонду, забезпечуючи безпосередню фінансову базу для видачі кредитів; по-друге, він виконував роль страхового фонду, гарантуючи фінансові зобов'язання товариства. Порядок формування цього капіталу детально регламентувався статутами, зокрема статтею 26 типового статуту ощадно-позичкового товариства 1905 року. Згідно з цим положенням, основний капітал утворювався із сукупності паїв та пайових внесків, а також із сум, пожертвованих або наданих товариству у борг, а також із сум, відрахованих із його власних доходів.

Ощадно-позичкові товариства формували значний пайовий фонд за рахунок паїв та пайових внесків. Наприклад, для Полтавської губернії станом на 1 січня 1891 року середній пайовий фонд на одне товариство складав 12 045 крб 79 коп, що становило значні 48,1% від загальних обігових коштів кооперативу. Найпоширенішими серед ощадно-позичкових товариств українських губерній були паї у розмірі 50 крб, хоча міські та містечкові товариства могли встановлювати паї й у 100 крб. Пай вносився членами не відразу, а частинами.

Натомість, кредитні товариства мали суттєву відмінність у структурі основного капіталу через відсутність пайового фонду. У них особливо важливу роль відігравали кредити, залучені для формування основного капіталу. Для більшості кредитних товариств зовнішні кредити становили не менше 25% основного капіталу, тоді як в ощадно-позичкових товариствах, які мали значні пайові внески, частка кредитів становила лише близько 7%. Це підкреслювало більшу залежність кредитних товариств від зовнішніх джерел фінансування.

Резервний капітал формувалася товариством поступово і обов'язково: шляхом щорічних відрахувань 20% від доходів. Його основне призначення полягало у відшкодуванні можливих збитків кооперативу, забезпечуючи його фінансову стійкість.

Спеціальний (або "особливий") капітал створювався для виконання цільових завдань за рахунок спеціальних добровільних внесків членів чи пожертвувань. Цей капітал мав ширше застосування: він призначався для фінансування постачальницько-збутових та інших операцій, організованих

для членів, а також для списання "безнадійних" (залеглих) кредитів. Крім того, він виконував соціальну функцію, надаючи допомогу сім'ям членів кооперативу у разі нещасних випадків. Яскравим прикладом є Новобугське кредитне товариство на Херсонщині, яке за два роки сформувало спеціальний капітал на будівництво власного приміщення та виплату стипендії здібним дітям своїх членів, демонструючи соціальну спрямованість кооперації. Окремі товариства також могли використовувати спеціальний капітал для короткотермінового кредитування. Таким чином, фінансова структура кооперативів була ретельно збалансована, забезпечуючи як поточне кредитування, так і стратегічні резерви та соціальні потреби громади.

Успішна кредитна діяльність кооперативів значною мірою залежала від їхньої здатності залучати кошти ззовні, оскільки лише пайових та членських внесків було недостатньо для забезпечення потреб сільського господарства. Після реєстрації кооперативу його члени отримували можливість розраховувати на державну фінансову підтримку у вигляді кредитів, що надавалися регіональними відділеннями Державного банку. При цьому для кредитних товариств, які не мали значного пайового фонду, ці державні позики відігравали особливо важливу роль у формуванні основного капіталу.

Умови надання кредитів Державним банком визначалися спеціальними циркулярами Міністерства фінансів, зокрема "Загальними підставами надання закладам дрібного кредиту позик до основного капіталу із сум Державних Кас" (1905 р. та 1910 р.). Ці документи фіксували верхню межу кредиту, який міг отримати кооператив у період організації, — до 3000 крб. Хоча розмір кредиту залежав не стільки від кількості засновників, скільки від радіусу дії товариства, він переважно коливався в межах 1000 до 2000 крб з виплатою 6% річних (яка у 1910 р. була знижена до 5%). Проте, за всю багаторічну практику Державного банку, випадки надання кредитів у розмірі 3000 чи 5000 крб були поодинокими. Примітно, що державною фінансовою підтримкою користувалася лише близько половини діючих ошадно-позичкових і кредитних товариств. Наприклад, співставлення кількості кредитованих кооперативів до їхньої загальної кількості у 1909 та 1914 роках переконливо свідчить про таку вибірковість.

Важливою умовою, що могла стримувати кооперативи від використання кредитів Державного банку, був високий рівень відповідальності їхніх членів. Пункт 12 Циркулярів вимагав певний рівень відповідальності, умови якої встановлювали статuti товариств. Зміст статей 21–23 типових статутів 1905 року зводився до того, що відповідальність могла бути як необмеженою (кожний член відповідав усім своїм майном), так і обмеженою певною сумою, відповідно до положень конкретного статуту. Крім того, передбачена відповідальність поширювалася протягом двох років і на членів, що вибули з кредитного кооперативу.

Другим значним джерелом зовнішнього фінансування були місцеві земства, які відігравали важливу роль у формуванні основного капіталу кредитних кооперативів. Беручи державний кредит, земства надавали фінансову допомогу товариствам через земські каси. У зв'язку з цим, наприкінці XIX ст. було відкрито кредит кожному повітовому земству на суму 5000 крб строком на 8 років під 4% річних, спеціально призначений на організацію дрібного кредиту. Робота окремих земств (особливо Харківського, Київського, Подільського та Херсонського) у цьому напрямі була досить активною, задовольняючи значну частину клопотань кооперативів. Типова сума такого земського кредиту, надана окремому товариству, становила 500 крб із виплатою пільгових 4% річних.

Крім Державного банку і земств, джерелом фінансування виступали й інші кооперативи, насамперед сільськогосподарські асоціації, які надавали свої тимчасово вільні кошти кредитним кооперативам у вигляді вкладів до запитання. Також до основного капіталу надходили пожертвування від приватних осіб, як-от 2000 крб від братів Рябчуків Новобугському товариству у 1906 році, що свідчило про зростаючу довіру місцевої спільноти до інститутів кооперації.

Важливу роль у формуванні безпосереднього позичкового фонду відігравали внески членів, розміри яких коливалися від 5 до 1000 крб. Таким чином утворений капітал надавався членам кооперативу у вигляді короткотермінових (до одного року) чи довготермінових (від 1 до 5 років) позик, термін яких визначався цільовим призначенням: на придбання насіння, добрив чи корму для худоби позика видавалася до 1 року; на купівлю коней або сільськогосподарської техніки – до 3 років; а на довгострокові проекти, що приносять прибуток лише з часом (наприклад, осушення луків чи будівництво млина), – до 5 років.

Згідно з типовими статутами, кредити видавалися під особисту довіру, поручительство членів або "сторонніх благонадійних осіб", а також під заставу зерна, худоби чи землеробських знарядь. Під особисту довіру видавалися лише невеликі суми. У разі потреби у більшому кредиті, обов'язковою була порука іншого члена, на якого лягала повна солідарна відповідальність до повного погашення позики. При кредитуванні під заставу, оціночна сума застави зазвичай не перевищувала $\frac{3}{4}$ (або $\frac{2}{3}$) її вартості. При цьому заставлена худоба залишалася на утриманні позичальника без права її відчуження. Кредит міг надаватися як у грошовій формі, так і у натуральній (наприклад, спеціальним ордером на отримання товару зі складу товариства).

Розміри позик у кредитних кооперативах України початку ХХ ст. переважно не перевищували 50 крб, але могли сягати й 1000 крб, особливо коли під заставу бралася сільськогосподарська продукція. Ці суми були достатніми для зміцнення селянського господарства, покриваючи, наприклад, вартість плуга чи коня.

За користування кредитами члени сплачували проценти, розміри яких встановлювали самі товариства. Хоча законодавство не обмежувало процентну ставку, фактично вона коливалася від 6 до 12% річних. Це було надзвичайно вигідно, оскільки приватні лихварі позичали гроші під 50–60% річних. Товариство встановлювало ставку, додаючи до вартості залученого зовнішнього кредиту (наприклад, від Державного банку) 2–3% на покриття адміністративних витрат і розвиток. Сплата процентів могла здійснюватися різними способами: одночасним відрахуванням відразу при видачі позики, щомісячною оплатою, або в кінці терміну.

Аналіз використання позичених коштів переконливо свідчить про їхній виробничий характер. За даними Полтавщини (1915 р.), найбільші частки кредитів йшли на: купівлю землі (32%), оренду (13%), виплату приватних боргів (6%) та купівлю сільськогосподарських знарядь (4%). Лише незначна частина, що не перевищувала 10–15 крб, використовувалася на споживчі потреби. Правління кооперативу мало право перевіряти цільове використання коштів і у разі виявлення нецільового спрямування вимагати негайного повернення боргу та виключення несумлінного позичальника.

Окрім безпосереднього кредитування членів, кредитні кооперативи також відігравали важливу інтеграційну роль у кооперативному русі, надаючи кредити іншим кооперативам — споживчим, сільськогосподарським

товариствам та артілям. Згідно зі статутами та правилами 1907 року, інші кооперативи могли розраховувати на суму кредиту до 300 крб без застави, за умови членства в кредитному товаристві та надання необхідної фінансової інформації. Ці умови були значно більш прийнятними та доступними, ніж ті, що пропонували державні чи комерційні банки.

Таким чином, ощадно-позичкова діяльність кредитної кооперації наближала товаровиробника до джерела кредиту, надаючи фінансові ресурси на умовах, вигідніших за самостійну діяльність, і створюючи механізм економії та солідарної відповідальності, що забезпечував економічний розвиток сільського господарства України на початку ХХ ст.

Тарас Стоян (Тернопіль)

ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ ДОРОБОК ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ

В історії української держави та формуванні української політичної думки визначне місце належить Володимирі Винниченку – відомому громадсько-політичному діячеві, письменнику, філософу. Численні публіцистичні праці – статті, есе, брошури та тритомник «Відродження Нації» В. Винниченка є важливим джерелом для дослідження процесу формування політичних цінностей як українського політикуму, так і українського суспільства.

Початок ХХ ст. ознаменований боротьбою за відродження української державності, бурхливими революційними подіями, політичними змінами, під час яких формувалась українська національна свідомість, національна ідентичність. Приймаючи активну участь в державному будівництві як учасник української революції, очільник першого українського уряду та Генерального Секретаріату УНР, голова Директорії, Володимир Винниченко пропагував ідею створення незалежної та справедливої України, відродження її національних цінностей. Винниченко був автором усіх чотирьох Універсалів Центральної Ради, які проголошували спочатку автономію, а потім і незалежність України.

Напрацювання Володимира Винниченка не лише відображають основні події того часу, а і дають можливість краще зрозуміти суперечливу політичну позицію автора, еволюцію його політичних вподобань від соціал-демократа до націонал-комуніста, специфіку українського національного руху, ідеологічну боротьбу, проблеми та виклики, з якими стикалася Україна. У своєму творчому доробку автор спробував об'єднати культурну, політичну та моральну складові української ідентичності. Особливе місце серед публіцистичної спадщини Володимира Винниченка займає тритомна праця «Відродження нації». У цьому фундаментальному творі автор виклав власне бачення Української революції, проаналізував причини її поразки, та запропонував своє розуміння шляхів національного відродження. Його спроба поєднати соціально-економічні та національно-політичні аспекти революції свідчить про комплексний підхід до розуміння політичних процесів.

Політичні погляди В. Винниченка неможливо описати ані класичним націоналізмом, ані соціалізмом. У своїх працях автор пропагував ідеї національної ідентичності та самовизначення українського народу. Володимир Винниченко виступав за незалежну Україну, поєднуючи це зі своїми соціалістичними поглядами. Шляхом послідовної пропаганди ці ідеї утвердились серед українського політикуму, зокрема в націоналістичних та

демократичних колах. Також однієї із ключових ідей публіцистичних творів автора є пропаганда соціальної справедливості та прав робітників, що і відображало його соціалістичні переконання. Публіцист акцентує увагу на тому, що національне визволення не може бути самоціллю, якщо воно не поєднується із соціальним визволенням народу. Він критично ставився до буржуазних форм націоналізму, оскільки на думку автора, це лише імітація національних ідей, без фактичних змін у реальній суті соціальної нерівності.

У публіцистичних працях Володимира Винниченка неодноразово піднімалися питання чесності політиків. Він вважав, що політика, позбавлена моралі, приречена на внутрішню руйнацію, критично відносився до лицемірства та політичної кон'юнктури, бо ці явища є надзвичайно руйнівними для суспільства. У своєму щоденнику В. Винниченко написав: «Поганенькі, дрібненькі людці, славолюбці й егоїсти, злодійкуваті хитруни й підлизи, неуки й погромщики, – все це з'єдналось тепер робити хороше чесне діло національного визволення пригніченого народу. Невже може бути успіх? Невже коли-небудь хороше діло могло бути зроблене поганими руками?». На думку автора, такі індивіди, навіть об'єднавшись, не зможуть створити справжню державу, бо хороша справа не може бути зроблена «поганими руками». Важливим аспектом моральності в політиці для Володимира Винниченка була і проблема відповідальності. У своїх працях він підкреслював необхідність усвідомлення цієї відповідальності та прийняття рішень, виходячи із принципів гуманізму та справедливості. Творчість В. Винниченка мала на меті вплинути на формування політичної культури суспільства, а не лише відобразити власні переконання автора. Він хотів, щоб політика в Україні стала більш моральною, відповідальною та орієнтованою на служіння народу.

Скептичне ставлення у Володимира Винниченка викликали російські політсили в питанні українського суверенітету, про що говорить його відома фраза: «Російський демократ закінчується там, де починається українське питання». Також публіцист писав: «Сифіліс руського шовінізму ввійшов у кров руського громадянства. Ми не помилились, коли скажемо, що 99% руської буржуазної інтелігенції стояло на становищі повної негачії української народності, а 98% соціалістичної руської інтелігенції всяких партійних відтінків стояло на цьому самому». Критика російського імперіалізму зі сторони Володимира Винниченка та фокусування на українській ідентичності сприяли формуванню антиімперіалістичних настроїв та поширенню ідеї національного суверенітету.

Послідовна пропаганда В. Винниченком ідеї незалежної України, його роздуми про соціальну справедливість та державне будівництво, а також його критика російського імперіалізму мали значний вплив на розвиток української політичної думки. Публіцистична спадщина Володимира Винниченка є не лише історико-культурним джерелом доби УНР та еміграції, а й є актуальною для сучасної України, особливо в контексті боротьби за національну ідентичність і суверенітет.

Сергій Корновенко (Черкаси)
СЕЛЯНСЬКІ РЕСПУБЛІКИ ПЕРІОДУ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ
1917–1921 РР.: ДОСВІД НАЦІОНАЛЬНОГО
КОНСТИТУЦІОТВОРЕННЯ

Активним учасником національного державотворення періоду Української революції 1917–1921 рр. стало селянство. Зумовлено було це тим, що

українське суспільство на початку ХХ ст. носило аграрний за своїм змістом характер. Селянство у роки Української революції мало власну «політичну програму», запропонувало власний варіант соціально-економічної та суспільно-політичної моделі, прийнятної для нього. Одним із виявів селянської революційності було становлення селянських республік.

Під час розгортання селянської революції у 1917 – 1921 рр. селянське республікотворення, на відміну від 1905 – 1907 рр., стало багаточисельнішим, територіально масштабнішим. Селянські республіки мали місце в усіх етноісторичних українських землях. У 1917 – 1921 рр. нами нараховано двадцять сім селянських республік. На Лівобережній Україні існувало дві республіки: Глухівська, Прилуцька. На Правобережній Україні – тринадцять: Вахнівська, Дерманська, Зазим'янська, Летичівська, Медвинська, Мліївська, Пашківська, Пригоринська, Республіка Чорного Лісу, Спиченська, Холодноярська, Чигиринська, Ямпільська. На Півдні України – п'ять: Баштанська, Висунська, Вільна територія/Вільний район/Махновія/Гуляйпільська республіка, Врадіївська, Колосівська. На Західній Україні – сім: Бойківська, Гуцульська, Західнолемківська/Руська народна республіка/Флоринська республіка, Маковицька, Печеніжинська, Східнолемківська / Вислоцька / Команчанська, Хотинська.

Вони були формою виявлення селянської революційності, суспільно-політичної та громадської самоорганізації селянства, уособлювали спільні селянські цінності та ідеали, відображали політичну культуру і політичну програму селян.

Як соціокультурне, цілісне історичне явище селянська республіка була результатом селянської революції, виявом селянської революційності, селянського бунту, реалізацією політичної програми селянства. Вона переконливо засвідчила появу на тогочасній історичній арені нового активного суб'єкта історії – селянина.

На підставі аналізу історичних джерел, подій селянської революції, вважаємо за доречне послуговуватися поняттям «селянська республіка».

Його ми розуміємо як форму суспільно-політичної та громадської самоорганізації селян, об'єднаних спільними духовно-культурними, суспільно-політичними і соціально-економічними цінностями/ідеалами для вирішення спільних духовно-культурних, суспільно-політичних, соціально-економічних питань. Ключовим для розуміння поняття «селянська республіка» є спільна справа.

Селянські республіки початку ХХ ст. не мали всіх тих критеріїв, якими сучасна наука наділяє це явище. Це, на нашу думку, цілком природно і об'єктивно, але не позбавляє підстав селянські утворення початку ХХ ст., про які йдеться, ідентифікувати як селянські республіки. Аргументом на користь цієї нашої думки є те, що селянська республіка як суспільно-політичне утворення мала низку принципових і класичних ознак, властивих такій формі утворень. Ними насамперед були такі: антитеза єдиновладдю, виборність керівного складу, наявність законодавчих і виконавчих інститутів, демократизм у селянському розумінні у вирішенні спільних справ, територіальні межі, збройні формування тощо. Залежно від ступеню організованості перелік міг різнитися, як і якість цих критеріїв.

Окрім того, селянське республікотворення періоду Української революції 1917 – 1921 рр. – вияв національного державотворення. Зокрема, продовження і формування за нових умов української традиції конституціотворення. Прикладом на підтвердження цієї нашої думки є конституційний проект Холодноярської республіки «Начерк проекту Державного законодаду для

Української Трудової Республіки» (далі – Начерк), розробником якого є Остап Галичанський. Згідно з дослідженням Ю. Митрофаненка, це псевдо носив Остап Коптюх. Він був ухвалений «Табором Гайдамаків-повстанців в Холодному Яру на Чигиринщині» в червні 1919 р.

Розкриємо зміст окремих положень Начерку. Згідно з ним, на підставі природного та міжнародного права, народ України проголошувався «самостійним, незалежним, суверенним і з усіма народами рівноправним і творить на своїх землях свою окрему державу під іменем: «УКРАЇНСЬКА ТРУДОВА РЕСПУБЛІКА»».

Атрибутом державності (гербом), у тексті документу – державне знамя – проголошувався тризуб, який визнавався історичним, державним «знаменем». Привертає увагу оригінальне обґрунтування чи трактування тризуба, що органічно пов'язане з історичним життям українства. У Начерку подано таке пояснення: «1. Державна влада в Україні виконує тільки три функції: а) охорона української держави і громадян; б) ширення просвіти серед українських громадян; в) надання допомоги українським громадянам.

2. Що життя українських громадян розподіляється на три доби: а) доба росту і пристосування до праці до 20 літ; б) доба творчої праці у віці від 20 до 60 літ; в) доба старости і спочину понад 60 літ.

3. Що трудовий день для українських громадян ділиться на три восьмигодинні пори: а) пора труду; б) пора відпочинку і гуляння; в) пора сну.

4. Що Українська Трудова Суспільність розподіляється на три верстви: а) хліборобсько-творчу; б) промислово-творчу; в) державно-службову.

5. Заробіток українського громадянина розходиться у трьох напрямках: а) на власний прожиток; б) на поношення державних повинностей; в) на помноження народнього багатства через ощадність.

6. Український Нарід має споконвічну незаперечну владу над Чорним Морем».

Державним прапором, у документі – державна барва – проголошувався «блакитно-золотий» історичний прапор. Автори Начерку також запропонували оригінальне пояснення кольорів державного стягу. На їх думку, «1. Щоб над українськими землями всміхалося вічно погідне блакитне небо народнього щастя і мира, а під цим небом:

2. Щоб як сонце, сяяли золоті степи, вкриті буйними ланами пшениці для вжитку і здоровля українського трудового народу».

У Начерку державні кордони визначалися у такий спосіб: «Український Нарід визнає своїми землями і обнімає в склад своєї держави ті простори, на котрих поселяються Українці суцільною масою і в порівнянні з другими, живучими всуміш з українцями, народами творять безоглядну або зглядну більшість.

Осередком українських земель і столицею «Української Трудової Республіки» є старинна українська столиця – Київ.

[Дотеперішні державні кордони, котрі розрубували живе тіло Українського Народу і розмежовували його землі – касуються і не мають на будуче ніякого значіння. Кордон «Української Трудової Республіки» творить етнографічна лінія, котра відокремлює Український Нарід від сусідніх народів]».

Не втратили актуальність у сучасних умовах і ті положення Начерку, що стосувалися державної влади. Підкреслюючи внутрішню і зовнішню суб'єктність тогочасної української політичної нації, що носила виразний селянський характер. У документі читаємо: «Українською Трудовою Республікою» править весь Український Нарід, котрий є самий для себе і сувереном і повелителем і володарем.

Державна влада ділиться на репрезентативну, законодавчу, виконавчу та судову».

На міжнародній арені, відповідно до тексту Начерку, тогочасна Україна позиціонувала себе як держава, що «не хоче і не може нікому заподіяти ніякої кривди. Противно, обстоюючи своє незаперечне право на самостійність, суверенність і рівноправність, Український Нарід бажає виключно і самотньо забезпечити себе на віки від дотеперішнього гнету, а свої землі від дотеперішньої експлуатації зі сторони других народів».

Начерком були визначені також принципи вирішення вкрай важливого для селян аграрного питання. З-поміж них такі: «а) хліборобська земля не може наново громадитися в більші посілості – не може також роздроблюватися в безконечність: вона розподіляється на поодинокі селянські хліборобські господарства в розмірі від 5 до 15-ти десятин землі.

Ніхто не може посідати менше як 5 ані більше як 15 десятин землі, чи то на власність чи під иньшим виглядом;

б) Оборот землею дозволений: можна землю набувати і позбувати даром і відплатно; можна землю наймати і віднаймати; можна передавати також в спадку – однак не може бути власником хліборобської землі цей-хто не обробляє землі самотніми руками і не може бути порушений розмір селянсько-хліборобських господарств;

в) установа тут норма розміру одного селянсько-хліборобського господарства обов'язує тільки загально і принципово – докладну норму установа кожний край окремо для себе, відповідно до кількості свого населення і відповідно до розміру простору землі, припадаючих до розділу]».

Отже, наведене вище є достатньою підставою для констатації того, що селянські республіки – унікальний феномен Української революції 1917 – 1921 рр., уособлення складного процесу українського націо- та державотворення, невід'ємний складник української традиції конституціотворення ХХ ст.

Іван Куций, Тарас Стоян

ПУБЛІЦИСТИЧНА СПАДЩИНА ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА ЯК ДЖЕРЕЛЬНО-ІНФОРМАЦІЙНИЙ КОМПЛЕКС

Володимир Винниченко в історії українського національно-культурного руху та державного будівництва ХХ ст. – постає першорядна, проте не однозначна. Дослідницький інтерес до цієї постації обумовлений тим, що крім власне політичної діяльності, В. Винниченко активно займався літературною творчістю. Зрозуміло, що із його обширної творчої спадщини основну увагу істориків привертають мемуарні твори, у яких яскраво відображено драматичну епоху політичних змагань. У цьому контексті особливий інтерес в історії української історичної мемуаристики становить його тритомна праця «Відродження нації». Її можна вважати унікально цінним джерелом для дослідження такого складного періоду української історії.

Крім цього, рефлексії В. Винниченка стосовно Української революції знайшли відображення і в інших публіцистичних працях: «Братання чи просто вже братерство»; «Рано стомлюватись»; «Лист до українських робітників і селян»; «Справоздання з подорожи на Україну»; у щоденникових записах; у його епістолярії з провідною інтелігенцією того часу та літературних творах: «Між двох сил», «На той бік»; праці політологічного характеру – «Заповіт борця за визволення».

Актуальність пропонованого дослідження обумовлена відсутністю в українській історіографії поглиблених чи спеціалізованих досліджень

публіцистичної спадщини Володимира Винниченка як джерела до вивчення Української революції 1917–1921 рр. Оскільки його публіцистичні праці спеціалізовано ще не вивчалися у джерелознавчому ракурсі, то ми намагались оцінити його інтерпретаційні підходи до революційних подій 1917–1921 рр. Окреслена публіцистична спадщина дозволить нам визначити особливості ставлення В. Винниченка до Центральної Ради та Тимчасового уряду; до Гетьманської держави та різноманітних партійних структур.

Володимир Винниченко – один із видатних постатей українського інтелектуального та політичного життя початку ХХ ст., творчий доробок якого становлять драматичні твори, мала проза, філософські та публіцистичні праці. Особливе місце у його творчій спадщині займає фундаментальна праця, тритомник «Відродження нації».

На сучасному етапі для історіографії характерно посилювати свою увагу до проблем соціальної історії та духовних сфер життя суспільства. Тому дослідники все частіше починають звертатись до джерел особового походження, зокрема мемуарної літератури. Публіцистична спадщина завжди залишалась у центрі уваги дослідників.

Публіцистична спадщина В. Винниченка з 1990-х років стала активно використовуватися в дослідницькому полі сучасного літературознавства та історіографії. Цей діяч написав багато праць і вклав багато особистих старань у свої публіцистичні твори, які по сьогодні залишаються справжнім багажем інформаційних даних для дослідників. Відзначимо певний парадокс: за наявності такої активної уваги до літературно-мистецького доробку письменника маємо мало ґрунтовних праць щодо вивчення його публіцистики.

Загалом публіцистика В. Винниченка вирізняється новизною, сміливістю та оригінальністю мислення автора. Політичні події в Україні надихали митця-літератора до написання публіцистичних та мемуарних творів. Винниченко-публіцист порушив чимало важливих проблем, навколо яких точилися гострі дискусії за участю як письменників, так і політиків. Він не тільки виносив важливу тему на суд читача, а й розкривав її суть та злободенність. Свої роботи автор намагався наситити цікаві факти як з історичного минулого, так і з сучасного йому життя; він майстерно й переконливо ілюструє своє ставлення до тогочасного суспільного мейстріму.

У своїх публіцистичних працях Володимира Винниченка опирався на докази і наводив їх приклад. Створюючи таку вагому спадщину для майбутнього покоління, письменник-публіцист ставив собі за мету позитивно вплинути на читача і спонукати його задуматись над порушеними проблемами у певному творі.

Тритомник «Відродження нації» є яскравим прикладом не лише публіцистичної спадщини В. Винниченка – його слід вважати найяскравішою сторінкою української політичної публіцистики вцілому. Цей твір Володимир Кирилович писав протягом 1919–1920 рр., де виклав власні погляди на українську революцію. Влітку 1919 р. до нього приходить ідея «писати щось подібне до історії української революції». Вона так його захопила, що до 25 січня 1920 р. він завершив три томи, а наклад першого вийшов з друку наприкінці 1919 р. Вперше він був виданий на еміграції – у Відні 1920 р. Оригінал друкованого твору на сьогодні зберігається в НБУ ім. Я. Мудрого.

Для нас цілком очевидно, що автор не ставив собі за мету створити наукове дослідження. У передмові, датованій 4 липня 1919 р. в Зіммерінгу, зазначено: «Я не хочу писати історії в академічному значенні цього слова. Це мають пізніше зробити фахові дослідувачі. Моя мета перейти через усі етапи

недавньо-минулого, зв'язати їх, одкинути неважне й дати суцільний образ цих і радісних, і болючих часів нашої нещасної історії».

У щоденнику він записує від 14 жовтня 1919 р.: «Тим часом постараюся видати першу частину «Відродження нації». Добре було б, коли б устиг хоч написати до свого від'їзду й другу частину. Це допомогло б далі у самій справі, вияснило б усім, через що і для чого я пішов на цю справу. І може, не одного чесного чоловіка переконало б і перетягло на наш бік. Такий запис може свідчити лише про те, що митець-політик намагався викласти свою позицію щодо більшовизму та сприяння в перемовинах з червоною владою.

«Щоденник» Володимира Винниченка, що його він провадив протягом останніх сорока років свого життя, є ваговитою частиною цілого його великого архіву. У березні 1958 року дружина покійного письменника Розалія Яківна Винниченко передала цей архів у повне розпорядження Української Вільної Академії Наук у США (УВАН у США). Згідно з договором-заповітом Розалії Яківни, цей архів В. Винниченка передано до УВАН у США з тим, щоб він зберігався в приміщенні Архіву східноєвропейської історії та культури Колумбійського університету в Нью-Йорку (Архів ім. Бахметєва), де він зберігається до сьогодні. Щоденник подає нові факти ідейної переорієнтації Винниченка після його від'їзду за кордон: розрив з політикою УНР, критика своєї власної минулої політики, поїздка влітку 1920 р. до Москви і Харкова з надією перехопити ініціативу й надати Радянській Україні незалежного статусу, невдалий фінал цієї спроби, розрив з більшовиками, повернення за кордон, послідовна нищівна критика політики РКП і КП(б)У.

Перші дві частини «Щоденника» виходили друком в Едмонтоні–Нью-Йорку в 1980 і 1983 роках й містили записи 1911–1920 і 1921–1925 рр., а третя й четверта — вже у київському видавництві «Смолоскип» 2010-го та 2012 року, й були присвячені 1926–1928 та 1929–1931 рр. П'ятий том щоденникових записів охоплює період еміграції 1932–1936 рр. (упорядкування належить Ользі Матвєєвій) було надруковано у видавництві «Смолоскип» 2020 р.

«Заповіт борцям за визволення» – це ще один вагомий публіцистичний твір В. Винниченка, написаний у 1920 році. Цей текст можна назвати спадщиною, яку Винниченко залишив після своєї смерті. «Заповіт» – це документ, у якому автор підводить підсумки свого життя та висловлює свої ідеали та бажання для майбутнього. У праці В. Винниченко звертається до всіх борців за визволення, закликаючи їх не зупинятися в боротьбі за свободу та правду.

Систематичні авторські нотатки досконало відтворюють не лише культурно-мистецьку й громадсько-політичну атмосферу, у якій жив і творив В. Винниченко, а являють зацікавленому читачу його унікальний внутрішній світ. Щоденники сповнені великою кількістю побутових дрібниць, інтимних переживань, психологічних роздумів і політичних візій оригінального майстра слова.

У центрі оповіді публіцистичних текстів В. Винниченка стоїть сам автор: його почуття, успіхи й особисті трагедії, його гріхи й покаяння, спогади і плани на майбутнє, і все це зображено не вузько-особистісно, а на широкому тлі української та світової історії першої половини ХХ століття. В. Винниченко прожив велике, вічно неспокойне творче життя письменника та активного діяча українського національно-державного руху. Його суспільно-політична активність, талант небуденного письменника, складна й суперечлива натура залишили свій яскравий слід у розвитку української суспільно-політичної думки.

В окреслених текстах митець і політик злились в одній особистості і гармонійно поєднували один одного. В. Винниченко був спроможним осмислити добу державотворчих змагань, успіхи та невдачі особистого життя, ключові події світової історії з певної дистанції. Його публіцистичні тексти мають для сучасних дослідників непересічну джерельну вартість, оскільки він – не просто свідок чи літописець соціально-політичних подій, а й безпосередній учасник-творець політичного дійства революційних подій 1917–1920 рр. Звідси, на нашу думку, його публіцистичні твори та мемуарна спадщина становитимуть вагомий дослідницький та пізнавальний інтерес.

Христина Крижевська (Тернопіль)

ОСНОВНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ ГЕТЬМАНА ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

Формування світогляду історичних діячів завжди було предметом особливої уваги дослідників, адже воно визначає їхні політичні рішення, суспільні пріоритети та роль у національній історії. У цьому контексті вивчення основних чинників, що впливали на формування світогляду гетьмана Павла Скоропадського, є важливим не лише для розуміння його особистості, але й для аналізу процесів державотворення та політичних трансформацій початку ХХ ст. в Україні. Обґрунтування цих чинників дозволяє комплексно оцінити соціально-політичне середовище, родинне виховання, освіту та культурні впливи, що визначали його світоглядні позиції та ціннісні орієнтири.

Аналіз наукової літератури показує, що життєвий шлях Павла Скоропадського відображає зв'язок між історичною спадщиною роду, високим військовим професіоналізмом та прагненням до створення централізованої держави на засадах консервативного патріотизму. Проте чинники формування світогляду Павла Скоропадського у доступних джерелах не розглядалися.

Формування світогляду визначних історичних постатей є складним і багатограним процесом, що включає взаємодію особистісних, соціальних та культурних впливів. У випадку гетьмана Павла Скоропадського дослідження цього процесу дає змогу глибше зрозуміти його політичні рішення, поведінкові орієнтири та суспільну діяльність. Аналіз факторів, які впливали на його світогляд, дозволяє відтворити контекст, у якому формувалися його цінності, переконання та стратегічні пріоритети, і тим самим сприяє більш повному усвідомленню ролі особистості в історичному розвитку України.

Зазначимо, що Павло Скоропадський (1873–1945) – видатний український державний, політичний і громадський діяч, гетьман України, а також високопоставлений військовик. Він походив із козацько-старшинського роду Скоропадських, який мав глибокі історичні корені та був тісно пов'язаний із численними старшинсько-шляхетськими родинами України. Військову кар'єру Скоропадський розпочав у Російській імператорській армії, де досяг звання генерал-лейтенанта (1916), брав участь у російсько-японській війні, Першій світовій війні, а також у радянсько-українській війні, що відобразило його глибоку відданість військовій службі та державним справам.

Генеалогія Скоропадського демонструє зв'язок його роду з українським козацьким і старшинським середовищем. Як доводить П. Гай-Нижник, його «пряма спорідненість із кількома гетьманами, серед яких Іван Самойлович, Кирило Розумовський і Даниїл Апостол, а також непряма – з Мотрею Кочубей, що мала історичне значення для роду, формувала у Скоропадського

особливе ставлення до українського козацтва та історії державності». Це не лише зумовлювало його особистий інтерес до політичних і військових традицій, а й впливало на його світогляд і концепцію державного лідерства. Спорідненість із відомими історичними діячами України підкріплювала в Павлі Скоропадському відчуття історичної місії, відповідальності перед народом та прагнення відновити потужну, незалежну українську державу.

Р. Пиріг також доводить, що сімейне та родове походження Павла Скоропадського відіграло фундаментальну роль у формуванні його світогляду та ціннісних орієнтирів. З дитинства Павло отримував освіту, що поєднувала елементи гуманітарних знань та військової дисципліни, формуючи в ньому системність мислення та прагнення до порядку. Родинне середовище також збагачувало його етичні та моральні засади, підкреслюючи значення честі, обов'язку та патріотизму. Вплив родини виявився особливо сильним у формуванні його соціальної позиції, спрямованої на захист національних інтересів. Виховання серед аристократичного середовища забезпечило йому естетичний та культурний смак, що пізніше відобразилося в його політичному стилі та управлінських рішеннях. Родове коріння визначило і його ставлення до влади – як до служіння народу, а не лише як до засобу особистої кар'єри.

Важливими чинниками формування світогляду Павла Скоропадського стали військова освіта та служба, заклавши основу його дисципліни, стратегічного мислення та лідерських якостей. За словами Б. Грушецького, «навчання в Петербурзькому пажеському корпусі забезпечило військову підготовку, що поєднувала знання з практичними навичками командування. Служба в лейб-гвардії Кавалергардському полку дала йому досвід роботи в елітних військових підрозділах, де високо цінували точність, організованість та відповідальність. Участь у російсько-японській війні та Першій світовій війні укріпила мужність, витривалість та уміння приймати складні рішення в умовах критичних ситуацій». Бойові нагороди підкреслювали його професіоналізм і служили стимулом до військової кар'єри. Цей досвід виховав у Скоропадського стратегічне бачення політичних і військових процесів, що стало важливим у його подальшій діяльності як гетьмана. Служба формувала у нього також почуття обов'язку перед державою та народом, адже він бачив безпосередню залежність національної безпеки від організованості армії.

Політичні впливи та досвід Павла Скоропадського визначили його як лідера з чіткою орієнтацією на стабільність і організовану державність. Спостереження за діяльністю Центральної Ради, як доводить М. Приходько, «дозволило йому усвідомити складність управління багатонаціональною державою та необхідність поєднання законності й авторитету влади. Участь у формуванні українського війська сприяла розвитку практичних навичок управління військовими структурами, що було критично важливим у часи державотворчих процесів». Опозиційна діяльність проти руйнації регулярної армії показала його прихильність до порядку, дисципліни та ефективного функціонування державних інститутів. Такі події формували у Скоропадського розуміння політичної відповідальності та обмежень, що накладаються на лідера під час кризових ситуацій. Політичний досвід також впливав на здатність прогнозувати наслідки реформ і політичних рішень, обираючи баланс між радикальними змінами та консервативною стабільністю. Значення політичного досвіду проявилось і в його прагненні до сильної централізованої влади, здатної забезпечити безпеку та порядок у державі.

Особисті переконання П. Скоропадського щодо державності визначили його політичну діяльність та стратегічні пріоритети як гетьмана. Він вірив у необхідність сильної та незалежної України, здатної захистити свої

національні інтереси і забезпечити безпеку громадян. Його підтримка консервативних і монархічних ідей пояснювалася переконанням у тому, що стабільна влада та сильна армія є запорукою ефективного управління і розвитку держави. Гетьман прагнув створити систему державних інститутів, що забезпечувала б порядок, дисципліну та високий рівень організації суспільного життя. Як пише В. Горелов, «його переконання включали ідеї національної єдності, соціальної відповідальності та обов'язку перед історичною спадщиною, що впливало на його політичні рішення та управлінські методи».

Отже, до основних чинників формування світогляду гетьмана Павла Скоропадського віднесено: його сімейне та родове походження з козацько-старшинського роду Скоропадських, що заклало глибоке почуття історичної місії, любові до України та усвідомлення відповідальності за її долю; військова освіта та служба в Петербурзькому пажецькому корпусі й лейб-гвардії Кавалергардському полку, участь у російсько-японській і Першій світовій війнах надали практичний досвід командування, мужність та стратегічне мислення, які визначали його підхід до державного керівництва; політичні впливи та досвід, зокрема спостереження за діяльністю Центральної Ради та участь у становленні українського війська, формували критичне ставлення до хаосу політичних процесів та прагнення до організованої, стабільної влади; особисті переконання щодо державності визначали прагнення до незалежної та сильної України з потужною армією і підтримкою консервативних і монархічних ідей. Сукупно ці чинники створили фундамент політичного ідеалу та світоглядної позиції Павла Скоропадського, яка поєднувала історичну свідомість, військово-дисципліну, культурну обізнаність і прагнення до державного лідерства.

Ярослав Мохун (Тернопіль)

ПОЛІТИКА ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО В ГАЛУЗІ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

Діяльність П. Скоропадського була важливою віхою в історії України ХХ ст., періоду Української революції 1917 – 1921 рр., адже стала потужним каталізатором державотворчих процесів, що послугувало в свою чергу, культурному розвитку. У період Української держави Павла Скоропадського спостерігалися значні зміни в освітній та культурній сферах, яке мало вагомий та довготривалий вплив на національну культуру. Відтак, дослідження політики Павла Скоропадського, допомагає краще зрозуміти потреби державотворення, важливість освітньої і культурної політики в цьому процесі. Зважаючи на непрості умови державотворчих процесів, які були викликані революційними подіями, а також наслідками Першої світової війни, вивчення досвіду Української Держави Павла Скоропадського буде надзвичайно актуальним у сучасних умовах, супроводжених складними політичними реаліями.

Однією з іпостасей становлення держави завжди була власна система освіти. Тому постійна увага урядових кіл Української Держави була зосереджена на початковій і середній школі. Оскільки гетьманський переворот відбувся наприкінці квітня, а навчання розпочинається восени, то на підготовку відповідних розпоряджень і друк підручників було принаймні декілька місяців. Вже в липні Міністерством народної освіти видано розпорядження, відповідно до якого мала бути створена національна нижча початкова школа. Також документом передбачено навчання виключно на основі українських підручників. Українська мова визнавалась єдиною мовою

викладання. Щодо вже існуючих російськомовних гімназій та реальних училищ – в запроваджували цикл українознавчих предметів. Суттєві зміни планувались і в програмах учительських семінарій, які мали готувати педагогічні кадри до потреб нової школи. Вперше за кілька століть освіта мала відбуватись українською мовою.

Для підготовки вчителів влітку 1918 р. був виданий закон про окреме фінансування роботи вчительських курсів українознавства у всій Україні; також мали діяти трьохмісячні курси для вчителів шкіл з польською мовою викладання Києва, Вінниці та Житомира. З 1 липня призначено 350 стипендій для підтримки незаможних вчителів-українців початкових та середніх шкіл. Для їх фінансового забезпечення з державних фондів виділялося 77 500 карбованців. На ті часи це була дуже суттєва сума. Варто також зазначити, що українські гривня та карбованець забезпечувались золотом і були настільки стабільною валютою, що саме у карбованцях наприкінці 1918 року надана велика позика уряду Німецької імперії.

Також була видана низка законів, відповідно із якими Радою міністрів виділялися кошти для допомоги та розвитку дошкільної, шкільної і позашкільної освіти в Українській Державі. На початку осені Міністерством освіти та мистецтва, відповідно із чинним законодавством, за посередництва губернських, повітових та міських працівників, активно працювало створенням вечірніх шкіл. Засновувались також бібліотеки-читальні, організовувались клуби, виставка, екскурсії; влаштувались дитячі садки, ясла, майданчики. Також Міністерство працювало над підготовкою спеціалістів із позашкільної та дошкільної освіти та виховання. Постійно виділялись кошти для фінансової підтримки культурно-просвітних закладів, що існували ще з 1917 р. За інструкціями міністерства ще з 1 травня 1918 р. були ухвалені нові штатні розклади шкіл, а на підтримку вже заснованих та відкриття 400 нових початкових та середніх шкіл була виділена доволі значна, як на той час, сума – понад 3 мільйони карбованців державних коштів. Схожі заходи були заплановані і в часи Центральної Ради впродовж 1917–1918 рр., проте стабільного державного фінансового забезпечення вони так і не отримали.

Проте була й велика кількість проблем, які гальмували розвиток освіти. Зокрема з опозицією, не менш сильною, ніж у випадку із здобуттям церковної автокефалії, постійно довелось боротись і міністерству народної освіти, яке очолювали такі відомі й авторитетні науковці, як М. Василенко, В. Науменко, П. Стебницький.

Так, до прикладу у своїх мемуарах гетьман Павло Скоропадський торкається й міністра народної освіти, Миколи Василенка, якого він бачив, як гарну кандидатуру на посаду міністра народної освіти. Зазначаючи обізнаність Миколою Василенком українським питанням. Все ж таки, багато радикальних кіл були налаштовані проти міністра народної освіти, і вони не підтримували його, хоча М. Василенко обіцяв зміни в ланках середньої школи, все ж таки цього не відбулося. Крім того, вони одразу відмовились від дещо фантастичних планів більшості членів Української Центральної ради щодо можливості швидко та суцільно українізувати систему освіти. Якщо в майже стовідсотково україномовному селі початкові школи мають одразу ж стати українськими, то в російськомовному місті цей перехід має бути поступовим. Задля цього планувалось провести ряд реформ, які мали сприяти престижності української мови й викоріненню століттями формованого стереотипу, що українська мова – це мова сільського населення.

Перехід початкових шкіл на українську мову, за умови повного забезпечення необхідними кваліфікованими педагогічними кадрами,

здебільшого відбувався доволі легко. Задля забезпечення цих шкіл вчителями, міністерством народної освіти значна увага приділялась організації викладання української мови викладацьким складом учительських семінарій. Набагато складнішою була ситуація у середніх міських школах, гімназіях, де до процесу українізації здебільшого вороже поставились і батьківські комітети, і більшість педагогів. Побутувала стара стереотипна думка, що мовою науки є російська. Тому вирішено спочатку випустити всі необхідні підручники й дидактичні матеріали. А також наповнити бібліотеки українською літературою: як художньою, так і науковою. Планувалось також перекласти кращі зразки світової літератури на українську мову впродовж якнайкоротшого часу. Також мали бути перекладені і ряд наукових праць світових вчених.

Відтак, задля уникнення непотрібних конфліктів і не бажаючи спровокувати напруження на мовному ґрунті (як це інколи мало місце в часи Центральної ради), нове міністерство освіти намагалось розпочати роботу не з українізації вже існуючі російськомовних гімназій, а із заснування нових, україномовних середніх навчальних закладів. І успіхи на цій ділянці роботи були доволі відчутні. Промовистим є той факт, що в часи Центральної ради у Києві працювали тільки три українські гімназії, та й то за приватні кошти. У 1918 р. їх перевели на цілковите забезпечення державним фінансуванням. В часи гетьманату ситуація радикально змінилась. До грудня 1918 р. на території всієї Української Держави працювало вже понад 150 українських гімназій. Всі вони працювали на повному державному забезпеченні. У тих гімназіях, де мовою викладання залишалась російська мова, обов'язково впроваджувались як обов'язкові предмети українська мова та інші українознавчі дисципліни. Наступним етапом планувалось зробити поступову українізацію решти російськомовних шкіл та гімназій. В такий спосіб освіта мала стати українською.

Аналогічний підхід панував і на рівні вищої освіти. І якщо в часи Центральної Ради продовжували існувати лише три російськомовні університети, що були засновані задовго до 1917 р. – Київський, Харківський та Одеський, – то тепер, за активної участі Гетьмана були засновані ще два українських вищих навчальних заклади. Урочисте відкриття першого державного українського університету відбулось 6 жовтня 1918 р. в Києві, а другого – 22 жовтня у старовинному подільському місті Кам'янець-Подільський. Вочевидь планувалось, що новий університет в Києві має протидіяти русифікації у Наддніпрянщині, а Кам'янець-Польський – на Правобережжі та Поділлі. Для роботи в них були запрошені українські фахівці з університетів колишньої Російської імперії. Планувалось також запрошення професорів провідних європейських держав.

Набагато важче та повільніше відбувався процес підбору професорсько-викладацького складу в університеті Кам'яненця-Подільського. Це пояснюється тим, що в місті була практично відсутня своя професура, якщо не брати до уваги П. Бучинського, котрий працював у місті після тривалого викладання в Новоросійському університеті. Тому чиновники міністерства освіти були змушені запросити київських, харківських, львівських, катеринославських, ніжинських науковців.

За час гетьманату П. Скоропадського засновано більше двадцяти вузів, серед яких варто відзначити відкриття Київського Близько-Східного інституту, Одеського вищого міжнародного інституту, Одеського інституту муніципальних діячів, Київського географічного інституту. Такі заклади мали закрити окремі галузі науки, сприяти написанню термінологічних словників

та поступовому перекладу на українську мову найважливішої технічної літератури. Для цього формувались колективи науковців, які володіли французькою, німецькою та українською мовами. Поступово мали з'явитись і нові дослідження вже українською мовою. Після цього технічна освіта раз і назавжди мала стати українськомовною.

Загалом можна стверджувати, що існували плани поступово, впродовж кількох років цілковито перевести всю освіту на українську мову викладання. Мовами національних меншин мали залишитись лише невеличка частина початкових шкіл у районах, де переважна більшість населення була греками, поляками, євреями, німцями, циганами. Середня та вища освіта мали стати цілковито українськомовними.

Проте падіння Гетьманату й подальша окупація української території російськими більшовиками, російськими монархістами, поляками, румунами не дали провести заплановані реформи. Навпаки, розпочався новий виток русифікації, полонізації, румунізації української освіти. І тільки в сучасності, вже після початку російського вторгнення в 2014 р. освіта в Україні врешті стала українською.

Орест Цебенко (Львів)

УПРАВЛІНСЬКА СТРУКТУРА ТА ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ГОРОЖАНСЬКОГО КОМІТЕТУ

Після завершення Першої світової війни Галичина пережила глибоку соціальну кризу, масові втрати, поранені, полонені, діти-сироти, руйнування економіки, тощо. У цих умовах на початку грудня 1918 року створюється Український горожанський комітет (далі – УГК), який став відповіддю на соціальні проблеми, потреби, з яким стикалося населення Галичини та охоплював широкий спектр гуманітарної, соціальної та правової допомоги.

Варто зауважити, що УГК не був просто формою самоорганізації, ініціативою українського населення, а приклад інституційного волонтерства, мав чітку адміністративну, організаційну й управлінську структуру. Протягом останніх 12 років спостерігаємо активний розвиток волонтерства, який є відповіддю на сучасні кризи. Останніми роками він переріс в потужні громадські інституції, наприклад БФ «Повернися живим», ГО «Будуємо Україну Разом», тощо. Тож актуальність базується на дослідженні принципів управління та діяльності УГК, як успішного прикладу громадської гуманітарної інституції Галичини для сьогодення.

Головним документом, який регулював діяльність, структуру та принципи діяльності є Устав УГК, де міститься інформація про цілі, обсяг діяльності, територіальне охоплення, а також органи й інструменти управління УГК.

Як записано в уставі, головною ціллю й принципом діяльності комітету є достатньо широкою, це «матеріальна моральна санітарна і педагогічна допомога ... й своєю діяльністю обіймає цілий край Галичини». На основі даної цілі комітет мав 9 стратегічних завдань, описаних в Уставі. Його діяльність була багатогранною: медична, гуманітарна й правова підтримка інтернованих, ветеранів, полонених, біженців, людей з інвалідністю, дітей-сиріт, населення Гуцульщини, тощо. Усього діяло 16 секцій, що охоплювали різні соціальні групи та напрями допомоги

Статут УГК чітко закріплював три основні категорії членів:

Звичайні члени – ті, хто бере участь у зборах, має право голосу, може обирати й бути обраним.

Добродії – особи, які вносять значні пожертви на користь комітету, мають такі самі права, як звичайні члени.

Почесні члени – особи, які заслужили особливу подяку від українського народу або комітету. Мають дорадчий голос і певні представницькі функції.

Комітет мав багаторівневу ієрархічну структуру. Ця модель складалася з центрального комітету (Львів), окружних комітетів та місцевих комітетів.

Центральний комітет у Львові виконував роль вищого виконавчого та стратегічного органу. Він складався з таких частин:

1) Загальний Збір Членів. Це найвища влада Комітету. Склад Загального Збору включає всіх членів, включно з делегатами місцевих комітетів. Функціонально він є вищим наглядовим та законодавчим органом. Загальний Збір ухвалює рішення більшістю голосів або 2/3 голосів в деяких питаннях. До його виняткової компетенції входить обрання почесних членів, прийняття змін до Статуту, вибір ревізійної комісії та інші стратегічні завдання. Збори скликаються щорічно Великою Радою до Львова.

2) Велика Рада є найвищою виконавчою владою Комітету, складається з голови, 10 членів і 5 заступників. Вона відповідає за створення окружних і місцевих комітетів. Велика Рада приймає (або виключає) звичайних членів і членів-добродіїв, а також визначає висоту місячних внесків звичайних членів.

3) Мала Рада керує поточною діяльністю Комітету, зокрема секціями. У склад кожної із 16 секцій входить відпоручник Великої Ради та 2 інші особи Малої Ради, а також інші члени за затвердженням. Якщо секція не виконує своїх обов'язків, то має тимчасово замінити її Мала Рада. Також важливою функцією є управління зборами коштів та їх орудуванням на цілі УГК. Також Мала Рада має право знижувати розмір внесків незможним членам.

4) Контрольна комісія складається з 3-х членів, які вибираються на Загальному Зборі. Її роль є фінансовий аудит та перевірка усієї документації комітету. Така ж комісія існувала на рівні округів та на місцях.

5) Міровий суд складається з 2-х членів, яких кожна сторона спору вибирає по одному з-поміж членів Комітету. Він відповідає за вирішення всіх внутрішніх спорів, включно з окружними та місцевими осередками.

Нижчий рівень управління здійснювалося на рівні округів. Подібно до центрального комітету складався у своїй структурі з Загальних Зборів. До його складу входять члени окружного комітету та делегати від менших місцевих комітетів. Для правосильності рішень потрібна присутність 15 членів. Він відповідає за регіональну координацію, веде наради щодо переведення цілей Комітету у своєму окрузі, а також обирає Окружну Раду та Контрольну Комісію. Окружний Комітет може бути розв'язаний рішенням Малої Ради або власним Загальним Збором. Окружна рада – це виконавчий орган округу, складається з голови, 4 членів і 2 заступників. До її повноважень входить виконавча влада в окрузі, зокрема виконання доручень Малої Ради, збір членських вкладок в окрузі, є посередником між місцевими комітетами та Малою Радою, має обов'язок доглядати, щоб місцеві комітети не переступили цілей Комітету.

Місцевий рівень представлений 44 місцевими осередками, відповідав за безпосередній контакт із бенефіціарами та оперативну реалізацію статутних завдань. Також, як і на рівні округів, управління здійснювалося через загальні збори (мінімум 10 членів) та місцеві ради (складається з голови, 3 членів і 1 заступника).

На основі системи управління УГК можна виділити такі ключові принципи його діяльності:

Гнучкість. Мала Рада мала право знижувати або звільняти від сплати внесків незаможних членів. Оперативне скликання зборів: Велика Рада мала право скликати надзвичайні Загальні Збори до Львова або іншої місцевості в міру потреби, а була зобов'язана це робити на запит (1/4) звичайних членів. Це забезпечувало механізм швидкого скликання керівного органу.

Децентралізація. УГК мав децентралізовану структуру, це мережа з 45 осередків на рівні Східної Галичини.

Диверсифікація фінансування. Комітет не покладався на єдине джерело доходу, а використовував різні способи отримання фінансування, зокрема: регулярні місячні внески від звичайних членів, організація офіційних зборів коштів серед населення, спадщина на користь Комітету, пожертви місцевих благодійників (добродії), пожертви української діаспори, національні фінансові й кооперативні установи та Греко-католицька церква.

Ще важливим принципом є прозорість й підзвітність, як вже згадувалося в структурі УГК була Контрольна Комісія, яка мала перед кожним засіданням робити перевірку, аудит документів та фінансів.

Однією з найбільш стратегічно важливих принципів комітету є ризик менеджмент. Розуміючи загрозу ліквідації в умовах польської окупації, секції УГК були організовані настільки ефективно і професійно, що вони стали підґрунтям для створення незалежних фахових товариств, як: «Союз українських адвокатів» та «Українське товариство допомоги інвалідам». Це забезпечувало продовження функцій УГК після її ліквідації. Те саме стосується фінансової справи: в Уставі прописано що майно переходить на «Українське Товариство охорони дітей і опіки над молоддю у Львові», а якщо не існуватиме, то на «Товариство «Просвіта» у Львові».

Загалом УГК це про високий рівень бюрократичної організації й чітку дисципліну. Структура членства і управління була складною трьохрівневою моделлю, але дієвою для сталої діяльності на допомогу населенню Галичини.

Тамара Галицька-Дідух (Івано-Франківськ)

ГАЛИЦЬКА СОЦІАЛІСТИЧНА РАДЯНСЬКА РЕСПУБЛІКА ТА ЇЇ РОЛЬ ЯК МАРІОНЕТКОВОЇ РАДЯНСЬКОЇ КВАЗІДЕРЖАВИ

Галицька Соціалістична Радянська Республіка (ГСРР), проголошена у липні 1920 р., є одним із найяскравіших прикладів радянської експансії на західноукраїнських землях у період Української національно-демократичної революції та радянсько-польської війни. Незважаючи на гучні декларації про встановлення радянської влади, ГСРР фактично функціонувала як маріонеткова квазідержава, створена Москвою і повністю залежна від політичної та військової підтримки РСФРР.

У лютому 1919 року виникла Комуністична партія більшовиків Галичини і Буковини, яка діяла як обласна структура КП(б)У. Її діяльність передувала створенню так званої галицької «державності», проголошеної лише в липні 1920 року. КПСГ активно виступала проти уряду ЗУНР, прагнучи встановити владу рад за зразком радянської Росії.

У березні 1919 року уряд у Петрограді намагався домовитися з керівництвом ЗУНР про створення «коридору» для проходження Червоної армії з метою підтримки угорського радянського режиму Бели Куна. Як зазначив член Реввійськради XIII армії Г. П'ятаков, через територію Галичини планувалося налагодити зв'язок із радянською Угорщиною.

26 лютого 1920 року в Москві при ЦК РКП(б) засновано Галицьке бюро (Галбюро), головним завданням якого стало ведення обліку вихідців із

Галичини, організація серед них політичної та агітаційної роботи, а також видавнича діяльність. Згодом, 23 квітня 1920 р., у Києві утворили Галицький організаційний комітет (Галоргком) під керівництвом Ф. Кона, що займався пропагандистською діяльністю серед місцевого населення. Крім того, відкрито спеціальні курси для підготовки 150 агітаторів, призначених для роботи на території Галичини, зайнятій радянськими військами.

Військові перемоги Червоної армії під час радянсько-польської війни в червні 1920 року знову пробудили у керівництва РСФРР сподівання на поширення соціалістичної революції на територію Європи. У цьому контексті питання так званого «визвольного походу» до Східної Галичини набуло особливої актуальності. У своїй доповідній записці до В. Леніна Л. Каменев наголошував, що саме з галицьких земель селянський рух може швидше охопити Польщу, ніж через напрямки Мінськ – Варшава, а також підкреслював стратегічне значення Галичини як «воріт до Угорщини», контроль над якими є вкрай важливим.

Радянський уряд прагнув сформувати у жителів Східної Галичини позитивне ставлення до Червоної армії. Ленін представляв дії радянської влади як місію допомоги пригнобленим народам світу. Окупацію пояснювали бажанням більшовиків підтримати «робітників і селян Галичини у створенні власної радянської влади». Підкреслювалося, що Червона армія сприяє «ліквідації старого капіталістичного устрою та побудові нового – соціалістично-комуністичного».

19 червня 1920 р. нарком закордонних справ РСФРР Г. Чичерін у записці до Леніна порушував питання про можливість «приєднання Східної Галичини до України» під час переговорів з Польщею. Для Леніна ж західноукраїнські території мали значення не лише політичного, а й революційного плацдарму. Він зазначав, що володіння Східною Галичиною створює сприятливі умови для подальшого розгортання революційного руху в Європі: «Маючи Галичину, ми отримуємо базу проти сучасних держав... і відкриваємо шлях до Угорщини, де достатньо невеликого поштовху, щоб спалахнула революція. Ми розуміємо, що ризик великий, але боротьба за Галичину – це боротьба за майбутнє світової революції».

30 червня 1920 р. на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У розглянуто питання про створення Галицького революційного комітету – органу, який мав діяти після вступу Червоної армії на галицькі землі. Одночасно при ЦК РКП(б) сформували Галицьке бюро з питань пропаганди та агітації.

8 липня 1920 р. створено Галицький революційний комітет (Галревком) у складі: В. Затонського (голова), М. Барана (заступник), Ф. Конаря, К. Литвиновича та І. Немиловського. 16 липня 1920 р. пленум ЦК РКП(б) затвердив його склад. У декларації від 15 липня Галревком проголосив створення радянської держави – Галицької Соціалістичної Радянської Республіки, яку планувалося зробити «радянською Швейцарією» – осередком комуністичного інтернаціоналізму між Сходом і Заходом.

11 серпня 1920 р. на пленумі Центрального Комітету КПСГ зазначалося, що Галревком перебуває у повній ідейній та організаційній залежності від ЦК КП(б)У. Сам В. Затонський наголошував, що питання державного устрою Галичини є «треторозрядним». При цьому більшовики заявляли, що уряд ЗУНР «не має жодних повноважень і стоїть поза революційним законом».

Документи Галревкому, у тому числі декрети, друкувалися польовою друкарнею Політвідділу Реввійськради XIV армії РСЧА. У першому декреті комітет оголосив себе єдиним органом вищої влади до скликання Першого з'їзду Рад, передаючи владу на місцях підлеглим повітовим, міським і

сільським ревкомам. Декрет про землю встановлював «народну власність» на земельні ділянки понад 30 моргів (33,6 га), які переходили у власність держави без розподілу серед селян. У декларації «Про права і обов'язки робітників у ГСРР» головним принципом визнавалася «диктатура пролетаріату». До перших актів належали також декрети про скасування державного статусу української мови, про відокремлення церкви від держави, про валютний обмін і нормування збору врожаю.

Населення сприйняло земельну політику пасивно. Як згадував В. Затонський, селяни не розуміли гасла «грабуї награвоване» й не бажали порушувати «святе право власності». Лише після перевірки справжності документів вони погоджувалися збирати хліб на панських землях.

Більшовицький терор поширився і на Галичину. З вересня 1920 р. завідувач відділу Галревкому М. Левицький повідомляв радянському уряду, що в повітах діють ревкоми, тісно пов'язані з Галицькою ЧК, які борються з контрреволюціонерами, саботажниками та шпигунами. Їхня діяльність включала обшуки, арешти, облави, конфіскацію майна й адміністративні покарання.

Хоча в Галичині створено 20 повітових і 1150 сільських ревкомів, їм не вдалося розгорнути активну діяльність. Це пояснювалося слабкою організацією ліворадикальних сил у Східній Галичині на початку 1920-х рр. та недовірою більшовиків до місцевого населення. Для посилення впливу залучали галичан із Росії та Наддніпрянської України, проте їх було недостатньо, тому вирішили «мобілізацію в Галичині не проводити, добровольців приймати обережно».

У серпні 1920 року під час другої спроби контрнаступу Червоної армії у Сколе Ференц Бекеш проголосив створення Бойківської Радянської Республіки, яка проіснувала кілька днів. До середини вересня польсько-українські війська підійшли до Тернополя, що змусило галицьких більшовицьких урядовців відступити за Збруч. З регіону вивозили обладнання підприємств, сільськогосподарські знаряддя, валюту, коштовності, а також реквізовані харчі та худобу. 25 вересня Галревком самоліквідувався, а згодом були ліквідовані Галбюро та Галоргком.

Під час Ризької мирної конференції (вересень 1920 – березень 1921 рр.) уряд РСФРР розглядав можливість міжнародного визнання ГСРР і підтримував Галревком, навіть планувалося створення єдиного галицького представництва для ГСРР та ЗУНР. Однак восени 1920 року, через зміну співвідношення сил на користь Польщі, РСФРР погодився з вимогою польської делегації не обговорювати проблему Східної Галичини. Підсумовуючи діяльність Галревкому, В. Затонський у листі від 23 вересня 1920 р. визнавав, що до такої серйозної справи, як перенесення соціалістичної революції «ми були дуже погано підготовлені», і наголошував на необхідності підготовки до повернення в Галичину.

Галицька Соціалістична Радянська Республіка стала прикладом радянської політики створення маріонеткових квазідержав на окупованих територіях. Попри проголошення радянської влади та низку декретів, ГСРР не мала реальної підтримки серед місцевого населення, обмежено контролювала територію та була повністю залежна від РСФРР і КП(б)У. Короткочасне існування цієї квазідержави демонструє, що ідеологічні плани більшовиків часто розходилися з реальною спроможністю впроваджувати радянську владу на нових землях. Дослідження діяльності Галревкому та ГСРР дозволяє краще зрозуміти механізми радянської експансії, обмеження місцевого суверенітету та роль маріонеткових утворень у реалізації політики Москви на Західній

Україні. Дослідження історичного досвіду ГСРР також дозволяє краще зрозуміти механізми функціонування квазідержав на сучасному етапі та їхню роль у реалізації зовнішньополітичних стратегій держав-кураторів.

Степан Василюшин (Тернопіль)
РОЗВИТОК МЕРЕЖІ ТА СОЦІАЛЬНЕ СПРЯМУВАННЯ
ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ В ТАРНОПІЛЬСЬКОМУ
ВОЄВОДСТВІ (1919–1939 РР.)

Проблематика становлення та розвитку професійно-технічної освіти у міжвоєнній Польщі, зокрема на теренах Східної Малополющі, посідає важливе місце у вивченні соціокультурних і освітніх процесів регіону. Тернопільське воєводство, як адміністративно-територіальна одиниця Другої Речі Посполитої, було простором активного перетину економічних, етнокультурних та політичних інтересів, що безпосередньо впливали на формування структури професійного шкільництва. У період 1919–1939 рр. професійно-технічна освіта виконувала не лише економічну, а й виразно соціальну функцію, стаючи інструментом реалізації державної політики у сфері «соціальної інженерії» та колонізаційного впливу на місцеве населення.

Актуальність дослідження зумовлена потребою комплексного аналізу функціонування мережі професійно-технічних навчальних закладів у Тернопільському воєводстві як складової частини освітньої системи Другої Речі Посполитої. З'ясування особливостей їхньої організації, змісту навчальних програм і соціального спрямування дає змогу глибше осмислити освітню політику польської влади щодо українського населення, а також механізми формування професійних кадрів для місцевої економіки.

Початковий етап становлення системи професійно-технічної освіти на території Тернопільського воєводства (1919–1932 рр.) характеризувався фрагментарністю організаційних засад, нестабільністю фінансування та відсутністю цілісного нормативно-правового регулювання, що зумовлювало повільне формування державної політики у цій сфері. Після відновлення незалежності Польщі у 1918 році новостворена держава зіштовхнулася з потребою уніфікації освітніх систем колишніх імперій – Австро-Угорської, Російської та Пруської, – які відрізнялися структурою, мовою навчання та підходами до професійної підготовки. У цьому контексті професійно-технічна освіта опинилася на периферії державних пріоритетів, поступаючись загальноосвітній та гімназійній школі, що сприймалися як ключові засоби формування польської національної ідентичності.

У 1919–1932 рр. професійно-технічна освіта не мала виразно окресленого інституційного статусу, що проявлялося у «значній хаотичності» мережі навчальних закладів і «недосконалості правового регулювання» (визначення сучасників). Відсутність єдиних програм, навчальних стандартів і централізованого контролю призводила до неузгодженості між підготовкою фахівців і реальними потребами регіональної економіки. У структурі воєводства не існувало сталої системи професійного шкільництва – окремі школи відкривалися на базі місцевих ініціатив, товариств ремісників чи церковних громад, проте їхня діяльність часто мала епізодичний характер через обмежене фінансування та кадровий дефіцит.

У суспільстві домінувала тенденція орієнтації молоді на здобуття гімназійної освіти, яка вважалася більш престижною та відкривала шлях до університетських студій і службової кар'єри. Натомість професійне навчання, особливо у ремісничо-технічних школах, сприймалося як «нижчий» освітній

щабель, призначений для соціально менш забезпечених верств. Такий підхід гальмував розвиток фахової підготовки робітничих кадрів, що у свою чергу стримувало модернізацію економіки регіону.

До 1932 року розвиток професійно-технічної освіти в Тернопільському воєводстві переважно спирався на приватну ініціативу, діяльність громадських об'єднань і місцевих органів самоврядування. Особливу роль у цьому процесі відігравали українські та польські культурно-освітні товариства, які, керуючись власними національними чи конфесійними пріоритетами, створювали навчальні осередки для підготовки кваліфікованих ремісників, техніків і працівників сільського господарства. Проте така ініціативність не могла компенсувати відсутність системного державного підходу, а освітня політика центральної влади залишалася непослідовною, зосередженою переважно на адміністративному управлінні без вироблення чітких стратегічних орієнтирів.

Отже, перший етап розвитку професійно-технічної освіти у Тернопільському воєводстві можна визначити як період пошуку, інституційної неупорядкованості та переважання стихійних форм організації навчального процесу. Саме в цей час закладалися передумови для подальших реформ, які у 1930-х рр. мали на меті перетворити професійну школу з маргінального елемента освітньої системи на структурно впорядкований і суспільно значущий компонент державної освітньої політики.

Освітня реформа 1932 року, започаткована Міністерством віросповідань і народної освіти Другої Речі Посполитої, стала поворотним моментом у становленні національної системи освіти, включно з її професійно-технічним сегментом. Вона була спрямована на уніфікацію шкільної мережі, модернізацію навчальних програм і підпорядкування освіти стратегічним завданням державного розвитку. Прийняття Закону «Про організацію системи освіти» від 11 березня 1932 р. (т.зв. «реформи Єнджеєвича») започаткувало процес систематизації та інституціоналізації професійно-технічної освіти, визначивши її як один із ключових інструментів державної політики з підготовки кваліфікованих кадрів для потреб національної економіки, а також засіб формування соціально активного громадянина.

Реформа 1932 року заклала підвалини ієрархічно впорядкованої системи освіти, яка включала початкову, загальну, середню та професійну школи. Професійно-технічна освіта отримала чітке правове унормування, що передбачало визначення її типології, завдань і підпорядкування державному контролю. Основною метою діяльності професійних навчальних закладів проголошувалася підготовка висококваліфікованих фахівців, здатних ефективно інтегруватися у господарське життя держави. Відтепер освітній процес мав забезпечувати гармонійне поєднання теоретичних знань, практичних умінь і соціально-громадянського виховання, спрямованого на виховання дисциплінованого, лояльного до держави та працездатного громадянина.

Відповідно до положень реформи, у структурі професійної освіти виокремлювалися три основні типи закладів:

Школи донавчання – короткострокові навчальні інституції, призначені для підвищення кваліфікації робітників і ремісників, які вже мали певний фаховий досвід.

Школи основного типу – середні професійні заклади, що забезпечували комплексну підготовку учнів за певним фахом, поєднуючи навчання з виробничою практикою.

Школи професійного навчання – спеціалізовані установи прикладного характеру, зорієнтовані на підготовку кадрів для конкретних галузей промисловості, сільського господарства, торгівлі чи ремісництва.

Запровадження чіткої типології створювало умови для стандартизації навчальних планів, підвищення якості освіти та оптимізації кадрової підготовки. Водночас професійна школа розглядалася не лише як економічний, але й як соціальний інститут – покликаний забезпечувати «соціальну структурування» населення, формуючи нові моделі трудової поведінки та громадянської свідомості.

Для територій із багатонаціональним складом населення, зокрема Тернопільського воєводства, реформа мала додатковий ідеологічний вимір. Під впливом урядових директив професійна освіта ставала інструментом утвердження польської культурної та мовної домінанти, що виявлялося у змісті навчальних програм і принципах виховання. Проте, попри цей аспект, саме після 1932 року професійно-технічне шкільництво в регіоні отримало більш упорядковану організаційну структуру, стабільні джерела фінансування та перспективу розвитку, що заклало основу для подальшого розширення його мережі у другій половині 1930-х рр.

Мережа професійно-технічних навчальних закладів Тернополя у міжвоєнний період відзначалася значним рівнем диверсифікації профілів та функціональною спрямованістю на потреби регіональної економіки, що відповідало загальноєвропейським тенденціям розвитку фахової освіти першої половини ХХ ст. В умовах переважно аграрної економіки Тернопільського воєводства особливого значення набували школи, які забезпечували підготовку кадрів для промислового, ремісничого та сільськогосподарського секторів. З одного боку, це сприяло модернізації виробництва, а з іншого – виконувало важливу соціально-інженерну функцію, формуючи нову систему професійних ієрархій і забезпечуючи контрольоване «перевиховання» населення у дусі державницької лояльності.

У місті Тернополі діяла розгалужена мережа навчальних закладів різних типів, серед яких ткацька школа, жіночі професійні школи, промислові школи та сільськогосподарські школи. Їхня діяльність сприяла не лише професійній підготовці молоді, а й підвищенню соціальної мобільності окремих верств населення. Наявність жіночих професійних шкіл є показовою у контексті зміни ролі жінки в суспільстві: вони надавали можливість отримати фах у галузях домашнього господарства, шиття, ткацтва чи торгівлі, що відповідало концепції «виховання працелюбної громадянки держави».

У межах Тернопільського воєводства функціонували також заклади підвищення кваліфікації та післяшкільного навчання – у Бережанах, Чорткові, Кам'янці Струмінській і Тернополі, а також Господарська семінарія в місті Язлівці, яка забезпечувала підготовку управлінських кадрів для сільськогосподарського сектору. Таке розширення мережі свідчить про поступову інституціоналізацію професійного шкільництва, орієнтованого на задоволення локальних потреб ринку праці.

Водночас професійно-технічна освіта в регіоні мала чітке політичне забарвлення, зумовлене етнопольською політикою польської держави у Східній Малопольщі. Міністерство віросповідань і народної освіти розробляло комплексні плани розвитку професійної освіти та системи підвищення кваліфікації, спрямовані на зміцнення польського етнопольського елемента в економічному та соціальному житті краю. Пріоритетними визначалися напрями сільського господарства, торгівлі та

промисловості, у яких, за задумом уряду, мала формуватися лояльна до держави, кваліфікована робоча сила.

Одним із важливих завдань освітньої політики цього періоду було забезпечення кадрової стабільності та утримання фахівців у регіоні, що мало подвійний ефект: з одного боку, стимулювало економічний розвиток Східної Малопольщі, а з іншого – сприяло закріпленню польського соціального прошарку в стратегічно важливих адміністративних центрах, зокрема у Тернополі. Таким чином, професійна школа виконувала функцію не лише освітньо-економічну, а й етнополітичну, стаючи інструментом реалізації державної стратегії соціальної структуризації населення на «східних кресах».

Соціальне спрямування професійно-технічної освіти на території Тернопільського воєводства у міжвоєнний період мало виразний колонізаційний характер, що цілком відповідало загальній парадигмі освітньої політики Другої Речі Посполитої на «східних кресах». Польська держава розглядала систему освіти – як загальної, так і професійно-технічної – не лише як засіб економічного розвитку, а й як інструмент соціальної інженерії, спрямований на «соціальну структуризацію населення» та консолідацію польського етнонаціонального чинника в адміністративно периферійних регіонах. Через механізми шкільної політики держава прагнула сформувати нову соціальну ієрархію, у якій польський елемент відіграв провідну роль у сфері управління, промисловості та освіти.

Цей підхід чітко простежується у змісті навчальних програм професійних шкіл, що поєднували фахову підготовку з ідеологічним компонентом. До навчальних планів включено дисципліни, покликані формувати у молоді лояльність до держави, зокрема такі предмети, як «наука обивательства» (виховання громадянської свідомості) та «наука про Польщу», що охоплювали історію, географію, суспільні основи державності й елементи морального виховання у дусі польського патріотизму. Таким чином, професійна школа виступала не лише місцем набуття фахових компетенцій, а й осередком політичного та культурного впливу, через який держава реалізовувала завдання формування лояльного соціального середовища.

У відповідь на асиміляційний характер урядової освітньої політики українська громада Тернопільського воєводства активно розвивала альтернативну мережу приватного професійного шкільництва, фінансованого переважно за рахунок громадських організацій та благодійних фондів. Провідну роль у цьому процесі відігравало товариство «Рідна школа», яке забезпечувало створення та утримання українських освітніх закладів, зокрема професійного типу. Одним із таких осередків стала чоловіча фахово-доповнююча школа в Тернополі, яка функціонувала як простір не лише професійного навчання, а й збереження української мови, культури та національної свідомості.

Українські громадські діячі та освітні товариства неодноразово порушували питання нерівності у фінансуванні та відсутності державної підтримки українськомовного професійного шкільництва. Зокрема, вони наголошували на необхідності створення рільничої (сільськогосподарської) школи, про заснування якої польська адміністрація періодично декларувала наміри, однак фактично не реалізовувала ці плани. Натомість державні ресурси спрямовувалися переважно на підтримку польських або колонізованих навчальних закладів.

Отже, розвиток професійно-технічної освіти у міжвоєнному Тернопільському воєводстві мав дуалістичний характер: з одного боку, він сприяв модернізації економіки та соціальної мобільності населення, а з

іншого – відображав глибокі етнонаціональні суперечності регіону. Для польської держави професійна школа була інструментом консолідації та асиміляції, тоді як для української громади – формою національного самозахисту та культурного спротиву, що дозволяла зберегти освітню автономію в умовах централізованої політики колонізації.

Іван Куций, Святослав Русенко (Тернопіль)

ТЕМАТИКА МИТНОЇ СПРАВИ ПОЛЬСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ 1919–1939 РР. У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

В умовах сучасного українського державотворення дослідницька увага науковців все частіше звертається до проблематики історичного минулого різноманітних державних інституцій на території України. Їхнє вивчення має не лише пізнавальний інтерес – воно покликане надати практичні аргументи в адміністративно-управлінських стратегіях організації відповідних інституцій сучасної України. Однією із таких інституцій, без якої неможливе економічне функціонування будь-якого державного організму, є, зрозуміло, митниця. У сучасній українській історіографії проблематика історії митної справи ще донедавна була недостатньо розробленою. Лише в останні десятиліття вона почала привертати до себе увагу відносно невеликої кількості українських вчених. Одним із вагомих аспектів цієї проблематики вважаємо функціонування митних інститутів та митної справи у державно-правових та соціально-економічних реаліях Польської Республіки міжвоєнного періоду. Саме ця тема в останні роки все частіше постає предметом наукових студій. Тому на сьогодні ми вже маємо деякий науково-дослідницький доробок, присвячений науковому вивченню окресленої теми. Ця ситуація ставить на порядок денний наукове завдання здійснити історіографічний аналіз наявних на сьогодні науково-дослідницьких праць та концептуальних поглядів стосовно зазначеної тематики.

Історіографічний аналіз варто розпочати із констатації такого факту, що наявний у нас науковий доробок аналізує досліджувану проблему у різних масштабах постановки дослідницьких тем. Насамперед зауважимо, що тематика митної справи Польської Республіки досліджувалася як у працях, присвячених загальним характеристикам суспільно-політичної чи соціально-економічної системи цієї держави, так і в рамках вузькоспеціалізованих досліджень які присвячені вивченням окремих аспектів митної справи.

Яскравим прикладом наукових праць першого підходу можемо вважати науковий доробок івано-франківської дослідниці Лідії Присташ, авторки дисертації “Апарат управління Західною Україною в складі Польщі (1921–1939)” (1998). Це дослідження характеризує насамперед широке коло проблем функціонування цілісної адміністративної системи міжвоєнної Польщі на українських землях. Лідія Присташ дослідила значну кількість засад та особливостей функціонування адміністративно-державного апарату, які безпосереднім чином характеризують функціонування власне митних органів Польської Республіки. Дослідниця аргументовано довела, що митна справа була не просто технічним механізмом збору податків, а інструментом політичного контролю та економічного тиску на українське населення. Тобто авторка підійшла до митної справи як до однієї із ланок, яка істотно доповнює загальну картину функціонування адміністративного апарату Польщі у західноукраїнському регіоні. Вона окреслила функції митних органів, їхню роль у загальнодержавній політиці Польщі, специфіку кадрової політики, зацентрувала на колоніальному характері митної політики держави. В своєму аналізі митниці дослідниця всіляко доводить думку, що ця служба (як

складова державного апарату управління Західною Україною) була для цієї держави насамперед інструментом колоніальної політики, спрямованої на контроль та асиміляцію українського населення.

Окрему увагу варто приділити працям, які характеризують історію митної справи в широкому хронологічному діапазоні. Так, Наталія Сай в рамках дисертації «Становлення та розвиток митної справи на західноукраїнських землях з IX ст. до 90-х рр. XX ст.» (2011) здійснила вагомий внесок у дослідження історії митної справи в Україні. Вона простежує еволюцію митних інституцій починаючи з епохи середньовіччя (від IX ст.) і аж до сучасності (до кінця XX ст.). У роботі особливу увагу приділено саме західноукраїнським землям, які перебували під владою різних держав (зокрема у складі Польщі); у ній вона значною мірою опиралась на матеріали Львівської митниці. Наталія Сай детально характеризує економічну, політичну та соціальну роль митної системи.

Дослідження історії митної справи істотно доповнюють праці вчених, які вивчають дотичні до митної справи питання. Так, історик Сергій Гуменний, досліджуючи історію прикордонних процесів, нелегальних міграцій та функціонування польсько-радянського кордону у 1921–1939 рр., проаналізував механізми контролю кордону, діяльність прикордонних і митних служб тощо. У своєму дисертаційному дослідженні «Нелегальні міграційні процеси на польсько-радянському кордоні (в адміністративних межах УСРР/УРСР) у 1921–1939 рр.» (2022) він аргументовано проілюстрував, як митні органи взаємодіяли з прикордонними військами у боротьбі з контрабандою та нелегальними переходами. У його працях митниця розглядається як частина системи безпеки, що мала не лише економічну, а й політичну функцію – стримування нелегальних міграцій, контроль за рухом товарів і людей тощо. Сергій Гуменний характеризує і міжнародний контекст митної служби – доводить, що митна справа на польсько-радянському кордоні була інструментом геополітичної боротьби між державами, а не лише економічним механізмом.

Серед сучасних спеціалізованих дослідників митної справи міжвоєнної Польщі центральна роль належить тернопільським науковцям. Так, Святослав Русенко у численних статтях та публікаціях зробив вагомий внесок у дослідження історії митної справи міжвоєнної Польщі, зосередившись на аналізі митно-тарифної політики та міжнародних угод, які визначали економічні й політичні умови функціонування польської митної системи у 1918–1939 рр. З-поміж основних напрямів його досліджень варто виділити митно-тарифну політику Польщі, яку він трактує насамперед інструментом економічного захисту та політичного контролю. Польща, як читаємо у його публікаціях, використовувала високі митні тарифи для захисту власної промисловості та сільського господарства від конкуренції з боку сусідніх держав. Дослідник підкреслює, що митна система була тісно пов'язана з політикою санаційного режиму, який прагнув централізувати економічне управління. Святослав Русенко розглядав митну політику Польщі у ширшому європейському контексті, показуючи її взаємозалежність із політикою Ліги Націй та економічними кризами 1920–1930-х рр. Він акцентував, що митна справа Польщі була частиною дипломатичної боротьби цієї держави за економічну стабільність та політичний авторитет. Загалом дослідник одним із перших системно дослідив митно-тарифну політику Польщі як окремий напрям історії міжвоєнної доби; поінтерпретував її як ключовий чинник економічної та політичної стратегії держави у 1918–1939 рр.

Ще однією помітною постаттю в аналізованому дослідницькому полі є тернопільська дослідниця Соломія Дарморіз (Кулик). Її дисертаційна робота «Діяльність “Дирекції мит у Львові” (1922–1927 рр.)» (2025) здійснила вагомий внесок у вивчення митної справи міжвоєнної Польщі, адже вона висвітлила правові та адміністративні аспекти функціонування митних органів на західноукраїнських землях у складі Другої Речі Посполитої (1918–1939). Дисертантка доводить, що митні органи були інтегровані у загальну систему польського управління, підпорядковану Міністерству фінансів: вона аналізує правові акти та інструкції, які регулювали діяльність митниць у міжвоєнний період. У її роботі митна справа розглядається не лише як економічний інструмент, а й як засіб політичного контролю над українським населенням. Соломія Дарморіз підкреслює, що митні органи виконували функцію обмеження економічних контактів українців із сусідніми державами (СРСР, Чехословаччиною). Вона звертає увагу і на національний склад митних службовців: українців практично не допускали до роботи в митниці, що забезпечувало лояльність апарату до польської влади. Дослідниця доводить, що митна політика Польщі мала колоніальний характер: вона стримувала розвиток місцевої економіки, ускладнювала торгівлю та посилювала залежність регіону від польського ринку.

Таким чином, здійснений нами аналітичний зріз наукового доробку ілюструє, що у сучасній українській історіографії тематика митної справи Польської Республіки 1919–1939 рр. поступово починає набирати популярності у наукових колах. Наявний стан вивчення цієї теми не дає вже нам підстав кваліфікувати її як не вивчену. Проте, з іншого боку, можемо констатувати що і по сьогодні окреслена тема вивчена радше фрагментарно – відчутним є брак цілісних синтетично-узагальнюючих студій, у яких би окреслена тема вивчалася всесторонньо. Чимало аспектів теми і по сьогодні залишаються поза увагою науковців. Звідси можемо констатувати, що тема митної справи міжвоєнної Польщі ще тривалий час вважатиметься перспективною для подальших досліджень.

Іван Зуляк, Анна Патра (Тернопіль)

ГОСПОДАРСЬКО-АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПОВІТОВОГО ВІДДІЛУ САМОВРЯДУВАННЯ В ТЕРНОПОЛІ (КВІТЕНЬ 1929 Р.)

Засідання повітового відділу, що відбулося 30 квітня 1929 р. під головуванням віце-старости, було показовим прикладом комплексного розгляду питань місцевого управління в системі повітової адміністрації Другої Речі Посполитої. Матеріали засідання засвідчують багатоплановість повсякденної діяльності органів влади, поєднання економічних, земельних, фінансових і соціально-гуманітарних компетенцій, а також тісний зв'язок між господарськими ініціативами на рівні гмін і контролем з боку державної адміністрації. Основну частину порядку денного становили питання, пов'язані з розпорядженням майном і регулюванням земельних відносин. Це свідчило про актуальність проблеми управління комунальними ресурсами, що перебувала під контролем повітової адміністрації. Зокрема, у Великій Луці ухвалено продаж приміщення канцелярії для фінансування будівництва нового адміністративного корпусу. Такі рішення демонстрували прагнення до модернізації інфраструктури місцевого самоврядування. Аналогічного характеру мали ухвали про продаж лісових і земельних ділянок в Острові, Козівці та Великому Глибочку. У кожному випадку продаж майна

скеровували на оптимізацію комунальних фінансів або розвиток громадської інфраструктури.

Характерною тенденцією було прагнення до врегулювання правового статусу спірних або занедбаних гмінних площ. Так, у Козівці розглядали випадки привласнення земель приватними особами, що свідчило про слабкість контролю на місцях, але водночас і про послідовність адміністрації у відновленні законного стану власності. Аналогічно в окремих населених пунктах розв'язували питання кадастрового статусу струмка, який проходив через приватні землі, але був записаний за гміною.

Важливим аспектом стала також фінансова політика гмін. Повітовий відділ схвалив продаж земель у Великому Глибочку для погашення боргу перед ощадною касою Тернополя, що демонструвало практику використання майнових ресурсів як інструменту фінансової стабілізації. Загалом ухвали щодо майнових операцій свідчили про активне залучення повітових органів до нагляду за економічною діяльністю місцевих рад. Систематичне погодження купівлі-продажу чи обміну ґрунтів у різних гмінах свідчили про бюрократизовану, але водночас контрольовану систему розпорядження громадським майном. Деякі рішення мали тривалий характер, що вказувало на безперервність адміністративних практик, успадкованих від австро-угорського періоду.

Засідання 30 квітня 1929 р. охоплювало також блок соціально-фінансових рішень, скерованих на забезпечення місцевих потреб. Значну частину обговорень складала прохання про списання або зменшення дорожніх зборів, що надходили від приватних осіб, церковних і благодійних установ. Серед заявників були представники церковних громад, зокрема, єврейського шпиталю в Тернополі та приватних землевласників. Такі звернення відображали як матеріальні труднощі дрібних господарств і соціальних інституцій, так і гнучкість адміністративного механізму, здатного розглядати індивідуальні фінансові прохання.

Важливою частиною господарського управління залишалася дорожня справа. Повітовий відділ затвердив покриття дефіциту дорожнього фонду гмін за рахунок поточних прибутків і водночас продовжив контроль за використанням коштів, скерованих на розвиток інфраструктури. Ці рішення також охоплювали погодження будівельних ініціатив щодо надання дозволу на спорудження греблі в Скоморохах, перевірку стану будинку гмінної канцелярії в Суховерхах, вирішення спорів щодо будівництва млина в гміні тощо. З останнього випадку видно, що адміністрація виконувала арбітражну функцію, вирішуючи конфлікти між приватними інтересами та громадськими правами на забудову.

Окремим рішенням затверджено угоду з місцевими підприємцями про постачання матеріалів для будівництва мостів. Зазначена ухвала демонструвала централізований характер господарського контролю – навіть дрібні місцеві контракти підлягали погодженню на повітовому рівні.

Не менш показовою була увага до соціального захисту. Так, повітовий відділ ухвалив надати матеріальну допомогу окремим службовцям, розглядав звернення дворової челяді з Тернополя та вирішив питання про надання пожег і допомог малозабезпеченим групам населення.

Значний масив ухвал стосувався кадрової політики. Повітовий відділ виконував функції призначення, затвердження та ротації службових осіб різного рівня – від ветеринарів і акушерок – до вчителів і технічного персоналу. Зокрема, у сфері освіти делегатом до Шкільної ради в Тернополі призначили вчителя з Плотичі, що свідчило про інституційну підзвітність

освітніх структур перед повітовою владою. У галузі ветеринарного нагляду затвердили нових оглядачів худоби – Миколу Паська, Зигмунта Мосінського, Якова Скуру та ветеринарку Марію Засєчну для Великої Березовиці.

Показовим було те, що окремі звернення щодо заміни посадових осіб або призначення стипендій Єлизаветі Томашевській для здобуття сільськогосподарської освіти розглядалися безпосередньо на повітовому рівні. Це підкреслювало персоніфікований характер кадрової політики в місцевому самоврядуванні. До кадрових питань також належали заяви про пенсії, та інші соціально-службові питання.

Ухвали повітового відділу самоврядування в Тернополі свідчили про типову для міжвоєнного періоду модель управління, у якій локальні господарські питання тісно перепліталися з адміністративно-правовими процедурами. Кожне рішення мало бути затверджене, зареєстроване та занесене до протоколу, що забезпечувало прозорість і формальну підзвітність.

Аналіз протоколу засідання повітового відділу дозволяє реконструювати характер місцевого управління в Тернопільському повіті міжвоєнного періоду. Його діяльність охоплювала практично усі сфери громадського життя – від земельного господарства й фінансів – до освіти, охорони здоров'я, ветеринарії та інфраструктури. Повітовий відділ діяв у межах типових для польської адміністрації кінця 1920-х рр. принципів: централізації рішень, документальної точності та поступового реформування механізмів управління. Водночас у змісті ухвал простежувалася турбота про господарську раціональність, соціальну підтримку та контроль за ефективністю місцевих служб. Засідання 30 квітня 1929 р. відображало типовий зріз діяльності повітової адміністрації – від конкретних господарських операцій – до широкого спектру соціально-економічних і кадрових рішень, що формували повсякденне життя територіальних громад Тернопільського повіту в умовах міжвоєнної Польщі.

Ростислав Щур (Тернопіль)

**ДОКУМЕНТИ ДЕРЖАВНИХ УСТАНОВ ТА ГРОМАДСЬКИХ
ОРГАНІЗАЦІЙ В ФОНДАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ
ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА**

**ДОСЛІДЖЕННЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ТА СОЦІАЛЬНО-
ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ В ГАЛИЧИНІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД**

Фонди Державного архіву Тернопільської області містять значну кількість цінних письмових першоджерел, необхідних для ґрунтовного дослідження суспільно-політичних та соціально-економічних процесів в Галичині міжвоєнної доби. Їх аналіз варта розпочати з фонду «Тернопільське воеводське управління» (Ф. 231) який містить масиви адміністративних справ різноманітної тематики, що охоплюють більшість сфер тогочасного суспільного життя. В першу чергу варта згадати підбірки актових документів: циркуляри, розпорядження, постанови Міністерства внутрішніх справ, воеводського управління, звіти староств. Для дослідження соціальних процесів та соціальної політики (в широкому розумінні) цінним є справи, які містять листування з повітовими староствами про будівництво шкіл, гімназій, будинків, мостів. Важливими для аналізу соціальної структури суспільства є списки державних робітників, власників нерухомості м. Тернополя, особові справи лікарів, духовенства різних віросповідань, польських осадників.

Важливим джерелом інформації про хід проведення земельної реформи на терені воеводства є відомості про парцеляцію землі в повітах, плани поділу

земельних ділянок. Загалом повний і детальний зріз аграрного сектору регіону дають матеріали фонду «Тернопільське окружне земельне управління» (Ф. 34). Ця державна установа була створена для здійснення урядової реформи в сфері землевпорядкування (так звані парцеляція та комасація). Фонд зокрема містить протоколи з'їздів, конференцій і засідань земельних комісій, плани проведення землевпорядкувальних робіт, хід парцеляції та будівництва. Наведений в таких документах статистичний матеріал може бути основою для систематичного аналізу результатів аграрної реформи, її впливу на структуру селянського та поміщицького землеволодіння.

Листування окружного земельного управління з Міністерством землеробства і земельних реформ Польщі дозволяє прослідкувати основні завдання державної аграрної політики, як офіційно задекларовані, так і приховані мотиви прийняття рішень в цій сфері.

Матеріали цього фонду корисні також для дослідження соціальних процесів, зокрема контракти про купівлю і продаж земельних ділянок дають доволі повну картину мобілізації земельної власності і дозволяють точно реконструювати структуру землеволодіння, її кореляцію з соціальною структурою.

Вивчення економічних процесів не може бути повним без залучення документів державних органів, відповідальних за регулювання фінансової сфери. В цьому плані особливо цінними є матеріалу фонду 31 «Тернопільське окружне фінансове управління» які містять циркуляри, інструкції і розпорядження Міністерства фінансів Польщі, також Львівської фінансової палати. Також фонд містить справи про стягнення податків, списки платників податків

Для дослідження соціальної структури населення воєводства особливу цінність становлять списки та журнали обліку домовласників у містах регіону.

Копії контрактів купівлі-продажу нерухомого майна з зазначеного фонду допомагають аналізувати соціальну структуру міського населення регіону, а також відслідковувати її динаміку впродовж міжвоєнного періоду. Не менш інформативними є фонди органів місцевого самоврядування. Наприклад в фонді Тернопільського міського управління Ф. 32 можна знайти річні бюджети та фінансові звіти міського управління, які дають уявлення про основні напрямки діяльності міського самоврядування. Списки жителів м. Тернополя (тоді офіційно – Тарнополя) із зазначенням їхнього майна, які містяться в одній зі справ фонду, допоможуть уточнити стратифікацію міського населення в воєводському центрі.

Фінансові звіти міської лікарні – безумовно корисне джерело для вивчення рівня медичного обслуговування в місті. В зазначеному фонді можна знайти велику підбірку заяв громадян щодо видачі дозволів на право торгівлі, які можна використати для вивчення міського підприємництва.

Особливу цінність має п'ятирічна програма сільськогосподарських робіт Тернопільського (Тарнопольського) повіту як джерело дослідження аграрних процесів. Статистичні матеріали фонду дозволяють провести ґрунтовний аналіз кількісних показників економічного розвитку регіону. Зокрема, фонд містить відомості про кількість худоби, садів, рибних господарств, ремісничих майстерень, а також статистичні відомості про виробництво сільськогосподарської продукції

В обласному архіві в окремих фондах зберігаються також документи окремих підприємств та фінансових установ, які функціонували в регіоні у міжвоєнний період.

В цьому плані потрібно в першу чергу згадати фонд 114 «Тернопільське відділення машинно-швейної компанії «Зінгер», також фонд 117 «Тернопільське відділення текстильної фірми «Шейбер і Компанія» у м. Лодзь» які є джерелом дослідження постачання товарів легкої промисловості та особливостей роздрібною торгівлі. Фонд 118 «Кооперативна спілка тютюнових плантаторів» дозволяє прослідкувати динаміку тютюнового виробництва та торгівлі в регіоні.

Значна роль кооперації в економіці Галичини міжвоєнного періоду – явище загальновідоме, добре досліджене. Матеріали Державного архіву Тернопільської області допоможуть дослідити регіональні особливості кооперативного руху в Тернопільському воєводстві, визначити місцеві відмінності в діяльності української та польської кооперації. В цьому плані корисними будуть наприклад справи фонду 113 «Тернопільський торгово-промисловий кооператив «Будучність», також фонду 114 «Молочний кооператив в с. Буцнів Тернопільського повіту».

Проблеми розвитку енергетики нашого краю в 20–30 рр. ХХ ст. до цього часу залишались поза увагою професійних істориків. Будівництво та функціонування електростанцій, їх вплив на електрофікацію регіону, а також вплив електрофікації на економіку та побутову сферу потребує предметного дослідження. Особливо корисними в цьому плані можуть бути щоденні звіти роботи Борщівської електростанції у 1938–1939 рр., які зберігаються в фонді 427.

Організація транспорту та зв'язку – ще одна поки малодосліджена сфера історії Тернопілля у період між світовими війнами. Фонди профільних установ, які зберігаються в Державному архіві Тернопільської області мають значну цінність в ліквідації цієї «прогалини» в науковому знанні. В цьому плані слід відзначити фонд міського поштово-телеграфного управління в воєводському центрі (Ф. 256). Схеми побудови телефонних ліній у повітах за 1935 рік можна знайти в матеріалах воєводської поліційної команди (Ф. 274).

Взагалі архіви поліційних установ вважаються цінними масивам першоджерел дослідження соціальних процесів. Гострі соціальні проблеми – такі як прояви злочинності, безпритульності повною мірою відображені в матеріалах поліційних установ. В фонді воєводської команди державної поліції (Ф. 274) зберігається декілька тисяч справ, які дають багатий матеріал для аналізу соціальних проблем досліджуваного періоду. Фонд містить зокрема звіти окружної і повітових команд державної поліції про організацію та діяльність органів поліції. Для дослідження міграційних процесів корисною може бути книга реєстрації паспортів, які були видані особам для виїзду за кордон.

Поліційні фонди зберігають значний і різноплановий статистичний матеріал, наприклад, відомості про кількість у повітах навчальних закладів бібліотек.

Протоколи розслідувань скарг населення на зловживання поліції дозволять проаналізувати соціальний аспект взаємодії населення і влади, зробити вмотивовані висновки про рівень правового захисту українського населення в конфліктних ситуаціях з польською поліцією.

Таким чином, в фондах Державного архіву Тернопільської області зберігається значна кількість документів, які є цінними, в деяких випадках незамінними і виключними, історичними першоджерелами для дослідження суспільно-політичних та соціально-економічних процесів в Галичині у міжвоєнний період.

Андрій Загорський (Тернопіль)

ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОЛЕКСАНДРА ТИСОВСЬКОГО

Олександр Васильович Тисовський (1886–1968) – видатний український педагог, учений-природознавець, громадський діяч, один із засновників української скаутської організації «Пласт». Його педагогічна діяльність формувалася у складний період національного відродження Галичини та боротьби за державну незалежність України. Вона поєднала науковий, морально-етичний та національно-патріотичний аспекти виховання, що робить його постать особливо значущою в історії української педагогіки.

Народився Олександр Тисовський 9 серпня 1886 р. у с. Биків (нині Львівська область) у родині вчителів. Освіту здобув у Львівському університеті, де отримав ступінь доктора філософії. Працював викладачем природознавства в Академічній гімназії у Львові, був активним учасником українського громадсько-культурного життя.

Педагогічна діяльність Тисовського тісно пов'язана з заснуванням української молодіжної організації «Пласт», що стала новим явищем у вихованні української молоді.

Основною ідеєю «Пласту» стало виховання гармонійно розвиненої, морально стійкої, національно свідомої особистості. Тисовський адаптував принципи світового скаутингу до українських реалій, наповнивши їх духовним, моральним та патріотичним змістом.

Хоч «Пласт» і був організаційно пов'язаний із національним рухом, Тисовський виступав проти того, щоб він став надто політичним чи перетворився на форму воєнізованої структури. Він бачив його насамперед як спосіб виховання, а не як парамілітарну (воєнну) організацію.

Він розробив Пластовий закон, Обіт, гімн та методичні матеріали, серед яких – книжки «Пласт» (1913) і «Життя в Пласті» (1921). Його виховна система ґрунтувалася на таких засадах:

християнська мораль і служіння Богові та Україні;

фізичне, моральне та духовне виховання;

самовиховання як шлях особистісного розвитку;

виховання через працю, гру, практичну діяльність та життя на природі.

Тисовський вважав, що справжнє виховання повинно формувати не лише знання, а й характер. Основою педагогічного впливу він вбачав самодисципліну, чесність, гідність, відповідальність перед громадою.

Пластова система виховання поєднувала індивідуальну свободу з суспільною відповідальністю. Вихованець мав не просто слухатися, а розуміти сенс служіння, самостійно ухвалювати рішення, дбати про власний моральний розвиток.

Для Тисовського було надзвичайно важливо, щоб виховання не було лише підготовкою «корисного члена суспільства», але формою особистого морального вибору, служіння, відповідальності. Він наголошував на вірності Богові та Україні, службі людям; на необхідності гармонії між інтересами особистості й громадою.

Педагогічна система Тисовського передбачала:

виховання через активну діяльність – ігри, табори, громадські завдання;

поєднання духовного, фізичного та інтелектуального розвитку;

практику самовиховання як головний принцип особистісного зростання;

виховання любові до природи, поваги до праці та історичної пам'яті;

недопущення надмірної політизації молодіжного руху, щоб зберегти його морально-виховне спрямування.

“Пласт” став важливим фактором національного виховання в Галичині, а згодом – у всій діаспорі. Його структура й методи вплинули на розвиток молодіжних рухів, формування свідомості поколінь, які зберігали українську культуру та мову.

Його ідеї морального, духовного та етичного виховання і сьогодні мають велику актуальність в освітніх актах, програмах патріотичного виховання.

Також спадок Тисовського – у тому, що він показав як можна побудувати організацію, яка поєднує індивідуальний розвиток і суспільну відповідальність без надмірної політизації – приклад, який має значення й у сучасному контексті.

Завдяки діяльності Олександра Тисовського «Пласт» став важливою школою патріотичного та громадянського виховання молоді. Після заборони організації у міжвоєнний період і в часи радянської влади, її ідеї продовжували жити в українській діаспорі.

Педагогічна система Тисовського вплинула на формування поколінь українців, вихованих у дусі свободи, відповідальності та любові до Батьківщини. Його принципи – моральність, служіння, самовиховання – залишаються надзвичайно актуальними й сьогодні.

Окрім організаційної роботи, Тисовський активно займався викладанням природничих дисциплін. Його методика поєднувала науковість, спостереження природи, дослідницький підхід і морально-виховний компонент. Він працював також в Українському таємному університеті у Львові, де викладав природничі науки та сприяв підготовці українських педагогічних кадрів.

Олександр Тисовський – постать, чії педагогічні ідеї в більшості не просто історичні артефакти, а живі моделі, здатні надихати й сьогодні. Його внесок – це не тільки організація й рух, але система думки про те, яким має бути виховання людини:

людини морально сильного характеру, відповідальної за себе та інших;

людини національно свідомої, з глибокою культурною ідентичністю;

людини, яка не боїться праці, дії, самовиховання.

Для сучасної педагогіки корисно звернути увагу на ті елементи, які залишаються універсальними: зміст морального виховання, ідея служби, практична діяльність, здоров'я характеру. Водночас необхідно враховувати сучасні умови: плюралізм, демократизацію, права людини, психологічні аспекти, екологію та інші виклики.

Олександр Тисовський – один із найяскравіших представників української педагогічної думки ХХ ст. Його діяльність поєднала класичні християнські цінності, національну ідентичність та новаторські методи виховання молоді.

Система, створена ним, сприяла формуванню активної, морально сильної, патріотичної особистості. Педагогічна спадщина Тисовського є цінним надбанням української освіти, яке має практичне значення у процесі модернізації виховної роботи в умовах сучасної школи.

Богдан Баран (Тернопіль)
ГОСПОДАРСЬКО-ЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ГКЦ, ЯК
ДЕРЖАВОТВОРЧИЙ ЧИННИК СЕРЕД УКРАЇНСЬКОГО
НАСЕЛЕННЯ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ 1923–1946 РР.

Авторитетна думка греко-католицького духовенства відіграла впливову роль у тогочасному українському суспільстві. Греко-католицька церква була однією з досить вагомих інституцій Східної Галичини, саме там діяло близько 2387 парафій для 3,6 млн вірних, 2352 епархіальних священників, 31 чоловічий і 121 жіночий монастир й чернечі дома. Під опікою церкви працювали Богословська академія, три духовні семінарії, де навчалося 480 студентів. Щодо парафій ГКЦ, то у переписі 1921 року греко-католики становили переважну більшість у трьох воєводствах Східної Галичини: у Львівському – 54,3%, у Тернопільському – 59,28%, у Станіславівському – 74,28% від усієї кількості віруючих. Через 10 років ситуація дещо змінилася, відповідно до польського адміністративного перепису 1931 року, статистика вірян виглядала наступним чином: у Львівському – 41,7%, у Тернопільському – 54,5%, у Станіславівському 72,9%. З цього випливають наступні висновки, упродовж десяти років чисельність греко-католиків дещо скоротилася, особливо у Львівському воєводстві (більше як на 10%). Ці зміни зумовлені як і природними (смертність, народжуваність), так і соціально-політичними чинниками, втім, Греко-католицька церква продовжувала бути міцною опорою для населення Східної Галичини. Вплив греко-католицького духовенства повсякчас зростає серед організацій: «Просвіта», «Рідна школа», «Союз українок», адже поняття «священик» і «просвітник» для галичан міжвоєнного періоду були тотожними. З «Католицького союзу української молоді» сформували товариство «Орли», яке налічувало понад 30 тисяч членів на початку 1935 року. Попри сутічки з поляками, як зазначають автори праці «Історія України. Неупереджений погляд», «майже 12 років (з 1928 по 1939) у Львові працювала Греко-католицька академія – єдиний вищий навчальний заклад національного характеру». Усупереч життєвим труднощам українців Східної Галичини у міжвоєнний період, діяльність ГКЦ сприяла соціально-політичному, економічному та освітньо-культурному розвитку краю.

Головним надбанням та джерелом проживання для українців Східної Галичини була земля, адже 75% з них були селяни, а ще 10 % сільськогосподарські робітники. Переважна більшість яких була мало земельна або безземельна. Аграрна політика II Речі Посполитої у міжвоєнний період була досить дискримінаційною у стосунку до українського селянина: «осадництво» (колоністи з центральних районів міжвоєнної Польщі, що отримували від уряду пільги на освоєння земель у Західній Україні, в тому числі і у Сх. Галичині) та «парцеляція» (розділення землі на менші частини за викуп), що призвело аграрного перенаселення краю, як результат еміграції певної частини селянських господарств за кордон. Розпарцелювала свої землі також і ГКЦ упродовж 1925–1929 р. понад 6 300 га.

Першого вересня 1939 року II Річ посполита зазнала агресії зі сторони Третього Райху і розпочалася Друга світова війна, та для Західної України ці події несли іншу загрозу зі сторони СРСР. З відступом польської армії на схід для українського населення та духовенства ГКЦ настав період певної невизначеності. Та з 17 вересня 1939 р., коли Червона армія перетнула річку Збруч та почала просуватися землями Східної Галичини, стало зрозуміло, що на них чекає суспільно-економічний устрій СРСР, зокрема і у земельному питанні.

Зігравши на тому, що в міжвоєнний період у селах Східної Галичини було малоземелля та безземелля, радянська влада осінню 1939 року започаткувала аграрну реформу, яка реалізовувалася у три етапи. На першому етапі, відповідно до Декларації Народних Зборів Західної України, оголошено, що уся земля Зх. України з її надрами, усі ріки та ліси стають всенародними – народною власністю. Здійснено розподіл 107,1 тис. га поміщицьких земель, яку одержали селяни 57, 3 тис. господарств [5, с. 298]. Не оминув розподіл і земель ГКЦ, про це ми дізнаємося зі звітів парафій ГКЦ для шематизму на 1944 рік. Так наприклад у селі Івачів Горішний Тернопільського деканату о. Миколай Салій зазначає: «Порохіяльне поле забрали, і спочатку роздали селянам, згодом коли створили колгосп, передали туди» [6, арк. 35]. На другому етапі, що розпочався в 1940 році, тривала передача конфіскованих земель та реманенту з худобою, конфіскованих у поміщиків та церкви, селянам [5, с. 299]. А деяку нерухомість радянська влада привласнювала «на благо державі». Не оминули подібні речі і село Малашівці деканат Тернопільський. Отець Микола Задорожний вказує: «Парафіяльний дім передали під колгоспну контору, решту господарських будівель до колгоспу» [8, арк. 37]. На третьому етапі радянська влада розпочала активніше стимулювати селян Східної Галичини до вступу в колгоспи. Подібне ми можемо спостерігати у с. Кутківці того ж Тернопільського деканату, де о. Василь Стадник повідомляє: «В парафіяльному домі зробили клуб. В 1939 р. поле роздали селянам, священику залишили 4 морги (1 морг – 0.57 га) і город. В 1941 р. створили колгосп, і священикову землю забрали туди. До влади рекрутували бідняків і батраків» [7, арк. 40].

Таким чином, у важке становище українського населення міжвоєнної П Речі Посполитої діяльність Греко-католицької церкви постала на форпості захисту українства. ГКЦ змогла пристосуватися до важких соціально-політичних та економічних умов, але не поступилася принципами, і все для того, щоб зберегти національно-культурну ідентичність своїх вірян. Проте з 17 вересня 1939 р. населення Східної Галичини, та Західної України загалом, постало перед складним випробуванням радянською владою, що знаменувало радикальніший період для ГКЦ, що продовжувала боронити суверенність українців і право не лише на міць духу, а й на рідну, богом дану землю.

Ірина Бодрух (Тернопіль)

ІЛЛЯ ГАВРИЛОВИЧ ШУЛЬГА – ДОСЛІДНИК ІСТОРІЇ ГОЛОДОМОР 1932–1933 РР. В УКРАЇНІ

Ілля Гаврилович Шульга (1921–1993) – український історик, професор, який одним із перших серед науковців радянської й пострадянської України почав системно досліджувати трагедію Голодомору 1932–1933 рр., зокрема на Поділлі. Його наукова спадщина є важливою складовою української історіографії, адже підняла на рівень системного наукового осмислення тему, яка до середини 1980-х була фактично табуйована.

Ілля Г. Шульга народився 3 серпня 1921 р. у селі Верещаки (тепер Лисянського району Черкаської області) у селянській родині. У 1943 році І.Г. Шульга розпочав навчання на першому курсі історико-філологічного факультету Ростовського державного університету, який тоді перебував в евакуації в місті Ош Киргизької РСР. Оскільки І.Г. Шульга показав високі успіхи у навчанні та отримав диплом з відзнакою за середню спеціальну освіту, він мав можливість вступити до університету без іспитів, пройшовши лише співбесіду з ректором.

У 1944–1945 навчальному році, одразу після визволення України від німецької окупації, Ілля Шульга був переведений на другий курс історичного факультету Чернівецького державного університету. Згодом він продовжив навчання на історичному факультеті Львівського державного університету імені Івана Франка.

Далі аспірантура в Інституті історії АН УРСР. У 1954 р. захистив кандидатську дисертацію, працював у Закарпатському державному університеті, згодом – у Вінницькому педагогічному інституті (з 1972 р.) на кафедрі історії СРСР і УРСР.

Науковий доробок Шульги налічував понад 170 праць – монографії, статті, навчальні посібники, публіцистичні виступи. Важливо, що з середини 1980-х рр., коли архіви стали більш доступними, він активно звернувся до тематики голодоморів, що стало суттєвим поворотом у його кар'єрі.

До ключових аспектів внеску у дослідження Голодомору І. Г. Шульги слід віднести:

Перші системні публікації з тематики Голодомору. Уже в кінці 1980-х він опублікував спогади й нариси про події на Поділлі, які раніше не висвітлювалися офіційно.

Шульга активно працював із місцевими архівами, документами, свідченнями, зосередив увагу на тому, як працювала система заготівель, продрозкладка, умови селянства у період голоду.

Монографії, що охоплюють причини, прояви та наслідки голоду на регіональному рівні. Так, книга «Людомор на Поділлі» охоплює історичні документи про події 1932–1933 рр. на подільській території.

Науково-педагогічну діяльність і вплив на молодих дослідників: під керівництвом Шульги захищено докторські дисертації, він виступав ініціатором і наставником у наукових конференціях та краєзнавчих організаціях.

Формування національної пам'яті: його праці стали однією з підвалин для ширшого суспільного визнання Голодомору як геноциду українського народу. Мова йде не лише про академічну історіографію, але й про громадський резонанс.

І. Шульга використовував класичні історіографічні методи – аналіз архівних документів, статистичних даних, місцевих звітів, рецензування джерел. При цьому він приділяв увагу:

Специфіці регіонального вивчення – Поділля як приклад трагедії голоду.

Взаємозв'язкам між політикою радянського режиму (заготівельна політика, продрозкладка, репресії) і кризовою ситуацією селянства.

Соціальними наслідками для селянства, демографічними втратами, культурною та психологічною травмою.

Поширенню теми у публічній сфері – залучення краєзнавчих товариств, студентів, місцевих громад до збирання свідчень.

З огляду на радянські обмеження, важливим кроком була наполегливість Шульги у висвітленні теми, що довгий час ігнорувалася або замовчувалася в офіційній історіографії.

Значення праць І. Шульги про Голодомор полягає в тому, що він:

Допоміг легітимізувати тему Голодомору в українській історіографії.

Сприяв формуванню архівно-джерельної бази та місцевих досліджень (на прикладі Поділля).

Підвищив рівень громадської поінформованості про трагедію, що важливо для пам'яті і національної ідентичності.

Проте слід зазначити й певні обмеження:

Оскільки початкова фаза дослідження припадала на період радянської та ранньої пострадянської історіографії, джерельна база могла бути обмежена або частково цензурована.

Часто акцент був на регіональному рівні (Поділля), що ставить питання про узагальнення висновків на всю територію України.

Враховуючи стрімкий розвиток досліджень Голодомору після 2000-х, де застосовують нові демографічні, цифрові, антропологічні методи, праці Шульги лишаються базисом, але вже частково оновленими пізнішими дослідниками.

Ілля Гаврилович Шульга відіграв важливу роль в історіографії України як один із перших системних дослідників трагедії Голодомору 1932–1933 рр. Його праці стали одним із фундаментів для подальших наукових досліджень, розбудови теми у публічному просторі та закладення пам'яті про геноцид українського селянства.

Подальші дослідження можуть розвивати його підходи, застосовуючи сучасні методи аналізу, розширюючи джерельну базу й охоплюючи нові регіональні контексти. Однак без внеску Шульги важко було б уявити становлення тематики Голодомору в українській науковій традиції.

Надія Білик (Тернопіль)

КРАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ ЛЮБОМИРИ БОЙЦУН ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ МІСТА ТАРНОПОЛЯ У ПЕРІОД ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

Любомира Бойцун (1945–2015) – українська архівістка й краєзнавиця, в науковому доробку якої чільне місце посідає фундаментальне дослідження «Тернопіль у плині літ. Історико-краєзнавчі замальовки» (2003). У книзі висвітлено багатогранне життя галицького міста через історію вулиць і визначних будівель, діяльність культурно-освітніх і спортивних товариств, закладів освіти та культури. Видання ілюстроване давніми поштовими листівками та світлинами, які презентують минуле й сьогодення міста.

Історичні джерела свідчать, що в 1540 р. Ян Амор Тарновський (1488–1561) заснував місто Тарнополь як укріплену фортецю, що мала захищати від нападів татар. Право на будівництво замку надане коронному гетьману за його військові заслуги, вважають, що назва міста пов'язана із його прізвиськом. У 1944 р. спеціальним указом Президія Верховної Ради СРСР змінила назву міста на Тернопіль. Тоді ж область була перейменована із Тернопільської на Тернопільську.

Краєзнавчі студії Любомири Бойцун – цінне джерело до вивчення історії міста у період Другої Речі Посполитої. Упродовж 1921–1939 рр. місто Тарнополь (*пол.* Tarnopol) було адміністративним центром Тарнопільського воєводства (*пол.* Województwo Tarnopolskie), утвореного польською владою на теренах Східної Галичини.

Метою статті є реконструкція життя міста Тарнополя окресленого періоду в рецепції Любомири Бойцун. Досліджуючи фонди Державного архіву Тернопільської області, наукова співробітниця збирила відомості про рідне місто та його мешканців. Водночас серед джерел її краєзнавчих студій – праці українських і польських вчених XIX–XX ст., спогади містян тощо. Варто зауважити, що текст дослідження «Тернопіль у плині літ» подано без посилань на літературу чи архівні фонди. Таким чином, працю Л. Бойцун варто віднести до науково-популярних видань для широкого загалу читачів. Про це свідчить і підзаголовок книги – «Історико-краєзнавчі замальовки».

Книга Л. Бойцун про давній Тернопіль містить розповіді про Старий і Новий замки та головні вулиці міста (Перля, 3 Мая, Камінна, Святоіванівська, Міцкевича, о. Степана Качали, Стрілецька, Залізнична, Смиковецька, Пасаж Адлера). Окремі оповіді присвячено визначним архітектурним пам'яткам: Домініканському костелу, церквам Воздвиження Чесного Хреста, Різдва Христового й Успіння Пречистої Диви Марії, Парафіяльному та Єзуїтському костелам, будинку Міщанського братства, синагозі, ратуші тощо. Також висвітлено історію тернопільських гімназій і шкіл. Як об'єкти ландшафтної спадщини описано міський парк і тернопільський став з річкою Серет.

Серед оригінальних документів виділимо плани міста Тарнополя, які надруковано в 1925 та 1931 роках. Завдяки ним можна побачити, як розвивалося й змінювалося місто, як розширювалися його межі, виникали нові вулиці тощо. План міста у 1925 р. був опрацьований і виданий технічним бюро архітектора Макса Шафкопфа. На карті позначено 70 основних об'єктів міста. Насамперед, виділено адміністративні споруди: 1. Магістрат; 2. Воєводське управління I (знаходилося на вулиці 29 листопада – *Н. Б.*); 3. Воєводське управління II, філія (знаходилося на вулиці Б. Хороброго – *Н. Б.*); 4. Староство; 5. Податкове управління і скарбова інспекція. Водночас, на карті виділено суди, пошту, казарми, костели, церкви, гімназії, школи, бурси, шпиталі, аптеки, захоронки (сиротинці – *Н. Б.*), готелі, банки, лазні, пам'ятники, польські й українські товариства. Також позначено 5 (I, II, III, IV, V) діляниць міста станом на листопад 1925 р.

План міста у 1931 р. опрацював гімназійний учитель Юзеф Галічер. Ця карта-схема була видана Подільським туристично-краєзнавчим товариством з нагоди відкриття воєводської і регіональної сільськогосподарської виставки 1931 р. У книзі Л. Бойцун подано список понад ста вулиць за абеткою. Відповідно до цієї карти міста, виділено 48 громадських будівель, в тому числі воєводське управління на вулиці 29 листопада. Її назвали на честь польського повстання 1863 р. Дослідниця описує історію споруди, де з 1 вересня 1921 р. «розміщувалось воєводське управління – адміністративний орган, що відав усіма сферами життєдіяльності» Тарнопільського воєводства. Нині в будинку на сучасній вулиці Листопадовій, 4, знаходиться прокуратура області.

У період Польської Республіки місто Тарнополь як воєводський і повітовий центр вирізнялося активним громадським і суспільно-культурним життям. Незважаючи на події Першої світової війни у місті збережено унікальні пам'ятки архітектури, водночас польська влада спричинилася до появи нових об'єктів історії та культури. Наприклад, у 1935 р. на площі Собеського відкрито перший у Другій Речі Постолитій пам'ятник маршалу Юзефу Пілсудському. Його автором був скульптор Аполлінарій Гловінський. Ця подія була приурочена історичній події – відвідинам міста очільником Польської Держави в 1921 р., тоді на площі відправлено Службу Божу, освячено військові прапори, маршал вручив бойові нагороди польським військовим. Цей пам'ятник знищено за наказом радянської влади в 1940 р.

Розповідь Л. Бойцун про життя української, польської та єврейської національних спільнот у Тарнополі, важливі осередки інтелектуального та культурного життя міста, державні установи, центри адміністративного устрою містить багато фактів і подій з побуту містян у часи Польської Держави. Старі світліни та вирізки з газет, давні карти, документи свідчать не лише про матеріальні надбання міста, а й про людей, які жили, працювали й творили у міжвоєнний період.

Книга «Тернопіль у плині літ. Історико-краєзнавчі замальовки» Л. Бойцун – унікальні краєзнавчі студії про історію галицького міста від часу виникнення до сьогодення, приклад збереження історичної пам'яті. Завдяки праці дослідниці довідуємось про майже втрачений давній Тернопіль у період Другої Речі Посполитої.

Павло Винник (Тернопіль)

ДІЯЛЬНІСТЬ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО У СКЛАДНІ ПЕРІОДИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Діяльність митрополита Андрея Шептицького в складні історичні часи є прикладом видатного духовного й громадського служіння. Період Першої світової війни став критичним випробуванням у його житті. Митрополит зустрів трагедію війни, що принесла розруху, бідність, втрату духовних орієнтирів та масові переселення, із непохитним бажанням допомогти своєму народові зберегти віру і вистояти в умовах хаосу. З початку війни він розвинув широку благодійну діяльність. У Львові та довколишніх регіонах створювалися лікарні, притулки й добродійні центри для поранених, сиріт, біженців та знедолених. Зокрема, важливою ініціативою стала діяльність «Української народної лікарни», яка надавала допомогу незалежно від віросповідання чи національності.

У міжвоєнний період українські землі опинилися під владою Польщі, де українців дискримінували. Митрополит Андрей Шептицький став захисником їхніх національних прав, відстоюючи рівність у сфері освіти, культури та релігії. Велику роль у просвітницькій діяльності митрополита відігравали українські культурно-громадські організації, зокрема «Просвіта», «Рідна школа», Український Католицький Союз, «Пласт», Товариство українських жінок імені святої Ольги, а також молодіжні організації при церквах. Шептицький не лише морально підтримував їх, а й сприяв матеріально – через пожертви, благодійні фонди, створення навчальних центрів і видавництва. Зокрема, митрополит активно допомагав товариству «Рідна школа», яке займалося розвитком українського шкільництва, будівництвом навчальних приміщень та підготовкою учителів.

Шептицький також підтримував Український Таємний Університет у Львові (1921–1925), який виник у відповідь на заборону польською владою українського університету. Завдяки його фінансовій та моральній підтримці університет функціонував кілька років, ставши осередком національної науки та освіти.

Важливим напрямом діяльності митрополита було сприяння економічній незалежності українців. Він підтримував розвиток кооперативного руху, зокрема діяльність Центрального кооперативного банку, «Маслосоюзу», «Сільського господаря», «Народної торгівлі», Крайового союзу кредитових спілок. Ці структури сприяли зміцненню економічної основи українського населення, формуванню середнього класу, розвитку ощадності та самопомогі. За його словами, «народ, який не навчиться господарювати розумно, не зможе бути вільним».

Особливо важливо розглянути його протести проти тоталітарних режимів, які відображали його моральну позицію. Оцінити значущість його духовної та ідеологічної спадщини для сучасного суспільства, приділивши увагу його соціальному вченню, зокрема роботі "Як будувати рідну хату", а також його екуменічним ідеям.

Друга світова війна та подальша радянська окупація стали для Української Греко-Католицької Церкви часом надзвичайних випробувань. Радянський

режим розглядав Церкву як ідеологічного противника, а її духовенство – як загрозу державній владі. У цих умовах митрополит Андрей Шептицький доклав усіх зусиль, щоб зберегти церковну структуру, забезпечити духовну опіку вірним і запобігти знищенню УГКЦ.

Важливою складовою діяльності митрополита стало моральне й духовне наставництво. У своїх посланнях він закликав вірян не втрачати віри навіть у часи терору, наголошуючи на тому, що сила духу є головною зброєю проти зла. Особливо актуальними були його заклики до єдності, терпіння і прощення, які сприяли збереженню моральної стійкості народу.

Він займав чітку позицію щодо порятунку переслідуваних під час Другої світової війни. Відомо, що за його сприяння греко-католицьке духовенство рятувало євреїв, переховуючи їх у монастирях (зокрема в Уневі) і приватних домах. У багатьох випадках це відбувалося під особистою опікою митрополита. Цей гуманістичний крок засвідчив його відданість принципам християнського милосердя й людяності, попри смертельну небезпеку.

Завдяки його зусиллям УГКЦ вистояла під натиском тоталітарних систем – спершу нацистської, а потім радянської. Навіть після смерті митрополита у 1944 році створена ним духовна і організаційна структура Церкви продовжувала існувати в підпіллі, передаючи віру і традиції новим поколінням. Таким чином, його діяльність стала підґрунтям для збереження української духовності у XX ст.

Велике місце у спадщині митрополита посідала освіта. Він бачив у ній основу для морального вдосконалення людини й розвитку нації. Саме тому підтримував створення українських навчальних закладів, стипендіальних програм, наукових установ. Його погляди на роль інтелігенції як духовного провідника суспільства актуальні й сьогодні.

Не менш важливою складовою його спадщини є національна ідея. Шептицький наголошував, що українська нація має право на свободу, самоповагу і духовну незалежність. Водночас він засуджував будь-які прояви шовінізму, вважаючи, що справжній патріотизм ґрунтується на любові до свого народу і повазі до інших.

Таким чином, постать митрополита Андрея Шептицького залишається символом духовного відродження українського народу. Його життя і діяльність стали прикладом того, як віра, інтелект, жертвність і любов до ближнього можуть змінити цілу націю.

Тетяна Лучка (Тернопіль)

КОНСОЛІДАЦІЯ НАЦІОНАЛІСТИЧНИХ СИЛ І ІДЕЙНО-ПОЛІТИЧНА ПЛАТФОРМА ОУН У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 20-Х РР. XX СТ.

Друга половина 1920-х рр. стала для українського національного руху часом глибоких пошуків і перегрупування сил. Після поразки визвольних змагань 1917–1921 рр. український народ опинився в нових кордонах, розділений між кількома державами, – Польщею, Румунією, Чехословаччиною та СРСР. Ідея незалежності здавалася розчавленою історією, але саме в цей період починає визрівати нова форма національного спротиву – організований, ідейно вмотивований, націоцентричний рух, який поступово переросте в Організацію українських націоналістів (ОУН). Після ліквідації державних утворень УНР та ЗУНР українська політична еліта розпорошилась у вигнанні, а на західноукраїнських землях утвердився польський окупаційний режим. Політика колонізації, заборона українських партій, обмеження освіти та культурного життя – усе це породжувало

розчарування в старих формах політичної боротьби. У цьому середовищі дедалі голосніше лунає заклик до нової, дієвої ідеї, яка б не спиралася на компроміси. Один із майбутніх лідерів руху, Євген Коновалець, тоді писав: *«Ми не можемо більше бути лише протестом – ми мусимо стати силою, що формує історію»*. Саме під його проводом у 1920 році виникла Українська військова організація (УВО) – підпільна структура, яка поставила собі за мету підготовку до відновлення незалежності шляхом революційної боротьби. Але впродовж десятиліття УВО дедалі чіткіше усвідомлювала, що сама військова діяльність не дасть результату без ідейного об'єднання нації. Пошук нової світоглядної опори українського націоналізму відбувався під впливом праць Дмитра Донцова – автора теорії чинного націоналізму.

Донцов відкинув «пасивний сентиментальний патріотизм» і закликав до активного, волюнтаристського націоналізму, у центрі якого стоїть ідея сильної волі, героїзму та жертвності.

«Нація, що не хоче бути рабом, мусить бути володарем», – писав Донцов у своїй праці *«Націоналізм»* (1926). *«Не обставини творять волю, а воля – обставини.»* Його ідеї справили потужний вплив на молоде покоління українців, для яких українська справа перестала бути лише політичною – вона стала моральним імперативом, питанням честі. Так постає новий тип діяча – «український націоналіст нового гатунку», який готовий не просто жертвувати, а жити боротьбою. До кінця 1920-х рр. у різних середовищах діяли численні націоналістичні організації – Легія українських націоналістів, Група української національної молоді, УВО, Союз української націоналістичної молоді, а також осередки в еміграції. Кожна з них мала свою програму, однак усі розуміли, що без єдності не буде дії. І саме тоді розпочинається процес консолідації. Ініціатором цього виступив Євген Коновалець, який доклав зусиль до скликання Першого конгресу українських націоналістів, що відбувся у Відні в січні–лютому 1929 року. На ньому представники різних течій ухвалили рішення створити єдину структуру – Організацію українських націоналістів (ОУН). Учасники конгресу чітко визначили стратегічну мету: *«Здобуття Самостійної Соборної Української Держави власними силами українського народу.»* Ця теза, викарбувана в програмних документах ОУН, стала моральним кодексом на десятиліття. Ідейна програма ОУН поєднала політичний радикалізм, державницький патріотизм і елементи авторитарного націоналізму, характерні для європейських рухів міжвоєнного часу. Основні принципи були такі: верховенство національних інтересів над партійними чи класовими; соборність і єдність усіх українських земель; культ сильної державної влади і провідництва; віра у виховну силу дисципліни та жертви; відкидання чужих ідеологій – лібералізму, комунізму, інтернаціоналізму.

Як зазначав один із ідеологів руху, Микола Сціборський: *«Держава для нас – це не апарат влади, а організм нації, зцементований духом солідарності й вірою у власну місію»*.

В ОУН домінувала концепція національної революції, тобто не просто боротьби за владу, а глибинного відродження українця як типу, – гордого, мужнього, дієвого. Для членів організації важливими були не лише політичні програми, а й етос боротьби. Виховання націоналіста передбачало не знання теорій, а практику самодисципліни, витривалості, служіння спільній ідеї. Олег Ольжич, поет і провідник культурного сектора ОУН, писав: *«Нація живе не числом, а якістю своїх героїв. Ми мусимо відродити в українцеві гордість, що він є часткою великої історії»*.

Цей ідеал поєднував духовну висоту та жорстку реальність боротьби. Тому не випадково вже у 1930-х рр. із цього середовища виростає покоління бійців, для яких слово «Україна» означало не територію, а обов'язок. Процес об'єднання націоналістичних сил у 1920-х рр. мав вирішальне значення: він створив інтелектуальний і організаційний каркас українського визвольного руху. Замість розпорошених ідей – постала єдина програма. Замість розчарування – нова віра у власні сили. Ярослав Стецько пізніше скаже: *«Ми не чекали визволителів – ми самі стали ними»*. Саме ця енергія самодостатності й віри у власну місію зробила можливим збереження українського національного руху в найважчі десятиліття ХХ ст.

Отже, друга половина 1920-х рр. – це не лише підготовчий період перед створенням ОУН. Це період духовної консолідації, коли український націоналізм перетворився з розпорошеного протесту на чітко організований світогляд і політичну силу. Саме тоді були закладені засади, що згодом стали фундаментом усього визвольного руху середини ХХ ст. Українські націоналісти того часу не просто говорили про державу – вони вчилися мислити нею. І цей злам світогляду, можливо, був найважливішим досягненням тієї епохи.

Іван Куций, Олександр Морзинський
ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ 1938-1939 РР. У
СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИЧНІЙ НАУЦІ: ОСНОВНІ
ТЕНДЕНЦІЇ

У сучасних геополітичних реаліях спостерігаємо посилення суспільного й наукового інтересу до процесів українського державотворення на території Закарпаття. Ця ситуація обумовлена помітним зростом спроб втручання деяких сусідніх із українським Закарпаттям держав у внутрішні справи України. В останні роки інколи навіть спостерігаємо спроби висловити посягання на територіальну цілісність України. Звідси наукові студії над тематикою історії державно-правового статусу українського Закарпаття мають не тільки науково-пізнавальне значення – вони на сьогодні матимуть і неабиякий суспільно-політичний запит.

Українська історична наука починаючи із діаспорного етапу другої половини ХХ ст. і по сьогодні накопичила достатньо вагомий науково-дослідницький доробок, присвячений вивченню даної тематики. Обширність й проблемно-тематичне та концептуально-інтерпретаційне різноманіття цього доробку ставить на порядок денний потребу поглибленого історіографічного аналізу, систематизації та синтетично-узагальнюючих оцінок цього доробку. В цьому полягає актуальність запропонованої теми.

Вивчення історії становлення державності Карпатської України розпочалося одразу після падіння цього державного утворення. Проте якісно новий історіографічний етап у студіюванні тематики розпочався у 1990-х рр. Незважаючи на значну інерційність стосовно наслідування діаспорних дослідників, українські вчені-історики поступово утверджували власну історіографічну традицію у цій дослідницькій сфері. Відтоді в Україні переважно із ужгородських істориків (М. Болдижар, М. Вегеш, В. Гиря, Р. Офіцинський, М. Рекіта, Ю. Славик, С. Федак, В. Фенич, П. Фенич, В. Худанич та ін.) сформувалася ціла наукова школа щодо вивчення проблематики Карпатської України.

В окремий комплекс історіографічних джерел варто виділити надзвичайно обширний й багатогранний науково-дослідницький доробок (понад 400

бібліографічних позицій) Миколи Вегеша. Попри величезну кількість вузькоспеціалізованих публікацій теми ужгородський історик регулярно пропонує узагальнюючі синтетики карпато-українського державотворення. У першій такій студії «Карпатська Україна (1938–1939): соціально-економічний і політичний розвиток» (1993 р.) він головний акцент зробив на внутрішніх проблемах становлення Карпатської України. Констатуючи загальний соціально-економічний стан краю як важкий, й що «країна не мала можливостей нормально функціонувати, як самостійна держава», він все таки оптимістично оцінив тенденції у цій сфері: «... незважаючи на такий стан справ, економіка краю продовжувала розвиватись». В аналізі політичних тенденцій М. Вегеш визнає «згортання демократичних тенденцій», проте трактує це як вимушений тогочасними обставинами крок. Дещо пізніший синтез цього вченого «Карпатська Україна: документи і матеріали» (2004 р.) має джерелознавчо-археографічне спрямування: у ній вводиться в науковий обіг значний обсяг джерельного фактографічного матеріалу. Також істотно розширено обсяг предмету дослідження, зокрема багато уваги приділено внутрішній політиці урядів Карпатської України, аналіз культурної та церковно-релігійної політики, галицько-закарпатських зв'язків тощо. В останній сфері історик, акцентуючи увагу на активному зацікавленні державотворчими процесами Закарпаття у Східній Галичині, обґрунтував неоднозначність наслідків активного проникнення галицької політично-активної молоді через польсько-чеський кордон. На його думку, така активність сукупно із антипольськими акціями у цьому середовищі істотно шкодила діяльності уряду А. Волошина. Він також твердив, що культурний розвиток в період автономії пішов на спад у порівнянні із міжвоєнною епохою, оскільки уряд автономії відсував культурні проблеми «на задній план». У внутрішньополітичній діяльності М. Вегеш вбачав у діяльності уряду прагнення задовольнити громадянські права національних меншин.

У ще одній синтетичній студії «Карпатська Україна в центрально-європейській політичній кризі напередодні Другої світової війни (1938–1939 рр.)» (2020 р.) М. Вегеш запропонував детальний аналіз міжнародного та дипломатичного контексту становлення Карпатської України, деталізовано вписав становлення автономії у ширший процес політичної кризи Чехословацької республіки.

У колективній монографії М. Вегеша, Василя Міщанина та Миколи Палінчака «Політична історія Закарпаття крізь призму українського державотворення. 1918–1950» (2022 р.) автори намагалися вписати процеси становлення Карпатської України у хронологічно набагато ширший процес – українське державотворення другої половини ХХ століття.

Загалом, працям М. Вегеша характерна тенденція до розгляду усіх складностей та суперечностей процесу українського державотворення Закарпаття. Так, він аналізує політичні суперечності всередині українського політичного табору, спробу групи Карпатської січі та ОУН здійснити переворот проти уряду А. Волошина, опозиційну настанову проти уряду частини греко-католицьких священників тощо. На протипагу деяким своїм історикам-попередникам, М. Вегеш визнає думку про відхід уряду А. Волошина від демократичних засад, та його перехід на засади авторитарної політики. Тобто, на нашу думку, М. Вегеш намагався подолати ідеалізований образ українського державотворення на Закарпатті, який спостерігаємо в історичній літературі української діаспори. У його історичних працях ці процеси зображені як складні й суперечливі в багатьох аспектах. В цілому Науково-дослідницьку та видавничо-популяризаторську діяльність М. Вегеша

маємо підстави розцінювати як найбільш вагомий внесок у студіювання тематики Карпатської України.

Широкий спектр питань із карпатоукраїнської тематики регулярно порушує у своїх численних (близько 30 бібліографічних позицій) київський історик (родом із Закарпаття) Степан Віднянський. Одним із головних напрямів спеціалізації цього вченого є багаторічне дослідження життєвого шляху та політичної кар'єри Августина Волошина. Його фундаментальна студія «Августин Волошин» на сьогодні має вже п'ять перевидань. У співавторській монографії спільно із М. Вегешем «Августин Волошин і Карпатська Україна в історії українського державотворення» (2021 р.) він біографію Августина Волошина вписав у широкий соціокультурний контекст історичних подій Закарпаття першої половини XIX ст. Тут автори визнають суперечливість національно-визвольних змагань закарпатських українців. Водночас вони акцентують увагу на тому, що феномен Карпатської України спровокував немало фальсифікацій та необґрунтованої критики не тільки з боку радянських і деяких зарубіжних істориків, але й навіть з боку «окремих сучасних закарпатських авторів із метою дискредитації перебігу і значення державотворчих процесів на Закарпатті наприкінці 1930-х років і все ще залишає чимало дискусійних питань для дослідників».

На рівні біографістики вагомий внесок у студіювання карпато-української тематики здійснив Омелян Довганіч. Йому належить авторство понад більше сотні біографічних нарисів, вагома частка яких присвяченна вивченню життєписів учасників збройної боротьби за незалежність Карпатської України.

Окремих питань історії Карпатської України торкалися В. Худанич, В. Бондар, В. Лемак, В. Зілгалов, Г. Божук, В. Ганчик, Б. Якимович, В. Задорожний та ін. У центрі уваги названих дослідників знаходилися збройні сили Карпатської України, процеси суспільного життя в краї, робилася спроба з'ясувати кількість жертв угорської агресії. Велике значення для дослідження історії краю мала вихід з друку багатьох спеціалізованих тематичних наукових збірників, зокрема «Карпатська Україна і Августин Волошин», «Карпатська Україна і Карпатська Січ», «Суспільно-політичні відносини на Закарпатті в 20-30 рр. XX ст.», «Карпатика. Актуальні питання історії, історіософії і культури країн Центральної і Південно-Східної Європи» та ін. За останні три десятиліття у наукових та публіцистичних часописах України появилася велика кількість статей, у яких автори з об'єктивних позицій висвітлюють цілий ряд питань історії визвольного руху та державотворення на Закарпатті. Проте в українській історіографії є дослідники, які продовжують дотримуватись стереотипів, вироблених радянською історичною наукою.

Привертає увагу, що тематика українського державотворення на Закарпатті доволі рідко фігурує у теоретико-методологічних рефлексіях сучасної української історіографії. Аналітичний зріз наукового доробку ілюструє нам тенденцію, що абсолютна більшість наукових досліджень по тематиці Карпатської України виконуються на самому Закарпатті, насамперед на інституційній базі Ужгородського університету. Поза межами цього регіону студії у цій царині виконуються насамперед у Львові (О. Пагіря., М. Швагуляк) та Києві (С. Віднянський). За останні три десятиліття по аналізованій проблематиці сформувалося відносно стабільне коло дослідників, у якому знаковими постатями маємо підстави вважати М. Вегеша та С. Віднянського. Саме ці дослідники регулярно пропонують читацьким колам праці, у яких простежується спроба цілісного, синтетично-

узагальнюючого аналізу державотворчих процесів Карпатської України. Процес студіювання аналізованої тематики триває у двох основних напрямках: продовження творення нових синтезів і вивченні вузькоспеціалізованих аспектів державотворення на Закарпатті. На сьогодні зведена бібліографія праць про Карпатську Україну (разом із доробком зарубіжних вчених) становить понад 3200 позицій. Важко не погодитись із думкою, що в українській та зарубіжній історичній україністиці «годі зустріти більш висвітлену тему» стосовно історії Закарпаття вцілому.

Таким чином, українська історична наука упродовж другої половини – початку XXI століть накопичила значний досвід студіювання історії державотворення Підкарпатської Русі–Карпатської України 1938–1939 рр. У ній ми простежуємо істотну трансформацію концептуальних оцінок цього процесу. Радянське історіописання, яке оцінювало ці події крізь призму оціночних суджень «політичного авантюризму» й «прислужництва українського буржуазного націоналізму» на сьогодні вже цілком втратило свою наукову актуальність. Українські історики діаспори і, деякою мірою, незалежної України утверджували ідеалізований та романтизований образ карпато-українського державотворення як яскравого прояву національно-визвольних змагань. Цей образ не передбачав аналізу усіх складностей та суперечностей згаданих процесів й не спонукав до глибоких рефлексій над дискусійними питаннями. Проте цей образ на рівні популярної історії, публіцистики та комеморативних практик залишається достатньо живучим і на сьогоднішній час. Більшість українських вчених, що спеціалізуються на студіюванні теми Карпатської України, зуміли подолати цю ідеалізацію; для них характерний доволі критичний та виважений підхід до оцінок дискусійних і суперечливих питань. Водночас спостерігаємо спроби (наразі поодинокі) переосмислити історії Карпатської України на методологічних та світоглядних засадах ревізйонізму, під кутом зору критики «націоналізованої» історії. Проте повноцінного діалогу й обговорення дискусійних питань у даній царині не спостерігаємо.

На сьогодні можемо констатувати достатньо добрий стан вивчення тематики Карпатської України на фактуальному рівні. Проте на рівні концептуального та методологічного (пере)осмислення цих процесів потенціал на майбутніх дослідників залишається ще вагомим. Це стосується насамперед «вписання» цієї теми у ширші історичні контексти – не лише загальноукраїнський (про що вже багато писалось) але й центральноєвропейський чи загальноєвропейський. Наразі тема Карпатської України виявилась найбільш «інтегрованою» у загальноукраїнський історичний процес й сучасне українське історіописання з усього тематичного спектру історії Закарпаття. Проте закарпатська регіональна домінанта у студіюванні теми видна неозброєним оком – абсолютна більшість дослідників походять саме з цього краю. Проте величезний доробок із теми ще достатньо слабо представлений у науково-інформаційному полі України. Це означає що тематика потребує не лише вивчення, але й популяризації.

Олександр Морзинський (Тернопіль)

**ЕВОЛЮЦІЯ ІСТОРІОГРАФІЧНОГО ОБРАЗУ КАРПАТСЬКОЇ
УКРАЇНИ (1938–1939 РР.): ВІД ІДЕАЛІЗАЦІЇ ДІАСПОРИ ДО
КРИТИЧНОГО ОСМИСЛЕННЯ СУЧАСНОСТІ**

В умовах зміцнення Української державності зростає роль історико-правових досліджень національної держави, таких як Карпатська Україна. Ці

дослідження дають змогу побачити процес формування України від роздробленості до соборності. Актуальність теми особливо посилюється на тлі спроб втручання деяких сусідніх із Закарпаттям держав у внутрішні справи України та посягання на її територіальну цілісність.

Українська історична наука накопичила вагомий науково-дослідницький доробок, присвячений вивченню цієї тематики, починаючи із діаспорного етапу другої половини ХХ ст. Проте обширність, проблемно-тематичне та концептуально-інтерпретаційне різноманіття цього доробку вимагає поглибленого історіографічного аналізу, систематизації та синтетично-узагальнюючих оцінок.

Вивчення історії Карпатської України в радянській історіографії було заполітизованим, ідеологічно заангажованим та одностороннім, що виражалось у замовчуванні чи фальсифікації окремих фактів. Більшість радянських істориків обминали факт існування карпато-української державності у 1938–1939 рр. Образ Карпатської України та її діячів оцінювався крізь призму ідеологеми «прислужництва українського буржуазного націоналізму».

Діячі Карпатської України на чолі з Августином Волошином зображувалися «лише чорними фарбами», а національно-визвольний рух у краї трактувався як «антинародна діяльність закарпатських націоналістів» та як спроба політичних авантюристів і «зрадників» свого народу захопити владу. Саме у такій світоглядній парадигмі написані праці С. Білака, Д. Буковича, Б. Співака та колективна монографія «Шляхом до щастя». С. Білак, зокрема, оцінював політику уряду А. Волошина як таку, що йшла «у фарватері гітлерівської експансіоністської політики». Головна увага цих авторів прикута до «розвінчання буржуазно-націоналістичних фальсифікацій».

Позитивною стороною праць радянських істориків є належна увага до соціально-економічного становища населення закарпатського регіону. Крім того, заслугою радянської історіографії можна вважати введення в науковий обіг цілого комплексу документальних джерел, зокрема збірників, присвячених міжнародним аспектам напередодні Другої світової війни, таких як «Документи і матеріали напередодні Другої світової війни (1937–1939)» або «Рік кризи 1938–1939: документи і матеріали». Ю. Сливка, наприклад, поділяв цілком вмотивовану думку про визначальний вплив зовнішньополітичних чинників на долю Карпатської України. І. Поп досліджував проблему місця «закарпатського питання» у чехословацько-угорських та польсько-угорських відносинах.

Оскільки більшість учасників подій 1938–1939 рр. опинилися на Заході, основні дослідження тривалий час здійснювалися саме в середовищі української діаспори. Характерною ознакою діаспорного історіописання була відірваність від джерельної бази, особиста заангажованість авторів у подіях, а також значна вага мемуарного компонента.

Діаспорні історики утверджували ідеалізований та романтизований образ карпатоукраїнського державотворення. Цей образ представлявся як яскравий прояв національно-визвольних змагань. Однак він не передбачав аналізу усіх складностей та суперечностей згаданих процесів і не спонукав до глибоких рефлексій над дискусійними питаннями.

Ключовим доробком цього періоду, що довгий час визначав уявлення про карпатоукраїнську державність в українських історичних наративах (після репринтного перевидання в Україні), стала монографія учасника подій Петра Стерча «Карпато-Українська держава». П. Стерчо детально проаналізував

міжнародне становище, дав оцінку внутрішньо-політичній діяльності уряду А. Волошина та описав руйнівні дії польських і угорських терористів. Він стверджував, що ця держава мала «колосальне значення» не тільки для карпатських українців, а й «вирішило раз і на всі часи приналежність Закарпаття до України». П. Стерчо також підкреслював, що події поставили українську проблему «в позицію найважливішої проблеми між політиками багатьох держав». Недоліком праць Стерча, як і більшості діаспорних публікацій, було ігнорування соціально-економічної проблематики та відсутність уваги до внутрішньополітичних суперечностей.

Новий історіографічний етап розпочався у 1990-х рр. Українські вчені, долаючи інерційність наслідування діаспорних дослідників, поступово утверджували власну традицію. Сформувалася ціла наукова школа, насамперед із ужгородських істориків (М. Вегеш, С. Віднянський, О. Пагіря та ін.). Більшість сучасних українських вчених зуміли подолати діаспорну ідеалізацію; для них характерний доволі критичний та виважений підхід до оцінок дискусійних і суперечливих питань. На сьогодні зведена бібліографія праць про Карпатську Україну становить понад 3200 позицій.

Сучасні дослідники констатують згортання демократичних процесів та прямування до авторитарного типу правління уряду А. Волошина. Ці заходи зазвичай трактуються як вимушені складностями тогочасних внутрішньополітичних реалій.

Микола Вегеш, один із найавторитетніших дослідників, визнає «згортання демократичних тенденцій», хоча й пояснює це вимушеними обставинами. З метою стабілізації ситуації була припинена діяльність усіх політичних партій, окрім Українського національного об'єднання (УНО). Вегеш вважає це рішення логічним, оскільки «шкідливе партійництво через взаємну ворожнечу і заздрість дійшло до того, що то шкодило народові».

Сучасна історіографія також аналізує політичні суперечності всередині українського табору. Дослідники вивчають спробу групи Карпатської Січі та ОУН здійснити переворот проти уряду А. Волошина. Збройний конфлікт між Січчю та жандармерією 13–14 березня 1939 р. значно послабив Січ перед угорським наступом. Фактором, який негативно впливав на політичну ситуацію, були суперечності, оскільки молоді та радикальні націоналісти у керівництві Січі вимагали рішучих дій по відношенню до чехів.

У сучасній історіографії наявні поодинокі спроби переосмислити історію Карпатської України на методологічних засадах ревізйонізму, під кутом зору критики «націоналізованої» історії. Василь Фенич стверджує, що Карпатська Україна та А. Волошин є «найбільш глорифікованою темою» в українській історичній дидактиці та академічній україністиці. Він відзначає невирішеність методологічної проблеми: як поєднати джерельний образ із «глорифікованим, націоналістичним» образом, що домінує як історіографічний стереотип. Ці критичні міркування є спробою переосмислити традиційні підходи на засадах ревізйонізму.

Українська історична наука простежує істотну трансформацію концептуальних оцінок образу Карпатської України впродовж другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

Радянське історіописання, що оцінювало події крізь призму «політичного авантюризму» та «прислужництва українського буржуазного націоналізму», цілком втратило свою наукову актуальність. Діаспорний образ, навпаки, був ідеалізованим та романтизованим проявом національно-визвольних змагань, який свідомо ігнорував внутрішні суперечності. Цей образ досі залишається живучим на рівні популярної історії.

Сучасна українська історіографія пододала цю ідеалізацію, демонструючи критичний та виважений підхід. Сучасні вчені визнають авторитарні тенденції в уряді А. Волошина (хоча й вимушені обставинами) та «інструментальність» Карпатської України у великій міжнародній дипломатичній грі. На фактуальному рівні вивчення тематики є достатньо добрим (понад 3200 бібліографічних позицій). Проте на рівні концептуального та методологічного переосмислення, включно з потребою «вписування» цієї теми у ширші історичні контексти – центральноєвропейський чи загальноєвропейський, – залишається значний потенціал.

Діана Гуца (Київ)

ЖІНОЧИЙ ВНЕСОК У ПІДПІЛЬНУ БОРОТЬБУ: РОЛІ ТА ФУНКЦІЇ В ОУН-УПА В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

Історія національно-визвольної боротьби українського народу в роки Другої світової війни традиційно розглядалася крізь призму чоловічого досвіду. Участь жіноцтва в ній була феноменом, що виходив за межі традиційних гендерних ролей і ставив під сумнів патріархальні стереотипи про місце жінки в суспільстві та особливо на війні. Питання жіночої участі в національно-визвольному русі довго залишалося на периферії історичних досліджень через кілька причин: по-перше, радянська історіографія цілеспрямовано замовчувала або спотворювала діяльність ОУН-УПА загалом; по-друге, навіть у пострадянський період зберігалася тенденція до героїзації переважно чоловічих постатей руху; по-третє, специфіка жіночих ролей у підпіллі (зв'язкові, санітарки, господарські функції) часто сприймалася як другорядні порівняно з бойовою діяльністю. Однак масштаби жіночої участі, різноманітність виконуваних функцій і рівень жертвності українських жінок-підпільниць вимагають окремого ґрунтовного дослідження.

Метою цього дослідження є комплексний аналіз ролі та функцій жінок в ОУН-УПА на західноукраїнських землях у період Другої світової війни.

Роль жінок в ОУН-УПА тісно пов'язана з ідеологічними трансформаціями, які переживав український націоналістичний рух у роки війни. Початково націоналізм ОУН передбачав досить традиційне бачення ролі жінки – передусім як матері, вихователя дітей та підтримки чоловіка. Традиційне сприйняття жінки створювало одночасно переваги (менша підозрілість, поблажливе ставлення) та виклики (недовіра з боку частини командирів, сприйняття як тягаря). Жінки долучалися до медичної служби, виконуючи роль санітарок, медсестер. Вони ставали зв'язковими та розвідницями, використовуючи свою зовнішню непідозрілість для пересування територіями. Жінки займалися господарською діяльністю, забезпечуючи повстанців продовольством, одягом та притулком. Окремі представниці долучалися до пропагандистської роботи, літературної та видавничої діяльності. Така багатофункціональність зумовлювалася як об'єктивними потребами підпілля в людських ресурсах в умовах тотальної війни, так і глибокими патріотичними мотивами українських жінок, їхнім прагненням до національної незалежності та готовністю жертвувати особистим благополуччям заради майбутнього України.

Отож, найбільша кількість жінок була задіяна саме в медичній службі, що максимально відповідало патріархальним уявленням про жіночу роль на війні. Українське Червоного Хрест (УЧХ) як підпільна організація фактично відновлено українськими націоналістами під час війни. До завдань медичної

референтури, окрім надання медичної допомоги, входили також вчасне постачання ліків та продовольства, перевірка гігієнічного та епідеміологічного стану війська, пропагандистська та агітаційна робота серед персоналу та місцевого населення, а також серед тих, кого вже залучено до діяльності УЧХ, забезпечення кваліфікованими медичними кадрами та проведення вишкільних курсів для медичного персоналу. Окрім цього, важливим аспектом діяльності УЧХ було надання допомоги сім'ям загиблих повстанців.

Жінки відігравали ключову роль у господарській інфраструктурі, займаючи посади господарчих референтів або безпосередньо беручи участь у забезпеченні повстанців усім необхідним для виживання та боротьби. Господарча система підпілля функціонувала як добре організований механізм, де кожна ланка виконувала чітко визначені завдання. До їхніх компетенцій належала організація систематичного збирання та безпечного зберігання продовольства, медикаментів, засобів зв'язку, видавничого обладнання та обмундирування для потреб підпілля. Важливим напрямком діяльності було забезпечення харчування різних структур підпілля. Господарчі референти мали налагоджувати постійні канали постачання, координувати збір продуктів серед населення, організувати їх транспортування та розподіл.

Роль зв'язкових була однією з найважливіших і найнебезпечніших у підпільній боротьбі. Жінки неабияк проявляли себе в цій ролі, адже привертали значно менше уваги органів безпеки порівняно з чоловіками і могли вільніше пересуватися поміж населеними пунктами. Швидке поширення секретної інформації забезпечували саме зв'язкові, які долали величезні відстані пішки, переносячи різноманітні листи, розпорядження чи усні повідомлення. Вони виконували набагато ширші функції, ніж просто передача повідомлень, а саме: добували речі, що були необхідні для підпільної праці, стежили за виконанням доручень, контролювали поширення таємної інформації, забезпечували зв'язок між осередками руху, підбирали конспіративні квартири, організували хати-криївки для керівництва УПА. Переодягнені в селянок, жінки-розвідниці могли відносно вільно ходити в окупованих ворогом населених пунктах і здобувати відомості про ворожі сили та їхні подальші дії. Під час облав жінки були чи не єдиними постачальниками необхідної інформації для бойових відділів УПА. Дуже часто жінки в загонах УПА виконували кілька функцій одночасно – були і санітарками, і зв'язковими, і розвідницями, й нерідко брали участь у бойових діях.

Також жіноцтво долучалось до роботи в референтурі пропаганди, займалися редагуванням і виданням підпільної преси та літератури. Розпорядження керівництва ОУН (Б) від 20 вересня 1943 р., адресоване референтам юнацтва, визначало необхідність залучення до пропагандистської роботи молоді обох статей. Організаційна схема передбачала закріплення за кожним юнаком або юначкою визначеної кількості родин, які вони мали систематично відвідувати та вести серед них агітаційну роботу. Видавалися не лише журнали та газети, але й брошури, листівки, відозви, програмні документи, навчальні матеріали для вишколів. Підпільні друкарні часто розташовувалися під землею – в спеціально обладнаних бункерах, підвалах тощо. Це викликано необхідністю конспірації, адже каральні органи як нацистського, так і радянського режимів вели активну боротьбу з підпільними друкарнями, розуміючи їхнє величезне значення для визвольного руху. Робота в таких умовах була нелегким випробуванням. Окрему роль відігравала усна пропаганда, де жінки проводили індивідуальні та групові бесіди, організували збори. Усна

пропаганда не вимагала технічних засобів, давала можливість перебувати у безпосередньому контакті з населенням і швидко реагувати на його запити та потреби. Жінки природно вписувалися в цю форму роботи, адже могли вести пропагандистські розмови під час повсякденних справ.

Отже, участь жінок у підпільних організаціях була неминучим результатом зростаючих тенденцій у суспільстві, які поєднували у собі феміністичні та патріотичні принципи. Українські жінки входили до націоналістичного підпілля з метою боротися за державність та політичні зміни в суспільстві. Роль жінок в організації змінювалася залежно від політичної ситуації, але їхню активну участь у повстанській боротьбі свідчить наявність спеціально створених жіночих референтур з конкретними завданнями та функціями. Традиційне сприйняття жінки, в контексті воєнної дійсності, було сприятливим фактором та зумовлювало поблажливе ставлення до жінки в умовах війни. Жінки могли працювати у різних сферах, включаючи розвідку, зв'язок, пропаганду та медичну службу. В той же час, жіноча діяльність викликала менше підозрів та дозволяла досягнути певного рівня конспірації, тому чоловіки-підпільники залучали жінок до своєї діяльності. Вивчення участі жінок в ОУН-УПА є важливим для повного розуміння їхньої ролі в цілій картині діяльності національно-визвольного руху. Жіночий досвід підпілля демонструє не лише військово-політичну історію, але й глибокі соціальні трансформації українського суспільства в умовах боротьби за незалежність держави. Подальші дослідження цієї теми мають враховувати гендерну специфіку досвіду, аналізувати особисті мемуари та свідчення, а також сприяти увічненню пам'яті жінок-підпільниць в культурній пам'яті України.

Мар'яна Гайдук (Тернопіль)

**ПРОПАГАНДИСТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЧОРТКІВСЬКО-
БЕРЕЖАНСЬКОЇ ОКРУГИ ОУН (ЛИСТОПАД 1945 Р. – СЕРПЕНЬ-
БЕРЕСЕНЬ 1946 Р.)**

Період другої половини 1940-х рр. в історії українського національно-визвольного руху позначений інтенсивною боротьбою підпільних структур ОУН проти радянського тоталітарного режиму. Одним із важливих напрямів цієї боротьби була пропагандистська діяльність, що мала на меті не лише ідеологічне зміцнення підпілля, але й мобілізацію населення до активного спротиву. Особливу роль у цьому контексті відіграла Чортківсько-Бережанська округа ОУН, яка охоплювала південну частину Тернопільської області.

Основною метою пропагандистської роботи округи було формування національної свідомості та підтримка антирадянських настроїв серед місцевого населення. В умовах посилення репресій та розширення системи радянського контролю, підпільні структури ОУН приділяли особливу увагу інформаційному впливу. Вони намагалися протиставити радянській ідеології власну систему цінностей, базовану на ідеї української самостійності, історичній справедливості та християнській моралі.

Мета дослідження – проаналізувати зміст, форми та ефективність пропагандистської діяльності Чортківсько-Бережанської округи ОУН упродовж досліджуваного часу з'ясувати її ідеологічні засади, завдання та роль у системі збройного і політичного спротиву радянському режиму на теренах Західної України в повоєнний період. Особлива увага приділяється аналізу способів поширення інформації, специфіці тематики

пропагандистських матеріалів, а також оцінці їхнього впливу на місцеве населення в умовах жорсткого ідеологічного та репресивного тиску з боку радянської влади.

Основу джерельної бази становить унікальний комплекс архівних документів, що зберігається у фонді Р-3567 (опис 1) «Архів з бідону. Чортківсько-Бережанська округа ОУН» і знаходиться в Державному архіві Тернопільської області (далі – Держархів Тернопільської обл.). Зазначений фонд охоплює період 1945–1948 рр. і нараховує 270 справ, містить різноманітні матеріали, зокрема накази, звіти, огляди, хроніки подій, інформаційно-навчальні матеріали, пропагандистські листівки, брошури та періодичні видання ОУН і УПА тощо. Аналіз комплексу першоджерел є надзвичайно важливим для розкриття особливостей функціонування пропагандистської діяльності ОУН на рівні Чортківсько-Бережанської округи, а також для з'ясування її впливу на формування суспільної свідомості місцевого населення в умовах тотального ідеологічного тиску і репресій.

Важливим джерелом для розуміння політичної атмосфери та змісту ідеологічної боротьби в регіоні був суспільно-політичний огляд Бережанського надрайону ОУН за листопад 1945 р. Згідно з поданою у ньому інформацією, у районах щотижня проводилися наради голів сільських рад, головним завданням яких було обговорення виконання тижневих господарських планів, що, однак, реалізовувалися лише на 30–40 %. Втім, за спостереженнями підпілля, ці наради мали не лише адміністративно-господарський, а й чітко виражений ідеологічний характер. Представники радянської влади активно закликали місцевих керівників до співпраці в боротьбі проти ОУН та УПА, називаючи її учасників «ворогами народу». Характерним є цитований у звіті наказ голови району, який закликав сільських голів сприяти органам влади в «нищенні ворогів народу – бандорів», щоби, мовляв, «позбувшись їх, народ міг спокійно сповняти свої обов'язки супроти держави».

Центральним елементом радянської кампанії у листопаді 1945 р. була підготовка та проведення виборів, що набували форми масштабної пропагандистської мобілізації населення. До ключових завдань належали створення виборчих комітетів, друк агітаційних матеріалів, відкриття «червоних кутків» у сільських осередках. У них місцеві агітатори проводили роз'яснення щодо «переваг радянського ладу», вивчали положення сталінської конституції та пропагували участь у виборах як обов'язок «свідомого радянського громадянина».

Окремої уваги заслуговує використання адміністративного ресурсу для посилення ідеологічного впливу на сільське населення. У повоєнний період радянська влада намагалася створити умови для реалізації освітньо-пропагандистських ініціатив навіть у віддалених селах. Зокрема, як свідчать архівні документи, сільським десятникам виділяли по 40–60 літрів нафти, яку слід було використовувати для освітлення приміщень у вечірній час – зокрема, для проведення занять і читань, присвячених вивченню сталінської конституції. Цей факт є показовим прикладом того, як навіть матеріальні ресурси, які у повоєнний період були в дефіциті, скеровувалися на підтримку пропагандистської діяльності.

Вивчення конституції мало на меті не лише формальне підвищення правової обізнаності населення, але й створення ілюзії справедливості та легітимності радянського ладу. Однак така форма примусової «освітньої роботи» часто сприймалася критично. Населення, виснажене війною, репресіями та господарськими труднощами, нерідко ігнорувало або

формально брало участь у цих заходах, не сприймаючи їх як джерело реального знання чи практичної користі. У цьому контексті виділення нафти виглядало не стільки як турбота влади, а як інструмент мобілізації населення до участі в пропагандистському процесі, скерованому на легітимізацію влади в очах громади.

У відповідь на це, підпілля ОУН здійснювало контрпропаганду, звертаючи увагу на методи дискредитації, які використовувала радянська влада. Пропагандисти інформували населення про можливі провокації, зокрема про дії переодягнених у повстанців «стрибків», які вдаватимуть грабунки від імені націоналістів. Ці акти мали сприяти формуванню негативного образу підпілля серед мешканців сіл. Окрім того, розповсюджувалися чутки про те, що члени ОУН нібито «продають Україну Америці», що було типовим елементом радянської антизахідної риторики. Документ ілюстрував, наскільки гострою та багатоаспектною була боротьба за свідомість населення на теренах Західної України у повоєнний період. З одного боку, радянська влада прагнула забезпечити лояльність через примус та централізовану пропаганду, з іншого – підпілля ОУН відповідало активним викриттям ідеологічних маніпуляцій, формуючи націоналістичний світогляд.

Важливою складовою радянської пропагандистської політики у Західній Україні після Другої світової війни було залучення молоді до комсомольських структур та активізація їхньої участі в культурно-ідеологічному житті через відновлення роботи сільських клубів і проведення публічних заходів. Радянська влада розглядала молодь як стратегічно важливий об'єкт ідеологічного впливу, намагаючись через комсомол формувати лояльне до режиму покоління. Однак, як засвідчують архівні матеріали Чортківсько-Бережанської округи ОУН, ці зусилля наштовхувалися на суттєвий спротив з боку сільської молоді. Так, у селі Росохватець, під час організованого мітингу, представники радянської адміністрації намагалися примусово залучити місцевих юнаків до лав комсомолу. Водночас частина молоді відкрито висловлювала незгоду з цією політикою. Зокрема, Тарас Оленчук заявляв про свою принципову відмову вступати до комсомолу, чим викликав різку реакцію представників влади. Секретар райкому партії наказав його негайно заарештувати і доставити до районного центру, що свідчить про застосування репресивних механізмів навіть до проявів опору владі.

Цей випадок був показовим прикладом того, як молодіжний спротив радянізації набував демонстративних форм. Відмова вступати до комсомолу набувала символічного значення – як акт ідентифікації з національним підпіллям, навіть якщо безпосередньо участі в ОУН така молодь не брала. Репресивна реакція радянської влади на подібні вияви опору демонструвала слабкість ідеологічного контролю та неприйняття тоталітарної моделі свідомістю частини молодого покоління, яке зберігало зв'язок з традиційними національними цінностями.

У другій половині 1940-х рр. радянські партійні органи активно впроваджували програму ідеологічної пропаганди серед населення Західної України. Одним із ключових напрямків цієї діяльності була пропаганда радянських цінностей через пресу, культурно-просвітницькі заходи та масове використання візуальних засобів впливу. Так, районні газети регулярно публікували статті на теми «непорушної єдності російського і українського народів», які мали на меті легітимізувати радянське панування та ідею «старшого брата» у свідомості місцевого населення. Окрім того, радянська влада широко застосовувала кінопокази як інструмент масової пропаганди. У селах Ішків та Золота Слобода демонструвалися фільми на зразок «Про

Вітчизняну війну» та «Про життя в колгоспі», перегляд яких часто був обов'язковим і супроводжувався адміністративним тиском. Влада прагнула створити візуальні уявлення про переваги радянського способу життя, зокрема – успішне функціонування колгоспної системи, що відповідало офіційній риторичі «соціалістичного добробуту».

Однак аналіз архівних матеріалів свідчив про антирадянські настрої серед сільського населення. Ці настрої не лише зберігалися, а й поглиблювалися під впливом реального досвіду життя під радянською владою. Характерною була оцінка жителів, які, реагуючи на пропагандистські фільми, заявляли: «Пощо нам дивитися на мертві картини, коли ми цієї осені мали нагоду на власні очі бачити тисячі голодних колгоспників, які йшли за куском хліба, залишаючи «щасливе життя в колгоспі». Цей вислів був влучною ілюстрацією глибокого розриву між офіційною риторикою та реальністю, яку спостерігало населення на власному досвіді. Пропагандистські заходи радянської влади, попри масштабність і системність, не досягали очікуваного ідеологічного ефекту. Ба більше, вони часто викликали обурення або іронічне ставлення, посилюючи відчуження від влади і сприяючи збереженню опозиційної, національно орієнтованої ідентичності в регіоні.

Пропагандистська діяльність Чортківсько-Бережанської округи ОУН була важливим джерелом для розуміння не лише ідеологічної боротьби, але й загального соціально-політичного стану Західної України в умовах радянзації. Спираючись на унікальні архівні матеріали, можемо стверджувати, що націоналістичне підпілля вело системну інформаційно-пропагандистську роботу, яка мала чітку антирадянську скерованість. На цьому тлі радянська влада, зіштовхнувшись із ворожим ставленням до себе, відповідала масштабною пропагандистською кампанією, що охоплювала пресу, кінопокази, освітню діяльність, через вивчення сталінської конституції та мобілізацію молоді через комсомол. Проте значна частина населення не лише не сприймала ці заходи, а й відкрито опиралася їм – як ідеологічно, так і практично. Реакція жителів, які відмовлялися вступати до комсомолу, уникали участі в агітаційних заходах, висловлювали критичні погляди на зміст радянських фільмів та публікацій, свідчила про глибоке неприйняття радянської моделі світу, навіть попри спроби масового тиску й репресії.

Діана Демидяк (Тернопіль)

ДІЯЛЬНІСТЬ ІРИНИ ТИМОЧКО НА ЗАКЕРЗОННІ

Жіноцтво активно включалось до процесів національно-визвольної боротьби впродовж усього ХХ ст. На думку Марти Богачевської-Хом'як бажання жінок долучитись до збройної боротьби пов'язане з тим, що вони відчували себе дискримінованими не стільки як жінки, скільки як українки.

Не було виключенням і УПА. Жінки в УПА були залучені, як і до «мирних» ролей, до яких відносилась медична сфера, так і до «воєнних». Окремі жінки в УПА займали високі посади, що свідчить про їх значущість їх внеску. Діяльність Ірини Тимочко у складі УПА ілюструє активну участь жіноцтва в національно-визвольній боротьбі на Закерзонні. Жінки в Українській Повстанській Армії не були виключним явищем й за словами самої І. Тимочко «не мали особливих привілеїв».

Ірина Тимочко народилась в 1923р., поблизу Перемишля, у багатодітній родині. Батько Ірини був колишнім вояком УГА і виховував родину у українському дусі, мати ж – прищеплювала ідеї працелюбності та релігійності. Яскравим підтвердженням патріотичних настроїв родини свідчив випадок у 1935р., коли 12-річна Ірина відмовилась декламувати вірші у

пам'ять маршала Пілсудського. За це польською владою її батько був заарештований на кілька днів. Навчалась у гімназії Українського інституту для дівчат у Перемишлі, де й вступила до «Пласту». В 1941р. вступила на матуральний курс для українських учителів, організований Українським допомогим комітетом, де й приступила до «Юнацтва» ОУН. У 1944р. перейшла у підпілля. Її підпільна діяльність невіддільно пов'язана із Закерзонням, котре для УПА мало важливе значення. Йому, здебільшого, відводилось місце «зв'язку» між українським підпіллям та Заходом. До грудня 1944р. вона перебуває на Бірчанщині, де розбудовує жіночу структуру Українського Червоного Хреста. УЧХ був важливою структурою УПА, хоч і виник ще в 1918р. на основі українських медичних товариств й був фактично відновлений українським національним рухом. Більшість регіональних референтур УЧХ очолювали жінки, наприклад, Катерина Зарицька й Олена Мостович. Вони ж займались розбудовою його структури. УЧХ займався не тільки медичною допомогою воякам, а й опікою над полоненими, місцевими жителями й політінформацією для жіноцтва.

На роки діяльності І. Тимочко на Закерзонні припадають депортаційні процеси, котрі розпочались в 1944р. Депортаційні процеси 1944–1946 рр. та Акція „Вісла“ створили надзвичайно складні умови для підпільної діяльності, змушуючи підпільників змінювати свої стратегії. У січні 1945 р., І. Тимочко опинилася на території, яку в підпіллі називали «Бескид». У той час цей терен входив до Лемківської округи, хоча значна його частина фактично належала до Бойківщини. Восени 1945 р., після ліквідації Перемиської області та створення I Округи ОУН, Лемківську округу перейменовано на надрайон «Бескид». Водночас Бірчанщина та Перемищина були об'єднані в новоутворений надрайон «Холодний Яр». Тоді ж, в вересні 1945 р. підпілля Надрайону «Бескид» організувало місію для допомоги апостольському адміністратору Лемківщини о. Олександрові Малиновському, який, рятуючись від арешту та примусового виселення, мав нелегально перейти кордон до Риму; через нього також передано підпільні матеріали про становище українців і Церкви в Польщі.

На травень-червень 1946р. припадає частина четвертої хвилі депортації, котра сильно торкнулась району Ветлинської і Царинської полонин – етнічної Західної Бойківщини, де перебувала І. Тимочко. На цей момент, місцеве населення майже припинило чинити супротив проти виселення, а здебільшого рятувалось втечами у ліси чи на етнічні польські території. У цьому районі перебував 34-й піхотний полк під командуванням полковника Яна Гергарда, який відзначався антиукраїнськими настроями та військовими злочинами в районі лемківського села Завадка Морохівська. Проводи надрайону «Бескид» намагались оприлюднювати факти цих злочинів польської армії та збирали інформацію про жертв нападів. УПА проводило активну боротьбу проти виселення, та не могли спинити процесу депортації. УПА, як підпільне формування, не могло повноцінно чинити супротив регулярним польським військам, силами яких і проводились депортації на цей момент. Навесні 1946 р. провід I Округи ОУН розпочав реорганізацію Надрайону «Бескид», вирішивши на базі VII району, який охоплював майже всю західну Лемківщину, створити новий надрайон під назвою «Верховина». Віддаленість Лемківщини від основних українських центрів Закерзоння зумовила значну відмінність місцевого населення – за рівнем національної свідомості, релігійними та політичними поглядами, а також мовними особливостями. Робота з лемками вимагала врахування цих чинників, глибокого розуміння їхніх традицій і поваги до місцевої культури. Попри певну відособленість і

специфічний менталітет, лемки вирізнялися та глибокою прив'язаністю до своєї землі. Для українського підпілля, Лемківщина мала стратегічне значення як найзахідніший край українських етнічних земель і природний західний рубіж України. Проте уже в лютому 1947 р., внаслідок каральних акцій польського війська, лемківський провід припинив своє існування. З метою збереження контролю над тереном Ірину Тимочко, під псевдо «Христя», призначено провідницею надрайону «Верховина» – найвищою посадою, яку обіймала жінка на теренах Закерзоння. На початку червня 1947 р. на західній Лемківщині стало відомо про початок Акції «Вісла», яку польська влада готувала в таємниці. Масова депортація українців стала несподіванкою для місцевого населення, спричинивши хаос і ускладнення діяльності підпілля через посилення військової присутності. Після Акції «Вісла» що призвела до майже повної депортації українського населення, Провід визнав подальше існування підпільної мережі на Лемківщині недоцільним. Ірина Тимочко згідно з новими розпорядженнями, стала зв'язковою для спеціальних доручень. Вона мала вести підпільну роботу в Перемишлі. 15 листопада 1947 р. була заарештована внаслідок зради підпільника Ярослава Гамівки «Вишинського», який працював на польській спецслужбі. Під час слідства зазнала тортур та побиття. Слідство тривало пів року, за результатами якого у Ряшеві «Христя» була засуджена до восьми років позбавлення волі. Відбула ув'язнення в польській тюрмі й 15 листопада 1955 р. була звільнена. У 1965 р. закінчила історично-філософський факультет Вроцлавського університету й одружилась з колишнім підпільником у надрайоні «Верховина», Мироном Камінським. Разом з чоловіком досліджувала наслідки операції «Вісла», збирали спогади греко-католицьких священників, ув'язнених в Польщі, інформацію про замордованих та знищені храми. У 1981 р. емігрувала до США. Померла в незалежній Україні, в 2010 р.

Діяльність Ірини Тимочко свідчить про стійкість і відвагу жінок у національно-визвольному русі. Лемківщина, де діяла Тимочко, мала стратегічне значення для підпілля як найзахідніший рубіж українських етнічних земель та як канал зв'язку між Закерзонням і українською діаспорою на Заході. Водночас віддаленість регіону, специфічний менталітет місцевого населення та культурно-релігійні особливості лемків створювали особливі умови для роботи підпільників. Репресивні дії польської влади, включно з депортаційними процесами 1944–1946 рр. та Акцією «Вісла», значно ускладнили діяльність підпілля, призвели до ліквідації Надрайону «Верховина» та вимушеної легалізації чи переходу окремих активістів. У таких умовах роль Ірини Тимочко як провідниці надрайону та зв'язкової мала особливе значення. Досвід Ірини Тимочко дає можливість оцінити роль жінок у визвольному русі, а її приклад ілюструє важливу роль жіноцтва у діяльності УПА.

Орест Лотоцький (Тернопіль)

МЕДИЦИНА ЯК ІНСТРУМЕНТ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ: ПОЛІТИКА В СИСТЕМІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ (1939–1953 РР.)

Період 1939–1953 рр. був визначальним у процесі інтеграції західноукраїнських земель до складу СРСР. Напрямок охорони здоров'я, з поміж інших аспектів державної політики, перетворився на один із важливих інструментів радянської суспільства. Трансформація старої медичної системи мала не лише соціальний, а й політико-ідеологічний зміст, оскільки через медичні заклади держава поширювала радянські норми поведінки, контролювала побут, працю й навіть моральні аспекти життя населення.

Охорона здоров'я в цьому контексті виступала не лише засобом турботи про фізичний стан людини, а й елементом формування нового менталітету. Дослідження цієї теми дає змогу глибше зрозуміти механізми влади, методи впливу на суспільство та особливості соціальної політики радянського союзу в західноукраїнському регіоні.

Система охорони здоров'я яка існувала до приходу радянської влади на західноукраїнські землі була слабо пов'язана з державним регулюванням. Такий стан справ в медичній сфері конфліктував з радянськими методами управління. Тому невдовзі розпочались кардинальні зміни, що дозволили здійснювати партійне керівництво медичним обслуговуванням, як дієвим засобом впливу на населення краю.

Трансформацію медичної галузі розпочато ще у вересні 1939 р. В обласних центрах започатковано обласні відділи охорони здоров'я. На посаду завідуючих створених підрозділів здебільшого призначали приїжджих зі східних областей України спеціалістів, які в більшості випадків були членами комуністичної партії. Навіть якщо спочатку призначали відомих у місцевих громадських та медичних колах фахівців, наприклад, як це було у Львові у випадку професора М. Панчишина, все ж таки упродовж короткого проміжку часу віддавали перевагу партійному висуванцю. Паралельно з цим ліквідовували медичні або близькі до системи охорони здоров'я громадські організації, зокрема, Українське лікарське товариство, а окремі, добре оснащені та забезпечені досвідченими медичними кадрами лікарські установи, як-от львівську «Народну лічницю» і шпиталь ім. митрополита А. Шептицького, перетворювали на лікарні для партійних і державних працівників.

Радянізація системи охорони здоров'я проявлялася також у тому, що медичне обслуговування та надання лікарської допомоги різним суспільним групам населення дедалі більше підпорядковувалися мілітаристським потребам. Це особливо відчутно позначилося на роботі фармацевтичної галузі: з аптек вилучали значні запаси медикаментів, перев'язувальних матеріалів і хірургічного інструментарію для формування резервів на випадок воєнних дій.

Серед запроваджених нововведень найбільшу прихильність населення викликали безоплатне надання медичних послуг і відкриття численних лікувальних закладів, зокрема у віддалених селах та містечках. Важливо зазначити, що для розміщення новостворених медичних установ радянська влада активно використовувала будівлі, залишені поміщиками, урядовцями та підприємцями. Такий підхід здобував схвальну реакцію місцевого населення.

Завдяки використанню досвіду радянських установ охорони здоров'я, які активно сприяли створенню мережі лікувально-профілактичних закладів і забезпеченню їх медичними кадрами, розвиток медичної сфери набув значного прискорення. Велику роль у цьому відіграла підтримка органів охорони здоров'я східних областей УРСР: до Західної України прибували лікарі та середній медичний персонал із східних регіонів України та інших радянських республік. На початку 1941 р. кількість лікарів у західних областях УРСР зросла до чотирьох на кожну тисячу осіб населення.

Преса, що відіграла важливу роль у системі радянської пропаганди, підкреслювала, що всі досягнення у сфері поліпшення медичного обслуговування населення є результатом турботи комуністичної партії та радянського уряду про здоров'я громадян, реалізованої через принцип наближення медичної допомоги до людей, зокрема мешканців віддалених населених пунктів.

Поступово створювалися основи та формувалися установи санітарно-епідеміологічної служби регіону, покликані здійснювати контроль за санітарним станом міст і сіл, підприємств, організацій та установ, що діяли на території краю. Проведено значну роботу з мобілізації місцевих структур для приведення населених пунктів до належного санітарно-культурного рівня: здійснювалося прибирання та благоустрій вулиць і площ, особливу увагу приділяли паркам і скверам: створювали клумби, висівали траву, висаджували квіти й дерева та забезпечували їх догляд. Будинки білили, паркани та огорожі фарбували, визначали місця для збору й вивезення побутових відходів, впорядковували колодязі й водостоки. Посилювався санітарний контроль за закладами харчування, а також наголошувалося на необхідності притягнення до адміністративної відповідальності осіб, винних у погіршенні санітарного стану населених пунктів.

У постановах бюро обкому партії підкреслювався політичний аспект боротьби за належний санітарний стан населених пунктів краю. Зверталася увага секретарів міських і районних комітетів партії, а також голів міських рад та райвиконкомів на те, що забезпечення чистоти й порядку в містах є важливою складовою соціалістичного будівництва. Їм доручалося взяти під постійний і безпосередній контроль усю діяльність, пов'язану з упорядкуванням міст і районних центрів.

Таким чином, у період 1939–1953 рр. західноукраїнські землі зазнали масштабної інтеграції до складу СРСР. Радянська влада впроваджувала централізоване партійне керівництво галуззю охорони здоров'я, а система охорони здоров'я стала важливим інструментом радянзації суспільства. Трансформація медичної галузі мала не лише соціальний, а й політико-ідеологічний характер, оскільки через медичні заклади держава поширювала радянські норми поведінки, контролювала побут, працю та моральні аспекти життя населення, формуючи новий менталітет громадян.

Людмила Марчак (Тернеопіль)

ПОСТАТЬ СВЯЩЕНИКА МИКОЛИ ШАВАРИНА В КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ ЦЕРКВИ ТА СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ УКРАЇНИ ХХ СТ.

Священники є духовними провідниками та пастирями для своїх громад, виконуючи місію, яка виходить далеко за межі лише церковних обрядів. Вони освячують ключові моменти людського життя – від хрещення та вінчання до останнього прощання, надаючи цим подіям глибокий сакральний зміст. У важкі часи, під час особистих криз, хвороб чи суспільних потрясінь, священник виступає як моральна опора, розрадник і джерело надії. Їхнє служіння зміцнює громаду, плекає цінності милосердя, співчуття та соціальної справедливості, а їхній особистий приклад часто стає еталоном високої етики та самовідданості.

Крім духовної ролі, священнослужителі історично виконували і важливу соціальну та культуротворчу функцію, особливо в часи бездержавності або репресій, як це було в історії України. Вони були берегинями національної ідентичності, освітянами та просвітителями, оскільки саме при церквах часто діяли перші школи, бібліотеки та культурні осередки. У часи переслідувань, як-от підпілля Української Греко-Католицької Церкви, священники ставали символом незламності віри та опору тиранії, сплачуючи за свою вірність найбільшу ціну – роки заслання або власне життя. Таким чином, вони не лише зберігали Церкву, але й допомагали народу вистояти, зберігши його духовну та культурну спадщину.

Микола Михайлович Шаварин народився 14 вересня 1915 р. у с. Качанівка (нині Тернопільського району, Тернопільська область) у родині Михайла та Олени Шавариних. У сім'ї було шестеро дітей, і виховувалися вони у глибокому християнському та національному дусі. Батьки, незважаючи на своє селянське походження, прагнули дати синові добру освіту.

Здобувши початкову чотирикласну освіту в Качанівці, Микола Шаварин продовжив навчання у Тернопільській гімназії. Його шлях до знань був непростим: він перехворів на поліомієліт у дитинстві, що залишило фізичні наслідки, а його батько, розуміючи, що син не зможе працювати на господарстві, наполіг на подальшому навчанні. Після закриття української гімназії польською владою у 1930 році, Микола був змушений закінчувати освіту у польській гімназії імені Юліуша Словацького в Тернополі, яку завершив у 1936 році.

Після закінчення гімназії у 1936 році Микола Шаварин обрав духовний шлях, вступивши до Львівської греко-католицької духовної семінарії. Його формування як теолога відбувалося під високим духовним та інтелектуальним керівництвом митрополита Андрея Шептицького та ректора Йосифа Сліпого. У семінарії панував сильний національно-патріотичний дух, і Микола Шаварин, будучи симпатиком ОУН, активно цікавився визвольним рухом та історією, що заклало основи його незламної громадянської позиції.

Коли у 1939 році радянська влада закрила семінарію, Микола Шаварин повернувся до мирської праці: викладав українську мову та літературу, а згодом редагував газету «Нове життя» у Скалаті. У липні 1943 року він одружився з Марією Красноперою, і вже восени 1944 року був рукоположений на священника єпископом Никитою Будкою. Призначений парохом села Іванівка, отець Микола розпочав своє служіння, яке невдовзі перервалося. Його подальшу долю як священника-ісповідника визначила тверда й принципова відмова перейти на російське православ'я після Львівського псевдособору 1946 року, що призвело до початку його переслідувань.

Життя отця Миколи Шаварина було яскравим втіленням драматичної долі українського греко-католицького священника, який пережив усі найбільші випробування та репресії ХХ ст. Його шлях символізує не просто особисту стійкість, а й історичну боротьбу всієї Української Греко-Католицької Церкви проти тоталітарного режиму.

Найбільшим випробуванням на його життєвому шляху стало Сибірське заслання. За свою вірність Українській Греко-Католицькій Церкві та відмову перейти на російське православ'я, отець Микола Шаварин був заарештований більшовицькою владою. 2 березня 1950 р. його разом із сім'єю депортовано за рішенням позасудової «трійки» до Сибіру, у Томську область.

На спецпоселенні, зокрема в поселенні Яргаза, священник, попри проблеми зі здоров'ям, був примушений до важкої фізичної праці на лісоповалі, перебуваючи під постійним і жорстким наглядом НКВД. Умови праці та побуту були нелюдськими. Проте навіть у цій неволі родина Шавариних не втрачала сили духу. Дружина отця Миколи, Марія, виявила неабияку стійкість, організувавши хор і поставивши виставу «Наталка Полтавка». Цей вчинок став не просто художньою самодіяльністю, а потужним актом культурного опору та згуртування українців, які опинилися далеко від рідної землі, допомагаючи їм зберегти національну ідентичність.

У 1957 році отець Микола Шаварин із родиною був звільнений із заслання та повернувся на Тернопільщину. Тут на нього чекали нові труднощі: як колишньому «ворогу народу» та греко-католицькому священнику, йому було

вкрай важко знайти роботу. Однак, завдяки допомозі знайомих, він зміг працевлаштуватися бухгалтером на пошті у Золотниках, а згодом – у Тернополі, працюючи на різних робітничих та бухгалтерських посадах аж до 1976 року. Навіть на мирних посадах він часто зіштовхувався з приниженням та хамством від партійних функціонерів, але ніколи не боявся відстоювати свою гідність і гідність своїх товаришів по нещастю, не даючи забути про несправедливість радянських репресій.

З 1989 року особа, про яку йде мова, розпочала служіння як душпастир у Катедральному соборі в Тернополі. Паралельно з цим, вона займалася викладацькою діяльністю: читала курси з патрології, латинської та грецької мов у Тернопільській вищій духовній семінарії (свт Велика Березовиця), а також викладала латинську і грецьку мови у монастирі оо. Редemptористів у Львові впродовж 1991–1993 рр. Крім того, з 2003 року вона є членом редакційної колегії чотиритомника «Тернопільський енциклопедичний словник» (ТЕС). Особа активно долучається до громадського життя на Тернопільщині, зокрема, через освячення пам'ятників Борцям за волю України, підпільникам ОУН, воякам УПА й УСС, а також відправлення панахид на могилах жертв комуністичного режиму.

Отець Микола Шаварин дочекався відновлення незалежності України та виходу УГКЦ з підпілля. Його довге життя завершилося у 2011 році, залишивши по собі світлу пам'ять.

Життя отця Миколи Шаварина – це героїчна сага про священника, який став свідком віри (ісповідником), що всупереч системі залишився вірним своєму священному покликанню та національній ідеї. Його важливість полягає не лише у збереженні духовної традиції в умовах заборони, але й у тому, що він є живим доказом злочинності радянського тоталітарного режиму та символом незламності українського духу. Його приклад служить для майбутніх поколінь взірцем моральної стійкості, інтелектуальної праці та самовідданості, підтверджуючи, що найбільший здобуток людини – це збереження власної гідності та віри навіть у найтяжчих обставинах.

Володимир КЩАК, Тарас КЛИШ **ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА РОЗСЕЛЕННЯ ДЕПОРТОВАНОГО** **УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ З ТЕРИТОРІЇ ПОЛЬЩІ В** **УКРАЇНСЬКІЙ РСР ТА ЇЇ ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ У 1944–1946 РР.**

Процес розселення депортованих з території Польщі українців на території УРСР залишається недостатньо вивченим у науковій літературі. Відповідно до Угоди між урядом УРСР і Польським комітетом національного визволення від 9 вересня 1944 р., переселення офіційно визначалося як добровільне, а евакуйованим гарантувалося право самостійного вибору місця проживання – у колгоспах, радгоспах або в індивідуальних господарствах. Однак на практиці переселення набуло примусового характеру. Уже 1 листопада 1944 р. відправлено перший ешелон депортованих, а подальше розміщення здійснювалося відповідно до урядових розпоряджень.

Згідно з планом, поданим Микитою Хрущовим Йосипу Сталіну, передбачалося розселити 79% переселенців у південних, центральних і східних регіонах України (278 284 особи), тоді як до західних областей мали потрапити лише 20,6% (72 216 осіб). Найбільшу кількість депортованих планували направити до Дніпропетровської області, найменшу – до Полтавської. Таким чином, урядова політика мала на меті не лише організувати переселення, а й забезпечити трудові ресурси для відбудови

східних і південних регіонів, попри задекларований добровільний характер процесу.

Наприкінці серпня 1945 р. відбулися зміни в урядових планах розселення депортованих українців із території Польщі. Через уточнення кількості переселенців, яка становила близько 435 тис. осіб (117,7 тис. сімей), скориговано попередні плани. Тепер передбачалося, що 66% сімей мали бути розміщені у центральних, східних і південних областях УРСР, а 34% – у західних. Така зміна демонструє поступовий зсув акцентів уряду в бік збільшення кількості переселенців у західному регіоні.

Однак реальна ситуація суттєво відрізнялася від планів. Після отримання листів від переселенців зі східних областей, які повідомляли про складні умови проживання, дедалі більше українців висловлювали бажання оселитися ближче до рідних земель – у Західній Україні. Ті, хто вже був розміщений на Київщині, Харківщині, Луганщині, Черкащині чи Херсонщині, часто самовільно поверталися на захід. Репресивні заходи радянської влади не змогли зупинити цей стихійний рух.

У результаті фактичне розселення значно відхилилося від запланованого: у східні області потрапило лише близько 39,9% переселенців, тоді як 67% оселилися в західних регіонах УРСР. Це свідчить про невідповідність між директивними планами радянської адміністрації та реальними соціально-психологічними настроями депортованих українців, для яких близькість до історичної батьківщини була вирішальним чинником під час вибору місця проживання.

Насправді урядові плани розселення депортованих українців із території Польщі так і не були реалізовані. Згідно з підсумковими звітами, офіційна статистика не враховувала значної кількості переселенців, які залишили східні та південні області УРСР і самовільно вирушили на Західну Україну або навіть намагалися повернутися на Закарпаття. Причиною цього було прагнення людей оселитися в регіонах із більш сприятливими умовами життя, де ще зберігалися вільні землі, не охоплені колгоспною системою.

Наприклад, лише у вересні 1946 р. до Львівської області прибуло 1 146 родин (4 518 осіб), які переселилися переважно з південних і східних областей, зокрема Херсонської, Одеської, Дніпропетровської, Миколаївської, Запорізької та інших. Така тенденція стала масовим явищем.

Станом на 1 січня 1948 р. у східних регіонах залишалось лише близько 4% переселенців (20 718 осіб), тоді як 95% (понад 408 тис. осіб) проживали в західних областях України. Порівняння кількості тих, хто прибув до східних областей (149 659 осіб), із тими, хто фактично залишив ці території (84,5%), свідчить про майже повне повернення депортованих до західного регіону.

Загальна кількість депортованих українців із території Польщі, за різними документами, суттєво відрізняється: офіційно нараховано 428 903 особи, тоді як у «Підсумковому звіті» зазначено 482 880. Така невідповідність пояснюється низкою факторів. По-перше, у 1947–1948 рр. тривав стихійний внутрішній рух переселенців по території УРСР – багато хто самовільно змінював місце проживання в пошуках кращих умов, не отримуючи постійної реєстрації, через що не був зафіксований у звітності.

По-друге, трагічну роль відіграли природно-економічні обставини. Посуха 1946 р., малосніжна зима, спекотне літо 1947 р. та жорсткі хлібозаготівлі, що супроводжувалися примусовими реквізиціями продовольства, призвели до голоду 1946–1947 рр., від якого загинуло понад півтора мільйона українців. Особливо вразливими були депортовані, які не мали власного господарства й

запасів їжі. Імовірно, значна частина понад 52 тисяч осіб, які «зникли» зі статистичних даних, стали жертвами цього голоду.

На кінець 1947 р. у південних, центральних і східних областях України залишалося лише 20 718 закерзонців, тобто близько 5% від загальної кількості переселених.

Документальних свідчень, які б прямо пояснювали наполегливе прагнення радянського керівництва розселити більшість депортованих українців із Польщі поза межами Західної України, не збереглося. Проте сучасний аналіз дозволяє зробити логічні висновки щодо політичних і стратегічних мотивів цього рішення. Йосип Сталін, прагнучи розширити радянський вплив у Європі та водночас готуючись до можливих збройних конфліктів в Азії чи навіть до нової світової війни, ставив за мету відновлення промислово-економічного потенціалу східних і південних регіонів УРСР. Для цього необхідно було забезпечити трудові ресурси для відбудови шахт Донбасу, металургійних підприємств Криворіжжя та сільського господарства, яке перебувало в руїнах.

Під час Другої світової війни територія України зазнала катастрофічних руйнувань. Радянсько-німецький фронт двічі прокотився через республіку, знищивши тисячі підприємств, наукових і культурних установ. У ході відступів у 1941–1942 рр. радянські війська застосовували тактику «випаленої землі», підірвавши численні заводи, шахти й житлові квартали. Аналогічних дій вдавався і вермахт у 1943–1944 рр. Результатом стали величезні людські та економічні втрати – понад 8 мільйонів загиблих і близько 2 мільйонів примусово вивезених на роботи до Німеччини.

У західних областях УРСР втрати були відносно меншими. Це пояснюється тим, що на цих територіях Червона армія не вела тривалих оборонних боїв, а мобілізація місцевого населення розпочалася лише після повернення радянської влади у 1944 р. Загалом демографічні втрати України внаслідок війни перевищили 14 мільйонів осіб – загиблих, померлих від голоду та хвороб, депортованих або вимушено переселених.

На вибір місця розселення депортованих українців із Закерзоння суттєво впливала соціально-політична ситуація у Західній Україні в середині 1940-х рр. У цей період регіон залишався осередком активної діяльності Української Повстанської Армії, яку підтримувала значна частина місцевого населення. На території самого Закерзоння підрозділи УПА продовжували збройну боротьбу аж до операції «Вісла» 1947 року. Радянське керівництво усвідомлювало, що переселенці з цих територій могли стати потенційною підтримкою повстанського руху, тому намагалося уникати їх концентрації в західних областях УРСР.

Натомість депортованих планували розміщувати у східних і південних регіонах, де соціально-політична ситуація була контрольованішою. Тут освіта вже зазнала значної русифікації, колгоспна система діяла понад десятиліття, а після голодоморів 1921–1923 та 1932–1933 рр. сюди переселили сотні тисяч російських сімей. У таких умовах, на думку радянських чиновників, закерзонці мали швидше інтегруватися у радянське суспільство та стати лояльними громадянами СРСР.

Процес переселення часто мав стихійний і дезорганізований характер. На станціях збору сотні людей чекали на відправку, не маючи права обирати місце майбутнього проживання. Більшість із них, маючи лише початкову освіту, не орієнтувалися в географії СРСР, тож просто підписували запропоновані документи. Після місяців поневірянь у тимчасових таборах, без

їжі, під загрозою нападів польського підпілля та Війська Польського, для багатьох депортованих дорого в невідомість здавалася єдиним порятунком.

Таким чином, фактичні результати переселення засвідчують провал урядової політики штучного розміщення українців у східних і південних областях УРСР. Урядові плани розселення, за якими близько 80% депортованих мали залишитися за Збручем, фактично зазнали повного краху. Реальність продемонструвала неефективність радянської політики примусового розміщення, оскільки більшість переселенців прагнула переїхати до західних регіонів.

Спроби радянського уряду розселити депортованих українців у східних і південних областях були продиктовані не лише ідеологічними чи адміністративними міркуваннями, а передусім економічною необхідністю – відновленням спустошених промислових центрів і аграрного виробництва після масштабних втрат Другої світової війни.

Загалом розселення українців із Польщі мало не лише адміністративно-економічний, а й виразний політичний характер, спрямований на контроль над потенційно нелояльними групами населення та поступову їх русифікацію в межах радянської системи.

Назарій Тимків (Рівне)

ЕМІГРАЦІЙНИЙ ПЕРІОД ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ НАТАЛІ ПОЛОНСЬКОЇ-ВАСИЛЕНКО

Еміграційний період життя Наталі Полонської-Василенко (1943–1973) став визначальним етапом її особистої долі та водночас справжнім апогеєм наукової творчості. Вимушене залишення Києва, спричинене воєнними обставинами та загрозою репресій, визначило траєкторію її подальшого життя як ученого, що працював поза Батьківщиною, але зберігав її в центрі інтелектуальних інтересів.

Перший етап еміграції пов'язаний із переїздом до Львова (вересень 1943 р.), де дослідниця втратила власну бібліотеку на 7 тисяч томів і значну частину архіву – основу подальших досліджень. Попри це, вона активно включилася в наукове життя міста: працювала у Церковно-археологічній комісії, брала участь у засіданнях НТШ, отримала перше велике замовлення у «Українському видавництві». Утім, наступ фронту зумовив новий етап еміграції – переїзд до Праги.

У 1944 році Полонська-Василенко стала викладачем Українського Вільного Університету в Празі, долучилася до роботи Українського історично-філологічного товариства, видала статті про Київ доби Русі та українське козацтво. Проте її спроби переконати професуру УВУ евакуювати університет перед наступом радянської армії були проігноровані. Зайняття радянськими військами Праги обернулося катастрофою для УВУ: арештами професорів, конфіскацією майна, загибеллю частини науковців. Полонська-Василенко дивом unikнула арешту, виїхавши буквально в останній момент.

Переживши поневіряння у Вінтерберзі під американським і радянським контролем, улітку 1945 року дослідниця опинилася у баварському Трасфельдені. Тут, у складних побутових умовах, вона почала писати свої знамениті мемуари — одне з найцінніших джерел про українську науку кінця XIX – першої половини XX ст. Паралельно брала участь у відновленні роботи Українського історико-філологічного товариства, підтримувала інтелектуальну спільноту біженців.

Восени 1945 р. вчена переїхала до Мюнхена, де стала однією з ключових фігур у відродженні Українського Вільного Університету. Саме тут вона

найповніше реалізувала свої педагогічні та організаційні здібності: тривалий час виконувала обов'язки декана філософського факультету, читала курси історії України, історії церкви, брала участь у роботі різних комісій. Слухачі відзначали її феноменальну ерудицію, виваженість суджень і блискучий лекторський стиль.

Одним із провідних напрямів її діяльності стала розбудова української церковно-історичної науки в еміграції. Вона була членом Церковно-археографічної комісії УАПЦ, публікувала колонки в журналі «Рідна Церква», написала 15 праць з історії українського християнства різними мовами. Її «Нарис історії Української церкви» та дослідження про автокефалію залишаються вагомим внеском у формування академічної церковної історіографії української еміграції.

Особливе місце у творчості дослідниці посідає історія Запоріжжя та Південної України XVIII ст. На еміграції вона змогла відновити матеріали двотомної монографії «Історія заселення Південної України...», частково втраченої під час війни. Перший том був виданий двома мовами, другий — лише частково реконструйований. Її дослідження ключових явищ — колонізації, політики російського уряду, трансформації Запорозьких Вольностей у російську губернію — стали класичними для української історіографії.

У Мюнхені Полонська-Василенко розширила коло наукових інтересів, звернувшись до проблем концептуального осмислення історії України та її місця серед європейських цивілізацій. Вона послідовно відстоювала державницьку концепцію української історії, аналізувала взаємини України та Росії, переосмислювала Переяславську угоду, досліджувала рецепцію української культури в Московській державі. Її праця «Дві концепції історії Росії та України» стала однією з найбільш дискусійних і водночас вагомим у діаспорній науці.

Європейський період життя вченої позначений значною увагою до княжої доби — від Ольги та Ярослава Мудрого до Євпраксії-Адельгейди. Вона підкреслювала інтегрованість Київської держави у західноєвропейський культурний простір, протиставляючи цей висновок радянській ізоляціоністській схемі.

Крім суто історичних праць, Полонська-Василенко стала авторкою досліджень з історії наукових інституцій. Її двотомна «Історія Української Академії наук» — перша фундаментальна праця, що об'єктивно охоплює розвиток УАН у 1918–1930 рр., репресії 1930-х і руйнування української науки тоталітарним режимом. Доповненням стала розвідка «Історична наука в Україні за советської доби та доля істориків», яка викриває механізми ліквідації академічних шкіл та репресій проти вчених.

У значному корпусі її публіцистики виокремлюються статті-портрети українських інтелектуалів — Агатангела Кримського, Михайла Грушевського, Дмитра Дорошенка, Олександра Оглоблина та інших. Це не лише мемуарні свідчення, а цінні джерела для історії науки, адже подають факти, які не зафіксовані в інших документах.

Науковій діяльності Полонської-Василенко на еміграції супроводжували численні труднощі — політичні конфлікти всередині українських організацій, церковні суперечності, проблеми з виданням праць та навіть цензурне втручання. Попри це, її доробок є одним із найповажніших у повоєнній українській історіографії: понад 150 праць, що значною мірою формували інтелектуальні орієнтири української діаспори.

Життя дослідниці в Мюнхені було скромним і сповненим матеріальних обмежень. Вона не отримувала пенсії, втратила документи, мешкала у притулку під опікою протестантської громади. Після смерті чоловіка переживала самотність та утиски з боку різних політичних середовищ діаспори, однак продовжувала працювати, вважаючи головною цінністю можливість залишатися корисною українській науці.

Завершальний етап її діяльності — створення двотомної «Історії України», що узагальнила її науковий світогляд і досвід. У цій праці вона поєднала державницьке бачення минулого з європейською перспективою та критичним ставленням до радянської історіографії.

Таким чином, еміграційний період життя Наталі Полонської-Василенко став не вимушеною «паузою», а навпаки — етапом найбільшої творчої віддачі. Саме в еміграції вона створила свої найважливіші праці, сформувала нове бачення історії України, вплинула на цілі покоління дослідників і заклала фундамент сучасної української історіографії. Її доробок — це феномен незламності української науки, що продовжувала розвиватися навіть у вигнанні.

Олександр Волощук (Тернопіль)

СІЛЬСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ (КІНЕЦЬ 1980-Х – ПОЧАТОК 1990-Х РР.

Кінець 1980-х – початок 1990-х рр. позначився для України масштабними соціально-економічними трансформаціями, зумовленими розпадом СРСР, відмовою від планової системи та переходом до ринкової економіки. Найбільш відчутними наслідки цих процесів стали для аграрного сектору, що був провідною складовою господарського комплексу Тернопільської області. Занепад колективної форми господарювання, скорочення державної підтримки, зростання безробіття та погіршення умов праці спричинили істотне зниження рівня життя сільського населення. У регіоні поширювалися бідність та соціально-економічна нестабільність, однак комплексного аналізу причин і наслідків цих явищ досі бракує.

Особливої актуальності набуває вивчення впливу трансформаційних процесів на структуру сільських громад, вироблені стратегії виживання населення та можливі шляхи подолання соціально-економічної кризи. Дослідження дає змогу простежити механізми загострення бідності та їхнє відображення у демографічних, економічних і соціокультурних процесах регіону.

Наприкінці 1980-х рр. господарський комплекс області, подібно до загальносоюзної економіки, перебував у кризовому стані. Колгоспи та радгоспи характеризувалися низькою продуктивністю праці, відсутністю стимулів до приватної ініціативи, низьким рівнем заробітної плати. Розпад СРСР і подальше реформування призвели до загострення соціальної нерівності, зниження доходів, інфляції та дефіциту товарів першої необхідності. Особливо відчутними були обмеження доступу до медичних і освітніх послуг. Негативні соціально-економічні процеси посилювали демографічні дисбаланси: відтік молоді з села, старіння населення, скорочення трудового потенціалу.

Важливим чинником трансформацій став перехід до нової земельної системи. Запровадження ринкових відносин і приватизації надало селянам можливості для самостійного господарювання, але водночас поставило перед труднощами, пов'язаними з браком фінансових ресурсів для модернізації аграрного виробництва. Це обмежувало ефективність використання

приватизованих земельних ділянок і сприяло збереженню низького рівня життя.

Криза, що охопила республіки колишнього СРСР, мала системний характер і супроводжувалася різким падінням рівня життя населення. У середині 1990-х рр. проблема бідності була усвідомлена на державному рівні як одна з ключових. Водночас політика перехідного періоду не забезпечувала належної підтримки сільського населення, а нестача фінансування соціальних програм і слабкість механізмів державної допомоги сприяли загостренню соціальної нерівності.

Перебудова в УРСР супроводжувалася розбалансованістю економічних механізмів, зниженням виконавчої дисципліни, невиконанням планів продовольчого забезпечення. Національні показники демонстрували тенденцію до падіння: середньорічні темпи зростання прибутків скоротилися з 6,7 % у 1966–1970 рр. до 1,6 % у 1986–1989 рр. (без урахування цінового чинника). У статистичних матеріалах відзначалася тенденція до завищення результатів: зокрема, у звітності штучно підвищувалися показники виробництва зерна та споживання м'яса, що створювало ілюзію економічної стабільності.

Загальноєвропейська дискусія щодо природи бідності в 1980-х рр. засвідчила критику редуції цього явища лише до низького рівня доходів. Сформульовано концепцію багатомірної бідності та запроваджено Індекс людського розвитку як універсальний інструмент оцінки якості життя. Цей підхід підкреслював значення освітніх, демографічних і культурних чинників поряд з економічними.

Для Тернопільської області як аграрного регіону особливо актуальною була проблема трудової міграції. Брак можливостей для працевлаштування сприяв виїзду працездатного населення за межі регіону та зумовлював посилення соціальної диференціації. Відмінності між рівнем життя міського та сільського населення ставали одним із ключових чинників соціальної напруги.

Харчове споживання виступало базовим показником рівня добробуту. Напередодні кризи область демонструвала високі показники у виробництві зернових, буряківництві, тваринництві, забезпечуючи понад 3 % сільськогосподарської продукції України. Проте вже на початку 1990-х рр. відбулося різке падіння виробництва, а економіка регіону набула ознак депресивності. Статистичні дані свідчать, що у 1980–1990 рр. виробництво молока зросло з 656,6 тис. т до 808,3 тис. т, м'яса – зі 102,6 тис. т до 123 тис. т, зернових – з 765,4 тис. т до 1319,1 тис. т. Однак інфляційні процеси та розрив господарських зв'язків нівелювали позитивний ефект цих показників.

Упродовж перехідного періоду сільське населення значною мірою забезпечувало свої потреби завдяки натуральному господарству. Продаж надлишкової продукції дозволяв покривати мінімальні потреби у промислових товарах та послугах. Такий спосіб ведення господарства мав характер виживання, а не отримання прибутку. Поглиблення інфляційних процесів, що сягнули у 1993 р. понад 10 тис. %, остаточно підрвало купівельну спроможність селян.

Отже, сільське населення Тернопільської області наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. опинилося в умовах глибокої соціально-економічної кризи. Системні зміни в аграрному секторі, розпад колгоспної системи, інфляція та політична нестабільність призвели до падіння виробничих показників і зниження рівня життя. Перехід до приватного господарювання не дав негайних позитивних результатів, а економічні й соціальні труднощі цього

періоду заклали підґрунтя для подальших проблем розвитку сільських громад регіону.

Назарій Савицький (Тернопіль)
**ЗЕМЕЛЬНІ ВІДНОСИНИ В УКРАЇНІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ:
ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**

Земля в Україні є не лише базовим природним ресурсом, а й ключовим чинником економічного зростання, особливо в аграрному секторі. Від ефективності регулювання земельних відносин залежить інвестиційна привабливість сільського господарства, розвиток місцевих громад, екологічна безпека та продовольча стабільність країни.

Упродовж останніх трьох десятиліть земельна політика України зазнала глибокої еволюції: від централізованої системи радянського типу – до поступового формування ринкових механізмів. Сучасний етап характеризується відкриттям ринку земель сільськогосподарського призначення, посиленням ролі місцевого самоврядування в управлінні ресурсами, розвитком цифрових інструментів обліку та реєстрації земель, а також правовою адаптацією до європейських стандартів.

Разом з тим, сучасна система земельних відносин залишається складною і суперечливою. Вона поєднує нові ринкові інструменти з певними елементами попередньої системи, має значні прогалини в законодавстві та нерівномірність інституційного розвитку. Це зумовлює потребу у комплексному аналізі існуючих проблем та окресленні перспективних шляхів подальшого розвитку.

Земельні реформи в Україні розпочалися на початку 1990-х рр. Головними завданнями були роздержавлення земель; формування приватної власності на землю; створення механізмів передачі земельних ділянок у власність громадянам; розвиток фермерських господарств та орендних відносин.

Важливою віхою стало ухвалення Земельного кодексу України 2001 р., який унормував правовий статус земель, визначив форми власності та запровадив принципи ринкової економіки у земельній сфері. Проте впровадження мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення обмежило повноцінний розвиток ринку на два десятиліття.

Ситуація змінилася у 2020 р., коли ухвалено Закон № 552-ІХ, що відкрив поетапний обіг земель. З 1 липня 2021 р. фізичні особи-громадяни України отримали право купувати до 100 га сільськогосподарських земель, а з 2024 р. – юридичні особи (до 10 тис. га). Відчуження землі іноземцям поки що заборонене до проведення загальнонаціонального референдуму.

Сьогодні ринок земель поступово розвивається: проводиться електронні аукціони через систему «Прозорро. Продажі», удосконалюється Державний земельний кадастр, впроваджуються цифрові інструменти реєстрації прав власності. Зростає прозорість операцій, зменшується кількість «сірих» схем, активізується кредитування під заставу землі.

Попри помітний прогрес, розвиток земельних відносин стримується низкою проблем системного характеру. Досі значна частина земельних ділянок не має кадастрових номерів або має неточні межі. Часто трапляються накладення ділянок, дублювання прав, незареєстровані договори оренди. Такі правові невідповідності створюють ризики судових спорів, ускладнюють інвестиційну діяльність і призводять до зловживань.

Передача земель у комунальну власність в умовах децентралізації значно розширила повноваження місцевого самоврядування. Однак багато громад не мають фахівців-землевпорядників, кадастрових інженерів чи належних технічних можливостей для ефективного управління. Унаслідок цього

зростають ризики нераціонального використання та незаконного відчуження земель.

Після відкриття ринку спостерігається активізація великих агрохолдингів і компаній, які скуповують значні площі через підставних осіб. За відсутності ефективних антимонопольних механізмів це може призвести до формування земельних олігополій та соціальної напруги.

Система кредитування під заставу землі лише формується. Низька нормативна оцінка земель, складні банківські процедури, відсутність механізмів страхування ризиків роблять цей інструмент малодоступним для дрібних фермерів. Бракує також державних програм підтримки молодих фермерів і кооперативів.

Багато власників земельних паїв не розуміють процедур купівлі-продажу, не знають реальної ринкової вартості землі, не мають доступу до правової допомоги. Це створює підґрунтя для недобросовісних угод і занижених цін.

У межах Угоди про асоціацію з ЄС, Україна зобов'язалася привести земельне законодавство до європейських норм. Це передбачає вдосконалення екологічних стандартів, прозорість процедур, захист прав власності та розвиток механізмів правового захисту учасників ринку.

Завершення кадастрової інвентаризації, інтеграція реєстрів прав власності та запуск відкритих геоінформаційних систем дозволять мінімізувати корупційні ризики та покращити управління земельними ресурсами.

Потрібне впровадження дієвих інструментів моніторингу ринку, публічне розкриття великих угод, чітке дотримання обмежень щодо площі землі в одних руках, а також можливість анулювання угод, укладених із порушеннями.

Створення ефективної системи кредитування фермерів, запровадження земельних іпотек, розвиток кооперативних банків і страхових механізмів підвищать доступність земельного ринку для малих та середніх господарств.

Необхідне активне інформування власників паїв, фермерів і громадян щодо їхніх прав та можливостей на ринку землі. Програми правової допомоги, консультаційні центри та онлайн-платформи сприятимуть зростанню правової культури та захисту інтересів громадян.

Отже, земельні відносини в Україні нині переживають історичний етап трансформації. Відкриття ринку земель сільськогосподарського призначення створює передумови для інвестиційного зростання, підвищення ефективності сільського господарства та розвитку місцевого самоврядування. Водночас проблеми правового врегулювання, інституційної слабкості, фінансової недоступності та соціальних ризиків потребують стратегічних рішень. Подальший розвиток земельних відносин має базуватися на прозорості, справедливості, сталому використанні ресурсів та інтеграції в європейський правовий простір. Комплексна земельна політика – це ключовий чинник не лише економічної стабільності, а й політичного суверенітету держави.

Оксана Ятишук (Тернопіль)

ВЗАЄМОДІЯ НАРОДНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ У ВИХОВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

У сучасному світі, де процеси глобалізації та інформаційної стандартизації охоплюють усі сфери життя, питання збереження національної ідентичності набуває особливої ваги. В українському контексті це завдання пов'язане не лише з історичною пам'яттю, а й з потребою утвердження духовних, моральних і культурних цінностей.

Важливу роль у цьому відіграють народна педагогіка та художня література. Перша є носієм багатотисячних традицій, морально-етичних норм і колективного досвіду виховання, друга – дієвим засобом їхнього осмислення та популяризації через художнє слово.

Народна педагогіка – це сукупність знань, звичаїв, традицій, фольклору й обрядів, що формують морально-етичні засади народу. Вона виникла задовго до появи формальної освіти й охоплює весь комплекс духовного життя: родинне виховання, громадську мораль, трудові звичаї, народну етику. Основними принципами народної педагогіки є гуманізм, природовідповідність, працелюбність, патріотизм, колективізм та любов до рідної землі. У прислів'ях і приказках ці принципи набувають узагальненої форми: «Без роду – немає народу», «Шануй батька й неньку – буде тобі скрізь гладенько». Народна педагогіка виступає як духовно-культурна матриця, у межах якої формується особистість із чітким відчуттям національної належності.

Художня література не лише відтворює світоглядні засади, але й формує символічне сприйняття світу читачем. Через конфлікти, образи, сюжет і мову вона «виховує» – не прямим повчанням, але через емоційне залучення і ідентифікацію з героями. Письменник виступає як культурний перекладач народної традиції у модерному контексті.

У взаємодії з народною педагогікою література може:

«актуалізувати» моральне знання, яке існувало в устах народу, перебудувати його у відповідності з новими викликами, критично переосмислювати,

а також генерувати нові образи на перетині традицій і модернізації.

Література не лише відображає дійсність, а й формує духовні орієнтири суспільства. У ній закріплюються національні символи – рідна земля, мова, історія, пісня, звичай. Письменники стають носіями та інтерпретаторами народної мудрості, надаючи їй нових смислів у сучасному контексті. Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка, Ольга Кобилянська – усі вони використовували народнопедагогічні елементи (пісні, обряди, прислів'я, народні ідеали) як засіб виховання свідомого громадянина.

Національна ідентичність включає в себе уявлення людини про власну належність до певного етносу, з його мовою, історією, культурою. Література є важливим ресурсом її формування, оскільки через художнє слово вона вводить читача в національний культурний простір – через символи, історичні наративи, архетипи, емоційне відчуття спільності.

Тому посередництво народної педагогіки через літературу має потенціал впливати на підсвідоме засвоєння культурно-ідентичних маркерів.

Творчість Тараса Шевченка – яскравий приклад поєднання художнього генія з народною педагогікою. У вірші «І мертвим, і живим, і ненародженим...» поет звертається до українців із закликом пізнати своє коріння: «Чиї сини? Яких батьків? Ким, за що закуті?» Ці питання мають глибоко виховне значення: вони спонукають до осмислення власної національної сутності.

У поезії «До Основ'яненка» Шевченко стверджує: «Наша дума, наша пісня / Не вмре, не загине...». Тут народна пісня постає як педагогічний інструмент збереження пам'яті та моральних цінностей.

Іван Франко у своїй прозі й поезії неодноразово торкається теми виховання, освіти, самопізнання. У творі «Грицева шкільна наука» він змальовує становлення дитини в середовищі традиційної громади, підкреслюючи значення народної моралі. У байках Франка, зокрема в «Лісі

Микиті», народна педагогіка проявляється у формі моралі, заснованої на спостереженні за поведінкою тварин, що відображають людські характери. Через ці твори письменник наголошує: справжнє виховання має поєднувати народну мудрість і моральну відповідальність перед спільнотою.

Олександр Кониський – педагог і просвітитель, який прямо звертався до теми народного виховання. В оповіданні «Народна педагогіка» він описує ідеал виховного середовища, де дитина навчається у гармонії з природою, працею і родинними цінностями. Його герої живуть у відповідності до народних моральних принципів: працелюбства, щирості, скромності, духовної чистоти. Таким чином, у прозі Кониського художнє слово стає формою практичного втілення народнопедагогічних ідей.

Взаємодія народної педагогіки та художньої літератури має комплексний виховний ефект. Вона:

сприяє емоційному зануренню у національну культуру через образи, символи, пісні. Через емоційне занурення у художній текст читач відчуває культурну спільність: пісня, земля, мова, символи стають не абстракцією, а досвідом.

Наприклад, коли читач промовляє вголос рядки Шевченка чи співає народну пісню, він “включається” у традиційний культурний простір.

викликає самоідентифікацію через героїв, які втілюють моральні ідеали; Герої літератури, які ростуть, переосмислюють, борються, змінюють себе, стають моделями для читача. Через їхній досвід читач співпереживає й усвідомлює себе як належного до певної спільноти, культури.

створює зв’язок поколінь, коли читач сприймає твір як продовження народної традиції. Література стає мостом між поколіннями: наприклад, твір, що містить народні пісні, прислів’я, обриси життя минулого, дозволяє молоді “прийняти” культуру спадщину

допомагає переосмислити традицію, критично оновити її для сучасності. Не весь народнопедагогічний досвід є позитивним – в літературі письменники можуть критикувати стереотипи, звичаї, що суперечать людській гідності. Це допомагає дискусійно перетворювати культурний код, а не застигати в ідеалізації минулого.

Художня література формує наратив національного шляху – через міфи, герої, драму. Коли цей наратив переплітається з народнопедагогічним середовищем, він набуває глибшого резонансу в рамках культурної пам’яті.

Для молодого покоління література, в якій відображено народну мудрість, є дієвим інструментом духовного зростання й утвердження громадянської позиції.

Дослідження показало, що народна педагогіка та художня література утворюють гармонійний виховний комплекс, який сприяє формуванню національної ідентичності.

Художня література не лише транслює народні цінності, а й активно їх осучаснює, формуючи у читача здатність до критичного мислення та самоусвідомлення.

Від Шевченка й Франка до Кониського бачимо, що народнопедагогічні принципи (любов до Батьківщини, шана до праці, сімейні чесноти, духовна сила) реалізуються через художнє слово, формуючи моральний і культурний код української нації.

Таким чином, поєднання народної педагогіки й літератури є не лише теоретичною, а й практичною основою виховання патріотизму, духовності й національної гідності.

Тетяна Лаврін (Тернопіль)
ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ
(ПУБЛІЧНА ІСТОРІЯ): ДОСВІД ПРЕДСТАВЛЕННЯ
ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСІВ СВІТУ

Публічна історія України є не просто академічною дисципліною чи способом збереження пам'яті; вона стала важливим інструментом зовнішньої політики та складовою публічної дипломатії держави. У сучасному світі, де інформація формує свідомість і впливає на прийняття рішень, ефективне представлення світові історії українського державотворення є стратегічним завданням. Воно спрямоване на зміцнення міжнародної підтримки, формування позитивного іміджу країни та протидію історичним маніпуляціям.

Публічна історія, що оперує поза межами академічних кіл – у ЗМІ, культурі, освіті, дипломатичних представництвах – функціонує як елемент «м'якої сили» (soft power) України. Головна ідея полягає у спонуканні інших держав і суспільств до позитивного сприйняття України не через примус, а через привабливість її культури, цінностей та, ключовим чином, її історичного нарративу.

На відміну від пропаганди, публічна історія прагне донести автентичний, науково обґрунтований погляд на минуле, демонструючи тяглість української державності, її боротьбу за свободу та демократичні ідеали. Це дає змогу:

Сформуувати позитивний імідж: показати Україну як зрілу європейську державу зі складною, але героїчною історією.

Легітимізувати зовнішньополітичні цілі: обґрунтувати право України на територіальну цілісність, суверенітет і європейський вибір через призму історичного досвіду.

Нейтралізувати ворожі нарративи: активно протистояти дезінформації та історичним маніпуляціям, що походять від держав-агресорів.

Представлення державотворчих процесів: ключові історичні віхи.

Ефективне представлення світові історії державотворення вимагає акцентування на наскрізних ідеях і тяглоті української державності, що спростовує міф про Україну як «штучне» або «випадкове» утворення. Досвід представлення зосереджений на таких ключових моментах:

Успадкування традицій: від Київської Русі до Української Революції 1917–1921 рр.

Світу важливо донести, що сучасна Україна не виникла на порожньому місці. Вона є спадкоємицею:

Київської Русі як потужного середньовічного державного утворення.

Козацької держави (Гетьманщини) як ранньомодерної республіканської традиції.

Української революції 1917–1921 рр. (УНР, ЗУНР): представлення цього періоду як першої спроби відродження незалежності у ХХ ст., що заклала основи сучасних державних символів (герб, прапор) та демократичних засад.

Шлях до незалежності 1991 р.

Цей етап представлений як логічне завершення багатолітньої національно-визвольної боротьби, а не як результат розпаду СРСР:

Декларація про державний суверенітет (1990): як законодавчий фундамент для подальших процесів.

Всенародний референдум 1991 р.: акцентування на демократичному волевиявленні мільйонів громадян як наріжному камені сучасної незалежності. Це зміцнює імідж України як держави, що цінує демократію та самовизначення.

Революції Гідності та боротьба проти агресії: представлення Революції Гідності (2013–2014 рр.) як підтвердження європейського вибору та прагнення до демократичних цінностей. Це дає світові розуміння, що зовнішня агресія є нападом на суверенну державу, яка свідомо обрала свій шлях розвитку.

Для успішного донесення свого історичного нарративу Україна використовує низку інструментів:

Український інститут (Ukrainian Institute): здійснює культурну дипломатію, включаючи історичні проекти, виставки та дискусії за кордоном.

Український інститут національної пам'яті (УІНП): надає наукову підтримку та формує історичну політику, зокрема щодо вшанування жертв тоталітаризму (Голодомор).

Дипломатичні представництва: організація заходів, присвячених ключовим історичним датам (День Незалежності, День Соборності, вшанування жертв Голодомору).

Академічна співпраця та переклади: підтримка перекладу праць українських істориків і налагодження співпраці з провідними закордонними університетами.

Цифрові платформи: створення якісного англомовного контенту, документальних фільмів та освітніх онлайн-ресурсів, які доступні широкій міжнародній аудиторії.

Таким чином, історія України, особливо її державотворчі процеси, є потужним капіталом у зовнішній політиці. Представлення цього досвіду світові через інструменти публічної історії дає змогу перетворити минуле на важіль впливу, зміцнюючи міжнародну суб'єктність України. В умовах гібридної війни та боротьби за місце у європейській цивілізаційній сім'ї, саме правдивий, зрозумілий і переконливий історичний нарратив стає однією з найефективніших форм захисту національних інтересів.

Василь Вальчак (Тернопіль)

ЗАСТІЛЬНИЙ ОБРЯД У ТРАДИЦІЙНІЙ КУЛЬТУРІ УКРАЇНЦІВ

Українська традиційна культура характеризується глибокою символічністю всіх форм побутового й обрядового життя. Одним із найдавніших і найстійкіших елементів народної культури є застільний обряд, який поєднує у собі ритуальні, комунікативні та соціально-регулятивні функції. Його вивчення є важливим для розуміння системи цінностей, вірувань і моделей поведінки українців у традиційному суспільстві.

Застілля в українській культурі завжди було не просто споживанням їжі, а складною системою символічних дій, що супроводжували важливі життєві події: народження, весілля, поминки, календарні свята. Воно виступало формою вияву спільності, пошани до предків, підтвердженням соціальних зв'язків і взаємної підтримки. Символіка їжі, черговість частування, розташування гостей за столом, порядок тостів і благословень – усе це мало глибоке значення і відображало ієрархію, моральні норми та колективну пам'ять громади.

У весільному обряді застілля мало особливе місце як перехідний ритуал, що знаменував створення нової сім'ї. Страви й напої символізували достаток, плідність і єднання родів. Наприклад, спільне куштування короваю чи випивання чарки за здоров'я молодих виступало актом сакралізації шлюбу. Звернемо увагу і на мотиви особливого способу поводження з їжею (особливого способу “споживання”?): молода згрібає їжу під стіл, горілку молоді “не п'ють, тільки виливають догори, поліжниця “горілку зливає в

пляшку, яку для цього тримає “в конику””, молоді “обоє їдять одною ложкою, з одної миски”.

У загальному харчовий ритуальний дискурс стосовно дитини проходив різні стадії – від неспоживання їжі й “споживання” сирих або неїстівних харчів і до ритуальної трапези. Ось, наприклад: “До хрещення дитини не кормлять. Але перед тим, як дати дитині груди, йому засовують в рот смоктунку – натертого буряка, змішаного з піском”, “Мають також звичку вливати дитині в рот повну ложку помиїв, аби вона не була перебірливою в їжі. Дехто застосовує цей засіб зараз же після народження, інші лише після того, як дитина була відлучена від грудей”. Загальна модель цих дій лаконічно повторює аналогічну весільну ситуацію, де молодим заборонено їсти, а, коли вони приходять до оселі молодого, їм наперед жартома пропонують “сирого бурака” та інші сири харчі.

Цікавою є і лемківська традиція, що називалася “просити дитину до столу”. Під час “народовин” (через тиждень після хрещення) кожен з гостей, сидячи за столом, брав немовля на руки і з відповідними побажаннями, дарував йому гроші, акт цей так і називався – “просити дитину до столу”

У поминальних трапезах застілля виконувало іншу функцію – встановлення зв’язку з померлими, підтримання духовної єдності поколінь. У календарних святах (Різдво, Великдень, Зелені свята) воно відображало циклічність життя і гармонію людини з природою. Після похорону господарі пропонують обід, який “називається “гарячим””, у карпатському варіанті “просять на..., горячину”. Їжа має парувати. Пар з цієї їжі в селах Центральної України прийнято вважати їжею для душі. На Полтавщині нарядженого покійника вкладали в домовину, а тоді “гарячий хліб розламують і ставлять на вікні, щоб гарячий пар дійшов до покійника”. Нам видається, доцільно по-іншому подивитися на цей ритуальний акт: випущення пару в даному випадку може розглядатися як імітації виходу душі й остигання тіла.

Особливу увагу етнологи звертають на обрядову їжу як мову символів. Кутя, коливо, паска, коровай, узвар, горілка чи вино – це не лише харчові продукти, а знаки, що передають уявлення про життєву силу, родючість, добробут і захист від злих сил. У цьому сенсі застілля виступає моделлю світу, де їжа стає посередником між людиною, родом і сакральним простором. Спільне споживання їжі має комунікативну функцію: воно об’єднує учасників, створює атмосферу довіри та відновлює соціальні зв’язки.

Варто зазначити, що застільні традиції українців мають багато спільного з іншими слов’янськими народами, зокрема білорусами, поляками та сербами, однак зберігають власну етнокультурну специфіку. Для української традиції характерна особлива урочистість застільних форм, поєднання щирості й емоційності з обов’язковим дотриманням правил гостинності. Гість у народному світогляді — це посланець Божий, тому частування його мало не лише соціальне, а й сакральне значення.

У сучасних умовах застільний обряд зазнав змін, однак його символічна основа зберігається. Багато традицій продовжують існувати в оновленій формі – через родинні свята, громадські заходи, обряди національної єдності. Сучасні дослідження доводять, що навіть у зміненому вигляді застілля залишається важливим чинником культурної ідентичності, способом комунікації та носієм колективної пам’яті.

Отже, застільний обряд у традиційній культурі українців є багатошаровим явищем, у якому поєднано релігійні, соціальні, естетичні та моральні компоненти. Він забезпечував відтворення соціальної структури громади, зміцнення родинних зв’язків і передачу культурних цінностей. У сучасному

суспільстві він виконує роль етнокультурного коду, що сприяє збереженню національної самобутності українців.

Євген Нагребельний (Тернопіль)
**МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ У XXI СТОЛІТТІ: ПРИЧИНИ,
ТЕНДЕНЦІЇ, НАСЛІДКИ**

Міграційні процеси становлять одну з найважливіших характеристик соціально-економічного розвитку сучасної України. Трансформації, що відбуваються в міграційній сфері упродовж XXI століття, справляють глибокий вплив на демографічну ситуацію, структуру ринку праці та загальний цивілізаційний потенціал української держави. Системний відтік громадян за кордон, особливо талановитої й активної молоді, загрожує погіршенням демографічної ситуації та втратою людського капіталу. Дослідженню міграційних процесів присвятили свої праці провідні українські науковці, зокрема Е. Лібанова, О. Малиновська, І. Прибиткова, С. Пирожков, О. Хомра та інші, чії роботи формують теоретичну базу для розуміння міграційних трансформацій в Україні.

У розвитку міграційних процесів України протягом XX-XXI століть можна виділити п'ять хвиль, які частково перетинаються. Особливу увагу заслуговує період після здобуття незалежності у 1991 році, коли міграційні процеси набули нових рис і масштабів. У перші роки незалежності спостерігався феномен позитивного міграційного сальдо, коли приплив населення перекривав природний убуток і забезпечив зростання чисельності населення майже на 300 тисяч осіб. Проте вже з середини 1990-х років вектор міграційних потоків змінився, і Україна перетворилася на країну-донора людських ресурсів.

Трудова міграція населення України у XXI столітті виконує роль каталізатора міграційних процесів та відтоку найбільш активної частини населення у пошуках гідних заробітків за кордоном. Дослідники виділяють три хвилі зовнішніх трудових міграцій у другій половині XX століття та на початку XXI століття: до 1990-х років виїжджала переважно культурна та інтелектуальна еліта; у 1990-1995 роках спостерігався відтік кваліфікованих і досвідчених фахівців з розширенням географії виїзду; починаючи з 1995 року виїзд за кордон став масовим явищем, охопивши працівників різної кваліфікації.

За даними Міжнародної організації з міграції, кожен другий молодий українець віком від 20 до 35 років виявляє бажання емігрувати з України. У 2015 році в країнах Європейського Союзу нараховувалось 905,2 тисячі українців. Заміщення політичних та етнічних чинників міграції економічними стало визначальною характеристикою міграційних потоків початку XXI століття. Як зазначає Е.М. Лібанова, для багатьох людей міграція набула характеру стратегії виживання, а географія переїздів поступово зміщувалася з єдино можливого в радянські часи східного напрямку на західний, до європейських країн.

Економічні чинники є головною складовою міграцій у світі, оскільки люди мігрують з метою отримання більших заробітків. Проте міграційні процеси породжуються не лише економічними факторами, а й відсутністю достатніх можливостей для забезпечення гідного рівня життя, функціональною кризою суспільних інституцій. Особливо потужними у сучасному світі є міграції, породжені війнами, збройними конфліктами, екологічними та техногенними катастрофами.

Поряд із зовнішньою трудовою міграцією значну роль відіграють внутрішні міграційні процеси. Освітня міграція становить важливий компонент внутрішньої мобільності населення. За оцінками Міністерства освіти і науки України, у 2019/2020 навчальному році з-поміж 1,27 мільйона студентів близько половини потребували місць у гуртожитках, що свідчить про їхній приїзд на навчання з інших населених пунктів. Маятникова міграція також залишається активною: до Києва щодня приїжджає близько 380 тисяч мешканців області, до Львова – 180 тисяч, до Харкова – 134 тисячі.

Повномасштабна російська агресія, розпочата 24 лютого 2022 р., кардинально трансформувала міграційні процеси в Україні. За офіційними даними, з початку активної фази воєнної агресії кількість населення України зменшилася на 6,7 мільйонів осіб, а негативне сальдо міграції в 2022 році досягло безпрецедентних показників. Станом на листопад 2022 року понад 7,8 мільйона українських біженців були змушені залишити Україну, майже 4,7 мільйона з них отримали тимчасовий захист. Обсяги міграції перевищили всі показники за період незалежності України з 1991 року.

Згідно з дослідженням Міжнародної організації з міграції, проведеним у березні 2022 року, майже 6,48 мільйонів людей стали внутрішньо переміщеними особами через прямий результат війни. Внутрішні переміщення населення охопили близько 8 мільйонів осіб. За даними Громадянської мережі ОПОРА, за кордоном через війну перебуває близько 20 відсотків наявного населення України станом на 24 лютого 2022 р. Дослідження показують, що українці починають інтегруватися в суспільства країн перебування, проте значна частина опитаних висловлює наміри повернутися після завершення війни.

Міграційні процеси справляють глибокий вплив на демографічну ситуацію в Україні. Зменшення населення внаслідок еміграції вказує на сукупність несприятливих умов всередині країни, які виштовхують населення в міжнародні міграційні процеси. Як зазначає Е.М. Лібанова, за оптимістичними сценаріями населення України може скоротитися до 35 мільйонів осіб, що становить екзистенційний виклик для держави. Негативним явищем для України є феномен «відпливу мізків», коли країну залишають висококваліфіковані фахівці, науковці та представники культурної еліти.

Міграційні процеси мають амбівалентний вплив на економіку України. З одного боку, грошові перекази трудових мігрантів становлять значну частку надходжень до країни і частково компенсують втрати від відтоку робочої сили. З іншого боку, втрата кваліфікованих працівників призводить до дисбалансу на ринку праці, ослаблення макроекономічної стабільності та виникнення тенденції до спаду темпів економічного зростання. Внутрішня трудова міграція, особливо зі східних регіонів України після 2014 року, спричинила колапс у роботі місцевих підприємств та послабила економічну рівновагу країни.

Державне регулювання міграційних процесів є відносно новим явищем для України. Як зазначають дослідники, проблема полягає в необхідності розробки стратегії перспективної міграційної політики. Міграційні процеси є вагомим фактором впливу на демографічну ситуацію та формування національного і регіональних ринків праці, тому держава повинна чітко визначити свою міграційну політику.

У 2019 році була підготовлена фундаментальна доповідь Національної академії наук України «Українське суспільство: міграційний вимір», де представники різних наук різнобічно проаналізували міграційну ситуацію в

Україні, стан та перспективи державного управління міграційними процесами. Виклики, пов'язані з міграцією, простежуються в демографічній, соціально-економічній, культурній та психологічній сферах, а втрати не компенсуються заробленими українцями за кордоном грошима.

Одним із ключових питань на сучасному етапі є політична реінтеграція громадян України, які знайшли тимчасовий притулок за кордоном. Міжнародна спільнота, приймаючі країни та український уряд мають створити політики щодо інтеграції українців до стратегії відбудови України. Е.М. Лібанова наголошує, що Україні не варто зупиняти чи обмежувати міграцію, оскільки це ключовий канал обміну технологіями, культурними надбаннями та новим мисленням, проте необхідно робити акцент на тому, щоб трудова міграція не перетворювалася на стаціонарну. За прогнозами експертів, для компенсації демографічних втрат Україні необхідно буде залучати мінімум 300 тисяч мігрантів щороку.

Отже, міграційні процеси в Україні у XXI столітті характеризуються складною динамікою та багатовекторністю потоків. Економічні чинники залишаються домінуючими мотивами міграції, проте їх посилюють структурні проблеми функціонування суспільних інституцій, а з 2022 року – катастрофічні наслідки повномасштабної війни. Негативні наслідки масової еміграції для демографічної ситуації, економічного розвитку та людського капіталу України вимагають розробки комплексної державної міграційної політики, спрямованої на стимулювання повернення мігрантів, інтеграцію внутрішньо переміщених осіб та створення умов для гідного життя в межах країни.

Вадим Шелест (Кременець)

КВЕСТ-ТЕХНОЛОГІЇ ЯК СУЧАСНА ІННОВАЦІЙНА ФОРМА НА ЗАНЯТТЯХ З ПОЗАКЛАСНОЇ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ З УЧНЯМИ

Сучасна освіта перебуває у процесі постійного оновлення, що зумовлює необхідність впровадження новітніх педагогічних технологій, здатних підвищити інтерес учнів ЗЗСО до навчання та сприяти глибокому засвоєнню знань. Однією з таких інноваційних форм є квест-технології, які поєднують у собі елементи гри, дослідницької діяльності та інтерактивного навчання.

Водночас варто наголосити на тому, що позакласна історико-краєзнавча робота є невід'ємним елементом освітнього процесу, оскільки вона сприяє розвитку в учнів пізнавального та навчального інтересу до історії рідного краю, формуванню предметних історичних компетентностей, вихованню патріотизму та активної громадянської позиції. Використання квестів в освітній діяльності дозволяє зробити процес навчання не лише більш цікавим, але й ефективним, адже такі завдання стимулюють критичне мислення, уміння працювати в команді, аналізувати історичні події та джерела.

У межах позакласної історико-краєзнавчої роботи учителі історії неухильно дотримуються Державної стратегії національно-патріотичного виховання, яка заснована на принципах збереження національної самобутності українського народу, його об'єднання навколо спільного майбутнього, захисту незалежності та територіальної цілісності України, а також формування єдиних ціннісних орієнтирів через активну участь громадян у розвитку держави. В сучасних умовах учитель історії прагне застосовувати різноманітні методи роботи, що сприяють ефективному патріотичному вихованню молоді. Одним із найяскравіших та актуальних

підходів є використання квест-технологій, які поєднують навчання з інтерактивними формами діяльності. На думку багатьох методистів, «квест – це ігрова технологія, бо добре організована гра є одним із найкращих засобів, щоб діти відчули насолоду від творчого напруження інтелектуальних та фізичних сил. Гра завжди є невимушеною. У грі насолоджуються не тільки результатом, але й процесом. Будь-яка гра є засобом розвитку уваги, кмітливості, пам'яті».

Освітній квест є цінним насамперед завдяки своїй потужній мотиваційній складовій – навчальні завдання подаються у формі захопливої гри з динамічним або несподіваним сюжетом, що включає елементи пошуку та аналітичної діяльності. Головна відмінність освітнього квесту від розважального полягає в акценті на розвиток логіки та інтелекту, а не лише на розважальному аспекті. Науковиця О. Гаврилова у своїй науковій розробці описує перелік різновидів квестів:

- «за формою: веб-квести, QR-квести, медіа квести, квести на природі, комп'ютерні ігри і комбіновані;
- за режимом проведення: квести у реальному і віртуальному режимах, а також комбіновані;
- за змістом: предметні та інтегровані;
- за терміном реалізації: довгострокові і короткострокові;
- за кількістю учасників: індивідуальні та групові;
- за метою: інформаційний, дослідницький, творчий, волонтерський, рольовий».

Квест з позакласної історико-краєзнавчої роботи повинен містити не лише чітко окреслені тему, мету та завдання, але й логічний розподіл ролей та використання доступних ресурсів відповідно до різновидів квесту. Участь у краєзнавчих квестах можна брати як індивідуально, так і в межах створеної команди. Важливо зазначити, що кількість етапів квесту повинна варіюватися від п'яти до десяти, а кількість учасників у команді від чотирьох до десяти осіб. Щодо тривалості квесту, то вона може складати від 1,5 години до трьох годин.

Структуру та особливості квесту пропонуємо розглянути на прикладі таун-квесту «Стежками древнього Кременця», який доцільно проводити у межах позакласної історико-краєзнавчої роботи. Насамперед, потрібно відповісти на питання, що таке «таун-квест». Як зазначають педагоги К. Журба та І. Шкільна, «це – розважальна гра на місцевості з елементами міського орієнтування, під час якої учасники вирішують неординарні інтелектуальні завдання, досліджують історичне минуле, національно-культурні особливості, архітектуру, пам'ятки міста, села, країни».

Під час організаційно-підготовчого етапу таун-квесту «Стежками древнього Кременця» нами був виконаний чималий обсяг роботи. У межах позакласних занять в історико-краєзнавчому гуртку проведене анкетування щодо визначення навчальних потреб учнів 8–11 класів. На основі отриманих даних ми визначили мету, зміст та найбільш оптимальний тип квесту. Зокрема, метою нашого квесту було ознайомлення із визначними пам'ятками м. Кременця, традиціями Волинського краю, формування в здобувачів освіти національної ідентичності та інтересу до культурної спадщини України; поглиблення знань про історико-краєзнавчу роботу містян, виховання любові і шани до рідного міста, а також моральних якостей взаємопідтримки, партнерства, дружби, толерантності.

Наступним завданням було формулювання сюжету і завдань. Сюжет нашого квесту: учасники стають дослідниками минулого, які отримали

загадковий манускрипт, що містить підказки про таємничі події, що відбувалися в місті Кременці століттями. Їм належить розгадати стародавні таємниці, знайти приховані символи, дізнатися про відомих історичних постатей та відкрити маловідомі сторінки історії міста. Так, виділено наступні завдання: знайти першу підказку біля Замкової гори – учасники отримують загадку, яка розповідає про легендарну королеву Бону, пов'язану з історією замку; відшукати зашифроване послання в Єзуїтському колегіумі – знайти історичний символ, що зберігає дух давньої науки; розгадати код біля Ботанічного саду – розшифрувати напис, пов'язаний із подіями визвольної боротьби XVII ст.; знайти «підземний перехід» у Богоявленському монастирі – учасники мають розгадати загадку про підземні ходи Кременця; дослідити кам'яницю, де жив Юліуш Словацький – знайти уривок із твору поета, який описує місто; фінальне завдання на площі міста – зібравши всі ключі (слова, символи, історичні факти), учасники повинні скласти завершальний код і відкрити «історичний артефакт» міста Кременця. Після цього складено план роботи та терміни реалізації квесту. У плані роботи ми зазначили основні етапи та зміст роботи над квестом, визначили, що проект триватиме у межах двох місяців. Також під час підготовки створено інформаційні буклети та інструкції щодо правильного проходження маршруту, розроблено вихідну анкету.

Проведення таун-квесту «Стежками древнього Кременця» відбувалося за наступним алгоритмом: реєстрація учасників та інструктаж – команди отримали маршрутні листи, правила гри та перші підказки – організатори пояснили правила, обмеження та систему підказок – урочистий старт: команди отримали першу підказку та розпочинають гру – проходження маршруту та виконання завдань.

Варто наголосити на тому, що квест проходив за принципом послідовного розгадування загадок, які ведуть до наступних локацій:

1) перша локація – Замкова гора. Завдання: знайти напис або символ на стінах руїн замку, який відкриє наступну підказку. Тематика «Середньовічна історія Кременця»;

2) друга локація – Єзуїтський колегіум. Завдання: розшифрувати латинський напис або знайти QR-код з історичною довідкою. Тематика «Освіта у Кременці в XVII–XVIII століттях»;

3) третя локація – Ботанічний сад. Завдання: знайти зашифроване повідомлення, яке розповідає про події Визвольної війни. Тематика «Козаччина та її історія на теренах міста»;

4) четверта локація – Будинок Юліуша Словацького. Завдання: відшукати уривок з твору письменника, який описує Кременець. Тематика «Життя і творчість Юліуша Словацького»;

5) п'ята локація – Богоявленський монастир. Завдання: знайти історичний символ, що пов'язаний із релігійною традицією міста. Тематика «Монастирське життя та культурний розвиток Кременця».

6) фінальне завдання та завершення квесту. Остання точка маршруту – центральна площа міста. Команди використовують зібрані ключові слова або символи для розгадки головного коду. Відкриття «історичного артефакту Кременця» (може бути символічна карта міста, книга або сувенір).

Заключний етап таун-квесту «Стежками древнього Кременця» розпочався після того, як всі команди завершили маршрут і прибули до фінальної точки збору. Організатори перевірили правильність виконання завдань, проаналізували маршрутні листи та визначили переможців, враховуючи точність відповідей і швидкість проходження квесту. Далі відбулося урочисте

підбиття підсумків. Організатори подякували учасникам за активну участь, розповіли про значення заходу та його роль у популяризації історії Кременця. Були оголошені переможці та команди, що відзначилися особливою креативністю чи ентузіазмом. Учасники отримали сертифікати, дипломи, символічні сувеніри на згадку про подію.

Методика проведення таун-квесту «Стежками древнього Кременця» базується на чітко визначених параметрах або варіантах вибору для учасників. Гра відбувалась за чітко продуманим планом, згідно з яким перехід до наступного етапу можливий лише після успішного розв'язання поставлених завдань, які відповідали загальній тематиці квесту. Проблемні ситуації, які виникали під час квесту, були націлені на розвиток дослідницьких навичок, допомагаючи аналізувати на перший погляд розрізнені або навіть нелогічні дані. Важливим аспектом стало те, що у ігровий процес залучено усіх учасників. Варто наголосити на тому, що велику увагу приділено міжпредметним зв'язкам та практичному застосуванню знань у нових умовах, що сприяло формуванню різних компетентностей учасників, розширенню світоглядних уявлень та розвитку критичного мислення.

Також ми виділили основні переваги на основі проведеного таун-квесту «Стежками древнього Кременця» у процесі позакласної історико-краєзнавчої роботи:

1) формування партнерських та командних навичок в учнів, розвиток готовності підтримувати одне одного, оперативно приймати рішення та працювати задля спільного результату;

2) виявлення прихованих творчих, у тому числі аналітичних здібностей;

3) залучення до активного вивчення історії Кременеччини;

4) розвиток командної роботи та взаємодії;

5) формування аналітичного та критичного мислення;

6) підвищення краєзнавчої обізнаності, оскільки учні дізналися нові факти про визначні місця Кременця, його видатних особистостей та історичні події, що сприяло розширенню їх знань про рідний край;

7) розвиток навичок комунікації та лідерства;

8) формування відповідального ставлення до культурної спадщини. Поєднання активної діяльності з пізнавальним процесом зробило навчання цікавим і захопливим, підвищило мотивацію до подальшого вивчення історії та краєзнавства.

Аналіз використання квест-технологій у позакласній історико-краєзнавчій роботі з учнями (на прикладі таун-квесту «Стежками древнього Кременця») свідчить про їхню ефективність як сучасної інноваційної форми навчання. Ця технологія сприяє підвищенню мотивації здобувачів освіти до вивчення історії рідного краю, розвитку критичного мислення, комунікативних навичок та вміння працювати в команді. Вона також допомагає формувати національно-культурну ідентичність, відповідальне ставлення до історичної спадщини та практичне застосування здобутих знань. У подальшому плануємо дослідити вплив квестів на розвиток ключових компетентностей учнів, зокрема предметних історичних компетентностей, навичок дослідницької діяльності та командної роботи. Отже, квест-технології мають значний потенціал у сучасній освіті та потребують подальшого вивчення й удосконалення.

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ: ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК І ГЛОБАЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Ярослав Секо (Тернопіль)

КОНЦЕПЦІЯ «КУЛЬТУРНОЇ СУЧАСНОСТІ» ЯК ІНСТРУМЕНТ ВИВЧЕННЯ АНТРОПОГЕНЕЗУ

Дослідникам преісторії відомий контраст між середнім і верхнім палеолітом. На Землі залишається лише один вид людей, який демонструє значно вищий рівень розвитку, аніж його біологічні попередники. Такій людині притаманне абстрактне мислення, символізм, мова, гіперсоціальність, альтруїзм, мова, мистецтво та кумулятивна культура. Наприкінці XX ст. вважалося, що ці риси виникли раптово та майже одночасно в Європі в ході «верхньопалеолітичної революції», або «людської революції», приблизно 40-50 тис. р.т.

Ці погляди були об'єднані в концепцію «культурної сучасності», за допомогою котрої пояснювалися важливі проблеми появи та розвитку *Homo sapiens*. Її положення ґрунтувалися на матеріалі верхнього палеоліту, який чудово підтверджує появу нових якостей у кроманьйонців, а також показує їхні відмінності й переваги над неандертальцями. Ця концепція стала корисною при створенні історичних синтезів, адже дозволяла елегантно пояснити історичний хід людства, вдаючись до широких узагальнень. Однак, нові знання отримані дослідниками з різних галузей, змушують критично підійти до її основних положень. У даній статті спробуємо окреслити загальний стан дискусії та подальші перспективи концепції «культурної сучасності».

Насамперед відзначу, що дана концепція відштовхується від тези про відмінність між людською біологією та поведінкою. Йдеться про те, що поява *Homo sapiens*, за сучасними оцінками це 315 тис. р.т., означала що новий вид морфологічно відрізнявся від своїх попередників із роду *Homo*, і за цими ознаками нагадував нас з вами. Однак, поведінково він все ще залишався на попередньому рівні. Його мовні навички, уява, здатність створювати абстракції, і, відповідно, створювати культуру були слабо виражені. Якби представник ранніх сапієнів опинився в аудиторії, то ми були б вражені його неадекватністю й дикістю.

Однак, з часом ця поведінка змінилася. Виділяється кілька груп набутих характерних рис, які відображають її вищий рівень: 1) групову ідентичність та соціальні мережі; 2) особисту та внутрішньогрупову комунікацію, кодифікацію та спільні переконання; 3) соціальну згуртованість та взаємозалежність; 4) планування, інновації та експерименти; 5) екологічну та дієтичну гнучкість і здатність бути спеціалістами-«універсалами»; та 6) контроль та перебудову ландшафтів та екосистем.

Конкретними проявами нових когнітивних можливостей стали: складні знаряддя праці, вигляд і стиль яких може швидко змінюватися у просторі та часі; предмети побуту, виготовлені з кістки, бивнів, рогів, раковин та інших матеріалів; мистецтво з його абстрактними та фігуративними символами; будівлі для житла чи роботи, спеціалізовані під різні види діяльності (наприклад, для знарядь праці, приготування їжі, сну, підтримки вогню); транспортування на далекі відстані необхідних матеріалів, таких як кремій, раковини, намистини, бурштин; ритуали та церемонії, що часто містять елементи мистецтва; споруди та обряди, пов'язані з похованнями; збільшення значення «культурного буфера» для адаптації до екстремального середовища,

наприклад пустелі або холодного степу; ускладнення процесів видобутку та обробки їжі, у тому числі використання сіток, капканів, рибальських снастей, кулінарія; збільшення щільності населення рівня нинішніх співтовариств мисливців-збирачів.

До причин, які викликали серйозні поведінкові зміни відносять зміни навколишнього середовища та клімату, харчові фактори, когнітивні зміни, потенційно спричинені генетичними мутаціями, а також зміни в демографії, комунікаційних мережах та соціальних структурах.

Розглянемо деякі варіації концепції «когнітивної революції» в науково-популярній літературі. Так, американський еволюційний біолог Джаред Даймонд узагальнив ці зміни як «Великий стрибок уперед». Він вбачав його прояви у появі стандартизованих кам'яних знарядь, прикрас, варіативності знарядь із кістки, складених знаряддях, мистецтві тощо. Здійснити ці зміни могла лише поведінково сучасна людина. Милуючись зразками печерного живопису, Даймонд захоплено підсумував, що «душа їхніх творців була... не менш сучасною, ніж їхні скелети».

На думку Даймонда, близько 60 тис. р.т. до сучасної будови тіла додалася зміна поведінки, результатом чого стали винахідливі, повністю сучасні люди. Перші ґрунтовні свідчення щодо культурного підйому знайдено у Франції й Іспанії і датуються приблизно 40 тис. р.т. Йдеться про складні й різноманітні знаряддя праці не лише з каменю, але й кістки і рогу, про складені знаряддя, велику номенклатуру знарядь специфічних для вузьких сфер використання. Винахідливість кроманьйонців помітна і в здатності до оволодіння простору й пристосовуванні, в тому числі технологічно, до різних кліматичних умов. У межах цього помітні вміння організовувати обмін необхідними матеріалами й предметами мистецтва між колективами на відстані.

Даймонд свідомий, що всі ці прогресивні зміни відбувалися в різні періоди історії і на різних територіях. Утім, усі ці культурні зміни й відмінності різко відрізняють кроманьйонську культуру від незмінної й монолітної культури неандертальців. Ця здатність до змін і була на думку дослідника головною зміною, що ознаменувала наше «олюднення»: «Ми сприймаємо зміни як дещо зовсім природне. Для неандертальців ці зміни були зовсім немислимі».

Поштовхом до змін, останнім «інгредієнтом» для Стрибка стала поява анатомічної основи для виникнення складної усної мови, зокрема, будова глотки, язика й зв'язаних із ними м'язів, які дозволили нам здійснити точне управління звуками, що вимовлялися. Поява такої мови визначила й поведінкові зміни. Після відповідних анатомічних змін людині знадобилося багато тисячоліть аби виробити такі поняття як порядок слів, відмінки, часи, розробити словниковий запас. Але як тільки зміни голосового апарату дозволили кроманьйонцям точніше контролювати звуки, з'явилася й винахідливість: «Саме слово, що звучить, зробило нас вільними».

Археолог Річард Клейн виділив три найбільші зміни у верхньому палеоліті: урізноманітнення знарядь праці, що сприяло ефективнішому використанню каменя та інших матеріалів; поява мистецтва, що означала стрибок у концептуальному мисленні; продуктивніше використання харчових ресурсів. Причиною таких змін стали зміни в ДНК, які викликали трансформації у способі отримання сигналів нашим мозком. Саме вони викликали появу сучасної мови з її багатим синтаксисом і різними способами самовираження. А ускладнення соціальних зв'язків стало поштовхом до змін у поведінці людини верхнього палеоліту. Клейн вважав, що сучасна поведінка виникла раптово при переході від середнього до пізнього кам'яного віку,

приблизно 50–40 тис. р.т. Саме вона допомогла залишити Африку і витіснити архаїчне населення.

Найбільше до популяризації концепції долучився ізраїльський історик Ювал Ной Харарі. Появу нових способів мислення та спілкування 70–30 тис. р.т. він назвав «когнітивною революцією». Вона стала результатом випадкових генетичних мутацій, що докорінно змінили внутрішню будову мізків розумних змінивши їх мислення та тип мови. Мислення стало абстрактним, а мова дозволила створювати уявну реальність через творення легенд, міфів, історій, релігії. Харарі звертає увагу як на нові можливості зі створення колективних уявлень дозволили збільшити чисельність людських колективів (понад 150 осіб) і визначили кращі можливості для співпраці при виконанні складних дій (наприклад уникнення левів, полювання на бізонів).

У результаті когнітивної революції первісні люди зуміли трансформувати свої соціальні структури, природу міжособистісних стосунків, економічної діяльності та багато інших напрямків поведінки. Це сприяло і перемозі над неандертальцями, подальшому розселенню континентами й подальшому матеріальному розвитку.

Стівен Мітен із Редінгівського університету відзначає, що завдяки зміні мислення людина раптом відчула в собі фантастичний творчий потенціал, уяву, здатність творити. Можливо, по новому поєдналися різні частини мозку, а отже, й різні способи мислення – наприклад, знання про природу і знання, як створювати предмети. Відтак, людина здобула нове вміння – створювати мистецтво. Аби вижити в суворих умовах льодовикового періоду, люди збудували міцні соціальні зв'язки на основі ритуалів й релігії.

Критика такої лінійності в розумінні досягнень людей була висловлена американськими антропологами Саллі Макбреарті та Елісон Брукс у 2000 р. Вони відзначили європоцентричність такого підходу. На їх думку, висновки про стрімке збільшення новацій ґрунтується переважно на матеріалах європейського верхнього палеоліту й ігнорує матеріали з Африки.

Звернувшись до археологічних матеріалів середнього палеоліту, вони показали як активно змінювалися в той час технології лез та мікроліту, кістяні знаряддя, спеціалізоване полювання, використання водних ресурсів, систематична обробка та використання пігментів, мистецтво та декор. На противагу концепції революції вони запропонували сценарій поступового, переважно накопичувального процесу складання сучасного «кейсу» африканських сапієнів, що тривав із часу їх біологічної появи. А вже з Африки, у процесі розселення, ті риси поширилися Старим Світом.

Ці ідеї були суттєво доповнені Елеонор Скеррі та Мануелем Віллом у дослідженні 2023 р. Найперше вони відкинули ідею цілісності «кейсу» визначальних когнітивних рис. На основі нового археологічного матеріалу вони показали як окремі риси виникали в різних регіонах Африки в період середнього палеоліту.

Наявність, чисельність, час та тривалість багатьох інновацій часто є асинхронними в різних регіонах, що найкраще можна охарактеризувати як складну мозаїку. У різних африканських регіонах виявлено кілька шляхів культурних змін, які на думку Скеррі й Вілла не дозволяють говорити про якусь панафриканську траєкторію культурної еволюції *H. sapiens*. Прояви когнітивних здібностей людини упродовж 300–30 тис. років тому, які засвідчені прикладами складної поведінки, є поліцентричними.

Замість поступового або лінійного накопичення складної матеріальної культури, різні африканські регіони демонстрували поєднання безперервних та переривчастих рис. Це свідчать про складність загальних процесів. Замість

загальноконтинентальних, спрямованих та однолінійних моделей культурних змін, ці дані доречніше розглядати у рамках концепції «складних ландшафтів культурної еволюції».

Елементи цієї моделі узгоджуються з останніми теоретичними розробками, які відкидають наративи «революції», а також сценарії суворо поступових та лінійних траєкторій культурної еволюції для раннього *Homo sapiens*. Такі концепції надають перевагу ненаправленим моделям культурних змін з акцентом на історичну випадковість, когнітивні здібності, поведінкову гнучкість, екологічний контекст та залежність від шляху.

Як узагальнює Том Хайем, уявлення про те, що *Homo sapiens* – це щось унікально нове, і що володіє «поведінковою новизною», за останні роки практично відкинута завдяки переконливим доказам того, що неандертальці (і, можливо, денісівці) мали схожі здібності, хоча й не так сильно. У цю концепцію не вписується раптова «людська революція», здійснена виключно силами «сучасних» людей.

Якщо щось таке все ж таки мало місце, то в цю революцію, ймовірно, зробили свій внесок й інші людські види. На думку Хайема, археологічні свідчення з Африки показують, що розвиток складнішої поведінки та впровадження нових технологій відбувалося там раніше, ніж у Європі та Євразії, і відбувалося повільно і плавно, а не різким революційним стрибком. Європейські неандертальці, судячи з усього, йшли тим самим шляхом прогресу.

Концепція поведінкової сучасності все ще залишається зручним пізнавальним інструментом, але вимагає суттєвої корекції в світлі останніх досліджень. Як бачимо, переосмислення місця й часу появи сучасних поведінкових рис у *Homo sapiens* змушує розглядати їх як тривалий, асинхронний та мозаїчний процес, що відбувався у середньому палеоліті в Африці. До певної міри це був процес, який визначився загальним родовим розвитком різних видів людей. Однак, саме сапієнси сповна змогли ним скористатися й здійснити справді якісний перехід на вищий поведінковий рівень.

Каріна Бура (Тернопіль)

ВИВЕРЖЕННЯ ВЕЗУВІЮ 79 Р. Н.Е. ЯК СОЦІАЛЬНА КАТАСТРОФА

Виверження Везувію в 79 році н.е. залишається однією з найдетальніше задокументованих природних катастроф античності. Завдяки вулканічному попелу, що законсервував міста Помпеї, Геркуланум і Стабії, сучасна археологія отримала унікальну можливість реконструювати побут, соціальну структуру та економічне життя римського суспільства I ст. Проте, попри масштабність археологічних і мистецтвознавчих досліджень, значна частина наукових праць залишається зосередженою переважно на збережених архітектурних пам'ятках, фресках та артефактах матеріальної культури, залишаючи поза увагою критичне питання – як саме соціальна нерівність визначала шанси на виживання під час катастрофи. Це дослідження ставить центральну проблему: чи була смертність під час виверження випадковою, чи вона систематично корелювала з соціальним статусом жертв? Аналіз археологічних, палеодемографічних та епіграфічних даних демонструє чітку закономірність: матеріальні ресурси та соціальний статус прямо визначали шанси на виживання. Катастрофа не створила нерівність – вона розкрила, наскільки вона була укорінена у структурі суспільства.

Архітектура міст чітко демонструє соціальну географію. Багаті елітні будинки розташовувалися біля форуму у престижних локаціях. Будинки

Фавна площею понад 3000 квадратних метрів мав центральне атріум з імплувієм, перистильні сади, приватні терми та дорогі мармурові облицювання. Такі резиденції забезпечували не лише комфорт, але й переваги під час кризи – можливість раннього повідомлення про небезпеку та матеріальні ресурси для евакуації. Робітничий клас проживав у периферійних зонах міста. Однокімнатні та двокімнатні помешкання площею 20–40 квадратних метрів часто займали верхні поверхи багатоповерхівок. У Геркуланумі археологічні дослідження виявили житлові комплекси, вбудовані у портики та розташовані над комерційними приміщеннями. Цей просторовий розподіл відображав глибоку соціальну ієрархію – місто розділене на різні світи з різними можливостями та ресурсами.

Матеріальна культура послідовно демонструє соціальну диференціацію. Будинок Теслярні містив залишки столярської майстерні з деревообробними інструментами, різьбленими кістковими предметами та незавершеними виробами – сліди професійної діяльності та економічної залежності від щоденної праці. Будинок Веттіїв, резиденція багатих вільновідпущеників, продемонстрував накопичення дорогої кераміки, бронзових статуеток, срібного посуду та творів мистецтва з міфологічними сюжетами. Ці матеріальні розбіжності прямо відповідали соціальному статусу та економічним можливостями, які визначали можливість евакуації під час катастрофи.

Систематичне дослідження понад 1150 скелетних залишків з Помпей та Геркуланума дозволяє провести палеодемографічний аналіз смертності. Смертність серед дітей віком 0–14 років становила 38%, що значно перевищує очікуваний рівень 25–28% для античних популяцій. Цей дисбаланс прямо пояснюється диференційованим доступом до евакуаційних можливостей. Дітям бідних сімей, що проживали у периферійних зонах міста, було складніше евакуюватися через обмежені матеріальні ресурси, відсутність транспортних засобів та меншу поінформованість про масштаби загрози. Систематичні розкопки впорядкованих резиденцій елітної верстви виявили мінімальну кількість скелетних матеріалів, що вказує на успішну евакуацію заможних сімей на ранніх етапах катастрофи.

Дослідження решток виявило значні ушкодження, спричинені пірокластичними потоками. Скелетні залишки демонструють переломи ребер і кісток черепа, вивихи суглобів та термічні ураження, які виникли внаслідок впливу температур 350–500 градусів Цельсія. Особливо важливі знахідки походять з прибережної зони Геркуланума, де в човнових ангарах виявлено понад 300 тіл. Ці скелетні серії демонструють ознаки інтенсивного обуглювання та оскляніння кісткової тканини, що вказує на миттєвий вплив екстремальних температур під час проходження вулканічної хвилі.

Важливим моментом є ідентифікація соціального статусу осіб у скелетних залишках. На кістках рабів гомілок та зап'ястків збереглися сліди металевих оковів, а також виявлені патологічні зміни, зумовлені довгостроковим обмеженням руху та фізичним навантаженням. Розташування скелетних матеріалів рабів та робітників концентрувалося у периферійних зонах міст та у локаціях, пов'язаних з виробничою діяльністю. Це свідчить про те, що маргіналізовані групи понесли диспропорційно високі втрати. Раби не мали можливості евакуюватися – вони залишалися на місцях, де їх утримували.

Виверження спричинило масштабне знищення економічної інфраструктури регіону Кампанія. Великі амфорні склади у портовій зоні Поццуолі, які слугували центральними пунктами морської торгівлі, були повністю знищені пірокластичними потоками. Текстильні майстерні у Помпеях припинили

діяльність. Геологічні дослідження показують, що вулканічний попіл знищив сільськогосподарську базу на радіусі 100–120 кілометрів від кратера. Шар пуміцу та вулканічного попелу товщиною 20–40 сантиметрів мав катастрофічні наслідки для виноградників, оливкових гаїв та зернових полів. Процес природного відновлення родючості ґрунтів тривав як мінімум 8–15 років. Однак доступ до продовольства розподілявся неоднаково під час кризи – люди з запасами та фінансовими ресурсами мали змогу пережити голод, тоді як залежні від денної роботи групи зіткнулися з повною нестачею.

Аналіз культурних шарів показує, що значні території Помпей залишалися необжитими впродовж 15–25 років після виверження. Про це свідчить характерна відсутність керамічних фрагментів, будівельних матеріалів та інших артефактів періоду 79–100 років нашої ери. Громадські споруди були реконструйовані впродовж 3–7 років. Знайдені монети часів імператорів Тита та Доміціана а також епіграфічні написи датовані 80–90-ми роками підтверджують відносно швидке відновлення громадських центрів. Держава інвестувала у відновлення символів влади, але не у житлові комплекси звичайних людей. Населення скоротилося у 3–4 рази, що вказує на докорінну трансформацію демографічної та соціальної структури міста.

У святилищах та домашніх лараріях виявлено аномально велику кількість об'єктів жертвоприношень – терракотових статуеток божеств, керамічних лампад та залишків тваринних жертв, датованих днями перед виверженням. Епіграфічний матеріал виявляє посилення апотропейних формул, магічних заклинань та релігійних інвокацій із зверненнями до традиційних римських божеств – Юпітера, Венери, Вулкана. Ці культурні трансформації вказують на колективну психологічну реакцію населення на серію землетрусів 62–79 років нашої ери, кульмінацією яких стало виверження.

Виверження Везувію 79 року н.е. демонструє фундаментальний механізм впливу природних катастроф на стратифіковані суспільства. Дослідження підтверджує центральну тезу: матеріальна нерівність, укорінена у структурі римського міста, прямо визначала шанси на виживання. Елітні верстви з кращим доступом до інформації, транспорту та фінансових ресурсів демонстрували суттєво вищі показники виживання, про що свідчить мінімальна кількість скелетних залишків у розкопаних елітних резиденціях. Натомість маргіналізовані групи – раби, найманні робітники, бідняки – понесли непропорційно високі втрати.

Ключовий висновок дослідження полягає в тому, що катастрофа не створила нову нерівність, а лише безжально розкрила ту, що була глибоко вбудована у структуру римського суспільства. Чинники повсякденного життя – просторовий розподіл житла між центром і периферією, економічна диференціація між багатими та бідними, юридичний статус вільних громадян і рабів – у критичний момент перетворилися на чинники життя і смерті.

Довгострокові наслідки виверження підтверджують системний характер цієї нерівності. Різка зміна демографічної ситуації спричинила колапс вікової структури населення через аномально високу смертність серед дітей та молоді репродуктивного віку, що призвело до довгострокового занепаду відтворення населення. Компенсація була можлива лише через інтенсивну імміграцію з інших регіонів Італії.

Економічні наслідки включали знищення виробничої інфраструктури, торгових мереж та аграрної бази регіону Кампанія, що спричинило багаторічну економічну стагнацію. Аналіз культурних шарів демонструє диференційоване відновлення: держава швидко реконструювала громадські споруди впродовж 3–7 років, символізуючи відновлення влади, тоді як

житлові квартали залишалися необхідними 15–25 років. Населення міст скоротилося у 3–4 рази, що вказує на докорінну трансформацію демографічної та соціальної структури регіону.

Римське суспільство продемонструвало значну адаптивність: нові поселення були закладені у геологічно безпечніших локаціях, торгові шляхи реорганізовані, релігійна культура трансформувалася для осмислення травматичного досвіду. Однак ці адаптивні процеси розвивалися в межах існуючої структури нерівності – багаті відновилися швидше, структури влади були збережені, соціальна ієрархія залишилася незмінною. Катастрофа змінила деталі суспільства, але не змінила його основи.

Галина Нич (Тернопіль)

ВІД МАГДЕБУРГА ДО ЛЬВОВА: ТРАНСФЕР ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПРАВОВИХ ТРАДИЦІЙ У МІСЬКЕ ЖИТТЯ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Історія середньовічної Європи – це історія взаємного обміну правовими, культурними й адміністративними моделями. Саме через цей процес – трансфер правових традицій – формувалися спільні підвалини європейської цивілізації. Однією з найпомітніших траєкторій цього обміну став рух від німецького Магдебурга – міста-зародку міського самоврядування – до Львова, який став символом локальної адаптації європейських норм у Центрально-Східній Європі.

Цей трансфер не був простою передачею правових кодексів. Він охоплював глибші процеси – перенесення концепцій управління, уявлень про громадянські свободи, автономію громади, судову культуру та принципи відповідальності міщан перед законом. Таким чином, трансфер правових традицій став не лише юридичним, а й цивілізаційним явищем, що визначив обличчя міського життя в регіоні.

У XII–XIII ст. у Західній Європі відбувається формування єдиного правового простору – результату поєднання римського, канонічного та звичаєвого права. Саме на цьому тлі виникає феномен міських привілеїв і правових кодексів, які стали засобом оформлення нової урбаністичної реальності.

Німецькі міста, зокрема Любек, Кульм і Магдебург, виробили власні варіанти міського права, які згодом стали моделями для інших регіонів Європи. У цьому контексті Магдебург став не лише «джерелом тексту права», а й центром правової компетенції – місцем, звідки виходили судді, радники й консультанти, що перенесли знання у сусідні землі.

Поширення цих правових традицій відбувалося не через примус чи експансію, а переважно через культурно-економічну інтеграцію. Торгові шляхи, колонізаційні рухи, діяльність німецьких поселенців і лицарських орденів стали каналами, через які європейські правові норми проникали у міське життя Центрально-Східної Європи.

Поняття трансферу правових традицій означає не лише запозичення норм, а й їх переклад і адаптацію до місцевих соціальних реалій. У цьому процесі важливу роль відіграла локальна еліта – міщанство, духовенство, юристи, що виступали посередниками між «чужим» правом і місцевими звичаями.

У Центрально-Східній Європі – від Праги до Львова – запозичення європейських правових ідей поєднувалося з виробленням власних версій міської автономії. Так, чеська та польська редакції Магдебурзького права уже

містили численні елементи місцевого звичаєвого права, відмінності у судових процедурах і нормах спадкування.

Саме цей процес – творче засвоєння – відрізняє правовий трансфер від колоніального нав'язування. Європейські правові традиції стали основою для нового типу міського самоврядування, але не витіснили місцевих правових звичаїв.

Центрально-Східна Європа XIII–XV ст. була регіоном перетину культурних і політичних впливів: латинської Західної Європи, візантійського Сходу та руської правової традиції. Саме ця мультикультурність створила сприятливе середовище для циркуляції правових моделей.

Польща, Чехія, Угорщина, а згодом і Русь стали частиною спільного комунікаційного простору, де правові тексти, судові практики й адміністративні форми вільно циркулювали. Внаслідок цього з'явилися спільні інституції – магістрати, лави, війтівські суди, які, хоч і мали різну конфесійну й етнічну структуру, функціонували на основі спільних європейських принципів.

Львів став одним із ключових пунктів, де європейські правові ідеї набули локальної форми. Місто, розташоване на перетині торгівельних шляхів між Сходом і Заходом, стало майданчиком зустрічі німецьких колоністів, польських урядників, руських (українських) міщан та вірменських купців.

Надання Львову Магдебурзького права 1356 року започаткувало формування правової системи, у якій поєдналися європейська міська автономія та місцеві руські звичаї. Львівський магістрат став не лише адміністративним, а й освітньо-правовим центром: саме звідси поширювалися норми самоврядування до інших міст Русі – Перемишля, Кам'янець-Подільського, Луцька, Києва.

Таким чином, Львів став східною межею європейського правового простору, де ідеї громадянського управління, права власності, судової незалежності й виборності влади набули стабільної локальної форми.

Правовий трансфер мав і ширший соціокультурний ефект – він сприяв урбанізації та формуванню нової соціальної ідентичності міщанина. У містах, які отримали європейські привілеї, з'являється усвідомлення громадянської належності, що виходило за межі етнічної чи станової ідентичності.

Міщанство, отримавши інструменти самоврядування, починає відігравати роль активного суб'єкта історії. Виникають нові форми комунальної культури – колегіальне прийняття рішень, ведення міських книг, поява публічного простору як місця спільного життя. Усе це – не просто правові наслідки, а культурна революція, породжена трансфером правових норм.

Процес трансферу правових традицій, який почався у добу середньовіччя, має безпосередню спадковість у сучасній Європі. У XX–XXI ст. ідеї міського самоврядування, громадянської участі, підзвітності та автономії громад залишаються ключовими принципами демократичних держав.

Досвід Центрально-Східної Європи, зокрема український, свідчить про те, що європейська правова культура здатна поєднувати універсальні цінності з локальною специфікою.

Львів і сьогодні зберігає символічну тяглість цієї традиції – як місто, де європейські інститути були не нав'язані, а засвоєні через культурний діалог. Цей приклад показує, що правовий розвиток – це насамперед процес культурного перекладу, у якому свобода і закон формують основу суспільного життя.

Трансфер європейських правових традицій від Магдебурга до Львова став одним із найважливіших процесів європейської правової історії. Це був не

механічний рух норм, а глибока культурна взаємодія, унаслідок якої міське життя Центрально-Східної Європи набуло європейського змісту, але зберегло локальну форму.

Через цей процес українські землі стали частиною спільної європейської правової культури задовго до модерних інтеграційних процесів. Трансфер права, започаткований у Магдебурзі, завершився у Львові не кінцем, а новим етапом – формуванням східноєвропейського типу міського самоврядування, який став підґрунтям для сучасних концепцій муніципальної демократії в Україні.

Ярослав Нестер (Тернопіль)

РОЗВИТОК ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ В ІСПАНІЇ У XIV–XVI СТ.

У XIV–XVI ст. порох в Іспанії виготовляли вручну з трьох основних компонентів: калійної селітри, сірки та деревного вугілля. Селітру добували з селітряних ям, де ґрунт, збагачений органічними речовинами (гноєм, сечею), піддавали ферментації та вилугованню. Сірку отримували з природних родовищ або імпортували з Сицилії, а деревне вугілля виготовляли з м'яких порід дерева, таких як верба чи ліщина, які давали найкращу якість горіння. Компоненти подрібнювали в ступах або млинах, змішували вручну або в дерев'яних барабанах, іноді зволожуючи суміш для безпечності. Після цього масу просіювали, формуючи зерна різного розміру, і сушили на сонці або в теплих приміщеннях. Готовий порох зберігали в герметичних бочках, подалі від джерел вогню. Виробництво було централізоване: у XVI ст. з'явилися державні арсенали та майстерні, зокрема в Толедо та Севільї, де порох виготовляли під контролем королівських чиновників. Якість пороху перевіряли на силу вибуху, стабільність і швидкість горіння, що забезпечувало ефективність іспанської артилерії та стрілецької зброї в період Реконкісти, Італійських війн і колоніальних завоювань.

У період XIV–XVI ст. Іспанія пережила глибокі трансформації у військовій справі, зокрема в галузі озброєння. Одним із ключових чинників цих змін стало впровадження та вдосконалення вогнепальної зброї. Від перших примітивних гармат до складних систем ручної стрілецької зброї – розвиток вогнепальної техніки в Іспанії був не лише технологічним, а й соціальним, тактичним і політичним явищем. Цей процес відбувався на тлі Реконкісти, Італійських війн, колоніальних завоювань та формування регулярної армії, що зробило Іспанію одним із лідерів у військових інноваціях ранньомодерної Європи.

Перші згадки про вогнепальну зброю в Іспанії датуються серединою XIV ст. На цьому етапі мова йшла переважно про гармати – великі металеві трубчасті конструкції, які заряджалися порохом і металевими ядрами. Виготовлялися вони з бронзи або кованиго заліза, мали низьку точність, обмежену дальність і повільну скорострільність. Їх застосування було обмежене переважно облогами: гармати використовувалися для руйнування мурів, воріт і башт. Водночас вони мали значний психологічний ефект, оскільки звук пострілу і руйнівна сила викликали страх у противника.

У XIV ст. вогнепальна зброя ще не відігравала вирішальної ролі у бойових діях. Вона була новинкою, яку сприймали з обережністю. Виробництво пороху було нестабільним, а технології лиття гармат – недосконалими. Проте саме в цей період закладаються основи подальшого розвитку: з'являються перші арсенали, починається накопичення досвіду використання артилерії, формуються спеціалізовані підрозділи.

У XV ст. вогнепальна зброя починає відігравати дедалі важливішу роль у військовій справі Іспанії. Поряд із гарматами з'являється ручна вогнепальна зброя – ручниці, що заряджалися з дула і запалювалися гнотом. Ці зразки були важкими, неточними, але мали значну пробивну силу на короткій дистанції. Їх використання вимагало фізичної сили, терпіння і навичок, тому стрільці проходили спеціальне навчання.

Важливим етапом стала участь вогнепальної зброї у війнах Реконквісти – зокрема в облозі Гранади (1492), де артилерія і ручна зброя використовувалися для штурму укріплень. Саме в цей період Іспанія починає формувати перші регулярні військові частини, що включали стрільців. Вогнепальна зброя поступово витісняє традиційні види озброєння, такі як луки, арбалети і металеві машини.

У другій половині XV ст. відбувається вдосконалення технологій виробництва пороху, що підвищує надійність і ефективність стрільби. З'являються перші стандарти калібрів, формується система постачання боєприпасів. Водночас розвивається військова інфраструктура: арсенали, майстерні, склади. Іспанія починає експортувати вогнепальну зброю до інших країн, що свідчить про її технологічну перевагу.

XVI ст. стало періодом справжньої революції у сфері вогнепальної зброї. Саме в цей час Іспанія створює унікальну тактичну формацію – терцію, яка поєднувала пікінерів, аркебузирів і мушкетерів. Вогнепальна зброя стала основою бойового порядку, визначаючи тактику, організацію і стратегію.

Аркебузи – легка ручна вогнепальна зброя з гнотомим замком – були ефективними на короткій дистанції, швидкими у заряджанні і зручними у використанні. Їх застосовували для масованого вогню по піхоті, кавалерії та укріпленнях. Мушкети – важча зброя з більшою пробивною силою – використовувалися проти броньованих супротивників. Через вагу мушкета стрільці застосовували спеціальні сошки, що стабілізували зброю під час стрільби.

Іспанська терція стала еталоном військової організації. Вона складалася з трьох основних компонентів: пікінери забезпечували захист від кавалерії, аркебузири – вогневу підтримку, а мушкетери – проривну силу. Така структура дозволяла вести бойові дії в різних умовах: на відкритій місцевості, під час облоги, у міських боях. Терція була мобільною, дисциплінованою і ефективною, що забезпечило Іспанії перемоги в Італійських війнах, битвах при Павії (1525), Мюльберзі (1547) та інших.

Важливу роль у реформуванні армії відіграв Гонсало де Кордова – «Великий капітан», який інтегрував вогнепальну зброю у військову доктрину, підвищив дисципліну, стандартизував озброєння і навчання. Його досвід став основою для подальших реформ, які зробили іспанську армію найсильнішою у Європі.

У XVI ст. відбувається значне вдосконалення конструкції вогнепальної зброї. Гнотові замки поступово замінюються колесовими, що підвищує надійність і швидкість стрільби. З'являються перші спроби створення кременевих замків, які стануть основою для зброї XVII ст.

Стандартизація калібрів, розвиток куль із свинцю, вдосконалення пороху – все це сприяє підвищенню точності, дальності і пробивної сили. Виробництво зброї стає централізованим, з'являються державні арсенали, військові майстерні, система контролю якості.

Артилерія також зазнає змін: з'являються легкі польові гармати, які можна транспортувати на возах, використовувати в маневрених боях. Вони стають

частиною бойових порядків, підтримують піхоту, руйнують укріплення, створюють прориви в обороні противника.

Розвиток вогнепальної зброї в Іспанії мав глибокий вплив на військову справу. По-перше, змінилася структура війська: зменшилася роль лицарства, зросло значення піхоти, стрільців, артилеристів. По-друге, змінилася тактика: масований вогонь, маневреність, комбіновані формації стали основою бойових дій. По-третє, зросли вимоги до навчання, дисципліни, логістики.

Іспанська армія стала еталоном для інших держав. Франція, Священна Римська імперія, Англія та інші європейські сили почали переймати іспанський досвід, адаптуючи терцію до власних потреб. Вогнепальна зброя стала не просто інструментом ведення війни, а визначальним чинником військової переваги. Іспанія, завдяки своїм технологічним і організаційним досягненням, утвердилася як провідна військова держава XVI ст.

Анастасія Музика (Тернопіль)

КАРДИНАЛ РІШИЛЬЄ ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ ВІДНОСИН МІЖ ФРАНЦІЄЮ І ВАТИКАНОМ У КОНТЕКСТІ ГАЛЛІКАНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ

Проблема співвідношення духовної і світської влади у першій половині XVII ст. набуває визначального характеру в європейських міжнародних відносинах. У цей період Франція виступає державою, яка намагається поєднати традиційну вірність Католицькій Церкві з утвердженням власної політичної та церковної самостійності. Центральною фігурою цих процесів став кардинал Арман Жан дю Плессі де Рішельє (1585–1642), чия політична стратегія започаткувала державоцентричну модель відносин між Францією та Ватиканом. Вона будувалася на прагненні зміцнити королівський суверенітет і водночас зберегти церковну єдність нації.

Починаючи із пізнього Середньовіччя, Франція сформувала власну модель стосунків, що ґрунтувалася на принципах поєднання лояльного ставлення до католицизму і водночас на поступовому утвердженні галліканського принципу “*libertés de l'Église gallicane*”, тобто свобод Галліканської церкви, що означали право французької церкви на внутрішню самостійність.

Починаючи із XIV ст. під час Авіньонського полону Пап (1309–1377), французька корона поступово посилювала свій вплив на Апостольську курію, що започаткувало втручання монархії у справи Церкви та поступове домінування політичних інтересів над духовними.

Пізніше, у 1438 р. Прагматична санкція укладена в Буржі за правління Карла VII юридично закріпила частину галліканських принципів: вона визнавала верховенство Вселенського собору над Папою, надавала французькому королю право підтвердження папських булл та контролю над церковними призначеннями. У XVI ст., під час релігійних воєн між католиками й гугенотами, королівська влада використовувала Церкву передусім як інструмент політичної єдності, а не як засіб папського впливу. Це стало передумовою того, що вже на початку XVII ст. у Франції сформувалась націоналізація церковної влади, яка зовні визнавала верховенство Папи, проте дедалі більше прагнула повного контролю. Папство у свою чергу відмовлялося приймати такі умови, і наполягало на універсальності своєї влади, що спричинило напруження відносин між французькою монархією та Апостольською столицею.

Кардинал Арман Жан дю Плессі де Рішельє, ставши першим міністром Франції у 1624 році, сконцентрував у своїх руках духовну та світську владу, а

також сформулював власну політичну доктрину, викладену у “Політичному заповіті”. Рішельє розглядав релігійну цілісність, як необхідну передумову політичної стабільності, проте гарантом у цьому питання, на його думку, мав виступати монарх, а не Папа Римський. Кардинал розумів, що після десятиліть війн гугенотів із католиками, які сильно послабили країну, потрібно забезпечити єдність церкви і підпорядкувати її державі. Ця концепція сформувала світоглядний фундамент для зміцнення Франції. Вона передбачала, що французький король є не лише політичним правителем, а й охоронцем національної Церкви, який отримує право втручатися у справи духовенства, призначати єпископів та керувати церковними маєтностями. Водночас галліканізм відмежовувався від протестантської доктрини незалежності від Риму, залишаючи Францію у лоні католицької церкви, але на власних умовах. Можливо Франція в певній мірі прагнула до англіканської моделі стосунків між церквою та державою. Прикладом такої політики є його стосунки із Папою Урбаном VIII і послідовна підтримка французьких єпископів, зокрема у питаннях націоналізації церкви, які стали практичним втіленням принципу “королівського контролю над духовенством”.

Його ставлення до Папства відображене у “Політичному Заповіті”, де він пише : “Якщо оберігати і шанувати пап як наступників св. Петра та намісників Ісуса Христа – обов’язок монархів, то це не означає, що вони повинні поступатися папам у їхніх безпідставних претензіях, коли ті прагнуть розширити свою владу за розумні межі”. Цей вислів яскраво відображає прагнення Рішельє до політичної рівноваги: визнаючи духовний авторитет Папи, він водночас утверджував пріоритет державного суверенітету Франції у релігійних справах.

У контексті складних взаємин між Францією та Святим Престолом у першій половині XVII ст., важливими джерелами є листи Рішильє адресовані його канцлеру, Папі Урбану VIII та двом його кардиналам. Дуже яскраво трансформацію відносин цих двох держав та тяжку політичну ситуацію в Європі під час Тридцятилітньої війни ілюструє так звана “справа послів”. Зокрема у 1636 році Папа Урбан VIII відмовився приймати посла із Франції – маршала д’Естре, у свою чергу кардинал Рішельє негайно спробував заспокоїти главу Церкви, написавши йому таке:

“Якщо дії маршала, який ніколи не робив нічого, окрім виконання волі короля, викликали невдоволення Вашої Святості, то нарікати слід не на нього, а на Його Величність. <...> Я переконаний, що доброта і справедливість Вашої Святості не дозволять Вам не визнати, що цей великий монарх ніколи не мав наміру спричинити невдоволення Святого Престолу, а, навпаки, завжди прагнув служити йому вірно і протидіяти будь-яким підступам проти нього”. Аналіз цього уривка свідчить про прагнення Рішельє дипломатично врегулювати конфлікт. Варто також зазначити, що на той час Рішильє уже мав значний вплив на Папу, оскільки у Тридцятилітній війні Франція була союзником деяких італійських герцогів – противників папи, і своєю могутністю виявляла політичний тиск на Папу. Проте у своїх листуваннях Рішильє вмів дипломатично приховувати своє невдоволення діями Папи, посилаючись на королівську волю Людовіка XIII

Водночас у листах до кардинала Барберіні (родича папи) Рішельє незмінно демонструє шанобливість і зацікавленість у збереженні добрих відносин із Римом. Проте слід зауважити, що вже у листі від 23 вересня 1641 р., кардинал дає своєму канцлеру Сег’є такі вказівки:

“Пане канцлере, треба дати зрозуміти монсенйору нунцію, що якщо папа й надалі йтиме тим шляхом, з якого почав, парламент буде змушений благи

короля позбавити королівство численних бенефіцій та грошових виплат на користь папи. Так треба діяти, щоб змусити римський двір повернутися до розуму”. Очевидно, що у листі Рішельє намагається впливати на Папу і приховано йому погрожує, але тут потрібно взяти до уваги те, коли саме був написаний цей лист. Причиною наростання суперечностей між Кардиналом і Урбаном VIII є постанова від 5 червня 1641 р., яка мала на меті утвердити домінування Апостольського престолу над світськими володарями. Рішельє, який у своїй політичній доткрині проголошував верховенство влади короля у політичному просторі, був незадоволений і не міг прийняти таку позицію.

Аналіз листування Кардинала Рішельє доводить, що спершу Кардинал ще демонстрував лояльність до Папи, проте уже в листі до канцлера Сег'є, відкрито простежується невдоволення політикою Папи, що демонструє поступове загострення конфлікту інтересів між головами обох держав.

Галліканська політика Рішельє не обмежувалася внутрішньоцерковними питаннями – вона мала ширший, державотворчий характер. Підпорядкування Церкви державі сприяло зміцненню влади монарха, формуванню централізованого бюрократичного апарату й послабленню автономії великих феодалів.

Через контроль над Церквою Рішельє реалізував ідею “єдиної та неподільної Франції”, у якій релігійна єдність служила основою політичної стабільності.

Рішельє ліквідував подвійну лояльність духовенства, яке одночасно підкорялося Папі та королю, і перевів його під виключну юрисдикцію французької монархії. Це забезпечило внутрішню стабільність держави під час релігійних і династичних криз у Європі та створило передумови для формування моделі взаємин між Церквою та державою, що була закріплена пізніше у Декларації чотирьох статей 1682 року.

Хоча Рішельє не розривав із Римом зв'язків, його стратегія де-факто обмежувала політичний вплив Ватикану на французьке суспільство. Водночас започаткувавши довготривале напруження між Парижем і Святим Престолом, що зберігалось до кінця XVII ст.

Отже, галліканська політика Рішельє поєднувала вірність церковній традиції з прагненням до автономії держави. Він перетворив Церкву на інструмент зміцнення державної влади, а не на її суперника, що стало ключовим чинником трансформації відносин між Францією та Папською державою.

Андріана Кметик (Тернопіль)

ВЕСНА НАРОДІВ У ЦСЄ: СПІЛЬНІ ТЕНДЕНЦІ ТА НАЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ

Весна народів 1848 року у Центрально-Східній Європі представляє собою комплексну соціально-політичну хвилю, що охопила великі частини Австрії та Пруссії, а також вплинула на сусідні регіони. Попри спільність революційних проявів у різних країнах, цей період демонструє численні національні особливості, які визначали характер локальних подій та масштаби впливу на політичну систему. Центрально-Східна Європа у середині XIX ст. характеризувалася складним етнічним та релігійним розмаїттям: території імперій включали німців, угорців, чехів, поляків, сербів, румунів, українців, євреїв та інші народи, кожен із яких мав власні історичні традиції, мовні, культурні та соціальні відмінності. Ця етнічна та соціальна структура

створювала передумови для того, що революційні процеси набували не лише загальноєвропейського, але й виразно національного характеру.

У всіх регіонах спостерігалася загальна тенденція до вимог політичних реформ, участі широких верств населення у суспільних процесах та прагнення до юридичного закріплення прав та свобод. Революції 1848 року стали кульмінацією боротьби проти абсолютної монархії, бюрократичних обмежень та феодальних пережитків, демонструючи, що вплив ідей Просвітництва та революцій Франції та 1830 року виявився значним і в регіоні Центрально-Східної Європи. Водночас поширення революційних ідей відбувалося через різні способи: публіцистику, таємні та відкриті політичні клуби, студентські організації, що формували ядро громадянського суспільства. Усі ці рухи характеризувалися високим рівнем мобілізації населення, активною участю буржуазії та інтелігенції, а також прагненням державних інститутів, правового регулювання економічної діяльності та встановлення конституційного ладу.

Водночас національні особливості кожного регіону впливали на специфіку революційних процесів. У Чехії революція проявилася як боротьба за культурну та мовну автономію в рамках Австрійської імперії. Чехи прагнули відновлення національної ідентичності через підтримку чеської мови у школах, державних органах та публічному житті, що було відповіддю на тривалу політику німецької адміністрації. У той же час угорські революційні рухи очолювали політичні еліти, що вимагали відокремлення від Відня та проголошення незалежної конституційної держави. Головними вимогами були свобода слова та преси, розширення виборчого права, ліквідація феодальних повинностей та реформи у земельних відносинах, що мали забезпечити доступ до власності та підвищити до модернізації соціальну мобільність. У Польщі революційна активність поєднувалася із прагненням відновити державність, яка була втрачена після поділів між Пруссією, Росією та Австрією. Польські національні рухи у 1848 році підкреслювали своє прагнення до політичної автономії, самоврядування та відновлення права на власну мову й освіту. Важливо зазначити, що польські революційні дії мали певну локальну специфіку: вони були більш спробою організованого повстання, ніж широкомасштабної революції, і в значній мірі були спрямовані проти конкретних адміністративних структур сусідніх держав.

У південних регіонах Австрійської імперії, зокрема в Галичині та Трансильванії, революція мала інший характер: тут активну роль відігравали не лише інтелігенція та буржуазія, але й селянство, яке прагнуло скасування кріпацтва, доступу до землі та полегшення податкового тягаря. На цих територіях соціальні вимоги часто поєднувалися з національними: українське та румунське населення вимагало збереження культурної самобутності та участі у державних процесах поряд із ліквідацією феодальних обмежень. Цей аспект наочно демонструє, що революційна хвиля не була однорідною і на рівні Центрально-Східної Європи проявлялася як складна взаємодія соціально-економічних та національних чинників.

Спільною рисою революційних подій у регіоні була активна участь різних соціальних верств населення. У містах ключову роль відігравали представники буржуазії, інтелігенції та студентства, які організовували політичні клуби, видавали революційні брошури та газети, формували громадську думку та вимагали конституційних реформ.

Водночас на українських землях Галичини особливу роль відіграла Головна Руська Рада, яка об'єднала місцеву інтелігенцію, духовенство та громадськість для відстоювання національних прав. Одним із ключових

документів Ради була звернення до імператора Фердинанда I, у якій висловлювалися вимоги щодо культурної та політичної автономії українців. У цьому контексті важливою є цитата з Маніфесту Головної Руської Ради від 10 травня 1848 р.: «Тим то чувством Наррдности напоєні і в тім наміреннюсобралисьмо ся ми Русини, котрим добро і щастє народу на сердци, і будем ділати в спосіб наступуючий: Розвивати і взносити народність нашу во всіх єічастях: видосконаленнем языка нашого, запровадженнемого в школах низших і висших, видаваннем письмчасових, утримованнем кореспонденцій з письменними так нашими, як іншими до щепу славянськогоналежащими, розширеннем добрих і ужиточних книжок в язиці руськім і усильним стараннем впровадити і на рівні поставити язык наш з іншими в урядах публічних.»

У сільських районах домінувало прагнення до соціальної справедливості, зокрема скасування кріпацтва та надання права власності на землю. Цей соціальний аспект революцій дозволяє говорити про те, що Весна народів мала як політичний, так і соціальний вимір, причому вони тісно перепліталися у кожному конкретному випадку. Наприклад, у Галичині селянські виступи часто супроводжувалися політичними зверненнями до австрійської влади щодо національного визнання українців і поляків як рівноправних громадян імперії, що показує взаємозалежність соціальних і національних вимог. Аналогічно в Угорщині соціальні реформи та ліквідація феодальних повинностей були невід'ємною частиною національно-визвольної програми угорських революціонерів. Такі спільні тенденції свідчать про те, що революційні рухи у ЦСЄ не обмежувалися лише політичними гаслами, а охоплювали всю соціальну структуру суспільства, вимагаючи комплексних змін у політичній, економічній та культурній сфері.

Значущою особливістю весни народів у ЦСЄ була взаємодія між різними національними групами та спроби формування союзів для досягнення політичних цілей. У деяких регіонах, таких як Трансильванія чи Моравія, спостерігалася коаліційна діяльність між різними національними та соціальними групами, яка дозволяла ефективніше протистояти монархічній владі. Водночас такі союзи були нестійкими, оскільки різні нації переслідували неоднакові політичні цілі: наприклад, угорські революціонери прагнули централізованої угорської держави, тоді як румуни та серби вимагали автономії в межах імперії, що створювало протиріччя та ускладнювало координацію дій. Цей фактор підкреслює важливість національної специфіки у розумінні подій Весни народів: хоча революційна хвиля була загальноєвропейською, конкретні дії, формати організації та успішність виступів значною мірою залежали від локальних етнічних і політичних реалій. Окрім того, процеси революційної мобілізації впливали на розвиток політичної культури регіону, формуючи традиції політичних партій, громадських об'єднань, публічних виступів та законодавчих ініціатив, які мали подальший вплив на розвиток національних держав у другій половині XIX ст.

Важливим аспектом є вплив революційних процесів на культурну та мовну сферу Центрально-Східної Європи. Весна народів сприяла активізації національних рухів, що прагнули зміцнити власну мову як засіб освіти, публічного спілкування та культурного відтворення. У Чехії та Моравії це проявлялося у відновленні чеської мови в школах та адміністрації; в Галичині українська інтелігенція почала організовувати школи, видавати періодичні видання та формувати культурні товариства. Польські рухи підкреслювали необхідність збереження польської мови та літератури як фундаменту

національної ідентичності. Подібні культурні ініціативи сприяли консолідації національної свідомості та формуванню початкових структур громадянського суспільства, які пізніше стали базою для політичної діяльності другої половини XIX ст.

Також варто зазначити, що вплив революцій 1848 року виходив за межі безпосередньо політичних подій: він стимулював поширення ідей національної автономії, конституційного ладу, прав людини та громадянської активності серед широких верств населення, що мало довготривалі наслідки для процесів модернізації суспільства.

Попри поразку більшості революційних виступів, Весна народів залишила глибокий слід у політичному, соціальному та культурному розвитку Центрально-Східної Європи. Вона показала, що навіть у багатонаціональних імперіях можлива мобілізація різних соціальних груп, здатна впливати на державні інститути. Спільні тенденції, такі як прагнення до конституційних змін, ліквідації феодальних пережитків та розширення прав громадян, у поєднанні з локальними національними особливостями, створювали різноманітні, але взаємопов'язані революційні практики, які визначили подальший розвиток регіону.

Ярослав Фоменко (Суми)

СТВОРЕННЯ АВСТРАЛІЙСЬКОГО СОЮЗУ В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ БРИТАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.

Австралійський Союз сьогодні – це держава, на материковій частині якої розташовано 5 штатів та кілька австралійських територій (Австралійська столична агломерація та Північна територія), на острові Тасманія знаходиться 6 штат, низка дрібних островів, на яких розташовуються зовнішні території, а також Австралійська антарктична територія. Утворення самостійної держави на далекому від Європи континенті, територія якого належала могутній Британській імперії, стало можливим завдяки трансформаційним процесам, що охопили імперію уже з другої половини XIX ст.

Проблеми трансформації Британської імперії та закладення тенденцій для створення Співдружності Націй, яка прийшла на зміну імперії та успішно існує й до сьогодні, увійшла до кола наукових інтересів окремих українських дослідників. У статті за авторства І. Ветринського досліджувалися передумови та ранні етапи розвитку Австралійського Союзу від часу заснування перших англійських колоній і до юридичного оформлення федерації. Г. Сталоверовою проаналізовано роботу Колоніальної конференції 1897 р., приділено увагу боротьбі самоврядних колоній за розширення своїх політичних та економічних прав. У праці В. Сокирської з'ясовано умови зміни політики британських урядів упродовж другої половини XIX – початку XX ст. у питаннях трансформації статусу залежних територій, простежено шлях їх руху від федералізму до децентралізації, надання прав домініонів і розширеної автономії.

Метою даної розвідки є на прикладі формування Австралійського Союзу актуалізувати проблему дослідження процесів мирної трансформації потужної Британської імперії, пошуку шляхів і можливостей для надання автономного статусу своїм колоніям зі збереженням впливу офіційного Лондона на ключові напрями їх діяльності.

На середину XIX ст. Британська імперія досягла своїх найбільших розмірів, контролювала майже чверть суходолу земної кулі та четверту частину її населення. Однак уже з другої половини XIX ст. у Британській імперії стали спостерігатися незворотні процеси, що започаткували її трансформацію. Результатом стало отримання окремими колоніями статусу домініонів, серед яких був і Австралійський Союз. Заселення та освоєння Австралії європейцями розпочалося практично наприкінці XVIII ст., коли перші кораблі з європейськими переселенцями пришвартувалися в австралійській бухті. Дослідники ранньої історії Австралії вказують на те, що на той час на континенті мешкало до півмільйона аборигенів, які жили родоплеменними об'єднаннями. Їх основними заняттями були мисливство та рибальство. У 1788 р. англійський мореплавець Артур Філіп на чолі морської ескадри з 11 кораблів прибув у район Сіднейської бухти. На борту цих суден перебувало 1500 осіб, з яких 736 були в'язні, зібрані з усієї Англії, засуджені за злочини проти приватної власності та грабежі й виселені в такий спосіб на далекий новий і неосвоєний ще європейцями континент. У наступні 100 років сюди з Англії переведено ще більше 160 тис. засуджених. Відкриття ж у 1851 р. родовищ золота сприяли зростанню потоків вільних переселенців. До 1890 р. населення Австралії становило вже понад 3 млн осіб.

Поступово на території Австралії сформовано сім окремих британських колоній: Новий Південний Уельс, Західна Австралія, Південна Австралія (включно з Північними територіями), Нова Зеландія, Квінсленд, Вікторія, Тасманія. Подальша колонізація Британією території Австралії, застосування на нових територіях технічних досягнень митрополії сприяли їх господарському розвитку. Постійний притік мігрантів з Англії, використання промислових і комерційних принципів та практики англійського підприємництва, банківської й фінансової системи, політичних інститутів сприяли прискореному розвитку нової колонії. Період початку «золотої лихоманки» фактично співпав із приходом самоврядування в колоніях. У 1842 р. Новий Південний Уельс отримав законодавчу раду, яка частково обиралася його мешканцями. Подібну можливість у 1851 р. отримали також Південна Австралія, Тасманія та Вікторія. Упродовж кількох років згаданими колоніями були розроблені проекти конституцій, які у 1855 р. погодив британський парламент. У 1856 р. свою конституцію отримала Південна Австралія, а у 1859 р. після відділення від Нового Південного Уельсу такими самими правами наділено Квінсленд. Звичайно британський уряд зберіг значні повноваження, зокрема здійснював контроль над зовнішніми зв'язками та призначав губернатора, надаючи йому директиви.

У політичному плані важливим етапом на шляху до здобуття автономного статусу австралійських колоній Британської імперії стало отримання у другій половині XIX ст. кожною із колоній так званого «Відповідального уряду», якому делеговано досить широке коло повноважень.

У 1890-х рр. в австралійських колоніях Великої Британії розгорнуто рух за створення федерації британських колоній Австралії з подальшим набуттям автономного статусу майбутнього об'єднання. Варто підкреслити, що федеративна ідея формувалася і реалізовувалася в усіх європейських імперіях другої половини XIX ст. Не виключенням була й Велика Британія, де федеративна ідея втілювалася у концепції «імперського федералізму», що розглядався як принцип, доктрина, які мали запровадити в державний устрій Британії федеративні засади з метою збереження цілісності та єдності імперії, забезпечення лояльності колоній та домініонів. Наприкінці XIX ст. для британського політичного істеблїшменту ставало очевидним, що колонії усе

більше відособлюються від Британії, особливо Австралія. Ці настрої в британській колоніях спонукали офіційний Лондон провести превентивні заходи, зокрема, у 1887 р. скликано Першу колоніальну конференцію, яка започаткувала формування Співдружності Націй. Це стало можливим завдяки тому, що Колоніальна конференція 1887 р. відіграла значну роль у вирішенні складних внутрішньоімперських протиріч. Прем'єр-міністри самоврядних колоній, як правило, приймали сторону британського уряду, але, не зважаючи на це, виступали за розширення своїх політичних і економічних прав. Вони вороже поставилися до плану створення імперських органів та дали зрозуміти, що народи їхніх країн не бажають втрачати незалежність у вирішенні внутрішніх справ, яку вони здобули ціною величезних зусиль».

Процес же створення Австралійського Союзу був складним і розтягнутим у часі на цілих 10 років. Проведено низку конституційних конвенцій, на яких представниками від колоній вироблено умови об'єднання. Зокрема, у 1885 р. тут створено федеральну раду колоній, а в 1891 та в 1897–1898 рр. проведено з'їзди представників австралійських колоній, на яких вироблено проект Конституції. Упродовж наступних років у австралійських колоніях проведено низку референдумів і схвалено можливість створення нового політичного об'єднання. 1 січня 1901 р. британським парламентом ратифіковано та схвалено королевою Великої Британії основоположний конституційний акт «Закон про Австралійський Союз», за яким шість британських колоній об'єднано в Австралійську Федерацію з широкою автономією. Це означало, що Австралія ставала домініоном – фактично самоуправною державою з правом проведення самостійної внутрішньої політики, у питаннях же зовнішньої та військової політики була залежною від британської корони. Відповідно до цього конституційного акту, законодавча влада у Союзі належала федеральному двопалатному парламенту, до складу якого входила англійська королева, яку тут представляв генерал-губернатор.

Першим прем'єр-міністром став Едмунд Бартон. У травні 1901 р. сформовано федеральний уряд, який управляв більшою частиною справ колоній і був підзвітний офіційному Лондону, де існувало Міністерство в справах колоній Британської імперії. За ним зберігалися повноваження у вирішенні стратегічних питань, зокрема, закордонних справ, оборони, міжнародного судноплавства. Цей правовий феномен, на думку дослідників окремих державних систем, був характерним для англо-саксонської моделі державного управління. Його застосування забезпечувало функціонування механізму децентралізації у межах Британської імперії.

Британська політика в колоніальному управлінні була зорієнтована на досягнення взаємовигідної взаємодії між суб'єктом і об'єктом влади. У таких великих «самоврядних колоніях», до яких відносився і Австралійський Союз, розвиток статусу домініону означав ослаблення контролю з боку метрополії як за зовнішньою, так і за внутрішньою політикою. Свободу самостійного вирішення питань своєї внутрішньої політики надано самоврядним колоніям в тому об'ємі, якого вони бажали. У такий спосіб зв'язок між домініонами та метрополією набував добровільного характеру. Лише з прийняттям Вестмінстерського статуту 1931 р. юридично зафіксовано незалежність домініонів Британської імперії, зокрема й Австралійського Союзу. Його важливою особливістю є те, що при створенні федерації за територіальною ознакою у тутешніх колишніх колоніях Великої Британії, які стали потім штатами Союзу, збереглася значна частина британського законодавства.

Отже, Австралія відіграла важливу роль у розширенні й утвердженні Британської імперії. На території континенту засновано сім британських

колоній. Застосування на нових територіях технічних досягнень митрополії сприяли їх господарському розвитку, а місцева «золота лихоманка» лише посилила їх економічну міць і сприяла утвердженню ідеї самоврядування. Стрімке ж розширення Британської імперії в середині XIX ст. створювало загрозу для її подальшого існування та спричинило трансформаційні процеси. Результатом стало отримання окремими колоніями статусу домініонів, серед яких був і Австралійський Союз.

Анастасія Шайда (Тернопіль)
КІНЕЦЬ ІМПЕРІЇ ГАБСБУРГІВ: ЯК ЗАНЕПАД ОДНІЄЇ ДЕРЖАВИ
ЗМІНИВ КАРТУ ЄВРОПИ

Кінець Австро-Угорської імперії, або імперії Габсбургів, став однією з найважливіших подій початку XX ст., яка докорінно змінила політичну карту Європи. Ця держава, що протягом століть була опорою стабільності у Центральній Європі, зникла після Першої світової війни, поступившись місцем новим національним державам. Розпад Габсбурзької монархії означав не лише кінець старої династичної системи, а й народження нової епохи — епохи національного самовизначення, політичних експериментів і численних конфліктів.

Австро-Угорська імперія створена внаслідок австро-угорського компромісу 1867 року, який перетворив колишню Австрійську імперію на дуалістичну монархію. Держава складалася з двох рівноправних частин — Австрії (Цислейтанії) та Угорщини (Транслейтанії), які мали власні парламенти, уряди, але спільного монарха — імператора Франца Йосифа I. Імперія об'єднувала величезну кількість народів — німців, угорців, чехів, словаків, поляків, українців (русинів), хорватів, сербів, румунів, італійців, словенців та інші етнічні групи. Така різноманітність робила імперію унікальною, але водночас дуже вразливою.

Протягом XIX ст. Габсбурги намагалися утримати єдність імперії завдяки централізованому управлінню, бюрократичному апарату та армії. Відень став не лише адміністративним, а й культурним центром усієї Центральної Європи. Проте національні рухи, які виникали у різних регіонах, поступово підірвали засади імперської єдності. Поширення ідей націоналізму, які прийшли до Центральної Європи після революцій 1848 року, призвело до того, що багато народів почали вимагати політичних прав, автономії або навіть незалежності.

Національне питання стало головною внутрішньою проблемою імперії. Німці та угорці, які становили політичну еліту, намагалися зберегти своє домінування, тоді як слов'янські народи — чехи, хорвати, словаки, українці — вимагали рівноправності. Особливо гострими були суперечності між угорцями та хорватами, а також між поляками й українцями у Галичині. Габсбурги іноді застосовували політику «балансування» між націями, надаючи обмежені поступки одним і стримуючи інші рухи. Така політика тимчасово зберігала стабільність, але не усувала глибинних протиріч.

Економічний розвиток імперії був також нерівномірним. Богемія, Моравія та Нижня Австрія стали індустріальними центрами, тоді як Галичина, Буковина, Трансильванія й Хорватія залишалися аграрними провінціями. Це створювало соціальну нерівність, спричиняло міграцію населення і зростання невдоволення периферійних регіонів. До того ж, після смерті імператора Франца Йосифа I у 1916 році імперія втратила символ єдності. Новий монарх Карл I намагався здійснити політичні реформи, але було вже запізно.

Початок Першої світової війни у 1914 році став для Австро-Угорщини вирішальним випробуванням. Вбивство ерцгерцога Франца Фердинанда у

Сараєво, вчинене сербським націоналістом, стало приводом до конфлікту з Сербією, який швидко переріс у світову війну. Війна виявила усю слабкість багатонаціональної держави. Солдати різних національностей часто не відчували лояльності до імперії, а національні рухи почали активно шукати підтримки у країн Антанти. Чехословацький національний комітет у Парижі, Польська національна рада у Лозанні, українські політичні організації в еміграції — усі вони працювали над тим, щоб після війни створити власні держави.

До 1918 року ситуація в імперії стала катастрофічною. Поразки на фронтах, дефіцит продовольства, страйки, політична апатія та втома населення призвели до повного розпаду центральної влади. У жовтні 1918 року національні ради в різних регіонах почали проголошувати незалежність. У Празі виникла Чехословацька держава, у Загребі — Держава словенців, хорватів і сербів, у Кракові — польська влада, у Львові — Західноукраїнська Народна Республіка. 11 листопада імператор Карл I зрікся участі в управлінні, а 12 листопада у Відні проголосили Австрійську Республіку. Так завершилася історія багатовікової династії Габсбургів.

Розпад імперії Габсбургів суттєво змінив політичну карту Європи. На її уламках постали нові держави: Австрія, Угорщина, Чехословаччина, Польща, Королівство сербів, хорватів і словенців (пізніше Югославія), а також розширилися Румунія та Італія. Ці зміни були закріплені мирними договорами у Сен-Жермені, Тріаноні, Севрі та Версалі. Проте нові державні кордони часто не збігалися з етнічними межами. Мільйони людей опинилися в межах «чужих» держав: угорці в Румунії та Словаччині, німці в Чехословаччині, українці та білоруси в Польщі, хорвати й словенці в новому югославському королівстві. Це стало джерелом нових конфліктів, які не раз спалахували у міжвоєнний період.

Після розпаду імперії перед новими державами постало завдання побудови національних економік і демократичних інститутів. Проте брак політичного досвіду, економічні труднощі, наслідки війни і взаємні територіальні претензії ускладнювали цей процес. Угорщина пережила революцію та громадянську війну, Чехословаччина намагалася створити стабільну парламентську демократію, Польща боролася за кордони на сході, а Югославія — за єдність своїх народів. Усі ці процеси свідчили, що кінець імперії не означав завершення конфліктів, а радше їхню трансформацію у нових умовах.

З культурного погляду спадщина Габсбурзької імперії залишила глибокий слід. Багато її колишніх міст — Відень, Прага, Будапешт, Львів, Загреб — стали важливими центрами науки, освіти й мистецтва. Хоча політична єдність зникла, спільний культурний простір певною мірою зберігався. Габсбурзька модель мультикультурного співіснування народів, попри всі суперечності, була своєрідним попередником сучасних ідей європейської інтеграції.

В історичній перспективі кінець імперії Габсбургів став не лише завершенням старого політичного порядку, а й початком нової доби. Ідея національного самовизначення, проголошена американським президентом Вудро Вільсоном, знайшла практичне втілення саме в Центральній Європі. Проте реалізація цієї ідеї не завжди принесла мир і стабільність. У багатьох випадках вона призвела до виникнення нових меншин, які відчували себе обділеними. Так створилася парадоксальна ситуація: імперія, що утримувала десятки народів разом, зникла, але її проблеми продовжили існувати в новій формі.

Кінець Габсбурзької монархії також показав, що політичні кордони ідентичності не завжди збігаються. У багатьох регіонах — як-от у Галичині,

Трансильванії чи Судетах — люди мали змішану культуру, кілька мов і складну систему лояльностей. Ці території стали ареною для боротьби ідеологій у міжвоєнний період, а згодом — і для конфліктів під час Другої світової війни.

З історичної відстані можна сказати, що імперія Габсбургів стала жертвою власної складності. Її намагання поєднати різні нації під спільною короною було водночас величним експериментом і джерелом постійної напруги. Її занепад завершив одну добу — добу великих монархій, і відкрив іншу — добу національних держав, які не завжди змогли забезпечити стабільність і мир.

Однак, попри свій кінець, ідея багатонаціональної співпраці, що існувала в імперії Габсбургів, не зникла. У сучасній Європі, де держави знову об'єднуються у наднаціональні структури, багато дослідників вбачають у досвіді Габсбурзької монархії певний історичний урок. Її історія нагадує, що жодна держава не може існувати без урахування культурної різноманітності, взаємоповаги і права народів на власну ідентичність. Таким чином, спадщина Габсбургів залишається важливим елементом європейської історичної пам'яті, яка допомагає зрозуміти сучасні процеси єднання й подолання кордонів.

Іван Зуляк (Тернопіль)

ЗАКОНДАВЧІ ІНІЦІАТИВИ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ ЩОДО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ (1919– 1920 РР.)

Закон від 8 січня 1920 р. щодо соціального забезпечення, який вносив зміни до положень закону від 31 липня 1919 р., став одним із ключових нормативно-правових актів Другої Речі Посполитої, скерованих на стабілізацію соціально-економічного становища окремих категорій населення в умовах післявоєнної кризи. Документ передбачав надання надзвичайної надбавки до вартості життя цивільним службовцям, окремим категоріям державних працівників, а також членам їхніх родин. Прийняття цього закону зумовлювалося надзвичайною економічною ситуацією, спричиненою затяжними воєнними діями, гіперінфляцією та нестабільністю фінансової системи новопосталої держави.

Відповідно до закону, уряд отримував повноваження, починаючи з 1 липня 1919 р. і до часу законодавчого врегулювання пенсій за вислугу років, здійснювати виплати спеціальної надбавки до вартості життя. Вона призначалася широкому колу осіб: цивільним службовцям у відставці, державним урядовцям, працівникам залізниць, учителям початкових, середніх та вищих навчальних закладів, їхнім вдовам і сиротам, а також священнослужителям у відставці. Допомога також поширювалася на осіб, які отримували грошові виплати у формі державних дарів, за умови, що вони мали громадянство Речі Посполитої.

Закон фіксував, що надзвичайна надбавка надавалася додатково до вже встановлених доплат у зв'язку з підвищенням цін та квартальних допомог, і виплачувалася щомісяця. Її розмір відповідав сумі пенсій, винагород удовам і сиротам або державних пожертвувальців, при цьому річні й квартальні допомоги до розрахунку не включалися. Виплата здійснювалася в річному обчисленні, що мало на меті забезпечити більшу стабільність бюджетного планування.

Особливу увагу приділено диференціації розмірів надбавок залежно від розміру основних прибутків. Для пенсіонерів, вдів і сиріт, які проживали на території Другої Речі Посполитої та мали право на допомогу через зростання вартості життя, встановлювалися чітко визначені відсоткові ставки надбавок.

Наприклад, у разі отримання пенсій чи дарів у розмірі до 400 корон (далі – кр.) надбавка становила 200 %, до 600 кр. – 100 %, до 1 тис. кр. – 75 %, до 2 тис. кр. – 50 %, до 4 тис. кр. – 20 %. Для осіб, які отримували виплати в марках (далі – м.), розмір надбавки визначався так: до 200 м. – 250 %, до 300 м. – 200 %, до 600 м. – 150 %, до 1 тис. м. – 100 %, до 2 тис. м. – 70 %, до 4 тис. м. – 30 %. Така шкала свідчила про спробу держави встановити прогресивну систему підтримки, націлену насамперед на малозабезпечені групи населення.

Закон також регламентував порядок визначення підстав для нарахування надбавок. У випадках, коли пенсії або заробітки вдів чи сиріт разом із законодавчо визначеною доплатою не досягали встановленого мінімального розміру, вони підлягали коригуванню до відповідного рівня. Водночас держава встановлювала певні обмеження. Наприклад, право на отримання надбавки мали лише ті особи, які під час служби не проявляли ворожого ставлення до польської національності. Окрім того, допомога надавалася лише тим, чий річний прибуток не перевищував 2,4 тис. м. або 4,8 тис. кр. та хто не мав інших джерел прибутку. Виплата надбавки здійснювалася одноразово після подання відповідної довідки, виданої муніципальною владою за місцем постійного проживання особи без стягнення зборів і підтвердженої відповідним державним органом.

Важливою частиною закону були положення, які стосувалися діючих державних службовців. Сейм надавав уряду право встановлювати надзвичайну надбавку до заробітної плати службовців (як штатних, так і позаштатних), податкових збирачів, залізничників, учителів різних типів навчальних закладів, а також викладачів закладів вищої освіти. Виплата цієї надбавки розпочиналася з 1 січня 1920 р. і мала тимчасовий характер – до остаточного затвердження нових посадових окладів. Її розмір визначався у відсотковому співвідношенні до основної місячної зарплати з урахуванням усіх попередніх доплат.

Надбавка охоплювала як неодружених осіб, так і подружжя без дітей, якщо обидва утримувалися з державного бюджету. Окремі норми стосувалися заміжніх жінок, чоловіки яких були військовослужбовцями і отримували доплати на утримання родини відповідно до закону від 12 червня 1919 р. Для прикладу, при заробітках до 1 тис. м. розмір надбавки становив 65 %, понад 1 тис. м. – 60 %. Для осіб із дітьми встановлювалися підвищені відсоткові ставки. Зокрема, для родин з однією дитиною – 75 % (для одружених без дітей – 70 %), для сімей з двома дітьми – 85 % або 80 % залежно від рівня заробітку, з трьома або чотирма дітьми – 95 % або 90 %. Для вдівців і вдів, які виховували трьох і більше дітей, передбачалася максимальна ставка – 100 %.

При визначенні кількості дітей враховувалися неповнолітні, які не мали власного доходу та перебували на утриманні батьків до 18 років. Якщо діти продовжували навчання, вони включалися до розрахунку до завершення навчання, але не довше ніж до досягнення 24 років.

Таким чином, ухвалення закону від 8 січня 1920 р. стало важливим елементом соціальної політики Другої Речі Посполитої у перші роки її існування. Він засвідчував прагнення держави компенсувати соціальні втрати, спричинені інфляцією та економічною дестабілізацією, водночас демонструючи вибірковий підхід до соціальної підтримки. Виплати тісно пов'язувалися як з матеріальним становищем отримувачів, так і з їхньою лояльністю до держави. Запровадження диференційованої системи надбавок засвідчувало спробу поєднати соціальну функцію держави з фіскальними обмеженнями та політичними міркуваннями.

Галина Зуляк (Тернопіль)

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ (1920-ТІ РР.)

Розпорядження від 5 березня 1920 р. про внесення змін до закону від 31 липня 1919 р. та закону від 8 січня 1920 р. стало вагомим етапом у розвитку соціального законодавства Другої Речі Посполитої. Його ухвалення зумовлювалося потребою адаптації механізмів соціального забезпечення до стрімко змінюваних економічних умов є насамперед гіперінфляції, зростання вартості життя та загального післявоєнного економічного спаду. Документ унормовував питання надання надзвичайних надбавок у зв'язку з високим рівнем цін відставним цивільним та залізничним службовцям, педагогічним працівникам усіх рівнів (від початкових шкіл до університетів), їхнім вдовам та сиротам, а також священнослужителям у відставці.

Важливою новацією стало уточнення положень статті 2 закону від 31 липня 1919 р. щодо порядку нарахування та виплати надзвичайної надбавки. Згідно з розпорядженням, вона визначалася як щомісячна виплата, еквівалентна сумі основної пенсії, пенсії вдівцям та сиротам, а також благодійних пожертвувань, які вже отримувалися на час набуття чинності закону. При цьому законодавець виокремив винятки – надбавка не охоплювала вже наявні доплати у зв'язку з високою вартістю життя та щоквартальні допомоги, що запобігало дублюванню соціальних виплат.

Окрему увагу в пункті приділено пенсіонерам, удовам і сиротам, які отримували забезпечення відповідно до австрійського законодавства. Такий підхід зумовлювався тим, що частина територій Другої Речі Посполитої до 1918 р. входила до складу Австро-Угорської монархії, а отже, правова система соціального забезпечення в цих регіонах суттєво відрізнялася від тієї, що діяла у «корінних» польських землях. Надбавки для цієї категорії населення розраховувалися на основі річних сум допомоги, визначених австрійськими нормативними актами, що свідчить про прагнення уряду тимчасово інтегрувати елементи різних правових систем у межах єдиної соціальної політики.

Система визначення надзвичайної надбавки у 1920 р. мала виразно диференційований характер. Для осіб, які отримували допомогу за австрійським законодавством, вона становила: до 400 корон (далі – кр.) включно – 40 %; до 600 кр – 20 %; до 1 тис. кр. – 15 %; до 2 тис. кр. – 10 %; понад 2 тис. кр. – 4 %.

Наведена шкала засвідчувала виразну соціальну скерованість державної політики. Зокрема, найбільші відносні надбавки встановлювалися для найменш забезпечених категорій населення, тоді як для осіб із вищими доходами доплата зменшувалася. Це вказувало на використання елементів соціальної справедливості – державна допомога мала на меті підтримати найуразливіші верстви населення, особливо пенсіонерів із низькими доходами, які найбільше потерпали від інфляції.

Для осіб, які одержували пенсії відповідно до колишнього російського законодавства, встановлювалися дещо інші відсоткові ставки: до 200 кр. включно – 50 %; до 300 кр. – 40 %; до 600 кр. – 30 %; до 1 тис. кр. – 20 %; до 2 тис. кр. – 14 %; понад 2 тис. кр. – 6 %.

Порівняльний аналіз цих шкал демонстрував відмінності у державному підході до різних груп пенсіонерів. Для осіб, які отримували пенсії за російськими нормами, надбавки були вищими у нижчих категоріях доходів (50 % проти 40 % для «австрійських»), що, ймовірно, пов'язано з нижчим базовим рівнем російських пенсій. Уряд прагнув певною мірою вирівняти

рівень соціального забезпечення між цими групами, враховуючи регіональні диспропорції у правових і фінансових системах.

Стаття 3 закону уточнювала порядок виплати надбавок. Так, вони мали виплачуватися разом із основною пенсією або заробітною платою, авансом, починаючи з 2 числа кожного місяця. Такий механізм свідчив про намагання уряду забезпечити регулярність та передбачуваність соціальних виплат у період економічної нестабільності. Виплата авансів дозволяла відставним службовцям і педагогам планувати свої витрати, що було особливо важливим в умовах інфляції та знецінення грошей.

Проаналізоване розпорядження відображало декілька важливих рис державної політики у перші роки після відновлення незалежності Польщі. По-перше, воно було реакцією на глибокі економічні проблеми – стрімке зростання цін на продукти харчування та товари першої необхідності, зростання заощаджень і доходів пенсіонерів та службовців. Надбавка виконувала компенсаторну функцію, частково нейтралізуючи негативні наслідки інфляції.

По-друге, розширення кола отримувачів допомоги (включення педагогів різних рівнів і духовенства у відставці) свідчило про стратегічне бачення ролі цих соціальних груп. Учителі були ключовими агентами державотворення та формування національної ідентичності, тоді як духовенство – важливим чинником моральної консолідації суспільства.

По-третє, застосування диференційованих норм, заснованих на різних правових системах (австрійській та російській), виявляло складність процесу уніфікації соціального законодавства на території багатонаціональної держави з різним імперським правовим спадком. Це підтверджувало, що соціальна політика міжвоєнної Польщі мала поступовий, адаптаційний характер і поєднувала елементи централізованого регулювання з регіональними особливостями.

Таким чином, розпорядження від 5 березня 1920 р. можна розглядати як важливий інструмент стабілізації соціально-економічної ситуації у післявоєнній Польщі. Воно не лише коригувало попередні законодавчі акти, але й демонструвало гнучкий, диференційований підхід держави до розв'язання складних соціальних проблем у контексті правової та економічної неоднорідності новоствореної держави.

Тетяна Брославська (Тернопіль)

ОПЕРАТИВНА РОБОТА МИТНИХ ДРУГОЇ РІЧ ПОСПОЛИТОЇ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ

У міжвоєнний період Друга Річ Посполита зіткнулася з комплексом викликів, пов'язаних із розбудовою державних інституцій, серед яких вагоме місце посідали митні органи. Оперативна діяльність митних структур в цей час стала важливою складовою державної політики щодо економічної стабілізації, підтримання громадського порядку та захисту національної безпеки. Оперативна робота митних структур охоплювала як фіскальні, так і безпекові функції. Відповідно до законодавства, митники здійснювали перевірку товарів і багажу, запобігаючи нелегальному ввезенню та вивезенню товарів, особливо контрабанди, що була поширеною через тривалу нестабільність кордонів. Особливої уваги заслуговувала митна діяльність на східних кордонах, де через політичну нестабільність і бідність регіону контрабанда перетворилася на масове явище. Заходи боротьби включали активне патрулювання, агентурну роботу, впровадження системи митних розвідок і співпрацю з поліцією та військовими. Ефективність митної служби

безпосередньо залежала від професійної підготовки кадрів. У міжвоєнний період засновано спеціальні навчальні курси для митників, де акцент робився на юридичній підготовці, знаннях міжнародного права, тактиці оперативної роботи та елементах криміналістики. Незважаючи на вжиті заходи, митна служба стикалася з низкою труднощів – обмеженим фінансуванням, низькою матеріальною забезпеченістю прикордонних постів, корупційними ризиками, що послаблювали загальну ефективність боротьби з порушеннями митного режиму. Оперативна робота митних структур Другій Речі Посполитій була складним і багатоплановим процесом.

Друга Річ Посполита прагнула чітко регламентувати компетенції органів влади щодо здійснення прикордонного контролю. Відповідно до виданих розпоряджень, перевірка товарів та багажу осіб, що перетинали державний кордон, визнавалася виключною прерогативою митних органів. Жодна інша інституція, цивільна чи військова, не мала права самостійно здійснювати митний контроль або обшук, а також втручатися у діяльність митної служби. З метою усунення дублювання функцій та потенційних конфліктів компетенцій, існуючі органи постачання, військового контролю та інші аналогічні структури, що раніше діяли в місцях розташування митних пунктів, підлягали ліквідації. Створено умови для централізації митної діяльності та підвищення її ефективності. Водночас враховувалася необхідність взаємодії між різними органами влади. У разі потреби проведення спеціальних обшуків або інших контрольних заходів на кордоні, зацікавлені установи повинні були звертатися до митних органів із відповідними запитами.

У таких випадках контрольні дії здійснювалися митною службою у присутності представників зацікавлених структур, що забезпечувало дотримання правових процедур та уникнення перевищення повноважень. Окрім того, усі цивільні та військові органи влади зобов'язували надавати митним органам негайну допомогу у виконанні їхніх обов'язків на першу вимогу. Такий підхід свідчив про прагнення створити скоординовану та взаємопов'язану систему прикордонної безпеки, у якій митна служба відігравала б провідну роль, але могла б оперативно розраховувати на підтримку інших державних інституцій. У разі виявлення осіб або товарів, щодо яких виникали обґрунтовані підозри у порушенні митних правил, передбачалося їхнє обов'язкове доставлення до найближчого митного органу для подальшого провадження відповідних процедур. Такий порядок підкреслював основну роль митної адміністрації у розслідуванні та врегулюванні митних правопорушень, забезпечуючи єдність слідчих і контрольних функцій. Перевірка особистих документів осіб, що перетинали державний кордон Другої Речі Посполитої, була закріплена за органами поліції. Однак ця діяльність мала бути чітко узгоджена з митними процедурами за місцем та часом проведення перевірок, а також пристосована до розкладу залізничного й пароплавного сполучення. На невеликих прикордонних пунктах, у межах домовленостей між Міністерствами фінансів та внутрішніх справ, допускалася певна гнучкість у розподілі функцій. За таких обставин перевірку особистих документів могли делегувати безпосередньо митним органам, тоді як контроль за переміщенням товарів та багажу передавався представникам Міністерства внутрішніх справ. Це рішення продиктоване прагматичними міркуваннями ефективності та економії ресурсів на менш навантажених ділянках державного кордону.

У Другій Речі Посполитій оперативні процедури митної варті здійснювалися регулярно, зокрема, кожні три роки, відповідно до

встановленого регламенту. Основною метою цих перевірок було виявлення порушень у прикордонній зоні та вжиття необхідних заходів для їхнього усунення. У разі фіксації порушень, що стосувалися позначення прикордонної лінії, митні органи оперативно інформували місцеве населення прикордонної смуги, а також відповідного комісара для координації подальших дій. Аналіз оперативних звітів засвідчував, що однією з основних загроз ефективності роботи митної варти було часте звільнення офіцерського складу. У зв'язку з цим існували обґрунтовані побоювання щодо витoku забороненої інформації, зокрема, даних про оперативні пункти та маршрути патрулювання, що могли бути передані особам, залученим до порушення митного кордону.

Зважаючи на існуючу систему охорони кордону, ефективність оперативних заходів значною мірою залежала від суворого дотримання режиму конфіденційності. Усвідомлюючи важливість цього аспекту, Міністерство фінансів рекомендувало регулярно змінювати розташування оперативних пунктів у тих підрозділах поліції та митної варти, де існували підозри щодо розкриття їхнього місцезнаходження місцевим жителям. У разі підтвердження такої загрози, підпорядковані митні управління мали негайно здійснювати відповідні зміни. Важливо підкреслити, що комісари прикордонних підрозділів володіли автономними повноваженнями у сфері оперативного управління. Така організація дозволяла забезпечити оперативність і гнучкість у реагуванні на змінні умови прикордонної безпеки.

Таким чином, оперативна діяльність митних органів Другої Речі Посполитої у міжвоєнний період була вагомим елементом державної політики у сфері економічної безпеки, фінансової стабільності та охорони державного кордону. Система митних установ формувалася в умовах складної політичної ситуації, економічної реконструкції та потреби інтеграції різнорідних територій, що увійшли до складу відновленої держави після 1918 р. Митна служба виконувала не лише фіскальні, а й контрольні, профілактичні та контррозвідальні функції, скеровані на запобігання контрабанді, порушенню митних правил і зовнішньоекономічним злочинам. Важливою складовою оперативної роботи було співробітництво митних органів із прикордонною охороною, поліцією, що забезпечувало комплексний підхід до контролю руху товарів і осіб через державний кордон.

Іван Ковалик (Тернопіль)

ФОРМУВАННЯ ПРАВОВИХ ЗАСАД ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ У ПОЛЬЩІ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ

Дослідження конституційно-правового статусу Православної церкви в міжвоєнній Польщі має важливе значення для розуміння особливостей державно-церковних відносин у Другій Речі Посполитій. Після відновлення незалежності у 1918 р. Польща успадкувала складну багатоконфесійну структуру населення, у межах якої православ'я було однією з провідних конфесій, зокрема у східних воєводствах. Правове становище Православної церкви у той період обумовлювалося конституційними принципами, політикою державної інтеграції, національних пріоритетів та міжнародних зобов'язань Польщі щодо захисту прав національних меншин. Аналіз нормативно-правової бази, урядових рішень та практики їх реалізації дозволяє виявити специфіку функціонування Православної церкви, механізми державного контролю, а також суперечності між проголошеними правовими гарантіями та адміністративною практикою.

Незважаючи на укладені міжнародні договори та положення Конституції Польщі 1921 р., державна політика щодо православних віруючих залишалася

непослідовною та зазнавала суттєвих трансформацій упродовж усього міжвоєнного періоду. Дослідники зазначають, що у міжвоєнній Польщі сформувалися три взаємовиключні концепції державної стратегії щодо Православної церкви. Перша передбачала її фактичну ліквідацію; друга була спрямована на «організаційну перебудову» церковної структури відповідно до інтересів держави; третя концепція передбачала формування «польської» Православної церкви, обмеженої у правах на церковне майно та земельні володіння, позбавленої зовнішньої підтримки та повністю підпорядкованої державним органам.

Правовий статус і структура Православної церкви в Польщі визначалися та регулювалися комплексом урядових і церковних актів. Зокрема 17 грудня 1920 р. польський уряд ухвалив декрет про передання у державну власність земель у низці повітів Речі Посполитої, у тому числі церковних угідь, що раніше належали Православній церкві. Цей акт був складовою державної політики, спрямованої на встановлення контролю над релігійними інституціями, особливо на східних теренах, де православ'я традиційно займало провідні позиції.

Подальшим кроком у регулюванні діяльності Православної церкви стало ухвалення 30 січня 1922 р. «Тимчасових правил про ставлення уряду до Православної Церкви в Польщі». Документ визначив основні засади функціонування Церкви та закріпив механізми державного впливу на її організаційну структуру. Однією з ключових причин його прийняття було прагнення обмежити вплив Російської православної церкви та водночас посилити контроль польської влади над православною громадою в межах Другої Речі Посполитої.

Унаслідок ухвалення цього документа Православна церква втратила значну частину своєї автономії та фактично була поставлена під прямий контроль польської державної влади. Церковні інституції дедалі більше перетворювалися на об'єкт політичного впливу, а їхнє керівництво було змушене діяти відповідно до визначених державою нормативів та політичних орієнтирів. Конфіскація церковного майна та закриття православних храмів призвели до суттєвого обмеження можливостей вірян у здійсненні релігійних практик і дотриманні конфесійних традицій. Політика польського уряду щодо Православної церкви нерідко перепліталася з ширшою національною політикою, у межах якої православне населення часто ототожнювалося з російською або українською етнічною спільнотою. Це додатково ускладнювало становище Церкви та її прихильників, створюючи напруження в конфесійній і національній сферах міжвоєнної Польщі.

Проголошення автокефального статусу Православної церкви (17 вересня 1925 р.) передбачало синодально-консисторський устрій цієї інституції. Керівництво церквою здійснював синод, до складу якого входили всі єпископи під головуванням екзарха-митрополита, а територіально утворено п'ять єпархій.

Проголошення автокефалії у поєднанні з діючими «Тимчасовими правилами» створило передумови для дерусифікації Церкви й дистанціювало її від Московського патріархату. Попри те польський уряд прагнув використати автокефалію як інструмент інтеграції православних громад у національне та суспільне життя держави.

30 грудня 1938 р. Рада Міністрів затвердила внутрішній статут Автокефальної Православної Церкви в Польщі, ухвалений Синодом, й Церква отримала офіційну назву «Польська Автокефальна Православна Церква». «Тимчасові правила», які майже дванадцять років були ключовим

нормативним документом владно-православних відносин, втратили свою чинність.

Таким чином, у міжвоєнній Польщі правовий статус Православної церкви формально ґрунтувався на принципах свободи віросповідання, але на практиці поєднувався з посиленням державним контролем та обмеженнями, зумовленими політикою національної інтеграції. Попри нормативні гарантії автономії, діяльність Православної церкви часто залежала від адміністративних рішень влади, що відображало напружені міжетнічні взаємини та прагнення держави впливати на конфесійний простір східних воєводств.

Володимир Ласяк (Тернопіль)

ВІДНОВЛЕННЯ ПОЛЬЩІ ПІСЛЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Упродовж усього XIX ст. Польські землі були розділені між різними великими імперіями, які прагнули знищити польську ідентичність і спробувати нав'язати свою мову та культуру. Цими імперіями були Росія, Німеччина, Австро-Угорщина. Але польський народ, незважаючи на їхні спроби це зробити, не втрачав почуттів національної ідентичності й підтримував мову, культуру, традиції та ідею нації. Але підчас Першої світової війни поляки опинилися у вкрай складній ситуації, бо їм довелося воювати по обидва фронти, проте спільно метою їхньою була незалежність Польщі і їм удалося цього досягти при розпаді трьох імперій у 1919–1920рр у складі яких вони перебували. Унаслідок цього створилися сприятливі умови для відновлення незалежності польської державності.

Отже, польська незалежність була проголошена 11 листопада 1918 р. Велику роль у цьому процесі відіграв Юзеф Пілсудський, який прийняв від Регенської ради владу й очолив державу. Також він один із найперших скерував до всіх держав і урядів відозву про незалежність Польщі.

Проголошення незалежності почалося із формування нового державного устрою і запровадження демократичних реформ. Було проголошено свободу слова, друку, зібрань. Також відновлювалися заборони працювати в неділю та в свята запроваджувалися соціальні страхування на час хвороби. Ухвалені новий порядок виборів до, законодавчого сейму, де кожний громадянин Польщі, який досяг 25 річного, віку мав право обиратися до сейму, але діяли лиш три умови: не мав бути військовослужбовцем діючої армії, не мав бути засуджений за тяжкі злочини і мав бути не позбавлений громадських прав. Вибори були загальними рівноправними і таємними.

Отже, законодавчий сей відіграв важливу роль у відродженні та утворенні незалежної Польщі, Головним завданням було створення нової законодавчої бази, розроблення нової конституції, яка утверджена 17 березня 1921 р. й існує до сьогодні. Також її головним петаням було відстоювання інтереси Польщі на між народні арені, також туди входили представники різних політичних сил, що представляли демократичний характер молодій держави на міжнародні арені.

Важливим досягненням для поляків стало піднесення національної свідомості селян та робітників, а саме-відновлення у школах занять польською мовою, де учні також дізнавалися багато про свою країну та культуру. Відроджувалось також культурні товариства та багато інших громадських структур, які сприяли єдності нації. Народ активно підтримував державо творчі процеси та боротьбу за збереження територіальної цілісності.

Але держава не може існувати без війська тому розпочато розбудову та реформацію війська польського. Насамперед створена регулярна армія, яка

складалася з великої добровольців колишніх- вояк різних армій та легіонів. Також була проведена модернізація збройних сил, де кожен юнак, який досяг 21-річного віку повинен був відслужити в сухупутному-2 у морському -3 роки, але на період того часу добровольці могли служити у 18-річному віці. Також польська армія на той момент брала участь у військових конфліктах вона окупувала Перемишль та Львів, витіснивши армію УГА та ЗУНР на схід у ході польсько-української війни.

Проводилася зовнішня політика де Ю. Пілсудський висунув план створення союзу нейтральних держав між Німеччиною та Росією. Також поляки відстоювали свої інтереси на всесвітніх конференціях, таких як Паризька мирна конференція, де Польща відстоювала свою незалежність та кордони та Конференція послів Антанти, де питання стосувалось самих кордонів і запровадження приєднання Великої Селезії..

Однак питання східних кордонів продовжувало їх турбувати і вони не полишали мети захоплення Східної Галичини. Так між Польщею та ЗУНР розгорівся конфлікт із згодом збройна боротьба. Цей конфлікт тривав до рішення Паризької мирного комітету про передання Східної Галичини полякам у тимчасове користування, а згодом запроваджений статут Східної Галичини, після чого Ю. Пілсудський, боячись нападу більшовиків вирішує укласти союз із УНР, тобто українсько-польський союз із Симоном Петлюрою про спільний наступ проти більшовиків.

Так розпочалася польсько-українська війна 1919–1920 рр. де більшовики після розпаду росії намагалися поширити свій вплив на захід. Поляки змушені були удатися до захисту від окупації, була проведення загальної мобілізація населення. Більшовики в той час намагалися закріпитися на захоплених польських землях і проводили з польським населенням політику спрямовану проти Польщі. Головним моментом перелому у цій війні стала оборона Варшави в серпні 1920 р., коли польське військо під проводом Ю. Пілсудського. Вдалося не тільки зупинити наступ більшовиків, а й частково завдати втрат, що примусила їх відступити, згодом був підписаний У 1921 р. Ризький мирний договір, що поклав кінець польсько-радянської війни.

Отже унаслідок дипломатичних, політичних та військових зусиль Польщі не тільки зуміла відстояти польську незалежність, а й заявити свій авторитет молодій державі на міжнародній арені.

Олександр Петришин (Тернопіль)

ПРОБЛЕМА БІЖЕНСТВА В ЄВРОПІ ЯК НАСЛІДОК СТАНОВЛЕННЯ ФАШИСТСЬКИХ РЕЖИМІВ

У міжвоєнний період у країнах Європи набули популярності ультраправі політичні ідеології, які призвели до становлення та приходу до влади в Італії, Португалії, Німеччині та Іспанії тоталітарних фашистських і профашистських режимів, які спровокували масову хвилю біженців на основі політичного підґрунтя.

Перша еміграція політичних біженців від фашизму почалася у 1922 р., коли до влади в Італії прийшов лідер італійських фашистів Б. Муссоліні. Так, уже у 1925–1926 рр. було прийнято ряд специфічних декретів, які заклали засади «фашистської держави». Згідно з цими актами були ліквідовані свобода друку, зібрань, союзів, проголошено чистку державного апарату від елементів «з ненаціональними міркуваннями», чим, фактично, була оголошена боротьба з усіма опозиційними партіями. З посиленням фашизму в Італії політичні противники Б. Муссоліні, що залишилися живими, з метою збереження свого життя та свободи втікали за кордон, продовжуючи

перебувати в опозиції до фашистів. Та оскільки політична еміграція з Італії досить швидко стала супроводжуватись економічною, оцінити реальну кількість власне політичних біженців з цієї країни дуже важко. Зазначимо, що серед європейських держав основний приплив італійських мігрантів припав на Францію. Станом на 1939 р. в країні перебувало більш ніж 800 тис. італійських мігрантів, чисельність політичних біженців серед них, згідно з неофіційними свідченнями членів антифашистських організацій, вимірювалося порівняно невеликою цифрою – близько 9,5 тис. осіб. Італійські політичні біженці та економічні мігранти об'єднувалися з представниками італійської діаспори в інших країнах, які надавали своїм співвітчизникам посильну допомогу. З цієї ж причини італійські біженці не становили міжнародної проблеми як такої, що потребувала негайного розв'язання.

Біженство з Португалії в міжвоєнний період також мало переважно політичний характер. Одразу після перевороту 1926 р. і встановлення диктатури А. Салазара в країні були заборонені всі політичні партії та запроваджена цензура. В подальші роки тих, хто не був згідний з політикою диктатора, переслідували, звільняли з роботи, арештовували та піддавали тортурам. Групи політичних біженців почали втікати з Португалії до інших держав. Але частка цих біженців у загальній повоєнній чисельності біженців була порівняно невеликою – близько 2 тис. людей. Саме через таку чисельність (порівняно з багатотисячними групами інших біженців) перебування португальських біженців в інших країнах залишалося непомітним, а Ліга націй не визнавала цю категорію біженців такою, що потребує міжнародної допомоги, хоча окремі особи і зазнавали значних труднощів. Сподіваючись на зміну політичного режиму на їх батьківщині та появу можливості повернутися до власної країни, вони не шукали можливостей «осісти» в країнах притулку назавжди.

Однією з найбільш трагічних сторінок в історії людства та в історії біженства, зокрема, стали наслідки встановлення та розвитку націонал-соціалістичного режиму в Німеччині. Політична еміграція з цієї країни, яка розпочалася у 1933 р., поступово переросла на масову втечу осіб єврейського походження від відвертих проявів расового геноциду, що відбувалися спочатку в Німеччині, а згодом поширилися на інші, підконтрольні нацистам, території.

Три найбільш потужні хвилі еміграції з Німеччини відбулися у 1933 р. – одразу після приходу Гітлера до влади, у 1935 р. – після прийняття загальнодержавного расистського законодавства (сумнозвісних «нюрнберзьких законів») та плебіситу в Саарській області та в 1938 р. – після анексії Німеччиною Австрії та жорстоких антисемітських погромів.

Уже у 1933 р. в країні розпочалися перші прояви насилля та терору, які були пов'язані з відвертим прагненням Гітлера та його оточення звільнити німецьке публічне життя від ненімецьких елементів. Засобом досягнення цієї мети стало систематичне виключення євреїв і напівкровок з німецьких Збройних сил і цивільних служб, усунення їх з посад викладачів, адвокатів, медичних працівників. Чисельність єврейських студентів жорстко обмежувалася. Окрім цього, жорстокі заходи були вжиті також проти соціалістів, комуністів, паціфістів та інших політичних та ідеологічних опонентів нацистів. Відповіддю на встановлення нацистського режиму в Німеччині стала еміграція з держави близько 38 тис. біженців єврейського походження (близько 7,3 % від загальної кількості єврейського населення в Німеччині станом на початок 1933 р.). Включно з політичними опонентами гітлерівського фашизму загальна чисельність біженців з Німеччини становила

у 1933 р. близько 50 тис. осіб. В наступному році еміграція з цієї держави спала і сягала 23 тис. людей. Цей спад кількості біженців був зумовлений, з одного боку, відносною стабілізацією внутрішньополітичної ситуації в Німеччині, а, з іншого, небажанням західних урядів приймати на свою територію додаткових біженців. Причина такого небажання полягала, перш за все, у суттєвому спаді економіки в державах Західної Європи, спричиненому світовою економічною кризою. Безробіття набувало масового характеру. Так, у 1933 р. частка безробітних серед працездатного населення західноєвропейських країн становила в середньому від 15 до 45 %. Не маючи змоги підтримати власне населення, національні уряди не бажали брати на себе додаткові фінансові зобов'язання. У 1934 р. навіть мало місце повернення тисяч євреїв до гітлерівської Німеччини. Вони сподівалися на те, що «нацистська революція» вже вичерпала себе і тепер життя в їх державі уйдє в «нормальне русло». Станом на квітень 1934 р. біженці з Німеччини першої хвилі знайшли притулок у таких західноєвропейських державах: Франція (21 тис.), Голландія (2,5 тис.) та Велика Британія (2 тис. осіб).

Наступна хвиля біженців з Німеччини відбулася у 1935 р. Біженці з Саарської області, яка в результаті плебісциту 1935 р. переходила під владу Гітлера, поділялися на дві категорії: біженці з Німеччини, які знайшли в попередні роки притулок у Саарі, та мешканці Саарської області – переважно комуністи та соціалісти, які голосували за відновлення союзу із Францією. На 1938 р. кількість саарських біженців становила близько 4 тис. людей. Основний притулок вони знайшли у Франції.

Загальна чисельність біженців з Німеччини в інших країнах Європи на 1935 р. сягала близько 80 тис. осіб: євреї (біля 80 % всіх біженців), німецькі комуністи, соціалісти, пацифісти та ліберали. Переважно біженці тікали до сусідніх європейських країн. На грудень цього року їх кількість в європейських країнах притулку була такою: Франція (25 тис.), Голландія (5 тис.), Велика Британія (3 тис.), Бельгія (2,5 тис.), Швейцарія (2,5 тис.), Скандинавські країни (1,5 тис.), Австрія (0,8 тис.), Люксембург (0,5 тис.) та кілька тисяч в інших країнах Європи.

Чинниками подальшого стрімкого зростання єврейської еміграції стали події, які відбулися у 1938 р. Німецька анексія Австрії в березні та Судетської області у вересні цього року, зростання кількості випадків індивідуальних нападів на євреїв навесні та влітку, загальновідомий погром «Kristallnacht» («Кришталева ніч») в листопаді та часткове вилучення приватної власності у євреїв зумовили масове прагнення представників цієї національності виїхати за межі Німеччини.

В результаті цих подій загальна чисельність біженців з Німеччини та Австрії (здебільшого євреїв) істотно збільшилася. Загалом до 1939 р. залишили Німеччину, Австрію та Чехословаччину близько 350 тис. осіб єврейського походження. Станом на 1939 р. в Європі, згідно з відомими даними, перебувало близько 170 тис. біженців з Німеччини, 7 тис. з Саарської області, 60 тис. з Австрії та кілька тисяч біженців з Чехословаччини. На кінець 1939 р. у Німеччині залишалося близько 200 тис. євреїв, у Австрії – близько 57 тис. В жовтні 1941 р., коли єврейська еміграція з цих країн була офіційно заборонена, кількість євреїв у Німеччині, за приблизними підрахунками, становила лише 163 тис. осіб (31 % від загальної кількості євреїв у Німеччині згідно зі статистикою 1933 р.).

Та зауважимо, що біженці від німецького фашизму становили порівняно невелику частку серед інших категорій міжвоєнних біженців. Водночас переслідування меншин у Німеччині набули найбільш жорстокого та

трагічного характеру за всю історію людства, а той факт, що такі переслідування розпочалися в часи економічної кризи, обмежував можливість нормальної міграції до європейських країн. Уряди впливових західних держав не вважали за необхідне намагатися обмежити дії Німеччини чи спробувати врятувати євреїв шляхом надання дозволу на єврейську еміграцію, чим ще більш заохочували німецьких нацистів. Яскравою ілюстрацією такої ситуації був циркулярний лист міністра іноземних справ Німеччини, який у листопаді 1938 р. (одразу після антиєврейських погромів) писав: «Якщо лише стотисячної еміграції євреїв було достатньо для пробудження в багатьох країнах сприйняття їх як небезпеки... масова хвиля євреїв спровокує опозиційне ставлення до них в усьому світі та в такий спосіб набуде форм, впливовіших за будь-яку пропаганду німецької антиєврейської політики... Прибуття збіднілих і тому ще більш небажаних євреїв-іммігрантів вимагатиме від держави, куди вони прибуватимуть, рішучої реакції». З іншого боку, процес надання притулку біженцям з Німеччини ускладнювався стимулюванням антисемітських ідей у світі. Так, в Угорщині законодавство, яке обмежувало права євреїв, було введено ще у 1920 р., а в Польщі – у 1935 р.. У Західній Європі, не зважаючи на те, що тут і мало місце введення деякого антирасистського законодавства (наприклад, у Голландії расова дискримінація заборонена ще у 1934 р.), також були поширені антиєврейські настрої. Причини такого ставлення до євреїв були зумовлені, з одного боку, наслідками економічної кризи, зростанням безробіття (робітники приймаючих держав звинувачували єврейських біженців в тому, що вони забирають їх роботу), а, з іншого – суттєвим впливом нацистської пропаганди, яка представляла євреїв як зло, що прагне світового панування. У підсумку все це виливалося у підсвідоме відчуття людей, що євреї чимось винні у більшості тих негараздів, які траплялися з ними. Політика «умиротворення» Німеччини з боку західноєвропейських урядів, наслідки економічної кризи, пасивність у розв'язанні єврейського питання, відсутність відчуття моральної відповідальності за ситуацію переконувало нацистів у тому, що вони все роблять правильно. Так, Гебельс у своєму щоденнику 13 грудня 1942 р. писав: «Я вірю, що англійці та американці щасливі від того, що ми знищуємо єврейських недолюдків».

Ще одна потужна хвиля біженців, поява якої припала на другу половину 1930-х років, походила з Іспанії, де в липні 1936 р. розпочалася громадянська війна. Підґрунтя цієї війни склали нестабільність попереднього історичного розвитку, поляризація суспільства, невирішеність земельного питання та політика попередніх урядів. У ході громадянського конфлікту міста та села, захоплені військами генерала Ф. Франко, який оголосив про необхідність порятунку Іспанії від червоної революції, були перетворені на арену масових убивств, розправ, жертвами яких стали десятки тисяч іспанців різноманітних політичних поглядів. Тривалий внутрішній конфлікт, поглиблений іноземною інтервенцією, привів як до еміграції значної кількості біженців, так і до масового переміщення осіб на території самої Іспанії. Кількість останніх на 1939 р. вимірювалася цифрою у 3 млн. Біженці, які з 1936 р., утікали з Іспанії, знайшли основний притулок у Франції, де їх кількість у вересні 1937 р. становила приблизно 55 тис. осіб. Однак у 1939 р. у Франції перебувало вже близько 450 тис. іспанських біженців. Частина з них у наступні роки емігрувала до Мексики та до інших латиноамериканських країн.

Отже, як ми побачили, явище біженства в міжвоєнні роки справді стало феноменом міжнародного життя та держав Західної Європи, зокрема. Поява мільйонних мас біженців була зумовлена рядом чинників, так чи інакше

пов'язаних з наслідками Першої світової війни. Розпад багатонаціональних імперій та утворення на їх фундаменті національних держав з їх ідеалізацією культурно однорідного суспільства, формування та становлення на ґрунті масового політичного зневір'я тоталітарних режимів у ряді держав продукували в Європі та Малій Азії все нові й нові хвилі біженців. З огляду на ті обставини, які змушували людей залишати країни свого постійного проживання, можна виокремити дві основні категорії чинників міжвоєнного біженства:

1) переслідування осіб на підставі їх національної, етнічної чи релігійної належності (в основному це були представники національних меншин). Особливо виразно чинники переслідування на національному ґрунті простежувалися в ході масової єврейської еміграції з Німеччини, а пізніше – з Австрії.

2) політичні чинники, що полягали у переслідуванні нововстановленою в державі владою своїх політичних опонентів. Біженство з політичних причин у міжвоєнні роки мало місце, тією чи іншою мірою, практично в усіх європейських країнах, де були встановлені тоталітарні режими. Хвилі політичних біженців у Європі виникали з установами і розвитком фашистських і авторитарних режимів (Італія, Португалія, Німеччина, Іспанія).

Та зауважимо, що такий поділ достатньо умовний, і нерідко прагнення особи втекти з країни було зумовлено переслідуванням цієї особи як за національною чи релігійною ознакою, так і через її політичні переконання або соціальну належність.

Джерелами біженства за означеною причиною до західноєвропейських держав у міжвоєнні роки стали Німеччина, Італія, Португалія та Іспанія – країни, де були встановлені тоталітарні режими.

Проблема біженства, яке стало масовим соціальним явищем у міжвоєнні роки, після Другої світової війни ускладнюється та набуває більш суперечливого характеру.

Максим Мороз (Тернопіль)

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛІСТИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ ЮКІО МІШІМА У КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ ЯПОНІЇ

У середині ХХ ст. Японія знаходиться на зламі епох. Модерна держава, в якій домінують традиції, після поразки в Другій світовій війні вступає в час глобалізації. Для когось це кінець кровопролиття, для інших – занепад культурної ідентичності, яка вирізняє Японію серед навколишніх націй. Юкіо Мішіма (справжнє ім'я Хіраока Кімітаке), відомий письменник, актор та драматург, обурений зрадою імператором інтересів Японії, поступово формує своє бачення націоналізму як порятунку нації від втрати своєї ідентичності.

Насамперед варто зазначити, що Кімітаке походив з давнього роду самураїв. У його майбутніх починаннях як письменника відіграли роль бабця й мати. В будинку бабці кволому хлопчику нічого не залишалось, як вивчати японську літературу й традиції. Його літературну любов не розділяв батько, Адзуса Хіраока, який вважав, що письменництво «жіноча справа», приділяючи увагу жорсткому вихованню. Свій захист та любов Кімітаке знаходив у матері, яка підтримувала творчі починання хлопця.

Сімейне виховання стало першою сходинкою у формуванні націоналістичного світогляду. Традиційне виховання перепліталось із суспільно-політичною ситуацією в Японії. Нація, яка нещодавно вийшла

переможницею з Першої світової війни, почала активно індустріалізуватися, демократизуватися та переймати досвід західних країн. Ці тенденції утворюють як літературний, так і внутрішній конфлікт між духовними цінностями й сучасними впливами.

У шкільні роки розпочалась літературна кар'єра. Тоді він й взяв псевдонім Юкіо Мішіма, аби приховати свою причетність до творчості від батька. Закінчивши школу з відзнакою, поступає на юридичний факультет Токійського університету. Після випуску пропрацював деякий час за спеціальністю, після чого покинув роботу, аби присвятити себе творчості.

На ранніх етапах творчості він вивчає як японську, так і західну літературу. Войовничість духу та захоплення самураями, а також роздуми європейських авторів про красу і смертність сформулювали унікальний стиль творів Мішіми. Одним з авторів, який вплинув на особистість молодого письменника, став Фрідріх Ніцше з концепцією надлюдини.

Після закінчення навчання в Гакусюїн отримує з рук імператора Сьови срібний годинник. Ця подія є важливим етапом у його житті, адже він бачить уособлення всієї влади в імперії, ідола, якого після війни він активно пропагував у публічних виступах і публікаціях. Під час Другої світової війни мав бути мобілізований в Імператорські сухопутні сили. Перед медоглядом він захворів, і його звільнили від військової служби; однією з версій йому діагностували туберкульоз. Це стало сильним ударом для Мішіми, підштовхнуло його до принципу ідеального тіла, який він опише в есе «Сонце і сталь».

Націоналістичні наративи у творчості Юкіо Мішіми почали проявлятися після Другої світової війни, коли Японія, серед зазнавших поразки держав, опинилася під окупацією американських військ. Основними документами, які критикував Мішіма, стали: Декларація людяності (Нінген-сенген), в якій імператор Сьова (Хірохіто) заперечує концепцію власної божественності, та стаття №9 Конституції Японії 1947 року, в якій держава відмовляється від війни як методу вирішення міжнародних суперечок, в тому числі від збройних сил, ВМС і ВПС. Мішіма також турбувався про японське суспільство, яке почало споживати продукти американської культури. У книзі «Поєднані вузами честі: хризантема та меч» він:

«Цивілізація та Просвітництво – це позбавлення від усього, що західні люди вважають смішним, усього, що західні люди вважають невігласами, гротескними, негарними та аморальними. Якби ми заперечили все це, що західні люди вважають нанівабусі вульгарним, пілотів-камікадзе смішними, септуку варварськими, а синтоїстів невігласами та простодушними, що залишилося б від Японії? Нічого не залишилося б. Японська культура – це не те, що можна оцінити як передове чи відстале з точки зору Заходу».

Збільшення популярності соціалістичних та комуністичних партій, а також підписання американсько-японського договору «Анпо», який дозволяв американським військовим розміщувати бази на території Японії, викликали протести серед населення. В цей час починають набирати популярність партії правого напрямку. Нова хвиля протестів відбулася в 1968–1969 рр., коли ліві студентські організації почали займати корпуси навколо університетів. Тоді до Токійського університету був запрошений Юкіо Мішіма на дебати у лекційній залі Комаба. Він підтримав студентів, які протестували проти гноблення їхніх прав, і сказав: «Якби вони сказали слово “Імператор” сто разів, я б приєднався до них».

Націоналістичний світогляд Юкіо Мішіми з'являється у творах: «Патріотизм», «Голоси героїчно загиблих», «Життя на продаж», «Мій друг

Гітлер», тетралогії «Море родючості», а також в есе «Сонце і сталь», «Шлях самурая» та «На захист культури». Так, у творі «Коні, що несуть», другій частині «Моря родючості», головний герой Ісао Інума є радикальним націоналістом, який намагається відновити честь країни за допомогою рішучих дій. А есе «На захист культури» висвітлює своє бачення майбутньої Японії в поверненні довоєнних порядків.

Свою любов до японської культури він показував не тільки написанням книг. Хоч він завжди ходив у повсякденному одязі, який підкреслював його атлетичність, та в костюмах, Юкіо Мішіма має серію фотографій, на яких він носить костюми кендо та кімоно, японські традиційні обладунки самурая, форму офіцера імперських сил та військового льотчика.

На світогляд Мішіми мали вплив і найближче літературне оточення. Хасуда Дзенмей та Ясунарі Кавабата були його наставниками: перший – націоналістичної сторони, другий – традиційної. Сінтаро Ісіхара став суперником Мішіми у політичному плані, що вплинуло на подальший інцидент.

У 1968 році він створює «товариство щита» (Татенокай). У 1969 році проходить військову підготовку у ССЯ (Сили Самооборони Японії) разом із членами організації. У 1970 році Мішіма та 4 учасники товариства захоплюють штаб-квартиру ССЯ в Ічігаї, здійснюючи спробу державного перевороту. На балконі будинку він промовляє: «Що означає захищати Японію? Це означає захищати наші історичні та культурні традиції, зосереджені на Імператорі», після чого здійснює сеппуку. Ця подія є піком Мішіми як націоналіста, який насамперед бажав своїй країні процвітання і щоб японці пишалися тим, ким вони є.

Отже, формування націоналістичного світогляду прослідковується з дитинства. Традиційне виховання побудило любов до власної культури й держави. Творчість Мішіми поєднує національні та європейські мотиви, описуючи важке становище людини, яка опинилася між духовними цінностями та західними тенденціями. Після війни книги Юкіо Мішіми отримують велику популярність, що призводить до буму як в японських літературних колах, так і у світових. У повоєнні роки він критикує шлях, яким пішла Японія. У 1960-х рр., на хвилі протестів, Мішіма остаточно формується як націоналіст, пропонуючи власне бачення порятунку японської нації. Тріумф життя змінюється красою смерті, але нація і культура житимуть, поки люди будуть нею пишатися.

Іван Бойко (Тернопіль)

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ У КОНТЕКСТІ РЕГІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ЦСЄ (1991–2025)

В останні роки українсько-польські відносини набули нового змісту, перетворившись із традиційного добросусідства на справжнє стратегічне партнерство, засноване на спільному баченні безпеки Центрально-Східної Європи. Події, що розгорнулися після російської агресії проти України, стали випробуванням не лише для національних держав, а й для всієї системи європейських безпекових орієнтирів. У цих умовах Польща стала одним із головних союзників України, а співпраця між двома країнами перетворилася на визначальний чинник регіональної стабільності.

Після початкової допомоги Польща і Україна перейшли до стратегічного партнерства. У 2023 році відносини охопили військово-промислово кооперацію – спільне виробництво бронетехніки й боеприпасів, створення оборонних кластерів. Активно діяли Люблінський трикутник та спільні

навчальні програми, а польські полігони приймали тисячі українських військових. Варшава підтримувала євроінтеграцію України і механізми безпекових гарантій, а також розвивала гуманітарну та освітню співпрацю, що заклало основу довгострокового партнерства.

Упродовж 2024 року українсько-польські відносини у сфері безпеки перейшли у нову фазу – від активної взаємодії до інституційного оформлення стратегічного партнерства. Цей етап характеризувався створенням і закріпленням офіційних механізмів координації, появою нових документів, спільних програм та узгоджених безпекових ініціатив, які остаточно закріпили Польщу як ключового союзника України у регіональному вимірі.

Одним із найважливіших кроків стало підписання у Варшаві міжурядової угоди про оборонне партнерство, яке передбачало поглиблення військово-технічної співпраці, спільні розробки у сфері протиповітряної оборони, боєприпасів та безпілотних систем. Документально ця угода стала логічним продовженням домовленостей 2023 року, але водночас мала глибший політичний зміст – вона визначала Польщу як стратегічного партнера України в оборонному секторі, а не просто як постачальника допомоги.

Важливою складовою стало також інституційне зміцнення координації між силовими структурами. У Києві почала роботу спільна робоча група Міністерств оборони України та Польщі, а у Варшаві – постійний представник українського оборонного відомства. Ці структури забезпечували обмін розвідданими, погодження логістики постачань, планування навчань і консультацій. Польща також долучилася до європейських програм з розбудови оборонних спроможностей України (European Peace Facility), координуючи розподіл фінансування та технічної допомоги з боку ЄС.

На політичному рівні 2024 рік позначився активною дипломатичною взаємодією у форматах ЄС, НАТО та регіональних ініціативах. Польща виступила одним із головних лобістів поглиблення євроінтеграційного курсу України, підтримавши рішення Європейської Ради про відкриття переговорів щодо вступу України до ЄС. На рівні НАТО польська сторона ініціювала спільні заяви про безпекові гарантії для України – документально це зафіксовано у Декларації про співпрацю в галузі оборони, підписаній у квітні 2024 року.

Важливим напрямом стала регіональна координація безпеки у форматах “Люблінського трикутника”, “Бухарестської дев’ятки” та Ініціативи трьох морів. Польща та Україна активно працювали над тим, щоб ці платформи не лише виконували консультативну функцію, а й стали практичними інструментами колективної безпеки. Зокрема, у середині 2024 року узгоджено рішення про створення спільної аналітичної ради з питань оборони Центрально-Східної Європи, що мала координувати обмін інформацією та прогнозування ризиків у регіоні.

На гуманітарному та економічному рівнях партнерство теж отримало нове інституційне наповнення. Розвивалися програми підтримки українських переселенців, відкривалися нові логістичні та промислові центри, у тому числі на прикордонних територіях. Польські міста-побратими налагоджували сталі відносини з українськими громадами, а спільні університетські програми з безпекових студій та дипломатії сприяли формуванню нового покоління експертів, орієнтованих на спільну європейську перспективу.

На сучасному етапі українсько-польські відносини виходять за межі звичайної двосторонньої підтримки та перетворюються на повноцінний чинник формування нової регіональної архітектури безпеки, у межах якої обидві держави відіграють провідну роль. Це закономірний результат кількох

років послідовної взаємодії, узгодження політичних позицій і створення спільних інституцій, що закріплено в численних угодах і стратегічних деклараціях.

Після спільного досвіду війни Україна й Польща усвідомили свою взаємозалежність у питаннях оборони, енергетики та інформаційної безпеки. Варшава, яка раніше діяла здебільшого як політичний союзник, нині виступає співтворцем безпекових рішень регіонального масштабу, послідовно лобіюючи інтереси України в ЄС і НАТО. Вагомим напрямом співпраці стало узгодження позицій щодо майбутнього членства України в НАТО та ЄС. Польща ініціює створення проміжних гарантій безпеки, що формують основу для майбутнього вступу України до Альянсу. Цей процес супроводжується активною документальною роботою – спільними деклараціями, угодами про взаємодію у сфері оборонного планування та розширення навчальних програм.

Регіональні формати – Люблінський трикутник, Бухарестська дев'ятка, Ініціатива трьох морів – набули нового змісту. За підтримки Польщі Україна фактично стала учасником безпекових консультацій, навіть до формального вступу в НАТО. Водночас партнерство розширюється у гуманітарний та освітній вимір: на рівні громад, університетів і дослідницьких центрів формується нова культура безпеки, заснована на спільній ідентичності, солідарності та взаємній довірі, що зміцнює позиції обох держав у системі регіональної стабільності.

На початку 2025 року українсько-польські відносини у сфері безпеки досягли етапу стратегічної зрілості, коли співпраця переросла у глибшу геополітичну взаємозалежність. Після кількох років спільного протистояння агресії Росії Київ і Варшава розглядають одне одного як опорні стовпи нової системи безпеки Центрально-Східної Європи. Польща залишається активним лобістом посилення військової присутності НАТО на східному фланзі та підтримує ідею спільного оборонного простору з Україною – із взаємодією систем ППО, логістичних коридорів і спільних навчань. Українські військові активно долучаються до тренувальних програм на польських полігонах, що стало постійною практикою.

У сфері економічної безпеки розвивається оборонно-промислова кооперація: створюються спільні індустріальні парки, реалізуються проєкти з виробництва боєприпасів, ремонту техніки та розробки безпілотників. Співпраця переходить від допомоги до партнерства рівних сторін. Важливим напрямом є також інформаційна безпека. Київ і Варшава ініціювали створення Центру стратегічних комунікацій для боротьби з дезінформацією та гібридними загрозами. До цієї роботи активно долучаються університети та аналітичні центри, формуючи інтелектуальний базис нової безпекової політики.

Попри окремі розбіжності у національних пріоритетах чи економічні труднощі, партнерство України та Польщі зберігає стратегічну стійкість. У 2025 році воно перетворюється на модель регіональної солідарності, заснованої на довірі, взаємній підтримці та спільному баченні майбутнього. Таким чином, українсько-польський вимір у формуванні регіональної безпеки Центрально-Східної Європи після 2022 року пройшов шлях від ситуативної взаємодії до системного стратегічного партнерства, заснованого на спільних цінностях, спільних ризиках і спільному баченні майбутнього. Війна, яка стала каталізатором цього зближення, водночас створила нові підвалини для тривалої співпраці. Польща стала ключовим

союзником України у європейській безпековій системі, а Україна – чинником, який надає реального змісту поняттю “регіональної стабільності”.

Сьогодні обидві держави разом визначають контури нового безпекового порядку у Центрально-Східній Європі – порядку, в основі якого лежить солідарність, взаємна підтримка і стратегічна єдність. І цей процес, який почався у 2022 році, не лише змінив регіон, але й став важливою частиною ширшої європейської історії – історії про відродження віри в союз, побудований на довірі, справедливості та спільній боротьбі за свободу.

Тетяна Петрик, Юрій Петрик (Тернопіль)
ВІЗИТ ПРЕЗИДЕНТІВ ПОЛЬЩІ ТА ЛИТВИ ДО УКРАЇНИ У ГРУДНІ
2021 РОКУ ЯК СИМВОЛ ПОЛІТИЧНОЇ СОЛІДАРНОСТІ ПЕРЕД
ЗАГРОЗОЮ ШИРОКОМАСШТАБНОГО РОСІЙСЬКОГО
ВТОРГНЕННЯ

Наприкінці 2021 року Україна перебувала у складній політичній і безпековій ситуації: із різних джерел дедалі частіше надходила інформація про можливе посилення ескалації з боку росії у війні, що тривала з 2014 року. Ці дані все частіше з'являлися у засобах масової інформації, що посилювало напруження в українському суспільстві напередодні, як згодом виявилось, широкомасштабного російського вторгнення.

У цих умовах для України було надзвичайно важливо відчувати міжнародну підтримку, зокрема від найближчих союзників у регіоні – Республіки Польща та Литовської Республіки. До того ж 28 липня 2020 року три держави заснували міжнародне об'єднання під назвою «Люблінський трикутник».

Таким чином, 2 грудня 2021 р. Президенти України, Литви та Польщі – Володимир Зеленський, Гітаніс Науседа та Анджей Дуда – провели перші переговори у рамках Люблінського трикутника, що відбулися у форматі відеоконференції. Під час неї лідери засудили російську агресію проти України, висловили занепокоєння з приводу будівництва росією газопроводу «Північний потік-2», а також засудили провокування білоруською владою міграційної кризи на кордоні з Польщею та Литвою.

Невдовзі, 20 грудня 2021 р., Гітаніс Науседа та Анджей Дуда здійснили візит до України. Зустріч із Володимиром Зеленським відбулася у державній резиденції в Карпатах – у селі Гута Івано-Франківської області. Зустріч лідерів тривала близько двох годин і завершилася ухваленням спільної заяви. Президенти закликали міжнародну спільноту зробити санкції проти росії більш жорсткими та вкотре звернулися до російського керівництва із вимогою припинити війну проти України та відвести свої війська з території України та від її кордонів.

Окремо лідери держав ще раз заявили про взаємну підтримку одне одного у зв'язку зі штучно створеною білоруською владою міграційною кризою на кордонах. Лідери наголосили, що ця криза активно підтримується росією для того, аби дестабілізувати ситуацію. Висловлено занепокоєння через зростання загальної напруженості у регіоні, в тому числі у зв'язку з продовженням будівництва «Північного потоку-2», який сторони визначили як загрозу безпеці.

Анджей Дуда під час зустрічі нагадав слова свого попередника Леха Качинського, який попереджав світ про те, що після російської агресії проти Грузії у 2008 році наступними жертвами росії можуть стати Україна, держави Балтії та Польща. Польський лідер відзначив позитивні тенденції всередині

НАТО, починаючи з 2014 року, зокрема посилення Альянсу на своєму східному фланзі. Анджей Дуда закликав відповідати «сильною позицією» на акти російського шантажу.

Гітаніс Науседа підкреслив, що проблеми України є не лише проблемами Києва, а залишаються спільними для цілого регіону, в тому числі, і для Польщі та Литви. На думку литовського лідера, необхідно переконувати інші держави у необхідності спільно працювати, боротися з російською агресією та домагатися вступу України до НАТО. Науседа наголосив, що наслідки для росії мають бути дуже суворими, а держави-члени НАТО мають реагувати не лише шляхом посилення присутності на сході, а й нарощуванням усього свого військового потенціалу, аби уникнути ескалації в регіоні.

Володимир Зеленський зазначив, що Україна поки що не є членом Європейського Союзу та НАТО, а тому важливо посилювати добросусідські взаємини між державами. Україну, Польщу та Литву він назвав країнами, що перебувають в авангарді стримування російської агресії, а тому, на думку українського лідера, варто консолідувати спільні зусилля.

Підсумовуючи, зазначимо, що це була перша очна зустріч Володимира Зеленського, Анджея Дуди та Гітаніса Науседи у форматі Люблінського трикутника. Було важливо та символічно, що ця зустріч відбулася саме на території охопленої війною України. Лідери обговорили низку актуальних питань, а також продемонстрували єдність намірів. Правильним було й те, що під час зустрічі Президенти не торкалися якихось суперечливих тем польсько-українських чи польсько-литовських взаємин, а зосередилися більше на тому, що об'єднувало країни, зокрема, й на небезпеці від спільного ворога – російської федерації.

Без сумніву, ця зустріч була передусім демонстративною: польський, і литовський Президенти своїм приїздом прагнули засвідчити підтримку України в її нелегкій боротьбі, що передувала широкомасштабному російському вторгненню. Україна ж, своєю чергою, продемонструвала Польщі та Литві свою готовність до подальшої співпраці та підтримки союзників у міжнародній політиці.

Ірина Федорів, Ігор Танавський (Тернопіль) НАУКОВО-ТЕХНОЛОГІЧНА СПІВПРАЦЯ УКРАЇНИ З ТУРЕЦЬКОЮ РЕСПУБЛІКОЮ У 2014–2024 РР.

Військова агресія рф проти України та анексія Криму актуалізувала потребу в поглибленні її науково-технологічної співпраці з Турецькою Республікою. Це стало наслідком розриву технологічних та наукових зв'язків між українськими та російськими розробниками й підприємцями. Відтак вітчизняні науковці та промисловці були змушені шукати нові технологічні проекти для спільного дослідження та їх практичної реалізації. Однак, слід зазначити, що після анексії Криму пріоритетною для науково-технологічної співпраці України та Туреччини, як і на початку 1990-х рр. стала оборонна галузь. Це відобразилося в підписаному представниками обох держав у 2016 р. «Імплементційному плані військового співробітництва». Цей документ дозволив створити механізм співпраці України та Туреччини в оборонно-технічній сфері, регулюючи цей процес у період 2016–2020 рр. Вже 14 березня 2017 р. під час зустрічі прем'єр-міністрів Туреччини та України підписано меморандум про використання технології вітчизняного танкового двигуна БТД-3 для модернізації турецького основного бойового танку «Алтай». Після цього генеральний директор «Укроборонпрому» зазначив, що

реалізація цього проекту не є технічною проблемою та залежить від бюджету, виділеного на модернізацію.

Наступною важливою подією в процесі науково-технологічної співпраці України з Республікою Туреччина стало підписання «Меморандуму про співробітництво між Міністерством освіти і науки України та Радою вищої освіти Туреччини у сфері вищої освіти» від 14 квітня 2017 р. Основною його метою було створення інституційних основ для дослідницької діяльності та наукових, технологічних й інноваційних обмінів у рамках закладів вищої освіти. Також вищезгаданий меморандум гарантує справедливий розподіл прав на інтелектуальну власність, якщо вона є результатом спільної науково-дослідної діяльності.

Наслідком згаданих попередньо українсько-турецьких зустрічей та підписаних документів стало створення спільної робочої групи, учасники якої займалися визначенням головних напрямків партнерства та здійснювали контроль за бюджетом на реалізацію стратегічних проєктів. Під час роботи цієї групи серед головних напрямків науково-технологічної співпраці України з Республікою Туреччина було визначено авіацію та космос, наземні системи, флот та кораблебудування, спеціальну техніку та приладобудування.

Практичним результатом поживлення науково-технологічної співпраці України з Республікою Туреччина стало отримання підрозділами ЗСУ сучасних турецьких зразків безпілотної авіації – «Bayraktar TB-2». Перші 6 безпілотників цієї моделі надійшли в Україну на початку 2018 р., а у грудні наступного року вони вже були офіційно прийняті на озброєння. Перше застосування «Bayraktar TB-2» в реальних умовах відбулось на Сході України 9 квітня 2021 р. Таким чином науково-технологічна співпраця України та Республіки Туреччина в галузі оборони давала позитивні результати для боєготовності армій обох держав, дозволяючи їм покращувати власну техніку та отримувати досвід виконання завдань з найсучаснішими зразками озброєння. Останнє зіграло важливу роль на початковому етапі повномасштабного вторгнення рф в Україну.

У 2021 р. представники компанії-розробника «Bayraktar TB-2» виготовили проєкт створення наукового-дослідного центру передових технологій в аерокосмічній інженерії, що мав бути побудований в Україні. Останнє вказує на Україну, як державу, що є привабливою для наукової діяльності та може залучати турецькі інвестиції для розвитку власних конструкторських та дослідницьких можливостей. Водночас для України Республіка Туреччина завжди залишалася важливим партнером у науково-технологічній співпраці в галузі оборони, оскільки вона є державою-членом НАТО.

Наступний етап науково-технологічної співпраці України та Туреччини почався вже після повномасштабного вторгнення рф. Зростання потреб ЗСУ в новітніх зразках безпілотної авіації підштовхнуло українських урядовців до підписання «Рамкової угоди між Урядом України та Урядом Турецької Республіки про співробітництво в сфері високих технологій, авіаційній та космічній галузях» від 2 березня 2022 р. Ця угода встановлювала обов'язки, положення та умови співпраці для ефективного застосування виробничого та науково-технічного потенціалу обох держав. Також вона мала сприяти покращенню інвестиційних можливостей для представників бізнес-середовища Туреччини в сфері високих технологій та авіаційній галузі. Слід зазначити, що ця угода мала практичні наслідки для підвищення обороноздатності України, оскільки її положення стали основою для наступного договору про створення в Україні сервісного центру з метою обслуговування безпілотних систем, який укладено між вітчизняним

Міністерством оборони та турецькою компанією Baykar. Підписання згаданого вище договору визначено потребою в посиленні вітчизняних ремонтних спроможностей, що є критичним для боєздатності військової техніки в умовах бойових дій.

Під час українсько-турецької науково-технологічної співпраці, вітчизняні урядовці не тільки займались імпортом турецьких безпілотників та створенням сучасної ремонтної бази безпілотних систем, але й намагалися налагодити військове виробництво, локалізувавши його на території України. Так Міністр оборони України О. Резніков заявляв, що турецькі безпілотники мали виготовлятися на виробничому майданчику в Україні, а на основі комплексу функціонуватиме навчальний центр, де навчатимуть українських пілотів. Також він стверджував, що продукція спільного виробничого комплексу буде оснащена українським двигуном виробництва підприємства «Мотор Січ».

Відтак, науково-технологічна співпраця України з Республікою Туреччина у 2014–2024 рр. була взаємовигідною та здійснювалась на основі зацікавленості її сторін в доступі до унікальних технологій та науковому доробку одна-одної.

Отже, співпраця між Україною та Турецькою Республікою у науково-технологічній сфері почалась ще в першій половині 1990-х рр. Через нестабільність в обох державах та процеси пострадянської трансформації в Україні, ця форма співпраці розвивалась нерівномірно, маючи свої пріоритетні галузі, серед яких центральною була військова. Агресія РФ посилила цю співпрацю та перевела її з теоретичної в практичну площину, дозволивши представникам науки та промисловості України та Туреччини отримати доступ до реалізації спільних оборонних проектів. Водночас це заклало основи технологічної переваги підрозділів ЗСУ над силами потенційного противника, надавши їм можливість отримати унікальний досвід користування турецькими військовими розробками. Відтак, хоча науково-технологічна співпраця України з Республікою Туреччина у 2014–2024 рр. здійснювалась зразу в кількох галузях, але передусім вона була, важливим фактором успішності відродження українського оборонно-промислового комплексу та боєздатності вітчизняної армії. Продовження науково-технологічної співпраці України з Республікою Туреччина вбачається нами в розвитку морського озброєння, оскільки Туреччина має високотехнологічний флот та самостійно здатна виготовляти сучасні кораблі та засоби ураження, які можуть допомогти Військово-морським силам ЗСУ у боротьбі за домінування в Чорному морі.

Ірина Федорів (м. Тернопіль)
ІНДІЯ НА ШЛЯХУ ДО МОДЕРНІЗАЦІЇ: ВІД ТРАДИЦІОНАЛІЗМУ ДО ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Індія – світовий лідер за темпами зростання економіки. Проте вона стикається з численними викликами на своєму шляху до модернізації. Серед них можна виділити негативні наслідки спадщини ізоляціонізму, що ускладнює інтеграцію Індії у глобальну економіку, нерівномірний розвиток різних регіонів і високий рівень безробіття, особливо у північних і центральних частинах країни. Це створює серйозні соціальні та економічні перешкоди. Відсталість окремих штатів сприяє виникненню сепаратистських рухів і нездатності державної влади забезпечити базові соціальні потреби, такі як доступ до медичних послуг, освіти та робочих місць. Незважаючи на свій аграрно-індустріальний характер, Індія ще не змогла повністю перейти до постіндустріальної моделі розвитку.

Важливо розглянути ключові проблеми, що впливають на сучасний розвиток країни, а також проаналізувати нові тенденції, які можуть сприяти або перешкоджати її економічному прогресу та визначати позицію країни на міжнародній арені.

Зростання доходів населення, попит на споживчі товари та вплив західного способу життя сприяли швидкому розвитку ринку. Завдяки своїм масштабам Індія стала привабливою для іноземних інвесторів. Глобалізація й ліберальна економічна політика уряду стимулювали приплив капіталу, переважно в ІТ-сферу та сектор послуг. Проте це не забезпечило достатньо робочих місць для всього населення. Індія стикається з браком кваліфікованих робітників у промисловому секторі. Це є результатом того, що система освіти більше зорієнтована на підготовку науковців, інженерів і лікарів, ніж на формування практичних навичок, що затримує розвиток промисловості, який просувається повільно. Без потужної індустріальної бази країна не зможе конкурувати з розвиненими державами. Виробничий сектор, що забезпечує споживчий ринок, залишається недостатньо розвиненим і потребує значних інвестицій у технології та підготовку кадрів.

Один із головних викликів для сучасної Індії – нерівномірний розподіл багатства. Хоча загальний обсяг економіки перевищує 4 трлн доларів, значна частка доходів концентрується в руках меншості, переважно у великих містах. Інфраструктурний розвиток відтак вкрай нерівномірний: міста більш розвинуті, сільські райони залишаються значно відсталішими, що посилює проблему бідності.

Індія також зіштовхується з деякими соціальними викликами: дискримінація за гендерною ознакою, релігійна нетерпимість і низька економічна активність жінок. Відсутність належної інфраструктури, брак енергоресурсів та недостатній доступ до фінансування ще більше ускладнюють прогрес країни.

Отже, Індія має значний потенціал стати однією з провідних світових економік, проте для цього потрібні глибокі структурні реформи, що стимулюватимуть промисловість, зайнятість і розвиток інфраструктури. Вирішальне значення матиме підготовка кваліфікованих кадрів, справедливий розподіл ресурсів і залучення всього населення до процесів модернізації. Провідну роль у цих перетвореннях має відігравати центральний уряд, інвестуючи у масштабні соціально спрямовані програми.

Ключовим фактором економічного розвитку залишається торгівля. Зростання протекціонізму у світовій торгівлі та перебудова глобальних ланцюгів вартості після пандемії відкрили для Індії нові можливості. Завдяки

національній логістичній політиці та цифровим ініціативам країна змогла підвищити конкурентоспроможність і скоротити витрати на торгівлю.

Прогнози на середньострокову перспективу залишаються оптимістичними: у 2025 р. очікується зростання економіки на рівні близько 7 %. Щоб досягти цілі в 1 трлн \$ за експортом товарів до 2030 р., Індії слід зосередитися на зниженні торговельних витрат, усуненні бар'єрів і глибшій інтеграції у світові ланцюги вартості товарів. Експерти зазначають, що це також сприятиме створенню робочих місць і розвитку інновацій.

Сьогодні Індія є впливовою економічною та геополітичною силою. Її кроки у найближчі роки можуть закласти підґрунтя для того, щоб стати третьою за величиною економікою світу впродовж наступного п'ятиріччя, демонструючи приклад інклюзивного, сталого розвитку та цифрових інновацій. Для досягнення цієї мети країні важливо зберегти баланс між економічним зростанням, соціальним поступом і екологічною стійкістю.

Суттєво впливають на світовий порядок геополітичні зміни останніх років. Країни Глобального Півдня ставлять під сумнів цінності Заходу, а нові економіки набирають ваги. Китай став серйозним викликом для глобальної переваги США, в той час як Індія, завдяки стабільному розвитку, прагне стати важливим гравцем у новому світі. Це демонструє амбітна програма Індії під час головування у G20 у 2023 р., яка показала наміри країни представляти інтереси Глобального Півдня. Міжнародна роль Індії у найближче десятиліття залежатиме від її внутрішнього розвитку, взаємин із Китаєм і Заходом, а також від подальшої стратегії БРІКС. Очікується посилення такої тенденції як утвердження Індії як впливового глобального партнера. Країна має всі передумови, щоб стати одним із ключових гравців у формуванні майбутньої світової економіки.

У процесі утвердження на міжнародній арені Індія дедалі більше сприймається як унікальний гравець у геополітичному та геоекономічному просторі, важливий для США, Китаю та росії. Активна участь країни у вирішенні глобальних питань забезпечує їй помітну присутність на різних регіональних платформах, навіть тих, що конкурують між собою. Поряд із посиленням впливу серед провідних держав світу та лідерством серед країн G20 із найвищими темпами зростання, Індія виконує ще одну важливу місію – виступає адвокатом Глобального Півдня, захищаючи його інтереси без колоніальних, гегемоністських чи ідеологічних упереджень.

Індія прагне стати посередником між країнами Латинської Америки, Африки та Азії, сприяючи діалогу між Заходом, Китаєм і росією. На тлі посилення недовіри між цими блоками її роль набуває особливого значення. Саміт G20 у Нью-Делі та ухвалена декларація засвідчили геополітичні амбіції Індії залучати регіони, що стають аренами суперництва великих держав. У цьому контексті країна прагне сформуванню спільний наратив, здатний об'єднати різні глобальні та регіональні інтереси.

Зобов'язання Індії надавати підтримку найбільш вразливим країнам, які часто залежать від фінансової допомоги міжнародних організацій, теж відображає її сьогодишню стратегію. Вона співзвучна внутрішнім цілям Індії, як демократичної країни, спрямованим на покращення життя найбільш вразливих верств населення. У результаті країна стає унікальною моделлю розвитку та дипломатії, яка не може бути відтворена ані західними країнами з їх колоніальною історією, ані державами з сучасними гегемоністськими амбіціями. Таким підходом Індія позиціонує себе не лише як медіатор, але і як лідер у створенні більш інклюзивного та справедливого глобального порядку.

В умовах швидких змін на світовій арені роль Індії як потенційного посередника між глобальними суперниками стає дедалі важливішою. Конкуренція, пов'язана з четвертою промисловою революцією, та напруга між США і Китаєм, що зростає, відкривають для неї нові можливості. Індія прагне не лише зміцнювати двосторонні зв'язки, а й активно впливати на формування міжнародної політики, сприяючи стабільності й співпраці між провідними центрами світового впливу.

Стратегічна політика Індії зосереджена на поглибленні співпраці зі США, що має на меті посилення її промислового, економічного та оборонного потенціалу. Це допомагає країні зайняти вигідну позицію в умовах мінливої геополітичної ситуації. Хоча суперництво між США та Китаєм посилює глобальну напругу, воно водночас відкриває нові можливості для Індії як ключового геоекономічного гравця. Підписані в останні роки угоди зі США у сфері економіки, технологій і оборони свідчать про прагнення Делі зменшити залежність від Китаю та Росії.

Водночас Індія підтримує конструктивні відносини з Москвою, активно співпрацюючи у сферах енергетики, виробництва добрив та оборони. Це демонструє її прагматичний підхід і здатність збалансовувати політику між глобальними суперниками. Використовуючи своє вигідне геоекономічне становище, країна вміло максимізує власні інтереси та зберігає партнерські стосунки з ключовими гравцями світової політики.

У цьому контексті Індія стає важливим посередником між США та Китаєм, а також між західними державами і Росією. Її стратегічна гнучкість та здатність налагоджувати співпрацю в різних сферах є критично важливими для забезпечення стабільності та просування інтересів як національного, так і глобального рівнів. Індія активно прагне впливати на глобальну економічну та політичну структуру.

Отже, стратегічна роль Індії як посередника між глобальними суперниками стає дедалі відчутнішою на фоні посилення конкуренції. Її вміння балансувати між провідними державами та прагматичний підхід до партнерства дають змогу не лише зберігати політичну автономію, а й впливати на формування світової політики. Спираючись на економічну потугу, геополітичну активність і стабільне лідерство в Південній Азії, Індія поступово утверджується як ключовий геополітичний гравець XXI ст. Її роль як медіатора між великими державами свідчить про значний потенціал у зміцненні глобальної стабільності та співпраці в умовах сучасних викликів.

Назар Попович (Тернопіль)

СПІВПРАЦЯ УКРАЇНИ ТА КАНАДИ В ОСВІТНІЙ СФЕРІ

У сучасній системі міжнародних відносин освіта виступає не лише інструментом кадрового забезпечення, але й важливим елементом гуманітарної дипломатії. Співпраця між Україною та Канадою у сфері освіти є прикладом багатовекторної взаємодії, що поєднує академічні обміни, науково-дослідні проекти та транснаціональний освітній діалог.

З моменту визнання незалежності України (1991 р.) Канадою встановлено та поступово поглиблюється система освітньої співпраці: підписано низку угод, започатковано стипендіальні програми, відкрито академічні обміни для українських студентів і викладачів. Наприклад, за даними Міністерства освіти України, українські студенти мають доступ до програм малого обміну, до стипендій імені П. Яценка та інших ініціатив.

Однією з форм співпраці є реалізація інтернів і навчальних програм, що фінансуються з канадської сторони, спрямованих на розвиток

компетентностей українських студентів і молодих науковців. Наприклад, у 2013 р. уряд Канади спільно з канадським закладом SIAST започаткував проєкт «Skills for Employment» для понад 14 000 українських студентів і 1 900 підприємців.

Освітня взаємодія також охоплює академічні партнерства між університетами: зокрема, прикладом є укладення у 2022 р. Меморандуму про співпрацю між University of Guelph (Канада) та Дніпровський державний аграрно-економічний університет (Україна) – перше подібне «тесвоїнг-партнерство» канадського вузу з українським, що передбачає обміни науковців і студентів, спільні дослідження в аграрній і ветеринарній сферах.

Важливим складником є участь освітньої спільноти в транснаціональних ініціативах: так, канадська організація Mitacs та Міністерство освіти й науки України підписали угоду про створення до 600 стажувань для українських студентів і аспірантів у Канаді (2023 р.). Цей приклад підкреслює концепцію «освіти як інструменту розвитку» і «освіти як мосту між державами».

Суттєвою складовою співпраці є підтримка української діаспори й українознавства в Канаді, яка створює сприятливий освітньо-культурний простір для обміну. Канадські освітні установи (наприклад, Centre for Ukrainian Canadian Studies при Університеті Манітоби) реалізують програми української культури, мови й історії, що посилює освітню взаємодію обох країн.

У контексті воєнного стану в Україні освітня співпраця набула нових вимірів: на тлі зруйнованої інфраструктури й вимушеної міграції студентів Канада і українські університети активізували платформу дистанційної освіти, академічної мобільності та створення спільних проєктів з цифрових освітніх технологій. Зокрема, в резолюції конференції «Educating for Tomorrow: Ukrainian Values in Global World» (2025 р.) ініційовано створення «Canada-Ukraine Digital Learning Initiative».

Стратегічним напрямом співробітництва є підтримка модернізації української системи вищої освіти: канадський досвід децентралізованого управління вищою освітою, багатомовної освітньої політики та міждисциплінарності стає корисним орієнтиром для реформування української моделі. Дослідження «Decentralization of Canadian education in the context of the multicultural community» акцентує на сильних сторонах канадської системи, що можуть бути адаптовані в Україні.

Угруповання освітньої політики набуває особливої значущості з огляду на міжнародну інтеграцію: співпраця Україна–Канада в освіті сприяє підвищенню міжнародної конкурентоздатності українських закладів, активізує академічну мобільність і створює платформу для обміну досвідом у галузі інновацій, стипендій та спільної наукової роботи.

Попри численні позитивні зрушення, існують виклики, що гальмують повноцінну реалізацію потенціалу співробітництва: нерівномірність доступу до академічних обмінів серед українських студентів, мовні бар'єри, різний ступінь визнання освітніх кваліфікацій між країнами, логістичні складнощі в умовах воєнного конфлікту. Вирішення цих проблем вимагає координованих дій обох держав, закладів вищої освіти та спільнот української діаспори.

Освітня співпраця між Україною та Канадою є ключовою частиною двостороннього партнерства, яка охоплює як академічну взаємодію, так і гуманітарний, соціокультурний вимір. Надалі пріоритетними завданнями є масштабування програм дистанційної освіти, створення спільних наукових платформ, розширення взаємного визнання дипломів і посилення участі української діаспори як мосту освітньо-інформаційної взаємодії.

Артем Березюк (Тернопіль)

ПОЗИЦІЯ НЕЙТРАЛІТЕТУ СВЯТОГО ПРЕСТОЛУ В ПИТАННЯХ КОНФЛІКТІВ ТА ГУМАНІТАРНИХ КРИЗ І ЇЇ ПРАКТИЧНЕ ВІДОБРАЖЕННЯ В ПУБЛІКАЦІЯХ МІЖНАРОДНИХ ЗМІ

Святий Престол — це найвищий представницький і керівний орган Католицької Церкви, який має як духовний, так і міжнародно-правовий статус. Він не є лише релігійним символом, а виступає як суб'єкт міжнародного права, що представляє всю Вселенську (Католицьку) Церкву у відносинах із державами та міжнародними організаціями.

Політика і принципи Святого Престолу щодо міжнародних відносин, офіційної позиції щодо гуманітарних криз, військових конфліктів та всіх інших надзвичайно важливих суспільних аспектів визначено у Соціальній доктрині Святого Престолу.

Соціальна доктрина Святого Престолу — це система офіційних принципів, поглядів і морально-етичних настанов Католицької Церкви щодо суспільного життя, економіки, політики, праці, прав людини, миру та міжнародних відносин.

У випадку війни, потрібна дуже чітка моральна оцінка, застосування засобів, що відповідають принципам справедливості, мінімізації шкоди, уникнення цивільних жертв.

Принципова лінія зовнішньої та дипломатичної політики Католицької Церкви — позиція нейтралітету. Цей нейтралітет має не політичний, а морально-гуманітарний характер — він дозволяє Святому Престолу бути голосом совісті у світових подіях.

З огляду на офіційну позицію та регулятивні документи якими керується Святий Престол, можна прослідкувати за практичним виявленням та реалізацією такого нейтралітету аналізуючи публікації у міжнародних ЗМІ.

Пропозиція провести мирні переговори між Україною та Росією

Reuters – “Pope Leo meets Zelensky, offers to host Ukraine peace talks”, 9 липня 2025 р. Це пряма згадка в міжнародному ЗМІ (Reuters) про готовність Святого Престолу виступити місцем чи майданчиком для миротворчого процесу. Хоча конкретні результати переговорів не відомі, сама пропозиція підкреслює дипломатичну активність Святого Престолу в контексті великого конфлікту.

Святий Престол наполягає на двох державах для вирішення війни в Газі

Associated Press – “Pope Leo and Vatican insist on 2-state solution to end Gaza war during meeting with Israel president”, 4 вересня 2025 р. Висвітлення в міжнародному медіа підкреслює, що Святий Престол не тільки висловлює позицію щодо мирного врегулювання, а й виступає з конкретними дипломатичними та політичними заявами щодо конфлікту на Близькому Сході.

Аналіз ролі Ватикану як “впливового посередника”

Le Monde – “The Vatican’s influential apostles of peace”, 21 квітня 2024 р. Стаття розповідає про дипломатичну мережу Ватикану, наголошуючи, що Святий Престол має більше 180 установлених дипломатичних відносин й часто виступає посередником у вирішенні конфліктів.

Попередження про те, що пряме медіаційне втручання може бути нереальним

Euronews – “Why Russia is unlikely to let the Vatican mediate peace talks with Ukraine”, 24 травня 2025.

Дана публікація дає збалансований погляд на те, що навіть коли Святий Престол висловлюється про мир, не завжди має змогу реалізувати роль активного медіатора.

В основі позиції Святого Престолу лежить принцип нейтралітету, який має більш моральний ніж політичний характер. Саме це дозволяє Святому Престолу зберігати статус незалежного посередника у миротворчих процесах, для запобігання чи деескалації збройних конфліктів.

Водночас, аналіз публікацій міжнародних ЗМІ свідчить, що попри активну дипломатичну діяльність, позиція Святого Престолу не завжди знаходить практичне застосування у вирішенні конфліктів. Об'єктивні політичні, військові та економічні чинники часто обмежують можливість реалізації миротворчих ініціатив.

Роман Малишевський (Тернопіль)

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВЗАЄМОДІЯ У КОНТЕКСТІ 2022–2025 РР.

Початок широкомасштабного вторгнення російської федерації змусив демократії Заходу активізувати свої дії щодо допомоги Україні. Одним із головних союзників, безумовно, стала Польща, яка з перших днів заявила про засудження агресії москви та всебічну допомогу Києву, пізніше підтверджуючи слова діями.

Першими кроками польського уряду стала підтримка біженців, які прибували до країни. Цей процес, хоч і з ускладненнями, продовжується і зараз. За даними Євростату, Польща посідає 2 місце в Європі за кількістю вимушених переселенців – близько 987 тис. осіб, поступаючись лише Німеччині. Також 12 березня 2022 р. Сейм ухвалив закон про допомогу громадянам України, який значно спростив процедуру в'їзду та перебування на території Польщі. Незважаючи на труднощі з продовженням, викликані вето президента Кароля Навроцького, акт діє і до сьогодні, хоч і видозмінений на вимогу консервативного крила польської влади.

Одним з важливих аспектів стала зовнішньополітична та дипломатична діяльність Варшави в підтримці українського питання на європейській арені. Це прослідковувалося як у заявах польських посадовців, як-от висловлювання тодішнього президента республіки Анджея Дуди: «Польща та поляки з ними і підтримуватимуть їх до останнього дня їхньої боротьби», так і реальних дипломатичних дійх (просування санкцій проти росії, дипломатична підтримка у ЄС, часті відвідини політичного істеблїшменту як України, так і самітів, присвячені їй). Так, на зустрічі в Лугано 4-5 липня 2022 р. прем'єр-міністр України Денис Шмигаль запропонував план відновлення із залученням європейських партнерів. У цьому проєкті на Польщу та Італію покладено патронат над реконструкцією Донецької області. Останнім на сьогодні прикладом консенсусу між Києвом та Варшавою у питанні дипломатії та взаємовідносин є рішення суду від 17 жовтня 2025 р. щодо українця, підозрюваного у підриві «Північних потоків». Попри вимогу Німеччини екстрадувати його для розгляду справи вже на території ФРН, суддя Окружного суду Варшави Даріуш Любовський виніс вирок: відмовити в екстрадиції та звільнити Володимира Журавльова з-під варти, аргументувавши це тим, що дії українських воїнів та спецслужб, спрямовані на протидію російській агресії, не можуть кваліфікуватися як диверсія чи тероризм. Це рішення офіційно підтримали прем'єр-міністр Польщі Дональд Туск та президент Кароль Навроцький.

Чималою є військова допомога Польщі для України. Перші вантажі зі зброєю, підготовлені безпосередньо Варшавою, відправлені ще в кінці квітня

2022 року. Приблизно тоді ж до польських портів та аеродромів почала прибувати перша допомога від західних партнерів. Сьогодні Польща посідає 1 місце за загальною кількістю допомоги Україні у співвідношенні до ВВП (дані Офісу президента Польщі) та 10 місце за обсягами саме військових поставок (дані Кільського інституту світової економіки). Також територія Польщі стала вагомим вузлом постачання для доставки обладнання як для ведення бойових дій, так і засобів гуманітарної підтримки. Чималу роль тут відіграє аеропорт Ряшева (Жешува), який є найважливішим логістичним пунктом поблизу України.

Осторонь не залишилося і польське суспільство, яке прийняло біженців якомога привітніше та підтримало на всенародному рівні нашу державу в її обороні проти вторгнення росії. За соціологічними даними, більше 90% поляків співчували українцям та висловили готовність допомагати їм. Попри значне падіння підтримки, станом на сьогодні більшість населення республіки досі послідовно притримуються цієї позиції.

Незважаючи на позитиви, в сучасній історії польсько-українських взаємин зустрічаються і темні сторінки. Найвідомішими, напевно, були блокади кордону фермерами та демонстративне знищення українських продовольчих товарів, як-от зерно. Ці дії, а також їх ігнорування з боку Варшави, приводили до низки дипломатичних скандалів. Проте, найважчою темою у польсько-українських відносинах як сучасності, так і останніх 80 років, є питання Волинської трагедії. Використання цієї проблеми ставало як одним із методів впливу на електорат під час виборів у Польщі, так і формальним приводом для блокування рішення (потенційного чи реального) у питаннях України, особливо її євроатлантичної інтеграції. Яскравим прикладом є висловлювання президента Навроцького про неможливість вступу України до ЄС і НАТО без визнання та каяття з боку Києва за злочини УПА на території Волині, розглядаючи тему однобоко, без спогадів про аналогічні дії Армії Крайової. Незважаючи на ці дипломатичні негаразди, як польська, так і українська влада, йшли на компроміси, важливі для нормалізації відносин. Яскравими прикладами цього є взаємні визнання провини та публічні вибачення за трагедію на Волині, висловлені президентами обох країн ще за каденцій президентів П. Порошенка й А. Дуди, та підтверджені за керівництва В. Зеленського. Апогеєм компромісів стали взаємні пошукові роботи та ексгумації жертв як на українській (колишне с. Пужники, Тернопільська обл.), так і на польській (с. Юречкова, Підкарпатське воєводство) території.

Як висновок, початок широкомасштабної фази Війни за незалежність України привів до значного потепління польсько-українських відносин як на офіційному, так і на побутовому рівнях. Зараз ця тенденція, на превеликий жаль, йде на спад, та, попри будь-які дипломатичні негаразди та спроби російської федерації поглибити суперечки та домогтися погіршення дипломатичних стосунків Києва та Варшави, Польща залишається одним із важливих союзників України у її боротьбі з неспровокованою, імперською за суттю агресією москви.

Богдан Хомик (Тернопіль)
ЕВОЛЮЦІЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Еволюція зовнішньої політики України у контексті російсько-української війни з 2014 року – це історія рішучого розвороту на Захід і трансформації дипломатії виживання у глобальну дипломатію боротьби за свободу, від багатовекторності до чіткого євроатлантичного курсу та протидії російській агресії. Цей період можна розділити на два ключові етапи: 2014–2022 роки (гібридна війна) та з 24 лютого 2022 р. (повномасштабна війна).

Після Революції Гідності та початку російської агресії зовнішня політика України зазнала кардинальної зміни пріоритетів.

Розрив із Росією та СНД: Відбулося поступове, але рішуче припинення співпраці з Росією та структурами Співдружності Незалежних Держав (СНД), що ознаменувало відмову від політики "багатовекторності".

Після Євромайдану Європа стала головним інтеграційним пріоритетом. Зовнішня політика України була спрямована на формалізацію відносин з Європейським Союзом та поглиблення співпраці з НАТО. Центральним досягненням стало підписання та ратифікація Угоди про асоціацію та створення Поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі (ПВЗВТ). Вершиною інтеграції в цей період стало отримання безвізового режиму (2017). Дипломатія зосереджувалася на імplementації реформ (антикорупційних, судових, економічних), які були необхідною умовою для політичного зближення. Європа також була головним фінансовим донором та посередником у Нормандському форматі (Франція та Німеччина), який був центральною платформою для переговорів щодо Донбасу.

Відновлення курсу на членство в НАТО (відмова від позаблокового статусу).

Активізація співпраці, отримання статусу Партнера з розширеними можливостями (Enhanced Opportunities Partner, EOP) у 2020 році.

Сполучені Штати Америки були головним ініціатором міжнародних санкцій проти Росії. Українська дипломатія активно працювала з Конгресом та Білим домом для ухвалення законів на підтримку України (наприклад, щорічні закони про асигнування на допомогу у сфері безпеки). Ключовим напрямком було отримання летальної зброї (зокрема, протитанкових комплексів Javelin), що стало символом переходу США від "нелетальної" до прямої військової підтримки. Київ прагнув офіційного закріплення статусу України як основного союзника поза НАТО (MNNA), хоча це питання залишалося відкритим. Політичні відносини мали двопартійну підтримку (хоч і з періодичними кризами, пов'язаними з внутрішньою політикою США), що забезпечувало стабільність зовнішньої підтримки.

Канада відіграла роль надійного партнера, особливо у сфері військового навчання (місія UNIFIER) та підтримки української діаспори. Канада була однією з перших країн, які запровадили жорсткі санкції проти РФ. Українська політика фокусувалася на використанні впливу великої української громади для лобювання інтересів Києва в Оттаві.

Платформа деокупації Криму: Започатковано зусилля для формування міжнародної платформи для деокупації півострова (попередник "Кримської платформи").

Інформаційна боротьба: Активізація зусиль із донесення до світової спільноти правди про російську агресію та спростування російської пропаганди.

Повномасштабне вторгнення Росії радикально змінило характер і цілі зовнішньої політики, перетворивши її на дипломатію воєнного часу.

Військова та Фінансова Допомога: Пріоритетом номер один стала мобілізація військової, фінансової та гуманітарної допомоги від західних партнерів, зокрема США, ЄС, G7. Дипломатія перейшла в режим "вибивання" сучасного озброєння.

З початком повномасштабного вторгнення роль Північної Америки стала абсолютно критичною. Українська зовнішня політика перейшла до дипломатії потреб – негайного запиту на конкретні види озброєння (від артилерії та HIMARS до систем ППО Patriot і винищувачів F-16). Ключове завдання Києва – збереження двопартійної підтримки та забезпечення безперервного фінансування військової допомоги через Конгрес

Формування "Коаліції Рамштайн": Створення формату зустрічей міністрів оборони країн-партнерів для координації військової допомоги (Контактна група з питань оборони України).

Міжнародна Ізоляція РФ: Безпрецедентні санкції: Досягнення ухвалення потужних пакетів санкцій проти Росії. Виключення/зупинення членства РФ: Зусилля для виключення Росії з міжнародних організацій (ПАРЄ, ОБСЄ, ООН тощо).

Кандидатство в ЄС: Історичний прорив – отримання статусу кандидата на членство в Європейському Союзі (червень 2022 року). Це стало ключовим політичним сигналом про приналежність України до європейської сім'ї.

Де-факто Союзництво з НАТО: Хоча членство залишається віддаленою перспективою до кінця війни, співпраця з НАТО досягла безпрецедентного рівня, включаючи стандартизацію ЗСУ за стандартами Альянсу. Україна подала заявку на прискорений вступ до НАТО (вересень 2022).

"Кримська платформа": Активний розвиток платформи як постійно діючого механізму для міжнародної координації дій з деокупації Криму.

"Формула Миру" Президента Зеленського: Просування власної ініціативи щодо всеосяжного, справедливого та сталого миру, що ґрунтується на Статуті ООН та відновленні територіальної цілісності України.

Південь і Схід: Різка посилення дипломатії з країнами Глобального Півдня (Африка, Латинська Америка, Азія), які раніше були у сфері російського впливу або займали нейтральну позицію. Мета – пояснити суть агресії та створити ширшу міжнародну коаліцію.

Продовольча Безпека: Зосередження на ініціативах на кшталт "Зернова угода" та "Grain From Ukraine" для забезпечення глобальної продовольчої безпеки та подолання наслідків російської блокади.

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ: ІДЕЇ, ПОСТАТІ, ЕТАПИ БОРОТЬБИ

Ярослав Богдан (*Тернопіль*)

ТЕРНОПІЛЬЩИНА В УМОВАХ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Перша світова війна (1914–1918 рр.) стала однією з наймасштабніших катастроф початку ХХ ст., спричинивши глибокі політичні, соціально-економічні та культурні зміни в Європі. Українські землі, розділені між двома великими імперіями – російською та Австро-Угорською, – опинилися в центрі воєнних дій. Тернопільщина, яка входила до складу Австро-Угорщини, мала особливо важливе стратегічне значення. Через її територію проходили головні шляхи, що з'єднували Галичину з Наддніпрянською Україною та центральною Європою. Це зумовило надзвичайну інтенсивність воєнних дій у краї, значні руйнування та глибокі суспільні трансформації.

З початком війни у серпні 1914 р. Тернопільщина опинилася в зоні активних бойових дій між австро-угорською та російською арміями. Під час Галицької битви (серпень-вересень 1914 р.) російські війська здобули значну перемогу, внаслідок якої австро-угорські війська були змушені відступити, а територія краю опинилася під контролем Російської імперії. Місто Тернопіль окупували у вересні 1914 р. і воно стало важливим тиловим центром російської армії.

У 1915 р. Центральні держави здійснили Горлицький прорив, який призвів до відступу російських військ і повторного встановлення австро-угорської влади. Територія краю опинилася в умовах фронтової нестабільності, адже лінія бойових дій проходила неподалік. У 1916 р. під час Брусилівського прориву частина Тернопільщини знову була охоплена наступом російської армії. У 1917 р. воєнні дії тривали з перемінним успіхом, а край фактично залишався прифронтовою зоною до завершення війни.

Постійна зміна лінії фронту, переміщення військових частин і часті бої спричинили масові руйнування населених пунктів, інфраструктури та господарських об'єктів. Міста та села зазнавали артилерійських обстрілів, спустошення й підпалів. Однією з ключових цілей російської влади було послаблення позицій українського національного руху. Закрито українські культурно-освітні товариства, зокрема «Просвіту», заборонено друк української преси, вилучено національну літературу з бібліотек та шкіл. Греко-Католицька Церква зазнала переслідувань, значна частина духовенства була депортована до внутрішніх губерній імперії. Натомість активно насаджувалося православ'я, відновлювалися закриті раніше православні громади, організовувалися місії та церковні братства.

Після повернення австро-угорської влади у 1915 р. почалося часткове відновлення адміністративних структур. Проте через складну ситуацію, цивільна влада мала обмежені можливості, а реальне керівництво краєм здійснювали військові комендатури. Значна частина населення залишалася під військово-поліцейським контролем.

Економічне життя Тернопільщини зазнало глибокої дестабілізації. Сільське господарство, що було основною сферою зайнятості населення, занепало через мобілізацію працездатних чоловіків, реквізиції продовольства та худоби, руйнування угідь. Значні площі ріллі перетворилися на поля боїв, що унеможливило їх використання для посівів.

Промисловість краю, яка й до війни була слабо розвиненою, практично зупинилася. Частину підприємств закрили або евакуювали, інші були

зруйновані. Транспортна система, особливо залізниця та мости, зазнала суттєвих ушкоджень. Торгові зв'язки між населеними пунктами розірвалися, що спричинило дефіцит продовольства та товарів першої необхідності.

Війна супроводжувалася масштабними реквізиціями – як австро-угорська, так і російська влада вилучали продукти, худобу, будівельні матеріали та інше майно для потреб армії. Населення змушене було виконувати трудові повинності, зокрема будувати оборонні споруди та шляхи постачання.

Війна зумовила значні людські втрати. Значна частина чоловіків була мобілізована до армій Австро-Угорщини та росії, багато з них загинули на фронтах або потрапили в полон. Високими були втрати серед цивільного населення через бойові дії, епідемії (зокрема тифу та грипу), голод та важкі умови життя.

На території краю перебували тисячі біженців і переміщених осіб. Частина населення евакуювалася вглиб Австро-Угорщини або російської імперії. Це призвело до істотних змін у демографічній структурі: зменшилася кількість працездатного населення, зросла частка жінок, дітей і людей похилого віку. Повоєнне відновлення краю вимагало значних зусиль, зокрема у сфері повернення біженців, розмінування територій, відбудови зруйнованої інфраструктури та відновлення сільського господарства.

Культурна діяльність у роки війни зазнала обмежень. Закриття українських організацій, репресії проти інтелігенції та переслідування Греко-Католицької Церкви суттєво послабили національний рух. Релігійна сфера стала об'єктом боротьби між двома імперськими режимами. Російська влада намагалася утвердити православ'я, тоді як австро-угорська підтримувала відновлення позицій Греко-Католицької Церкви після повернення території. Це спричиняло напруження між конфесіями, а також впливало на ідентифікаційні процеси серед місцевих громад.

Таким чином, Перша світова війна стала для Тернопільщини періодом глибоких потрясінь. Регіон опинився в центрі стратегічних військових операцій, що призвело до значних матеріальних руйнувань та людських втрат. Зміна політичних режимів – від австро-угорського до російського й знову – зумовила глибокі трансформації в адміністративному устрої, соціально-економічному та культурному житті.

Наслідки війни мали довготривалий характер. Економічна розруха, демографічні втрати, руйнування інфраструктури та послаблення інституцій створили складні умови для відновлення регіону в повоєнний період. Водночас війна сприяла зростанню національної свідомості українців, поширенню ідей самостійності та державності, що стало одним із важливих чинників формування Західноукраїнської Народної Республіки у 1918 р.

Дослідження досвіду Тернопільщини в роки Першої світової війни дає змогу глибше зрозуміти механізми соціальних змін у кризових умовах, вплив війни на регіональні спільноти та історичні передумови національного відродження в Галичині на початку ХХ ст.

Андрій Сова (Львів)

«З ВІЙНИ НА ВІЙНУ»: ВІЙСЬКОВИЙ ШЛЯХ СТЕПАНА ГАЙДУЧКА (1914–1918)

13 березня 2025 р. минуло 135 років від дня народження Степана Гайдучка (13.03.1890 р., село Підтемене (тепер Львівський р-н Львівської обл.) – 15.03.1976 р., Львів) – професора українського тіловиховання, громадського та культурно-просвітнього діяча, журналіста, редактора, фотомитця, вояка Галицької армії, лікаря, спортсменця, одного з перших українських фахівців з

фізичного виховання і спорту, учня і послідовника «Батька українського тіловиховання» Івана Боберського (1873–1947), поціновувача української старовини. Він був одним із націтворювачів першої половини ХХ ст. Перш за все проводив фізичний гарт української молоді 1910–1940-х рр. У запропонованих тезах вперше в українській історіографії подано біографію С. Гайдучка в роки Першої світової війни.

У липні 1914 р. С. Гайдучка мобілізували до австро-угорської армії. Спочатку він як молодший лікар перебував на службі у Словенському 87-му піхотному полку в Целле (Штирії), а від 1915 р. і до жовтня 1918 р. – на Італійському фронті.

На початку Великої війни С. Гайдучок зробив спробу перевестися до Легіону УСС. Із цього приводу він звертався до свого вчителя, а на той час скарбника Бойової управи Легіону УСС І. Боберського. Збереглася поштівка І. Боберського та С. Гайдучка до команданта полку УСС Г. Коссака, датована 18 лютого 1915 р. і відправлена з Целле. У ній І. Боберський писав: «Вис[око] Пов[ажаний] Пане Атамане. Ми оба тут опинили ся між Словінцями в зелених стирийських горах, а Ви там через Карпати прямуєте до Львова. Маринуйте Москалів в бочки, щоби з них була якась користь і зайдіть перші на стрийське передмістя у Львові. Гаразд!». А С. Гайдучок: «Чи Вам я не здавби ся при стрільцях як “lapiduch” [іронічно – військовий санітар – А. С.]». Однак із цієї ініціативи переведення до УСС нічого не вийшло.

На жаль, про бойовий шлях у 87-му піхотному полку С. Гайдучок не залишив детальних спогадів. Деякі згадки про побут у війську містяться в його публікаціях міжвоєнного часу. Так, у статті «Пластова порада», опублікованій 15 січня 1929 р. у львівському пластовому часописі «Молоде життя», він ділився із пластунами досвідом, здобутим у війську в роки Першої світової війни: «Знаю, що при вирівнуванні грища на таборі мали пластуни багато мороки з пнями і їх викопуванням. Ми в часі війни мали з тим до діла, але дешевше воно нам приходилося. Зарубували з двох боків пень (часом і то ні) обкручували сильним ланцюхом і всували між нього на пень досить довгу та сильну підойму. Налягало двох-трох на кінець підойми (вона стреміла скісно в воздуху) і пень їхав враз з корінням до гори». У публікації «Може Вам придасться знати», надрукованій у цьому ж часописі 25 листопада 1929 р., зазначав: «Малими хлопцями мали ми ось яку забаву. Видовбували в землі ямку, клались ниць до неї і стогнали. Земля скріпляла стогін до несамотності. Селяне казали, що щось несамотите стогне, а тяжко було зорієнтуватися звідки це походить. Щось подібного стрінув я в описі війни, де автор подає, що годі було знайти раненого, як він лежав долілиць (звернений лицем до землі) і стогнав. Чи не можнаб цього способу ужити до сигналізації». Ще в одній статті «Як радить собі пластун!» (березень 1924 р.) він описав, як готували страву під час бойових дій на Італійському фронті: «Як гріли вояки собі їду на “таліянському” фронті? Звісна річ, що ворогові даємо знати про себе ми самі. Коли варимо чай на пластовій прогультці, то вже з далека по димі пізнають, де ми находимося. Се необережність. Воякам на “таліянському” фронті тим більше було не на руку, бо зараз ворог посилав їм “казан” на голову, і вони мусіли забувати про жолудок, а вважати, щоби голова остала ціла. Проте взялися на спосіб. Приносили, а то й носили, зі собою кусники сухих соснових дощочок. В окопах ножем кололи їх на тоненькі скалки і ними палили. Був жар і полемінь, але не було диму. В саме полудне їли горячу їду, а ворог про те не міг дізнатися та перешкодити тому».

Під час Першої світової війни С. Гайдучок по можливості фінансово допомагав на українські суспільно-культурні потреби. Так, у часописі «Діло»

за 27 березня 1917 р. зазначено: «На необхідну потребу удержання 25 українських шкіл на Волині, які супроти останніх подій тим доречні і важніші для української справи, конечні як найскорші і найобильніші жертви. Посол Микола Василько пожертвував 1 000 корон. Вояки 87 полку піхоти хорунжий Степан Гайдучок, поручник Петро Газдайка, поручник Іван Бабій, хорунжий Іван Яворський, поручник Іван Гої пожертвували 30 корон на волинські школи». Хоч це були і невеликі кошти, але так він показував приклад іншим, закликаючи жертвувати на українську освіту.

Найважливішою сторінкою життя С. Гайдучка в роки війни стало одруження. Під час відпустки в 1917 р. він одружився з учителькою початкової школи Стефанією Богуславською. Вона народилася і була охрещена 28 січня 1894 р. у Глинянах. У метричній книзі про народження у Застав'ї (частина Глинян) церкви Святого Миколая зазначено, що її батьками були Йоан Богуславський та Катерина – дочка Михайла Бурка і Марії Гупаловської, які проживали у Глинянах, у будинку № 138; хресними батьками – Стефан Гарбуз і Анастасія – дружина Стефана Кульчицького (всі з Глинян); повитуха – Розалія Прус.

Степан Гайдучок познайомився зі Стефанією Богуславською у приватній учительській жіночій семінарії Руського педагогічного товариства, яка містилася на вул. Мохнацького, 12 (тепер – вул. Драгоманова). Саме там у 1911/1912 н. р. він навчав руханки на 1–4-х курсах приватної учительської жіночої семінарії. У збереженому «Звіті шкіл Руського Товариства Педагогічного у Львові за шкільний рік 1911/12» у переліку учениць 3-го курсу приватної учительської жіночої семінарії знаходимо і прізвище Стефанії Богуславської. Разом із нею на курсі навчалася 33 учениці. На той час Степанові було 22, а його коханій Стефанії – 18 років.

Стефанія Богуславська закінчила початкову школу у Глинянах. Продовжила навчання в учительській семінарії Українського педагогічного товариства у Львові. Після успішного завершення працювала вчителькою у Словіті, а згодом – у Глинянах. Була здібною, працювитою, вродливою і веселою. З початком Польсько-української війни 1918–1919 рр. вона не хотіла залишатися в окупації. Тому у квітні 1919 р. подалася до місця постою 4-ї Золочівської бригади ГА, де служив її чоловік. Збереглася «Посвідка на виїзд» видана їй 8 квітня 1919 р. у Глинянах. У документі зазначено, що вона їде до свого хворого чоловіка, який є санітарним поручником.

Степан Гайдучок опублікував детальний спогад про закінчення Першої світової війни, польський полон у Домб'є, повернення в листопаді 1918 р. у Галичину, приїзд до Львова та зголошення у грудні 1918 р. до Галицької армії. У його приватному архіві збереглося 36 світлин, на яких зображені українські вояки на позиціях, основні будівлі, де працювали керівні органи ЗУНР, будинки після обстрілів, укріплення на вулицях Львова, поранені та вбиті вояки тощо. Завдяки записам І. Боберського в щоденнику можна встановити точні дати окремих фотографій та обставини зйомки.

Зберігся документ про нагородження санітарного лейтенанта резерву 87 піхотного полку Степана Гайдучка Бронзовою медаллю військових заслуг на стрічці Хреста військових заслуг з мечами від 6 грудня 1917 р.

Після розвалу Австро-Угорщини та початку Польсько-української війни 1918–1919 рр. С. Гайдучок добровільно зголосився до лав української армії ЗУНР. У 4-й Золочівській бригаді ГА він, як військовий лікар, відстоював незалежність ЗУНР від 14 грудня 1918 р. до 15 червня 1920 р., коли разом із багатьма іншими пораненими й важкохворими на тиф потрапив у польський полон.

Ганна Гембаровська (Тернопіль)**УСТИМ ГОЛОДНЮК: ГЕРОЙ НЕБЕСНОЇ СОТНІ ЗІ ЗБАРАЗЬЧИНИ**

20 лютого 2014 р. в середмісті столиці України загинула найбільша кількість осіб – 48. Їх разом з іншими 54 загиблими та смертельно пораненими учасниками мирних протестів упродовж зими 2013–2014 рр. і п'ятьма активістами Майдану, які загинули навесні 2014 року, відстоюючи демократичні цінності та територіальну цілісність України, назвали Героями Небесної Сотні. Події того дня стали кульмінацією Революції Гідності. За неповернення до пострадянської моделі відносин між владою та суспільством, відмову від «багатовекторності» у зовнішньому курсі, утвердження розвитку України як демократичної європейської країни заплачено дуже велику ціну – людські життя.

Одним із тих хто поклав життя за майбутнє своєї Батьківщини став Устим Голоднюк Народився 12 серпня 1994 р. у місті Збараж в сім'ї Ірини та Володимира Голоднюків Був єдиною спільною дитиною. Ім'я синові вибрав батько ще до його народження. «Ім'я Устим перекладається дослівно «справедливий». І це, напевне, що карма. Ім'я вплинуло на нього», – розповідав батько. Протягом 2000–2008 рр. навчався у Збаразькій загальноосвітній школі №2, а з 2008 до 2011 року – у Львівському державному ліцеї з посиленою військово-фізичною підготовкою імені Героїв Крут.

Устима ще з дитинства захоплювали Збаразький замок, історія рідних місць та України, особливо період козаччини. Після восьми років навчання у збаразькій школі він вирішив поєднати своє життя з армією, вступивши у військовий ліцей. Однак за кілька місяців до завершення курсу його було відраховано за бійку (заступився за товариша). У 2011 році Устим вступив до Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів та природокористування України «Бережанський агротехнічний інститут» на спеціальність «Енергетика та електротехнічні системи АПК»

Устима запам'ятали цілеспрямованим і мужнім, не скаржився на труднощі, не пив, не палив, був активним у спорті, займався бодібілдингом. Полюбляв читати історичну і філософську літературу. Його улюбленою піснею була «Мій рицарський хрест», а життєвим кредом – «Жити не задля нагод. Достатньо любити і вірити в те, що робиш. Слова підтверджувати справами». Хлопець мріяв увійти до складу міжнародного миротворчого контингенту.

У столицю України Устим приїхав з своєю коханою дівчиною улітку 2013 року, щоб заробити трохи грошей. Після робочих днів вони любили знайомитися з містом та його історією. Щоб закарбувати у пам'яті момент перебування у Києві, Устим сфотографувався біля пішохідного містка на вулиці Інститутській, не передбачивши, що знов у столиці він опиниться менш як за пів року на майдані Незалежності.

Коли 21 листопада 2013 р. дев'ятнадцяти річний Устим Голоднюк побачив перший репортаж про зрив підписання угоди з ЄС і студентський протест у самому центрі столиці, у нього стислися кулаки. Його батько Володимир, колишній міліціонер, казав, що ніколи не бачив у сина такого виразу обличчя. І вже наступного дня хлопець вирушив до Києва. Батько про це дізнався тільки тоді, коли син не приїхав додому на вихідні. Він намагався повернути сина додому, вмовляв по телефону. Але Устим твердо стояв на своєму: «ти теж не питав батьків, коли в 1990 році голодував на Майдані в Києві». Увечері 23 листопада Устим був вже на Майдані. У студентському таборі хлопець став начальником служби охорони. Під час розгону в ніч на 30 листопада він стояв у першій лінії оборони і намагався не пускати Беркут на стелу. Разом з

хлопцями Устим зробив кордон, яким з оточення Беркуту вийшли дівчата. Залишаючись на місці до останнього, від ударів кийками він отримав поранення в голову. В результаті йому наклали 12 швів.

Після цього випадку рідні та друзі на силу вмовили його повернутися до рідного Збаража. Але вдома він перебував лише 2 дні – уже 3 грудня 2013 р. знову був у строю. Він став бійцем 38-ї сотні Самооборони Майдану. Його можна було впізнати за блакитною каскою ООН, яку, як казав хлопець, мала стати його оберегом. Широко розійшовся його вислів «Небо падає» – так Устим домовився з побратимами повідомляти один одного про небезпеку. У середині грудня він знову приїхав у Збараж, але цього разу, щоб скласти сесію. І зразу ж повернувся на Майдан.

У січні він приїхав до рідного міста на 1 день – 19-го, але дізнавшись про те, що на вулиці Михайла Грушевського почалися бої, він домчав до Києва за 6 годин. Щоночі був у перших рядах на барикадах. Відсипався вдень, у години тиші та перемир'я. 18 лютого разом із побратимами зі своєї сотні Устим брав участь у «мирному наступі» – ході до Верховної Ради. Близько 14-ї години в Маріїнському парку почалися сутички. В один із момент Устим опинився сам на сам із силовиками далеко попереду побратимів. Беркутівці напали на хлопця, але група самооборонців підбігла на допомогу, того разу врятувавши Устимові життя. Він розповідав друзям про цю ситуацію, що в якийсь момент він озирнувся довкола і не побачив нікого поблизу. Подруга Вяткіна ділилася спогадами, що вперше бачила, як у хлопця по обличчі текли сльози. Зранку 20 лютого близько дев'ятої години силовики, які до того тримали Майдан в облозі мало не півтори доби почали відступати вгору вулицею Інститутською. Устим у своїй блакитній касці, тримаючи в одній руці щит, а в другій – бинт, побіг, помагати пораненим. Приблизно в цей час хлопцю подзвонив батько. «Пап, не хвилюйся! У мене є чарівна ООНівська каска, і зі мною нічого не станеться», – почув він у слухавку. Об 11-й вони мали зустрітися, щоб їхати додому. Але не склалося. Куля снайпера влучила Устимові в голову. За розповідями очевидців, смертельне поранення він отримав, коли намагався відтягнути пораненого.

Устима Голоднюка поховали у рідному Збаражі. За громадянську мужність, патріотизм, героїчне обстоювання конституційних засад демократії, прав і свобод людини, самовіддане служіння українському народу, виявлені під час Революції Гідності, Указом Президента України № 890/2014 від 21 листопада 2014 р. Устимові Голоднюку присвоєно звання “Герой України” з удостоєнням ордена “Золота Зірка” (посмертно).

Це історія героя, який пішов на самопожертву заради майбутнього своєї батьківщини. Устим був відданим Україні та Збаражчині, він приклад для тисяч земляків, світла пам'ять про нього назавжди залишається в наших серцях. Він взірець мужності для дітей у рідній школі, мешканців рідного міста та всіх співвітчизників. Кожне покоління бореться за свою незалежність. Доки громадяни готові відстоювати національні інтереси, держава існуватиме.

Леся Алексієвець, Микола Алексієвець (Тернопіль)
ДІЯЛЬНІСТЬ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ТА
ВОЛОНТЕРСЬКОГО ОСЕРЕДКУ ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ
ТНПУ УКРАЇНА_ПЕРЕМАГАЄ

Широкомасштабне вторгнення росії на територію України і героїчна боротьба українців багато змінили в житті українського суспільства та світового співтовариства. Одним із глибинних явищ стало волонтерство, значення якого зацентрувалося і набуло великого розмаху в країні.

На загальнонаціональному та регіональному рівнях виникли волонтерські осередки, організації, які посилили чи змінили основний фокус діяльності. Коли розглядати час 2022–2025 рр., у означених межах можна виокремлювати певні етапи, розглядати чинники, нові форми та методи, які використовували люди, аби допомогти тим, хто цього потребували: воїнам ЗСУ, внутрішньопереміщеним особам, родинам полеглих, ін.

Діяльність більшості ініціатив, спрямованих на підтримку ЗСУ, інформаційний спротив та гуманітарну допомогу набули особливої ваги.

На історичному факультеті ТНПУ означеного часу діючі два волонтерські осередки: Файний істфак, з 2014 р., який очолює нині декан історичного факультету, доцент Володимир Кіцак, знаний в Україні активною роботою. Та інформаційно-аналітичний та волонтерський штаб Україна_Перемагає, який виник у лютому 2022 р., діяльність координує професор Леся Алексієвець.

Україна_Перемагає працює за різними напрямками: інформаційно-аналітична робота в Україні та за кордоном, налагодження контактів із закордонними осередками українства, міжнародними організаціями, підготовка фото, аудіо, відеоматеріалів, поширення їх у мережі та пресі, військова історія, фіксація подій, волонтерство, ін. Упродовж означеного часу акцентовані різні напрямки.

Основу осередку складають близько 30 студентів та випускників історичного факультету. Безпосереднє гроно штабу – біля 10 осіб. До різних проєктів залучаються студенти, випускники та друзі історичного факультету, люди, які кожною участю єднаються у потужну силу, що здатна реалізовувати задумане, швидко і адекватно реагувати на події та запити з фронту. Серед найактивніших упродовж означеного часу Олександр Лушев, Сергій Петришин, Ірина Білоскурська, Назар Федоров, Олеся Дунас, Тетяна Петрик, Юрій Марцінів, Іван Бойко, Уляна Прокоп'юк, Юрій Петрик, Мар'яна Курило, Руслан Галушка, ін. Окремо відзначимо потужну діяльність на закордонні Тараса Катруна, якому вдалося налагодити співпрацю з громадою греко-католицької парафії Св. Йосипа у м. Брно (Чехія) та кількома волонтерськими фондами й організаціями в Чехії.

Сотні матеріалів, підготовлених і поширених в Україні й на закордонні, десятки успішно реалізованих проєктів, «Щоденник війни», волонтерство складають діяльність штабу означеного часу. Понад півтора мільйонів гривень, які збрали учасники штабу – сучасні тепловізори, старлінки, дрони, зарядні пристрої, одяг тощо. Україна_Перемагає надавала допомогу воїнам різних військових підрозділів, зокрема, Сили Спеціальних Операцій, 105 Тернопільська бригада, KRAKEN ГУР, Луганський прикордонний загін, 10 гірсько-штурмова бригада Едельвейс, 38-а окрема бригада морської піхоти, 67-ма ОМБр, 45-а окрема артилерійська бригада, 53 ОМБр, ін. Важливою частиною діяльності у цьому сегменті є співпраця з викладачами, випускниками, студентами історичного факультету, які служили... і зараз воюють у ЗСУ.

Так, активною була взаємодія з одним з викладачів історичного факультету ТНПУ Володимиром Брославським, світлій пам'яті якого приурочена наукова конференція. Надаючи мавіки, тепловізори, старлінки, ін., посилки вдячності до свят і не тільки, щоразу чекали його в стінах історичного факультету ТНПУ, куди він завжди приходив до 21. 09. 2025 – дня, коли загинув, рятуючи пораненого побратима.

Володимир Любомирович завжди дякував усім, хто допомагав, і прилюдно: «Хочу подякувати всім, хто своєю працею чи коштами, допомагає нам боротися з ворогом. Дякую, що Ви є! На фото лише маленька частинка вашої допомоги:) й на жаль позначити всіх теж не зміг(.: 3 Днем Волонтера Вас – Друзі! »(5 грудня 2024) і особисто. Відгукувався на ініціативи штабу. Так, брав участь у мережевому Artі 24 лютого 2023 р., за тегами #Україна_Перемагає, з фронту. Його слова, сказані тоді, розлетілися мережами уже згодом: «Якщо нація не знає своєї історії, то змушена за науку платити криваву ціну та важко виборювати право на мирне і спокійне життя. То ж: 1. Або добре вчіть історію, щоб знати, хто ваш ворог, а хто друг. 2. Або будьте готові брати в руки зброю... Вірю в нашу перемогу та надіюся, що зустрінемося зі студентами вже 2023–2024 н.р. Слава Україні».

Схиляємо голови у скорботі й продовжуємо працювати далі.

Робота штабу відзначена Подякою Командира 10 окремої гірсько-штурмової бригади «Едельвейс», полковника Романа Дармограя (23.01.2025), а його учасники: Катрун Тарас, Олександр Лушев, Тетяна Петрик, Назар Федоров, Олесь Дунас, Юрій Марцінів, Іван Бойко, ін. Подяками, Грамотами ТНПУ, різних військових підрозділів та обласних державної ради й військової адміністрації, очільник осередку професор Леся Алексієвець відзнакою «За значний особистий внесок у підтримку і розвиток волонтерського руху Тернопільщини та України».

Осередок, який створили на історичному факультеті професори Микола Алексієвець та Леся Алексієвець продовжує активно працювати, разом із волонтерським осередком ТНПУ, який очолює доцент Іван Каплун, що виник теж у лютому 2022 р., за ініціативи ректора ТНПУ, професора Богдана Буяка.

Окрім зазначених інформаційно-аналітичного та волонтерського аспектів, додамо й освітній та громадянський. Адже студенти через активну діяльність у сфері медіаграмотності, популяризації історичних знань та збору джерел, волонтерства отримують певний досвід відповідальності, соціальної активності. Виявляють риси людяності й служіння. А також творчості – у проведенні низки заходів, підготовки фільмів, концертів, відеоматеріалів, ін. Набувають комунікативних компетентностей у налагодженні співдії з різними осередками та організаціями, як в Україні, так за кордоном.

Діяльність штабу історичного факультету Україна_Перемагає є прикладом ефективної взаємодії університетської спільноти з суспільством у час національних викликів. Означений формат роботи інтегрує освітню, наукову та громадську діяльність, сприяючи формуванню покоління істориків, які і досліджують минулі події, і активно творять сучасну історію України і світу.

Мар'яна Курило (Тернопіль)

ВОЛОНТЕРСЬКИЙ РУХ ЯК ФЕНОМЕН ГРОМАДЯНСЬКОГО СПРОТИВУ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

У часи, коли країна переживає важкі випробування, кожна людина починає шукати своє місце в спільній боротьбі. Хтось стає на захист країни, хтось допомагає ближньому, а хтось просто не може залишитись осторонь і робить

усе можливе, щоб підтримати інших. Саме так виникає справжня сила народу у простих діях, у щирому бажанні підтримати, у здатності об'єднуватися. Волонтерський рух став одним із найяскравіших проявів цієї сили. Він показав, що опір – це не лише фронт, а й щоденна праця тисяч людей, які вірять одне в одного і в спільну перемогу. Це явище заслуговує глибокого осмислення, бо воно змінило наше суспільство й стало частиною нашої ідентичності.

Коли націю намагаються зламати, вона часто відповідає не лише зброєю, а передусім людяністю, взаємопідтримкою та силою спільного духу. У найтемніші часи українське суспільство проявило себе як єдиний живий організм, у якому кожен незалежно від віку, професії чи соціального статусу знайшов своє місце в боротьбі. Особливим виявом цього внутрішнього спротиву став волонтерський рух – стихійний і водночас надзвичайно організований, емоційно щирий і стратегічно важливий. Дослідження цього феномену дозволяє зрозуміти, як у критичні моменти історії громадянська ініціатива здатна не лише підтримати державу, а й задати нові орієнтири розвитку суспільства.

Однією з найхарактерніших рис сучасного українського суспільства в умовах повномасштабної російсько-української війни став безпрецедентний розвиток волонтерського руху. Для мільйонів громадян волонтерство перетворилося не лише на механізм допомоги армії чи постраждалим, а й на важливий спосіб особистої участі у загальнонаціональному спротиві. Участь у волонтерських ініціативах відкрила для багатьох людей нову можливість відчувати себе причетними до великої спільної справи, усвідомлювати власну значущість у процесі захисту держави. Саме через щоденну, іноді непомітну працю волонтери долучаються до формування стійкого тилу, без якого неможливо уявити ефективну оборону країни.

Тернопільський національний педагогічний університет став потужним центром волонтерської діяльності. Упродовж війни функціонує активний волонтерський осередок «Файний істфак», який очолює доцент Володимир Кіцак і який займається волонтерством ще з 2014 року. Одразу з початку повномасштабного вторгнення в 2022 році на історичному факультеті розпочав роботу інформаційно-аналітичний та волонтерський штаб «Україна_Перемагає», координатор – професор Леся Алексієвець.

Волонтерство стало новою можливістю відчувати себе причетним до великої справи, відчувати власну важливість, і водночас віднайти власне місце у спільному спротиві, де кожен робить свій внесок у перемогу.

Для багатьох людей волонтерська діяльність стала важливим психологічним ресурсом у період глибоких суспільних потрясінь. Участь у спільних ініціативах виступає своєрідним способом адаптації до нових реалій війни, дає відчуття контролю над ситуацією та зміцнює внутрішню стійкість. Допмагаючи іншим, люди знаходять можливість підтримати й самих себе, відчуті власну корисність і значущість навіть у найскладніші часи.

Україна з початком війни у 2014 році різко піднялася у світових рейтингах за кількістю людей, готових безкорисливо допомагати іншим. Волонтерський рух став масовим явищем, що об'єднав суспільство навколо спільної мети. У 2022 році, з початком повномасштабного вторгнення, відбулися важливі законодавчі зміни у сфері волонтерства. Зокрема, прийнято Закон про підтримку волонтерської діяльності, який розширив напрями волонтерства в умовах воєнного стану, а також Закон про звільнення від оподаткування благодійної допомоги. Ці законодавчі ініціативи заклали правову основу для

подальшого розвитку волонтерського руху, посиливши його легітимність та ефективність у період війни.

Майже кожен українець залучений до волонтерської діяльності певного характеру. Діти організують блокпости, співають, продають вироби, дорослі координують масштабні збори допомоги, доставляють техніку з-за кордону та готують їжу для військових і постраждалих, а люди похилого віку в'яжуть шкарпетки та виготовляють інші необхідні речі. Практично будь-яка відносно велика організація або заклад мають невеликий осередок, де виготовляють окопні свічки або плетуть маскувальні сітки. Така різноманітна активність демонструє високий рівень громадянської ініціативи та готовності допомагати, ставши невід'ємною складовою національного спротиву і солідарності у воєнний час.

На передовій навіть найменша деталь має значення, і тому ми вплітаємо тепло сердець у кожну сітку. Кожна сітка, створена руками волонтерів, поєднує практичну користь із символічним значенням солідарності та опору. Маскувальні сітки не просто приховують техніку та позиції на фронті, вони несуть у собі особливу увагу, яку відчувають військові, і стають символом єдності, підтримки та людської відданості спільній справі.

Волонтерка Тата Кеплер стала яскравим прикладом того, як волонтери вийшли з тіні та здобули визнання суспільства. З 2014 року вона активно займається медичною допомогою військовим, а з початком повномасштабного вторгнення Росії у 2022 році повністю присвятила себе волонтерській діяльності. Вона заснувала благодійний проєкт «Птахи», який займається тактичною та цивільною медициною, забезпечуючи медичну допомогу військовим та цивільним на деокупованих та прифронтових територіях.

«Ми робимо глибше і більше, ніж просто цивільні аптечки. Хоча вони також важливі. Ми обрали для себе таку історію, що краще зробимо менше, але якісно. Завжди говоримо з людьми та слухаємо їхні історії. За весь рік не було жодного випадку, коли ми приїхали, просто вивантажили допомогу й одразу поїхали», – розповідає Тата Кеплер.

За свою відданість та внесок у волонтерський рух Тата Кеплер отримала відзнаки «Національна легенда України» та «Золоте серце» від Президента України Володимира Зеленського. Волонтерка говорить: *«Якщо ми можемо врятувати одну людину – ми вже врятували цілий світ».*

Її діяльність стала символом самовідданості та патріотизму, надихаючи інших приєднуватися до волонтерського руху та активно допомагати країні в часи війни, демонструючи, що особиста відданість справді може стати потужним чинником національної єдності та спротиву. *«У мене все дуже просто: коли в Україні трагедія, і я можу щось зробити, я не можу цього не робити»,* – каже волонтерка. Ці слова передають головну мотивацію українських волонтерів, небайдужість і відчуття особистої відповідальності за допомогу людям у складних обставинах.

Історія Кеплер є свідченням того, як волонтерство може стати потужним чинником національної єдності та спротиву, а також прикладом того, як особиста відданість справі може змінювати хід подій у країні. *«Відсидітися ні в кого не вийде. Кожен має щось робити. Або ти на фронті, або ти для фронту. Третього немає»,* – Тата Кеплер про війну, волонтерство та майбутнє України. Ця позиція підкреслює, що активна участь кожного у спільній справі, навіть у різних форматах, є невід'ємною складовою національного спротиву та зміцнення держави.

Коли народ стикається з випробуванням, яке загрожує самому його існуванню, у ньому пробуджується особлива сила. Це сила солідарності, взаємопідтримки та готовності діяти навіть у найскладніших умовах.

Отож, волонтери – українські супергерої. Люди, для яких немає неможливого. Вони просто роблять те, що потрібно, без очікування нагород чи слави. Волонтери діють серцем і вірою в те, що разом можна подолати будь-які труднощі. З початком повномасштабної війни українці стали нацією волонтерів. Волонтерство набуло нового значення і нових форм, воно об'єднує людей у різному віці та з різними можливостями. Кожен робить свій внесок, допомагаючи там, де це найбільше потрібно, і саме завдяки цій солідарності суспільство знаходить силу протистояти викликам війни і долати труднощі. Волонтерський рух став символом єдності, стійкості та людяності українського народу, демонструючи, що навіть маленькі дії окремих людей можуть мати величезний вплив на долю країни.

Мирослава Басанська (Тернопіль)

МІЖ ДВОМА ЕПОХАМИ: ТРАНСФОРМАЦІЯ ОБРАЗУ УКРАЇНСЬКОГО ВОЇНА У РЕТРОСПЕКТИВІ УСС ТА «АЗОВ»

Постать українського воїна завжди була важливим символом національної пам'яті. В різні періоди історії вона набувала нових рис, відображаючи потреби часу та ідеологічні виклики доби. Українські січові стрільці (УСС), створені у 1914 році в умовах Першої світової війни, та полк «Азов», що виник у 2014 році під час російсько-української війни, є прикладами двох добровольчих формувань, які стали осередками героїчного міфу та носіями образу захисника української землі.

Легіон УСС виник у серпні 1914 року за ініціативи Головної Української Ради у Галичині. Він став єдиним українським національним підрозділом у складі австро-угорської армії та символом відродження національної збройної традиції. Близько 28 тисяч добровольців виявили бажання стати стрільцями, але австрійське командування допустило до служби лише близько 2,5 тисяч осіб.

Полк «Азов» створено у травні 2014 року в Бердянську як батальйон міліції особливого призначення. Він сформувався на хвилі спротиву російській агресії на Донбасі й швидко набув популярності завдяки своїй ролі в обороні Маріуполя. Згодом батальйон увійшов до складу Національної гвардії України, а у 2023 році став бригадою у складі Офенсивного корпусу НГУ. Обидва формування народилися у кризові для української державності моменти, коли суспільство шукало нових героїв і оборонців.

Образ стрільця УСС формувався не лише як військовий портрет конкретного бійця, а як культурно-національний символ, що поєднав у собі риси героїзму, жертвості та моральної місії визволення України. Вже у перші роки існування формації вагомим чинником у створенні цього образу відіграли стрілецькі пісні, які стали своєрідною хронікою бойових дій і духовним гімном покоління. Відомі твори – «Ой у лузі червона калина», «Гей, видно село», «Засвітали хлопці січовії» – передавали не лише патріотичний настрій, а й драматизм фронтових буднів, створюючи у свідомості народу ідеал воїна-борця за свободу. Не менш потужним засобом творення цього образу була стрілецька поезія. Поети зі стрілецького середовища – О. Бабій, Р. Купчинський, Л. Лепкий та інші – у своїх віршах підкреслювали жертвність, мужність і братерську єдність, що виникала на фронті. Завдяки цьому стрілець постає як не просто борець із рушницею, а як особистість із високими моральними ідеалами й духовним обов'язком перед Батьківщиною.

Важливим чинником стала й тогочасна преса – насамперед журнали «Стрілець» та «Червона Калина». На їхніх сторінках публікували фронтові щоденники, художні нариси, портрети полеглих побратимів, замальовки битв і спогади очевидців. Ці видання мали значення не лише хронік, а й інструменту виховання національної свідомості, бо показували стрільця як носія української ідеї. Завдяки поєднанню усної творчості, поезії та публіцистики образ стрільця закріпився в народній культурі як символ честі й відваги.

Вояки полку «Азов» сформували свій героїчний образ уже в добу цифрових медіа й масових комунікацій, що істотно вплинуло на характер його поширення. Широку популярність підрозділ здобув насамперед завдяки своїй ключовій ролі в обороні Маріуполя навесні 2022 року, коли бійці понад два місяці тримали оборону під постійними обстрілами, а їхня стійкість стала символом незламності для всієї країни. В українському медіапросторі образ азовця швидко закріпився як уособлення мужності та готовності до самопожертви – це підтверджують документальні фільми «20 днів у Маріуполі» (реж. Мстислав Чернов, 2023 р.), «Місто героїв» (Public TV of Azov, 2015–2016 рр.), численні репортажі «Суспільного» та виступи офіцера І. Самойленка чи підполковника С. Паламаря які показали людяність і незламність захисників «Азовсталі». Водночас російська пропаганда намагалася дискредитувати полк, поширюючи фейки – як-от історію про «захоплення пологового будинку в Маріуполі» (спростовано Detector Media) чи маніпуляції з символікою підрозділу. Так сформувалися два паралельні дискурси: героїчний – у вітчизняних та частині західних медіа, і ворожий – у пропагандистських наративах РФ, які намагалися дискредитувати «Азов» на міжнародному рівні.

Українські січові стрільці з часом здобули загальнонаціональне визнання, що стало можливим завдяки тривалій роботі культурних, освітніх і меморіальних інституцій. Їхні подвиги поступово ввійшли до шкільних підручників і програм із літератури та історії, отримали увічнення в пам'ятниках і меморіальних дошках у різних регіонах України та в середовищі української діаспори. Дні вшанування пам'яті стрільців відзначаються як складова національних святкових і меморіальних практик, що зміцнило їхній статус як беззаперечних героїв визвольної боротьби. Натомість рецепція «Азову» залишається значно складнішою: усередині України цей підрозділ сприймають переважно як героїв сучасної війни, але на міжнародному рівні ще донедавна точилися дискусії щодо їхньої репутації, зумовлені як російською пропагандою, так і політичними оцінками перших років існування полку.

Образ українського воїна пройшов шлях від романтизованого стрільця початку ХХ ст. до сучасного бійця у цифрову добу війни. Його ядро залишається незмінним – це відданість Батьківщині та готовність до самопожертви. Обидва формування – символи добровольчого руху та боротьби за українську державність. Їх об'єднують жертвність, патріотизм та вшанування в народній пам'яті. Порівняння УСС та «Азову» демонструє, як зміни епохи, медіа та ідеологічні суперечки впливають на сприйняття воїна, але не змінюють сутності українського героїзму.

Ігор Гоч (Тернопіль)
ЖИТТЄПИС ДИСИДЕНТА МИКОЛИ ГОРБАЛЯ ЯК ІСТОРИЧНЕ
ДЖЕРЕЛО

Микола Горбаль народився 10 вересня 1940 р. в лемківській селянській родині Андрія та Теклі у селі Воловець, що тоді належало до дистрикту Краків Генеральної губернії Польщі. У 1945 році його сім'я, як і все українське населення Лемківщини, була примусово переселена до УРСР в рамках депортації. Спочатку вони жили на Харківщині, а у 1947 році переїхали до села Летяче (нині Литячі) на Тернопільщині.

Отримавши освіту в Чортківському педагогічному училищі (музичний відділ, 1963 р.), Горбаль розпочав роботу вчителем музики у Борщеві. Тут він керував дитячим ансамблем «Сонечко» та вчительським «Подоланочка». Необхідність викладати та пропагувати радянські агітаційні пісні викликала у молодого вчителя внутрішній конфлікт, що спонукало його до створення власних віршів і музичних творів.

У 1968–1970 рр. він навчався на музично-педагогічних факультетах у Кам'янці-Подільському та Івано-Франківську. У 1970 році Горбаль обійняв посаду викладача естетики у Борщівському технікумі механізації сільського господарства.

Працюючи у технікумі, Горбаль використовував лекції з естетики для поширення національної культури та формування української еліти, вільної від радянської ідеології. Він підкреслював унікальність української нації та важливість історичної правди, прагнучи змінити тогочасну державу. Сам він слухав «Радіо Свобода», з якого дізнавався про українське дисидентство.

Через свою прогресивну й антирадянську позицію, Горбаль почав отримувати доноси. Після відкритого уроку, на якому він порушив тему політичних переслідувань, 24 листопада 1970 року він був уперше заарештований у Тернополі. Його звинуватили у «антирадянській агітації та пропаганді» (ст. 62 ч. 1 КК УРСР) за розповсюдження самвидаву, зокрема поеми «Дума», де СРСР зображено як тоталітарну імперію, а Україну – як колонію.

Перше ув'язнення (1971–1977): Засуджений до 5 років таборів і 2 років заслання. Покарання відбував у Мордовії та Пермській області. У таборах, де значний відсоток в'язнів становили українці, Горбаль писав вірші, об'єднані у збірку «Дні і ночі», брав участь у протестах і вів підпільну хроніку. На засланні в Томській області, працюючи кочегаром, він продовжував слухати не заглушене там «Радіо Свобода».

Після закінчення заслання, дізнавшись про переслідування дисидентів, Горбаль поїхав до Києва, щоб приєднатися до Української Гельсінської групи (УГГ), створення якої стало можливим завдяки Гельсінським угодам 1975 року.

Друге ув'язнення (1979): 23 жовтня 1979 р. Горбаль вдруге заарештували за сфальсифікованим кримінальним звинуваченням у спробі згвалтування. Члени УГГ оприлюднили документ «Ляментация», в якому викрили практику КДБ щодо дискредитації дисидентів шляхом фальшивих кримінальних справ. Він був засуджений до 5 років суворого режиму. У цей період у США та Великій Британії за сприяння Надії Світличної були видані його твори.

Третє ув'язнення (1984–1988): 23 жовтня 1984 р. Горбаль був заарештований втретє за звинуваченням у «розповсюдженні наклепницьких вигадок...». Інкримінували 45 віршів, вилучених раніше. У 1985 році Миколаївський облсуд засудив його до 8 років позбавлення волі та 3 років заслання, визнавши особливо небезпечним рецидивістом. Покарання відбував

у зоні особливо суворого режиму в Пермській області. Звільнений за указом про помилування 23 серпня 1988 р. У 1991 році Микола Горбаль був реабілітований.

У 1994 році він був обраний народним депутатом України. Працював у Комітеті культури і духовності, був головою депутатської групи Української республіканської партії (УРП) та входив до низки демократичних фракцій.

Горбаль – це джерело історії. Його особисті спогади, поезія, тюремна хроніка, архівні матеріали КДБ щодо його справи – це ключовий матеріал для вивчення епохи українського дисидентства та боротьби за права людини. Збірка «Деталі піщаного годинника», опрацьована мною, слугує історичним джерелом, як і стаття «Право на захист» присвячена питанням порушення прав людини та правозахисному руху в СРСР. Пан Микола документує в літературі свою історію, згідно якої історики можуть робити висновки про механізм радянського тоталітарного апарату.

Його біографія дає змогу вивчати мікроісторію – як функціонував радянський репресивний апарат, побут у таборах, механізми фабрикування справ (як-от звинувачення у згвалтуванні), а також феномен лемківської ідентичності в умовах переселення. Інтерв'ю та свідчення Горбала (як-от його слова про табір, де «люди з різними поглядами ставали рідними») є цінним матеріалом усної історії, що дозволяє зрозуміти психологію опору.

Горбаль, вже будучи політиком, підіймав питання, які є актуальними і сьогодні. У своїх публічних висловлюваннях він наголошує на важливості української мови як єдиної мови навчання у школах та висловлює впевненість у тому, що протягом 10–15 років Україна остаточно подолає російський вплив у всіх сферах. Це накладає на істориків відповідальність не лише за дослідження, а й за формування суспільної пам'яті та використання історичних знань для вирішення сучасних проблем. Його теза «Ми оплачуємо російські школи» є історичним свідченням і політичним закликом.

Таким чином, постать Миколи Горбала є і джерелом, і об'єктом, і живим провідником історичних досліджень ХХІ ст., демонструючи перехід від великих державних історій до історії боротьби особистості за гідність і національну ідентичність. Творчість Миколи Горбала є важливим джерелом для вивчення історії українського дисидентського руху, оскільки його вірші та публіцистика задокументували та осмислили досвід опору в умовах тоталітарного режиму.

Анастасія Шведик (Тернопіль)

МІЖНАРОДНІ ОРГАНІЗАЦІЇ У КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ІСТОРИЧНІ УРОКИ, ВИКЛИКИ ТА ПРОБЛЕМИ

Російсько-українська війна пройшла два основних етапи: з 20 лютого 2014 по 23 лютого 2022 р. тривала гібридна війна, а з 24 лютого 2022 р. розпочалося широкомасштабне вторгнення Росії в Україну. Цей конфлікт став найбільшим конвенційним воєнним конфліктом в Європі після Другої світової війни. Війна принесла загрозу миру і безпеці європейського континенту, призвела до порушення стабільності та рівноваги в глобальному вимірі. 24 лютого 2022 р. о 3:40 ранку Російська Федерація розпочала воєнний напад на Україну. Широкомасштабний наступ російських військ на суверенну Україну для багатьох став неочікуваним проявом агресії, який порушив усі принципи міжнародного права та Статуту ООН. Це випробування для міжнародних організацій виявило як їхні можливості, так і системні обмеження у протидії

агресії та забезпеченні миру. Генеральна Асамблея ООН продемонструвала безпрецедентний рівень одностайності у рішеннях стосовно російсько-українського конфлікту. 2 березня 2022 р. резолюцію ООН про агресію проти України схвалено 141 країною, проти проголосували лише 5 держав, а 35 країн утрималися від голосування. Резолюція засудила неправомірне застосування сили проти України, а також участь Білорусі у цій агресії.

На спеціальному надзвичайному засіданні 23–24 березня 2022 р. Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію «Гуманітарні наслідки агресії проти України», за яку проголосували 140 країн. Це рішення стало важливим кроком у визнанні масштабів гуманітарної катастрофи, спричиненої російським вторгненням. 14 листопада 2022 р. Генеральна Асамблея ООН ухвалила історичну резолюцію «Забезпечення засобів правового захисту та репарацій у зв'язку з агресією проти України». Ця резолюція заклала правові основи для майбутнього міжнародного механізму компенсації за знищену інфраструктуру, зруйновані життя та порушення прав людини. 23 лютого 2023 р. Генасамблея ООН підтримала резолюцію «Про справедливий і сталий мир в Україні», яка набрала 141 голос «за». Проти резолюції проголосували 7 країн – росія, білорусь, Північна Корея, Еритрея, Малі та інші. Це голосування підтвердило стійку міжнародну підтримку України та засудження російської агресії навіть після року повномасштабної війни.

Відносини між Україною і НАТО почали розвиватися ще на початку 90-х рр. в XX ст. Формально відносини Україна-НАТО були започатковані у 1991 році, коли Україна приєдналася до Ради північноатлантичного співробітництва.

Ключовою віхою у розвитку відносин стало підписання 9 липня 1997 р. у Мадриді Хартії про особливе партнерство між Україною та НАТО. Хартія зафіксувала політичні зобов'язання сторін щодо розвитку багатопланового співробітництва у сфері безпеки, оборони та демократичних реформ. Упродовж 2022–2023 рр. Україна підписала спільні декларації та заяви щодо підтримки свого прагнення вступити до альянсу з 25 країнами. Починаючи із 2014 року, у зв'язку з незаконною анексією Криму Росією, співробітництво між Україною і НАТО у низці ключових галузей значно поглибилося. Агресія росії стала каталізатором для інтенсифікації практичної допомоги Україні з боку Альянсу, включаючи програми підготовки українських військових, модернізацію оборонних спроможностей та реформування сектору безпеки за стандартами НАТО. Відколи у лютому 2022 року росія почала повномасштабне вторгнення в Україну, НАТО і держави-члени Альянсу забезпечують безпрецедентний рівень підтримки України. Ця підтримка включає надання летальної та нелетальної військової допомоги, навчання українських військових, обмін розвідувальною інформацією, фінансову та гуманітарну допомогу.

21 листопада 2022 р. Парламентська асамблея НАТО визнала росію державою-терористом, а також підтримала резолюцію про створення спеціального трибуналу за фактом агресії росії. Це політичне рішення мало важливе символічне та практичне значення для міжнародної ізоляції агресора.

Попри численні резолюції та безпрецедентний рівень засудження агресії, ООН не змогла забезпечити ефективні механізми примусу росії до припинення війни. Ключовою структурною проблемою залишається право вето постійних членів Ради Безпеки ООН, що унеможливорює прийняття рішучих санкцій проти агресора, який сам є постійним членом цього органу. Міжнародні організації не спромоглися запобігти ескалації конфлікту від гібридної війни 2014 року до повномасштабного вторгнення 2022 року.

Політика обережності, компромісів та поступок не лише не запобігла розширенню конфлікту, а навпаки – створила у російського керівництва ілюзію безкарності та можливості досягнення своїх цілей силовим шляхом.

Голосування у Генеральній Асамблеї ООН продемонструвало певну геополітичну фрагментацію світової спільноти, де 35-40 країн утримуються від підтримки резолюцій на захист України. Це послаблює єдність міжнародної відповіді на агресію та створює простір для російської дипломатії щодо розколу міжнародної коаліції підтримки України. Попри безпрецедентну підтримку України, НАТО як оборонний альянс не може втручатися безпосередньо у конфлікт, оскільки Україна не є членом організації, а стаття 5 Вашингтонського договору про колективну оборону поширюється лише на держави-члени.

Російсько-українська війна категорично продемонструвала, що політика умиротворення агресора не призводить до миру, а навпаки – заохочує до подальшої агресії. Після анексії Криму у 2014 році міжнародна спільнота не вжила достатньо рішучих заходів для відновлення територіальної цілісності України. Ця обережна позиція була інтерпретована Кремлем як слабкість і готовність Заходу до компромісів за рахунок інтересів України. Одношайність у засудженні агресії 141 країною світу засвідчила, що міжнародна спільнота здатна консолідуватися навколо захисту фундаментальних принципів міжнародного права – суверенітету, територіальної цілісності та права нації на самовизначення. Єдність демократичного світу стала ключовим фактором, що дозволив Україні протистояти значно більшому за чисельністю та ресурсами агресору.

Війна довела, що система міжнародної безпеки, створена після Другої світової війни, потребує кардинального реформування. Дискусії про реформу ООН повинні включати питання обмеження або скасування права вето в ситуаціях явної агресії, розширення складу Ради Безпеки для відображення сучасних геополітичних реалій, посилення ролі Генеральної Асамблеї у питаннях миру та безпеки. Російсько-українська війна стала першим великомасштабним конфліктом епохи цифрових технологій та соціальних мереж. Інформаційна складова війни виявилася не менш важливою, ніж військова. Це ставить перед міжнародними організаціями нові виклики щодо протидії гібридним загрозам, включаючи інформаційні війни, кібератаки та використання економічних важелів як зброї.

Російсько-українська війна стала критичним випробуванням для системи міжнародних організацій та архітектури глобальної безпеки. Конфлікт безжалюбно виявив системні недоліки міжнародної архітектури безпеки: неефективність механізмів примусу до миру, фундаментальні вади системи права вето в Раді Безпеки ООН, недостатність превентивної дипломатії, обмежені міжнародних організацій у протидії гібридним загрозам.

Майбутнє міжнародного правопорядку залежатиме від того, чи зможе світова спільнота трансформувати виклики цієї війни у реформи, що зміцнять систему колективної безпеки та захистять суверенні права всіх націй, незалежно від їхнього розміру чи військової потужності. Російсько-українська війна має стати не лише трагічною сторінкою історії, а й каталізатором позитивних змін у міжнародній системі, що зроблять неможливими подібні агресії у майбутньому.

Соломія Стецик (Тернопіль)
ІМПЕРСЬКА ПОЛІТИКА ЩОДО КРИМУ: ОКУПАЦІЯ 2014 РОКУ
КРИЗЬ ПРИЗМУ ДЕПОРТАЦІЇ 1944 РОКУ

Україну важко уявити без Криму, який був переданий у 1954 році, з цього моменту почалася взаємодія двох територій у різних сферах, в тому числі економічній, політичній, культурній. Цей віковий досвід має стати основою для створення толерантної багатонаціональної та багатоконфесійної кримської спільноти, яка вважає Кримський півострів своєю батьківщиною, адже історично цей регіон був місцем мирного співжиття численних етносів і народів.

Кримський півострів відновив свій автономний статус 12 лютого 1991 р. як Кримська АРСР у складі Української республіки, що показало волевиявлення кримчан внаслідок проведеного напередодні референдуму. Після розпаду Радянського Союзу наприкінці 1991 року та проголошення незалежності України, Крим, як автономна республіка, залишився у складі нової суверенної держави. Ця зміна дала можливість корінному народу Криму – кримським татарам вільно повертатися і оселятися на своїй споконвічній Батьківщині після пів століття вигнання. Повернення кримських татар стало важливим кроком у відновленні історичної справедливості та культурного розмаїття півострова, започаткувавши новий етап у його розвитку в складі незалежної України та отримавши право на самоорганізацію, зокрема сформували на півострові свої представницькі органи влади.

Політика нашого східного «сусіда», хто б не очолював цю державу, залишається незмінною. У 2014 році російська федерація почала воєнні дії проти України, війни між двома країнами точилися кожного століття і завжди агресором виступала росія з її загарбницькою політикою.

Взимку 2014 року в Україні була нестабільна ситуація, тривав Майдан, який увійде в історію як «Революція Гідності». Саме в цей момент росія користується моментом і починає вводити свої війська на територію України. Так звані, «зелені чоловічки», військові без опізнавальних знаків займають територію Кримського півострова, так само як колись у 1944 році в період воєнних дій до Криму направлено війська НКВС, на півострові також перебували солдати Червоної Армії у зв'язку з воєнними діями Другої світової війни. Російські військові змогли встановити контроль над стратегічно важливими об'єктами військової та цивільної інфраструктури Криму, а Чорноморський флот РФ успішно здійснив блокаду кораблів українського флоту, що базувалися на півострові. Після захоплення адміністративних будівель, а саме 16 березня 2014 р. проведення незаконного референдуму, нібито про самопроголошення Криму, згідно з яким він опинився під вдалою Москви. Історія корінного народу – кримських татар знову повторюється їх позбавили Батьківщини і це зробила правонаступниця Радянського Союзу – російська федерація.

Ці дві трагічні події для кримців 1944 і 2014 року мають спільну рису, а саме планомірне захоплення території півострова, яке здійснювалося діями Російської РФСР, а пізніше російською федерацією. Окупація Криму мала на меті ідеологічні причини, здійснивши які країна-агресор вгамовує свої імперські прагнення.

Спільним в обох подіях був національний склад населення, де більшість становили росіяни, які опинилися на території півострова внаслідок міграційної політики імперської і пізніше радянської влади. Перепис населення Кримської автономної республіки станом на 2014 рік вказує на переважаючу більшість людей за етнічною приналежністю – «росіяни», що є

наслідком планомірної політики для зміни етнічного і кількісного складу певної території та зростання населення.

Захоплення нових територій може відбуватися військовим шляхом, що є більш поширеним і так зване демографічне захоплення, яке є менш поширеним, але не менш дієвим і передбачає зміну етнічного складу окупованої території. Це може бути виселення народу, погіршення умов проживання, тиск і репресивні заходи, що у свою чергу сприяє створенню «слухняного» населення. Депортація – суть радянського режиму, його наступниця росія продовжує застосовувати старі методи задля задоволення своїх інтересів.

Така політика вплинула на зміну демографічної ситуації в регіоні. Якщо в середині ХХ ст. кримських татар насильно депортовано, то в ХХІ ст. вони самостійно покидали рідний дім та мігрували через те, що не хотіли жити під окупаційною владою росії. Також, Меджліс, представницьких орган кримських татар, вимушено перемістився до Києва разом із його керівництвом. Люди з проукраїнськими поглядами які не змогли залишити окуповану територію стали заручниками. Після відступу нацистів з Криму влада почала «чистки» проти антирадянських елементів, зокрема над населенням відбувалися суди, ув'язнення, заслання осіб які підтримували німецьких солдат або їх політику. Депортація кримських татар та інших народів вважалася покаранням за колабораціонізм і співпрацю з ворогом. Новим ворогом стала Україна, тому будь яка підтримка її політики каралася і продовжує каратися ув'язненням, або і гіршими вироками. Не можливо точно визначити цифру осіб, українців і кримських татар, які є бранцями Кремля, котрі не втратили надії на деокупацію півострова.

Окупація Кримського півострова вплинула на всі сфери життя, в тому числі і культурні. У Криму знаходились різні історичні пам'ятки та цінності, які привласнює російська федерація, таким чином наповнюючи свою історію та музеї реліквіями інших народів, як колись це робила нацистська Німеччина. Під час Другої світової війни півострів постраждав від бойових дій, багато архітектурних споруд були пошкоджені. Хоча в 2014 році битв за Крим не було, путінська влада свідомо знищує культурний феномен створений корінними народами. Найвизначніша пам'ятка яка збереглася до нашого часу Бахчисарайський або ж Ханський палац зазнає впливу російської влади яка не зацікавлена у збереженні її первісного, автентичного вигляду.

Окупація Криму була суворим порушенням встановлених кордонів, зокрема після розвалу СРСР росія підписала договір за яким відмовлялась від територіальних претензій до України. Агресія росія порушила європейські правові основи, що у свою чергу викликало занепокоєння у демократичних державах. Знаходячись в окупації киримили як і після депортації втратили статус та привілеї корінного народу, а Крим знову позбавлений автономії. В росії утискають національних меншин, проводять політику стирання самоідентичності, що є порушенням прав народів на самовизначення. Після виселення кримських татар влада проводила антиконституційні закони, які б обмежили права «спецпоселенців».

Тема Криму після 2014 року висвітлювалася не як проблема окупації, а як наслідок відсутності базових умов для життя в чому звинувачували українську сторону, таким чином шукаючи виправдання агресії з боку рф. При цьому СРСР не надто дбала про добробут свого народу, після депортації кримських татар у 1944 році влада навмисно позбавляла їх елементарних житлових, санітарних і харчових умов у місцях заслання, водночас

перекладаючи відповідальність на «особливі обставини», або самих депортованих.

Порівняння депортації 1944 року та окупації 2014 року дає змогу побачити імперську політику росії, спрямованої на утвердження контролю над Кримом і України через придушення національної ідентичності. Усвідомлення цих паралелей є важливим для історичної пам'яті, а й для формування сучасної державної політики України, заснованої на підтримці одного із корінних народів України – кримських татар та відновленні територіальної цілісності держави.

Руслан Галушка (Тернопіль)
ГЕНЕАЛОГІЯ ЯК ЗАСІБ ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ
ІДЕНТИЧНОСТІ ТА ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ В УМОВАХ ВІЙНИ ЗА
НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ (2014–2025)

Після Революції Гідності, анексії Криму та початку російської агресії на Сході України звичне життя українців зазнає руйнування, перед нами постає новий світ – ті, кого ще вчора вважали партнерами, друзями чи навіть «братами», прийшли на нашу землю, щоб вбивати нас. Ці події спричинили глибоку колективну кризу ідентичності: значна частина країни «втратила», здавалося б, «рідні» мову та культуру. «Росіяни, – як зазначав Леонід Кучма, – бачать в українцях сільську рідню – симпатичну, співучу, з кумедною вимовою, яка лише трошки заблукала в цьому житті та дала задурити собі голову бандерівцям». Та, на жаль, варто додати, що так думали не тільки росіяни, а й достатньо українців вірили в цю радянсько-російську пропагандистську міфологію. Після 2014 року з'являється розуміння того, що росія – ворог, а от уявлення, хто ми – нема. Саме тому особливо актуальною стає потреба в пошуку нової ідентичності, чи радше в поверненні до своєї, істинно рідної.

Тімоті Снайдер називає російсько-українську війну колоніальною. Україна дуже потребує саме деколонізації. Традиційно деколонізація – це про здобуття незалежності від метрополії, хоч Україна її вже здобула у 1991 і продовжує захищати, вона довго залишалася у сфері російських інтересів, тому в такій ситуації говоримо про деколонізацію ментальну. Вишиванка та повернення до української мови – перші кроки, але ідентичність на глибшому ментальному рівні відновлюється через рефлексію, знання власної історії, роду, осмислення ролі предків, розуміння власного менталітету. На цьому етапі заглиблюємося в історію свого народу та шукаємо своє місце в ньому. Імперіалістичні системи СРСР та росії значно повпливали на те, щоб знищити історичну пам'ять українців, її тяглість, максимально спотворити нашу самоідентифікацію, обмеживши велику давню націю лише фольклором та землеробством.

Одним із засобів відновлення національної ідентичності та історичної пам'яті у постколоніальному суспільстві стає генеалогія. У цьому випадку генеалогію розглядаємо не стільки як спеціальну історичну дисципліну, скільки як практичний інструмент для реконструкції особистої та колективної пам'яті. Вона дає можливість побачити себе в історичному контексті, накласти якісь загальновідомі далекі події на власну родину, пов'язати розрізнені факти в одну систему. Важке ХХ ст. нанесло нам глибокі травми покоління, пов'язані з війнами, репресіями, депортаціями, голодом тощо, і саме вивчення історії роду дає можливість їх усвідомити, пропрацювати, відпустити та стати сильнішими. Надважливо не передати їх

наступним поколінням, адже в них буде достатньо травм, здобутих внаслідок сучасної війни, окупації, обстрілів, втрат рідних і близьких.

Пересічний німець, француз чи англієць без особливих зусиль розповість, ким були його предки, які мали заняття, титули, родинні традиції чи сімейні реліквії. Для них знання власного роду – природний компонент культури. Натомість для багатьох українців, унаслідок десятиліть радянського тиску та системного нищення родинних наративів, межі відомого часто обриваються вже на покоління прабабусь і прадідів, далі – незнання. СРСР позбавив нас не лише матеріальної спадщини, а й найціннішого – мови, минулого, пам'яті про предків. Радянська імперія знищувала це все руками самих своїх «громадян»: вони просто замовчували факти й були змушені відмовитися від попереднього життя, що не вписувалося в межі ідеології.

В українців перервано лінію спадкоємності. Значну частину історії родин та народу втрачено або викривлено внаслідок колоніальної та радянської політики. Завдання генеалога полягає у відновленні цих втрат: зібрати відомості про попередні покоління, реконструювати зміст втрачених сторінок і поєднати його з сучасними даними, а також, що найважливіше, самому продовжувати історію роду й нації. Поспілкуватися, насамперед, із родичами, адже генеалогія – це не лише про позаминулі століття та архіви, це, насамперед, про нас, наших батьків, бабусь-дідусів. Перш ніж брати до рук метричну книгу, варто записати їхні розповіді, послухати улюблені пісні, приготувати хліб за рецептом прапрабабусі, переглянути родинний фотоальбом та записати, хто всі ці люди, що дивляться на нас зі світлин.

Дивлячись з практичного погляду, дослідження родоvodu ще ніколи не було таким простим як сьогодні. Цьому сприяють такі фактори як відкритий доступ до архівних справ, зокрема, й до частини раніше засекречених фондів, поява багатьох генеалогічних онлайн-ресурсів, видання різної спеціалізованої літератури, та загалом популяризація генеалогії як хобі серед непрофесіоналів, як у світі, так і в Україні. Завдяки цьому сучасна генеалогія стала доступною не лише професійним історикам, а й кожному, хто прагне відновити власну родову пам'ять. Хоча, також варто згадати, що існують і перешкоди: викрадення архівів в окупації, їх втрата під час обстрілів, як знищено архівний підрозділ СБУ в Чернігові 25 лютого 2022 р.

Якщо 2014 рік став поштовхом до цього пошуку, то повномасштабне вторгнення 2022 року перетворило його на необхідність. В час війни це заняття може стати навіть певною медитацією, яка дозволяє, хоч на короткий час, залишити тривожні думки, та подумати про вічне, адже сім'я – це те, що завжди знаходилося у центрі архітектури суспільства, його найменша цеглинка, з якої все виходить. Досліджуючи, людина усвідомлює зв'язок поколінь, бачить безперервність історії та відчуває підтримку предків. Це допомагає не лише відновити пам'ять про минуле, а й зміцнити почуття належності до громади й нації, формує розуміння власної ролі у великому історичному процесі. У часи нестабільності та втрат генеалогія стає не лише інтелектуальним пошуком, а й емоційною підтримкою.

Генеалогія має стати надпотужним засобом меморіалізації також. Ми часто досліджуємо життя учасників Першої та Другої світових воєн, але в нас вже є новий, актуальний і болючий пантеон героїв сучасності. Завдання живих не дати їм стати просто іменами з двома датами на кам'яних брилах, а зберегти пам'ять про них для наших і їхніх нащадків. Робота генеалогів в цьому контексті – не лише науковий пошук, а й вияв поваги, вдячності та історичної відповідальності.

Отож, в умовах російської агресії, яка стала кульмінацією багатостолітньої імперської політики, генеалогія для українців перетворюється на загальнонаціональну практику деколонізації. Вона стає дієвим інструментом відновлення розірваних родинних зв'язків, зцілення глибоких колективних травм та руйнування нав'язаних ворожих міфів. Досліджуючи власне коріння, кожен українець повертає собі вкрадену історію, долає нав'язаний комплекс меншовартості та зміцнює внутрішню стійкість. Таким чином, особистий акт відновлення пам'яті про предків стає потужним актом опору, емоційним ресурсом та фундаментальним внеском у відродження сильної, самоусвідомленої нації, що чітко знає та цінує свої минуле та культуру і здатна усвідомлено будувати майбутнє.

Видрук оригінал-макету
редакційно-видавничого відділу
історичного факультету «Літопис»
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
м. Тернопіль, вул. Громницького, 1а
Тел. (0352) 53–59–01

Здано до складання 02.11.2025 р. Підписано до друку 26.01.2026 р.
Формат 70×100/16. Папір друкарський. Ум. друк. аркушів 18,70.
Замовлення 158. Тираж 150 прим.